

~~39830~~

кн. 3

6614

ЛІТЕРАТУРНА
МОЛОДЬ

АЛЬМАНАХ

Третья серия, №3.
1955

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК

ЛІТЕРАТУРНА МОЛОДЬ

—
АЛЬМАНАХ

—
ВІРШІ

—
ОПОВІДАННЯ

—
П'ЄСИ

—
ГУМОР
ТА САТИРА

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
КИЇВ 1952

8(0) Укр. а. - 82
с1

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
№ 1540816

МНООС
Зібрано 20 07 р.

57989

ПЕРШІ КРОКИ

Радісно спостерігати, бачити, як зростає наша велика радянська література. Зростання це — не тільки збільшення кількості написаних і випущених книг, а головне, якість, поява високоідейних, високохудожніх творів, поповнення письменницьких рядів новими іменами. З яким хвилюванням говоримо ми: приходять в літературу нові імена письменників. І маємо всі підстави радіти, хвилюватися. Молоді письменники приходять з своїм відчуттям нового, приходять з самої гушавини життя і це життя відтворюють в своїх творах.

Такий закон нашого життя, що радянський письменник не може творити, коли не буде зв'язаний з своїм народом, з творчістю цього народу, з його рухом вперед до сонячних днів комунізму. Марксизм-ленінізм озброїв нас єдино вірним розумінням розвитку людського суспільства. Розвінчано і відкинуто геть зовні ніби аполітичну і нейтральну, а насправді антинародну теорію «мистецтва для мистецтва». Життєдайна сила могутнього творчого життя будівників комуністичного суспільства — ось те джерело, що може дати натхнення художникові сучасності в нашій державі.

Так вчить нас Партія, так вчить нас великий Сталін...

Важко уявити собі такого справжнього письменника нашої Радянської землі, якого б не радувала кожна нова, хороша книжка молодого письменника. З великим зацікавленням і, можна сказати, з трепетом сердечним розкриваєш кожную книжку з новим прізвищем автора.

Адже кожний такий новий автор приходить з заводу чи з колгоспу, з студентської лави, з шахти чи з наукового закладу... А життя наше надто широке і різноманітне, таке багатогранне, що більше і більше треба письменників, щоб його відобразити. Хочеться все бачене, все пережите відбити на сторінках книги, показати різних людей — їх боротьбу за нове, їх героїчну працю, їх боротьбу з

відсталим, консервативним, боротьбу з ворогами рідної Вітчизни.

Читаючи новий твір молодого письменника, прагнеш побачити, вгадати, в якому середовищі він живе, як уміє спостерігати людей, як уміє сприйняти деталі та відчутти душу нашої людини; чи ж уміє він глибоко почувати неповторність і велич великої Сталінської епохи; нарешті — як використовує він засоби художнього слова і в кого вчиться. Ці думки цілком зрозумілі, бо дуже рідко в першій книзі автор заявляє себе оригінальним майстром, з своїм голосом. Та нічого в цьому й немає поганого, адже майстерність і власний стиль виробляються роками наполегливої, упертої праці. В творі молодого автора шукаєш дихання живого життя, власне «я» автора, якщо так можеш висловитися. Вірніше, хочеш відчутти органічний зв'язок автора з тим, про що він пише. Відомо, що твір художника, до певної міри, є частиною його творчої біографії. І як стає прикро, коли в деяких творах бачиш книжність, літературщину в гіршому розумінні цього слова, вигаданість, штучність ситуацій. Зразу переконуєшся, що недосвідчений автор хибно зрозумів покликання письменника і перекручено уявляє навчання літератора. Адже довелось зустрітися, під час готування до друку цього альманаха, з одним оповіданням, в якому крокуючий екскаватор волею автора був перетворений у машину, яка бантажить дошки, залізо і інші будівельні матеріали. Виявляється, що автор не був у Каховці, а написав про будову умоглядно.

У нас часто буває так: не встиг молодий письменник написати збілочку оповідань чи віршів — він уже кидає свою роботу, де він працював досі і стає професіоналом-літератором. Ця рання професіоналізація може загубити молодого, навіть обдарованого письменника. Такі факти ми знаємо з нашої дійсності. Знаємо так само і те, що нерадивій людині членський квиток Спілки письменників не відкриє дверей в глибини життя, бо життя треба щодня вивчати, бути серед людей, жити чим вони живуть, коротше кажучи — бути зв'язаним з життям найміцнішими узами. Ось чому чим довше, більше письменник буде безпосередньо зв'язаний з виробництвом, тим глибше він знатиме тих людей, про яких захоче написати. Вспільній праці, в співтворчості, в труді пізнаєш людей.

Хочеться, щоб молоді письменники пам'ятали завжди,

що літератор за кожне опубліковане ним слово несе величезну відповідальність перед читачем, перед народом. До того ж, слід не забувати, що читач наш культурно і політично зростає. А поставлене Партією завдання про загальну середню освіту нашої молоді! Чи має право письменник писати твори, які будуть прочитані сьогодні, а завтра їх забудуть? Ні, не має права. Він мусить думати і про завтрашній день. Виправдати високе звання інженера людських душ — ось про що завжди має думати письменник...

Вчитись письменник мусить все життя, як вчаться радянські люди, де б вони не працювали. Вчитись у класиків і видатних сучасних радянських письменників братньої російської літератури, вчитись на конкретних творах письменників України, письменників всіх братніх республік.

І в першу чергу якнайглибше засвоювати науку Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна.

Нехай письменник має який завгодно талант, але без знання законів розвитку суспільства він ніколи не зможе дати повноцінних творів.

Не всім вимогам, про які сказано вище, відповідає збірник молодих письменників «Літературна молодь». І не всі вірші, оповідання, п'єси та твори сатири й гумору — стоять на одному рівні. Є речі досконаліші, є слабкіші. Але основне відчуття лишається — вливаються в нашу українську радянську літературу нові, свіжі голоси. Звичайно, цілком можливо, що не всі ці письменники постійно працюватимуть в літературі. Адже шлях літератора не завжди посипаний ніжними квітками, буває, що по шипшині доведеться пройтись.

Але приємно бачити, усвідомлювати, що прийшли молоді творці, більшість з своїми цікавими спостереженнями, з показом цікавих людей, з новими піснями, що славлять груд, Батьківщину нашу, братерство радянських народів, славлять велику Партію більшовиків, геніального Сталіна. Вони по-різному побачили те велике, значуще, що характеризує нашу епоху, по-різному про це пишуть і М. Негода, і М. Сікач, П. Ребро і А. Криворотько, і К. Журба, і О. Саєнко. Всіх молодих поетів не будемо називати.

Ось молоді прозаїки, деякі вже виступають в журналах і газетах з цікавими оповіданнями: П. Загребельний та Ю. Пономаренко, Ю. Мушкетик, П. Бабанський, А. Дрофань, Д. Міщенко та багато інших.

Група молоді виступає з сатиричними творами. Чимало цих людей вже зустрічалися нам на сторінках періодичної преси.

Хоч більшість молодих літераторів, які представлені в цьому збірнику, і знають життя, про яке пишуть, часто вміють відтворити його, зокрема в оповіданнях, проте їм треба ще багато й багато вчитись. В одного невістачає розуміння деталей, а значить, і спостережливості, інший не спромігся виліпити глибоко образ головного героя, ще інший не володіє діалогом. Ось автор показує свого героя — начебто бачиш його перед собою, але придивишся і переконуєшся, що такою ось мовою герой говорити не міг, бо в нього інша вдача, в іншій він обстановці.

Особливо хочеться звернути увагу наших молодих товаришів на мову їхніх творів. Це торкається всіх жанрів.

Без запасу слів, без уміння володіти всіма скарбами мови, не можна створити цікавого образу. Якщо персонаж твору косноязычний, якщо твір написано штампованими реченнями, якщо автор не розуміє, що таке влучний епітет, метафора — твір у художньому відношенні низькоякісний, губить свою силу, хоч які б важливі не були тема, сюжет, чи матеріал твору.

А скажімо оповідання. Це не легкий жанр, як декому здається. Оповідання вимагає лаконічності, точних, влучних характеристик і тому й слово мусить бути теж точним і входити в речення, як патрон входить в патронник рушниці.

Ось що говорить геніальний російський письменник, один з кращих вчителів молодих літераторів, Олексій Максимович Горький:

«Справжня краса мови, що діє, як сила, створюється точністю, виразністю, звучністю слів, які оформлюють картини, характери, ідеї книги. Для письменника-«художника» необхідна обізнаність з усім запасом слів дуже багатого нашого словника і необхідне уміння вибирати з нього найточніші, найвиразніші, найсильніші слова. Лише поєднання таких слів і правильна — за змістом їхнім — розстановка цих слів між крапками може зразково оформити думки автора, створити яскраві картини, виліпити живі фігури людей так переконливо, що читач побачить зображене автором. Літератор повинен зрозуміти, що він не тільки пише пером, а й — малює словами, і малює не як майстер живопису, який зображує людину

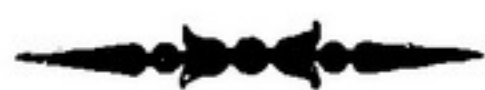
нерухомою, а прагне зобразити людей у безперервному русі, в дії, в нескінченних зіткненнях між собою, у боротьбі класів, груп, одиниць...»

Ось ці прекрасні, мудрі слова великого майстра художнього слова письменник мусить пам'ятати завжди — чи він молодий літератор, чи вже надрукував багато своїх творів.

Випускаючи в світ цей збірник творів молодих письменників, Спілка радянських письменників України, видавництво «Радянський письменник» роблять добру справу. Адже це йде нова зміна, нове поповнення літератури. І з певністю можна сказати, що частині цієї молоді дано оспівати найвеличнішу в історії епоху — епоху Комунізму!

ОЛЕКСАНДР КОПИЛЕНКО

ВІРШІ

МИКОЛА НЕГОДА

ДИВЛЮСЬ НА ЛЕНІНА

Кожний день — не раз, не двічі —
Дома, в тишині,
Я дивлюсь йому у вічі
Мудрі і ясні.

Від обличчя дорогого
Зір не відвести —
Скільки людяності в нього,
Скільки простоти!

Хочу бути таким у всьому,
Жити, як він навча,
Йти з народом по ясному
Шляху Ілліча.

У ЛЕНІНСЬКІЙ КІМНАТІ

Затишно і тепло у кімнаті.
Книги і конспекти на столах.
Друзі, наполегливі й зазяті,
З мрійною задумою в очах.
Гомін стих давно в нічному місті, —
Сон і втома друзів не бере:
Всі ми, комсомольці й комуністи,
Сил черпаєм з ленінських джерел.
В кожного — своє робоче діло,
Але тут здружилися в стократ.
Мій сусіда, хлопець загорілий,

Як і я, вивчає діамат,
Словом обмінємося дружнім,
Стиснеться в мої його рука:
Токаря стрічав я у «Ленкузні»,
Схожого на цього юнака.
Плани розкрива по-товариськи, —
В нього мрій і дум стрімкий розгін:
Хоче бути таким, як от Семинський,
Як Борткевич, хоче бути він.
Звідки знать, можливо, той, вихрастий,
Що чоло долонею підпер,
Завтра буде знаменитий майстер,
Агроном, конструктор, інженер?
Може, тих, плечистих, дужих хлопців,
Що розклали карту на столі,
Завтра привітають у Каховці
Чи у прикаспійському селі?
Всі ми, що зріднились в цій кімнаті,
Може, ще зустрінемося де...
Скільки мрій тут родиться крилатих,
Скільки дум у серце западе!
Перед кожним — неозорі далі,
В кожного — прямий, широкий шлях.
Дивиться на всіх товариш Сталін
Із любов'ю в батьківських очах.
Ніби хоче лагідно сказати:
— Що ж, сини мої, в щасливу путь!..
Затишно і тепло у кімнаті,
Що по праву — Ленінською звать.

КОРЧАГІНЦІ

Ми Корчагіна бачим,
Зустрічаємось з ним —
З щирим серцем гарячим,
У дерзанні — палким.

Привітали в Каховці
Добровольців загін,
Кажуть люди: всі хлопці
Отакі, як і він.

Посміхаються — раді,
Йдуть гуртом — як орли!
Комсомольській бригаді
Його ім'я дали.

Він із ними виходить
Все оглянуть кругом.
Місто юності зводить
Над широким Дніпром.

Де працюють завзято,
Де шумить Волго-Дон —
Він веде екскаватор,
Укладає бетон.

Щирим друзям пораду
Радий завжди він дати —
Хлопцям з Дмитровграду
Тисне руку, як брат.

Змалку звикли ми бачить
Скрізь його отаким —
З щирим серцем гарячим,
У дерзанні — палким,
Він із чистим сумлінням
Йде в омріяну даль...

Так росте покоління,
Так гартується сталь.

У ПОЛІ

Ячменів пригладжу гострі вуса,
Гриву жита пальцями торкну...
Пахощами степу не нап'юся,
Зором не окину далину.

Вітерець гойдне густу пшеницю,
Прошурчить і зляже до землі —
Ні, не розгуляться, не прошиться
Вітру в непокірному стеблі.

Хлюпа нива, щедра та багата,
Колосом достиглим по плечі —
Славно позмагалися дівчата,
Добре потрудилися сівачі!

ГРИГОРІЙ КРИВДА

ЗЕЛЕНІЙ, РАДЯНСЬКИЙ КРАЮ МІЙ

Дуб стоїть у полі...
На всі боки
Розрослися віти молоді,
Під гарячим сонцем, міднобокi,
Загоряють, зріють жолуді.

Не зламати дуба бурям грізним
На моїм колгоспівськiм лану —
Він у землю рідної Вітчизни
Вріс корінням дужим в глибину.

Жолуді впадуть лиш з віт крилатих,
Розкотившись десь по борозні,
Щоб в ріллі масній зазимувати
І піднятися лісом навесні,
Щоб заставу зустрічав дубову
На полях колгоспних буревій...

Розцвітай по сталінському слову,
Зеленій, радянськiй краю мій!

* * *

П. Г. Тичині

За рікою солов'ї й дівчата:
«Скільки того цвіту навесні...»
Значить, бути врожаям багатим
У саду зеленім і ряснім.

Понад краєм місяць круторогий
Піднімає неба синяву,
І дерева збіглись до дороги
Проводжать Героїв у Москву.

А вони — стрункі та смаглолиці,
Наші сестри, наші матері...
Та ж світи шляхи їм до столиці,
Ясен-ясен місяць угорі.

ОЙ, ЯК ВИЙДУ Я НА ТРАСУ

Ой, як вийду я на трасу
Та й гукну: у добрий час!
Ешелони йдуть з Донбасу,
Ешелони йдуть в Донбас.

Машиніст махне рукою,
Я хустинкою в одвіт.
І нема мені спокою
У мої сімнадцять літ.

Ой, нема мені спокою
І немає в мене сну:
Десь дорогою сталюною
Милій їде в далину.

Він до Волги в далеч синю
Водить славні поїзди,
Щоб вода текла в пустиню,
Щоб цвіли в степу сади.

НА МОЇЙ СТАНЦІ

Хтось мене спитав, не пам'ятаю,
Чи далеко од Москви живу?
— Кожний день я серцем відчуваю
Поруч себе дорогу Москву.

На далекій станції два роки
Черговим працюю...
Краю мій,
Як люблю твої степи широкі
І народ великий трудовий.

Радощам моїм немає краю:
До крутих дніпровських берегів
Кожний день состави проводжаю,
А учора я состав зустрів,
Що ішов із вільного Китаю
(Фестиваль всесвітній юнаків
У Берліні буде).

Сонце сяло
Ув очах китаїців.
Квіти скрізь!
Дівчина Най Най мені сказала:
— Ленін!
 — Сталін!
 — Мао!
 — Комунізм!

Сталін! Мао!
Дівчино, я знаю:
Наші думи й почуття одні.
— Світу — мир! —, я дівчині гукаю, —
Ми дорогу перетнем війні!..

Дівчина із вільного Китаю
Міцно руку стиснула мені.

МОСКВА

Тебе оспівали поети,
Тебе захистили солдати,
Омріяна в думках народних,
Велика і вічно жива.

Ти наші шляхи освітила
Вогнем свого серця, як мати,
Стоїш ти, як скеля гранітна,
Завжди непорушна — Москва.

По вулицях рідних проходять
Корейці, поляки, таджики...
Ідуть усі нації й раси,
До Красної площі ідуть.

Тут серце землі усієї,
Живе тут учитель великий,
Що в світле життя всім народам
Щасливу указує путь.

Ти — віра трудящого світу,
Ти — слава сім'ї трудової,
І кожна дитина і мати
Своєю тебе назива.

Бо ти хочеш миру у світі,
Мільйони стоять за тобою,
І зорі Кремлівські навіки
Тебе осіяли — Москва.

Ти — миру і дружби столиця.
В Китаї, у Польщі, в В'єтнамі
Звіряють серця нескоримі,
Почувши твої позивні.

І доброї воді всі люди
Рівняються в лавах за нами,
Твій голос лунає спокійно:
Це значить — не бути війні.

Тебе оспівали поети,
Тебе відстояли солдати,
Ти — гордість і молодість наша.
Росії краса вікова.

Ти наші шляхи освітила
Вогнем свого серця, як мати,
Стоїш ти, як скеля гранітна,
Завжди непорушна — Москва

ПЕТРО РЕБРО

НА ДНІПРОГЕСІ

Коли приходжу я сюди,
Щоб над глибінню, над водою
В задумі греблею пройти,
Завжди захоплююсь красою,

Красою райдуги вогнів,
Високих щогл, фонтану піни,
Красою сивих бурунів,
Що вилітають з-під турбіни,

Красою зведених споруд,
Дніпровських велетнів красою,
Та вражений найбільш я тут
Могуттям, силою людською,
Тими,
 чий героїчний труд
Розцвів
 вогнями над рікою!

ПРИЗНАННЯ

Мій батько, дід і прадід — ковалі.
Весь край наш здавна славивсь ковалями.
Я ж хочу розквіт рідної землі
І молотом прославить і піснями!

Співаю я про комунізму день,
Про наш народ — трудящий, дужий, смілий.

Як хочеться, щоб слово цих пісень,
Неначе молот, голосно дзвеніло!

Це ми, щоб степ, пустиня ожила,
Ведем канали, світлим зорі срібні...
Як хочеться, щоб пісня ця була,
Неначе молот, у труді потрібна!

Коли ж палій війну знов затіва,
Й збирає до походу чорні сили,
Як хочу я,

 щоб і мої слова,
Неначе молот,
 ворога громили!

ЗАПОРІЖЖЯ

Хороше ти — у квітах, у будовах,
В загравах домен, райдузі вогнів;
Рости ж людей сердечних і чудових,
Своїй Вітчизні відданих синів.

Хороше ти — і жаль мені ще більше:
Про тебе пісні я не чув ніде ж.
Та ти саме, мов пісня, Запоріжжя, —
Дзвениш,

 шумуєш,
 гомониш,
 гудеш.

СТАХАНОВЦЮ-ЛЕКТОРУ

Привітні лиця слухачів навколо.
Читає доповідь, хоча іще й не звик,
Стахановець Филоненко Микола,
Уславлений наш токар-швидкісник.

Читає доповідь, хай без гучної фрази,
Та так, як він, читати — треба вмить.
Читає так, щоб можна було зразу
Все уявить, пізнати і зрозуміть...

Филоненко Микола! Ми від серця
Бажаєм Вам ще краще працювать.
В нас час такий:

можливо, доведеться
Вам в Академії ще
лекції читать!

ПЕРЕД ПАМ'ЯТНИКОМ БОГданУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Знаю, добре тобі
височіти в радянській столиці,
Знаю, добре тобі,
славний сину України Богдан,
Бачить щастя навкруг,
бачить раді, усміхнені лиця
Українців і наших
одвічних братів — росіян.

Я до тебе прийшов
не минуле далеке згадати,
Не тужити по Січі,
яка б там вона не була.
Запоріжці веліли ·
подяку тобі передати
За великі твої
і безсмертні навіки діла.

Від яких запоріжців — питаєш?
Від наших, радянських,
Що комбайни будують
І сталі состави дають.
Від яких куренів?
А від наших колгоспів гігантських
І від міста усього,
в яким запоріжці живуть.

І від мене подяка.
Мене ти, звичайно, не знаєш,
Хоча предка мого,
козака, ти, можливо, і знав.

Чи не ти йому дивне
 Це прізвище дав, пам'ятаєш,
Коли в битві з панами
 Ребро він собі поламав?..

Ти Україну любив,
 ти був першим її оборонцем,
Ти Україну зберіг —
 із Москвою її поєднав.
Бачиш, як під ясным,
 під кремлівським омріяним сонцем
Розцвіла Україна,
 радянська повік сторона.

А тепер подивися,
 Богдане, поглянь до Дніпра ще —
То підвівсь Дніпрогес
 І новий устає на ріці...
Гарні предки були,
 та, як бачиш, потомки ще кращі —
Ми, радянського світу,
 великого світу творці.

КУЗЬМА ЖУРБА

НОВЕ РУСЛО

Кажуть, дивно закордону
Вісті з наших земель чуть:
Ми звеліли річці Дону
У нове русло звернуть.

Та для нас це все не диво,
Не таке ще нам з руки!
Для трудящих світ щасливий
Ми будуєм на віки!

Ми пробились до свободи
Через рабство вікове,
І змогли судьбу народів
Повернуть в русло нове!

ПРИДЕСНЯНСЬКИЙ КРАЙ

Товаришу Сталін, прийдіть, подивіться,
Які виростають у нас врожаї.
Настане серпнева пора-трудівниця
І хліба дзвенять золоті ручаї.

Над ними, неначе розбуджені грози,
Гудуть молотарок бадьорі баси, —
То заспів Бредюк над ланами підносить
І вторять йому звідусіль голоси.

Щоліта яснішає небо над нами
І стелиться сонце промінням рясним,
Коли Осипенко проходить льонами
І вони зацвітають блакиттям ясним.

Ми любимо край свій — ліси і простори,
І Десну кохаєм, як рідну сестру,
За те, що несе свої води прозорі
Під саму Каховку Славути-Дніпру.

Йй вітер згинає посріблені хвилі
І котить на берег до схилених трав.
Тут в час лихоліття Попудренко смілий
Коня бойового не раз напував.

Тут Щорсова слава гримить і сьогодні
Відгомоном Жовтнем осяяних днів.
Хоробрий Орленко тут військо народне
На мсту за Чернігів на ворога вів.

А там, де у небо звелися, мов руки,
Заводів і фабрик стрункі димаючі,
В хорошому місті, що зветься Прилуки,
Олег Кошовий народивсь на зорі.

І пісня і праця в нас вірні подруги,
І щастя, як сонце, іде на поріг.
Звелися веселок озорені дуги
Над кожною з наших широких доріг.

Товаришу Сталін, прийдіть, подивіться,
Як села й міста над Десною цвітуть.
Квітками жоржини, гвоздик, чорнобривця
До самого Кремлю ми вистелим путь.

ЕЛЕКТРОМОНТЕР

Професій подібних не знали
Селяни — мої земляки,
Та греблю артіль збудувала
І світло прийшло із ріки.

Дротами примчало в оселі,
І всюди потрібен тепер
Такий же, як є в нас — веселий,
Трудолюбивий монтер.

Буває десь світло погасне,
Не всякий узнає — чому,
А з'явиться він своєчасно
І все зрозуміло йому.

Огляне він пробки, патрони,
А треба — й на стовп виліза.
В труді не помітить, як скроні
Покриє гаряча роса.

В роботі знаходить він славу, —
Всім серцем не любить пільму
І люди за світло яскраве
Говорять спасибі йому.

А згадку одну, найдорожчу,
Він буде повік берегти,
Як в хати, до клубу, на площу
Проводив найперші дроти.

Ішов він од хати до хати
І в вікнах спалахував світ.
Хотів би і я залишати
Такий же осяяний слід.

І манить бажання зорею:
Ти пісню таку напиши,
Щоб люди сказали: — Від неї
Світліше стає на душі.

БАТЬКО

Не будили ще зірницю
Наші півні голосні,
Та вже батькові не спиться,
Як щороку навесні.

Як сказав, то так і зробить —
Слово й діло — два брати.
Ось бере він спиці й обід
І колодку із води.

Стукіт, грюкіт без упину
Й чути батькові слова:
— В нашім ділі треба, сину,
Щоб душа була жива.

Голова, звичайно, треба,
Ну, і руки щоб були.
Сонце котиться по небу,
А колеса по землі.

Позмагатись, може, схочуть:
Хто кого пережене,
І тому не сплю я ночі,
Щоб придумать щось нове.

Щоб в одну з найближчих весен
Із села, в яким живу,
За роботу — за колеса
Мене визвали в Москву.

ЩАСТЯ

Літо, трудами невтомними славме,
Осінь барвисту уже вигляда.
Плине в широкі засіки державні
Жита й пшениці ріка золота.

Ріки весною збагачують море,
Вгору державу наш хліб підійма.
Сяють ясніше рубінові зорі,
Геть відступає налякана тьма.

Дальше обходять нас тучі і грози,
Сонцем і радістю славиться край.
Правда, ще здалека чути погрози
Тих, що збирають з війни урожай.

Тільки ми скажем, що марні турботи
Розкіш ростить на народній біді.
Щастя своє оросили ми потом,
Щастя своє здобули ми в труді.

Чуєм те щастя ми в шумі діброви,
Бачим у сяйві сталюого лиття.
Ми за його не жаліємо крові,
Ми за його не жалієм життя.

Щастя для нас буде вічно світити
В сяйві кремлівських прославлених зір.
Щастя в труді ми бажаємо світу,
Миру бажаєм, і б'ємся за мир.

ОЛЕКСАНДР САЄНКО

ОДНОЛІТКАМ

Зрілості роки сповнились наші,
Виросли, стали двадцятирічні.
Нам у Каховці, Тахія-Таші
Класти будови комуністичні.

Біля верстатів, домен Магнітки,
На Україні, у Білорусі —
Скрізь мої друзі, скрізь однолітки,
Юні дівчата, хлопці безвусі.

Знає Вітчизна, ласкава мати,
Скільки синів нас і дочок уранці
Йде трудовий свій день розпочати
У Сталінграді, чи у Цимлянці.

Землю квітчаєм в смуги зелені,
Ми, комунізму йдучого свідки.
Творим, дерзаєм, сильні, натхненні,
Зводим, будуєм —
ми однолітки.

КОЛІЙНИЙ ОБХІДНИК

Йде колію перевіря
Людина з молотком костильним,
За нею сонце, чи зоря
Рушають вслід обходом пильним.

Болти затягне, костилі
Доб'є у шпали легко, ловко.
На полотні, мов на столі:
Змете, вбере, поправить бровку.

Шляхів залізних полозки
Оббігли перегонів сотні,
У край далекий і близький
Мчать поїзди прямі й зворотні.

Чи йде швидкий, чи товарняк,
У полудень, чи опівночі
Відкритої дороги знак
Затиснено в руці робочій.

І за роботу отаку:
За справну путь, кілометр чистий,
Колійному обхіднику
Честь віддають всі машиністи.

У ЗАЛІЗНИЧНОМУ ПОРТУ

Розтають кучеряві димки на льоту
З поїздів, що у русі у вічному, —
Прибувають, відходять, стоять у порту,
У Лимані — порту залізничному;

Із донецьким вугіллям, литвом, монтажем
Для Каховки, будови народної.
Через те кожну мить машиніст береже,
Щоб хвилини не згаяти жодної.

Поїзд рушив...
Туди, де з граніту Ілліч
Показав у пориві величному.
Наче він направляє ешелони навстріч
Дню прийдешньому комуністичному.

МИКОЛА ПОДОЛЯН

ПРОЩАННЯ

В чистім полі на світанку
Схід рожево загорявсь.
Тракторист на полустанку
Із дівчиною прощавсь.

Бігли-танули хвилини...
Він не міг промовить слів,
Що беріг їх для дівчини,
В серці виносив, пригрів.

Люба глянула прощально
І сказала:
— Ну, бувай!..
Загудуть в степу комбайни —
В гості буду.
Зустрічай.

Дзвінко стукнули вагони.
Крикнув поїзд на бігу,
І помчав до Волго-Дону
Мрію хлопця дорогу.

І тепер щоночі сниться
Юнакові дивний сон:
Золота в степу пшениця,
Рідний серцю Волго-Дон.

МРІЯ

Прийшов в ремісниче хлопчина
З колгоспу «Червоний маяк».
— Та ти ж не піднімеш цеглину, —
Всміхнувсь йому майстер. — Чи так?

А хлопець стоїть, червоніє,
І нікуди руки дівать:
— Я ростом малий. Та зумію
Науку від вас перейнять.

Шляхи у Вітчизні широкі.
На кожному — щастя своє.
...На площі Смоленській висока
Будова у небо встає.

Над містом ледь ранок зоріє —
Юнак на будові вже тій,
І тут над землею він мріє
Про зірку червону на ній.

Усе, щоб здійснились надії,
Тобі Батьківщина дала!
В людини радянської мрія,
Як крила в гірського орла.

І майстер у мулярським ділі
Все вище іде від землі —
Це хлопець колишній з артілі
Зорю встановив на шпилі.

Вона над Москвою палає,
Як серце юнацьке його.
Учитель, як батько, вітає
Колишнього учня свого.

Москвою, що дихає маєм,
Ідуть вони вдвох, як колись.
— Яку ж тепер мрію ти маєш? —
Старий запитав.

Зупинивсь.

У хлопця в очах на хвилину
Задуми відбилась печать.
І мрійно сказав він:
— Країну
Такими зірками квітчать.

ЛЮБОВ З ЛАСТОВИННЯМ

(Жартівлива пісня)

В бурякову нашу ланку
Закохався тракторист:
В клуб прийде і на ділянку —
Музикант і танцюрист.

На гулянках-вечорницях
Тій лукаво підморгне,
Коло іншої пов'ється —
Не чіпає лиш мене.

В полі трактором проїде
І гукне: «Не підкачай!»
Усміхнеться Ганні, Ліді, —
А мене бере відчай...

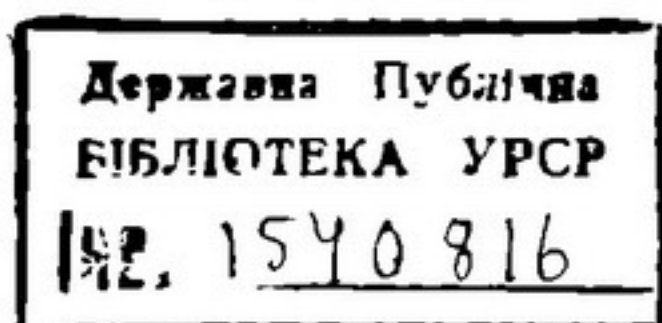
Що за лихо маю нині?
В праці ж я — на все село!..
Правда, трохи ластовиння
На обличчі розцвіло...

Не пішла в суботу з хати!..
Не жалкуючи часу,
Не лягала довго спати —
Все наводила красу.

А в неділю з личком чистим
В клуб прийшла, як на парад,
«Чом не видно тракториста
Серед радісних дівчат?!»

Він неждано із тремтінням
Підійшов, прошепотів:
— Люба ти і з ластовинням,
Та сказати вже не смів...

З того дня свої принади
Я закинула як є,
Коли любить — буде радий
І такій, яка ти є.

МИКОЛА КОРСУН

НА ЩАСТЯ!

Мій дід на пана спину гнув щоденно,
А батько мій наймався до шинкаря,
Ходила мати в наймах неписьменна,
Аж поки Жовтня не зійшла зоря.
Життя щасливе і в мою родину
Прийшло тоді у визвольних боях.
І розігнув мій батько сивий спину
На з'єднаних колгоспівських полях.
Тоді вступила мати до лікнепу
І ланковою стала восени,
Виходила із ланкою до степу,
Де досягали дині й кавуни.
Брати і я скінчили інститут.
О, чи могли батьки мої гадать,
Що їхні діти із таким майбутнім,
Що зможуть комунізм побудувать!
Що зможуть вільно з піснею трудиться
І будувать в степу нові цехи,
На Півночі виводити пшеницю,
Або на полюс прокладать шляхи!

НАРОДЖЕННЯ ВЕСНИ

Весна прийшла не з співом соловейка,
Не з чистотою неба голубого,
Не з цвітом білим пролісків у лісі,
Не з громом льоду на гучній Десні.

Весна тоді народжується в славі,
Коли дівчата сходяться в бригаді
Й говорять про селітру і про попіл,
Про лісосмуги — снігові щити.

Коли підтяжку тракторів роблять,
Тоді в майстернях працювати жарко...
Весна народжується не із теплим вітром,
З закінченням ремонту в МТС.

Коли встають, світанками умиті,
І чорний пар, і зябу довгі смуги,
Сказати можна: це для вас ще в осінь
Багата народилася весна.

Весна в село не з поля поспішає,
З села іде зубчастими слідами.
Коли сошник ввіходить в теплу землю —
Зернина кожна відчува весну.

Коли в Кремлі, над картою схилившись,
Читає вождь палкі листи з колгоспів
І думає про довгі лісосмуги —
Тоді весна прямує на поля.

МОРЯК

Його в селі назвали моряком,
Хоч на своїм віку не бачив моря,
Комбайном виїжджав понад гайком
В хвилюючі пшеницею простори.

Тож моряком недаром всі назвали.
На комбайнерському мостику стояв він.
Морські широкі буйні перевали
В полях вставали у його уяві.

Тут море теж, де колоски стіною,
І обмиває птах крило у хвилі,
Такий і прапор, ніби над кормою,
Над мостиком хвилює пружнокрилий.

І пароплав пливе в багатім морі,
Під крила пада колосок зернистий,
З мотором хедер, ніби в пісні, спорить,
А навкруги стоять хліба огнисті.

ДІВЧИНА З ПОЛІССЯ

На Донбасі я із нею стрівся
І впізнати ледве-ледве міг
Дівчину з шумливого Полісся
З неблизьких приудайських доріг.

Радо їй вугілля добувати
І вітрам всміхатись степовим:
Водить милий поїзди крилаті
Із степів донецьких до Москви.

Залунає голос паровоза,
В дівчини сильніш гуде забій...
І здається, б'ють підземні грози
Поїздам далеким вперобій.

.

ОЛЕКСАНДР МОТОРНИЙ

ВІТЧИЗНА

Моя Вітчизна — рідні ниви,
Колгосп у Спаськім, став і гай,
Кіровоград наш гомінливий,
Вся Україна — з краю в край.

Люблю міста, сади і ріки,
Заводу гук і поля тиш,
Люблю безмежний край, великий,
Де Волга, Ладога, Іртиш.

Я полюбив любов'ю сина
Дубовий гай, сосновий бір,
У серці злиті воедино
Кавказ, Молдавія, Сибір...

Я полюбив любов'ю сина
Свій край — природу і людей;
Моя Радянська Батьківщина —
Країна лєнінських ідей.

Просторі наші рідні далі,
Вони для людства — сонця світ;
Моя Вітчизна — край, де Сталін
Людей окрилює в політ.

ВИЇДЖАЮТЬ ТРАКТОРИ...

Дим кілечками — угору,
Мов струмочки із гори;
З емтеесівського двору
Виїджаяють трактори.

Посідали птиці дальні
Край дороги, на дроти;
На шляху — слова прощальні:
— Всього доброго!
— ...Щастя!

Тракторист в село звертає,
До товариша гука:
— На Григорівку? — питає.
— Ні, у Спаське.
— Ну, пока!

— Не забудь же договору!
— Переможу, будь-що-будь!
...Підняли шапки угору,
Помахали,
Та й не чуть...

Дим кілечками угору,
Мов струмочки із гори;
З емтеесівського двору
Роз'їджались трактори...

КОВАЛЬ

Молоток сталевий рівно дзвонить,
На ковадлі скаче і гримить,
І залізо вогненно-червоне
Іскрами спалахує щомить.

Молодий коваль, та знає діло,
Кажуть люди, робить від душі,
Щоб весною в полі все кипіло,
Й добру скибу брали лемеші;

Щоб налився літом повний колос,
Щоб заграли хвилями поля,
Щоб у дзвоні зерна чувся голос
І весела пісня коваля,

Щоби праця, скромна і звичайна,
Пломеніла іскрою в зерні,
Щоб пшениця в бункері комбайна
Золотіла, як вогонь в горні.

В ОСІННІ ДНІ...

Молоді, дебелі осокори
Нахилились до мого вікна...
Навкруги видніються простори,
Степ і села — рідна сторона.

Яблуками сад наш пломеніє,
Золотіє смуга лісова,
Над полями тихий вітер віє,
Біле павутиння проплива.

І горить при березі калина,
Опадають з дуба жолуді...
Любий край мій, рідна Батьківщина
Розцвітає в славному труді.

Щасними достатками й піснями
Ходить осінь поміж росних піль,
І дзвенить упругими дротами
Битий шлях в укрупнену артіль.

Комунізму риси явні, зримі
Далечінь відкрила голуба:
Там для щастя нашого озимі
Буйно піднімаються хліба.

Над рікою грім і гомін лине,
Затиша і наростає знов;
В кожному куточку Батьківщини
Піднялись риштовання будов.

Я дивлюсь на карту всього краю,
Олівцем, з лінійкою в руці,
Сталінські споруди помічаю
Крапками на вигнутій ріці.

Про майбутнє, світле і чудове,
Промовляє карта на столі:
Це одного задуму будови —
І на Волзі, і у нас в селі.

Чим стрімкіш підносимось угору,
Тим сильніше вабить висота.
Щастям весен у осінню пору
Вся Вітчизна рясно розцвіта.

Яблуками сад наш пломеніє,
Золотіє смуга лісова,
Над полями тихий вітер віє,
Біле павутиння проплива.

Шепчуть з вітром клени і осики,
Ронять листя на широкий став...
Щирим серцем, краю мій великий,
Я тебе навіки покохав

ВАЛЕРІЯ ГУРТОВЕНКО

ДІВЧИНА З МОГО СЕЛА

Прославим труд у мирний час,
Дівча з мого села!
Яка озимина у вас,
В колгоспі як діла?
Чи ферма збільшилась нова,
З яких порід корів?
Який ваш новий голова —
Чи з добрих хазяїв?
Сама ж ти (знаю!) не доспиш,
Удосвіта встаєш,
Тому, що честю дорожиш,
В змаганні не здаєш!
Твої славетні врожаї
Відомі всім давно,
За гідні подвиги твої
Тобі Зорю дано.
Про твій рекорд почула я —
По світу слава йде!
Я рада, подруго моя,
Що ти спішиш вперед!
Це значить — скоро не впізнать
Село, де ми зросли,
Лікарні й школи там стоять,
Де пустирі були.
А нам іти удалину
У щасті назавжди,
І степ співає про весну,
Про наших рук труди.

У БЕЗКРАЇХ СТЕПАХ

* * *

В безкраїх синіх степах —
Золочені сонцем ниви.
Там б'ють по тугих житах
Живлючі липневі зливи.
І яблука гнуть гілля,
Налиті солодким соком,
І чорна, масна рілля
Врожаї родить високі...
До пісні маючи хист,
Не знавши нужди ніколи,
Живе в селі тракторист —
Веселий хлопець Микола.
Біда йому — не біда,
Машиною управляє.
Волосся шапка руда
На вітрі вогнем палає.
І чують дівчата спів,
Рушаючи рано в поле.

Хороший, немає слів,
Отой тракторист Микола!

* * *

Поміж двома колгоспами дорога
Лежить в салу... Черешні вітер гне...
Уже зорав Микола перелоги
Колгоспів «Жовтень», «Труд» і «Перемога»,
І змін відрадних погляд не мине:
Росте колгосп об'єднаний, нівроку!
Не полічить добра його полів!
В турбіну мчить ріка шумним потоком,
Будинки підіймаються високі
У стилі нових сталінських часів!
Чужим очам збагнути не під силу,
Що там,
де пахли сонно полини,
Де сивий пил осипав на могили
Скупий кущастий деревій,
де крила,

Спробуй, доганяй!
Ех, шумить, зітхає
Листяний прибій!
Хороше грає
Чорнобривий мій!
У рясних обновах
Попливла земля.
Закружیمось знову,
Дівчино моя!

АНАТОЛІЙ КРИВОРОТЬКО

ВПЕРШЕ ЗА МАШИНОЮ

Світла радість нині захопила Любу
І дівоче серце забира в полон.
Люба за котонем хвилі не загубить,
Вмілими руками одягає кон*.
Нитка ворухнулась. Ось пішла машина.
Певність входить в серце.
Твердість у руці.
І стоїть над коном молода дівчина,
І яснє в неї радість на лиці.
— Добре! — каже майстер.
— Дівчина завзята!
Хай іще не сміла,
трохи молода!
Тільки от даремно ходиш ти багато,
Там, де втома буде — сила пропада.
Так в житті ступають перші кроки діти,
Так хочять піднятись із гнізда орли.
Тільки раз на крила — потім вже летіти!
Тільки раз на ноги — і тоді пішли!
А у серці майстра щастя теплі хвилі.
За вікном синє свіжа бірюза.
І чомусь ці учні, ніби дочки милі,
І чомусь на вії — радісна сльоза.
Нитки йдуть шовкові, йдуть вони нервучі,
Полруги притихли, стали мовчазні.
В Люби серце стука молодо й кипучо,
І від сонця долі — промені ясні.

* Кон — деталь плоско-панчійної машини.

Так в житті ступають перші кроки діти,
Так хотять піднятись із гнізда орли.
Тільки раз на крила — потім вже летіти,
Тільки раз на ноги — і тоді пішли!

МАЙСТЕР

У Тетяни Кирилівни душа, кажуть, чула.
У Тетяни Кирилівни вже сивина.
Увійшла вона в цех, ніби всіх пригорнула,
І здається, що кожному рідна вона.

— Доглядайте, дівчата, ніби матір, машину!
І як хлопця любіть! — часом жарт підкида.
Слово майстра дійде, в саме серце долине,
І здається, Кирилівна молода-молода.

— Від труда не знудьгуєш, будеш щасний і радий!
Чує Люба і дивиться на своє ремесло.
Там верстата торкнулась, там рукою погладить,
Ніби хоче машині віддати тепло.

ЕКЗАМЕН

Все, здається, читала, все знаєш,
На екзамен ідеш у юрбі.
Хвилювання в душі не сховаєш,
І так радісно нині тобі.

Прийде тиша спокійна і строга
І змішаються всі почуття,
Бо з кімнати цієї дорога
В повноліття твоє, у життя.

Тільки тиша та буде хвилину,
От уже й хвилювання нема.
То не майстер звернувся, дівчино,
То питає Вітчизна сама.

Слово прийде вагоме так просто,
І торкнеться верстата рука,
Тільки майстрові здасться, що ростом.
Ти сьогодні уже не така.

Не така, як приїхала в місто,
Не така, як у школу прийшла!
Ти й не знаєш, як в мить урочисту
Ти у всіх на очах піросла!

Ляже нитка шовкова, нервуча,
Ніби мрія дівоча твоя,
Буде праця у тебе кипуча,
Буде друзів хороша сім'я!

ПИЛИП МОРЕНЕЦЬ

* * *

Пропливають шахти у тумані,
Із вагона кличуть раз по раз.
Прощавайте, вечори багряні,
Прощавай, задимлений Донбас.

Ти мені науку дав чималу,
Я назавжди в серці понесу
Перелив гарячого металу,
Антрациту іскряну красу.

Де не буду, спомином про тебе
Нагадаю людям і собі,
Як життям запалюватись треба,
Здобувати щастя в боротьбі.

ПЕРЕД ЖНИВАМИ

У небі ні тінні хмаринки,
Повітря тремтливо-прозоре,
Дзвенить переджнивна тиша
У золоті колгоспних степів...

Пустун-вітерець схопився,
Вихром побіг по дорозі.
Злегенька війнув піщугою,
У стиглу пшеницю шугнув,

Вона ж ховає донизу
Вагітне зерном колосся,
В тривозі своїй материнській
Шепоче тихесенько: ч-ш-ш...

Ідуть бригадири на поле,
Прикинуть хазяйським оком,
Куди післязавтра треба
Перші косарки пустить,

А сонце таке гаряче
Ім бронзові руки цілує,
На груди міцні припадає
І славить господарів.

ЩАСТЯ

Тендітні щепи посадить,
Три роки біля них в труді ходить
І кожна виростить у дерево родюче,
А на четверту осінь, в ясну днину
Збирати стиглі яблука в корзину —
Це значить мати щастя невмируще.

* * *

В студентській кімнаті не раз мені сниться
Зелена Марківщина, Удай-ріка,
Складлаємо сіно пахуче в копиці
І луками котиться пісня дзвінка.

На дощ припікає... Роботи багато...
Та швидко зника за покосом покіс...
Ударна бригада працює завзято,
Бо в ній на стахановця кожен вже зріс.

О, дні сіножівні і річка, і луки!
І праця гуртом у годину нову,
До вас я приклав молоді свої руки,
Я запах ваш чую і вами живу!

* * *

Не тримаючись за руку, мій синок
По двору зробив сьогодні перший крок.
Скільки щастя у очицях голубих!
Зосередження на губоньках пухких!

Рідна крихто, любі ніженьки малі,
Стійте твердо, стійте міцно на землі,
Щоб ні бурі, ні хурделиці в житті
Вас не збили з вірної путі.

Скоро-скоро заговорить мій синок,
І почну йому науку я з казок,
Як за річкою у далі голубій
Правда з Кривдою виходили на бій.

Розповім йому про юність запальну,
Про Олега Кошового, про війну
Так, щоб кожне слово, як зерно,
В душу западало аж на дно.

І з літами визрівало і росло,
І мужністю лягало на чоло,
Щоб умів він над усе любити
Землю, по якій навчивсь ходити.

ВЛАДИСЛАВ БЕРЕСТ

УКРАЇНА

І куди тільки не глянеш,
Просто, як молодшим станеш.
Саду океан...
Від Дінця до хвиль Дунаю
Пізнаю і не пізнаю
Твій прекрасний стан...

Україно, Україно, —
Хто ж підняв тебе з руїни,
Волю окрилив,
Що тепер ти в щасті знову
Надягла будов обнову
Величавих днів?!

Принесла тобі свободу
Мудра Партія народу
— Слава ж їй в віках! —
Щоб могла ти вільно жити,
Вічно з сестрами дружити
Рівною в правах.

Чути співи солов'їні...
(Де ж поділися руїни
Твоїх чорних літ?)
З братньої ти допомоги
Підвелась на дужі ноги
Ї стала, як граніт.

Мріяв ворог тебе вбити,
Твоїх крил політ спинити,
Кров'ю все полить.
Але стала ти горою
Разом з сестрами до бою
Ворога громить.

Заревів Дніпро могучий,
Відгукнулись води в Збручі.
Ожила земля...
То з-за Волги йшли мотори,
Шлях освітлювали зорі —
Зорі із Кремля.

Слава, слава перемозі!
Ти ж незламна на дорозі —
Що в комуну йде.
Слава Сталіну навіки
За його діла великі
— Хай вперед веде!

Україно, Україно!
Серце бачить і радіє
З того, як ростеш.
— Відбудовуєш, будуєш..
То сім'ї ти силу чуєш,
Соки дружби п'єш.

І сама народи світу
Проти банди Уолл-стріту
Кличеш до борні.
Всім же миру ти бажаєш,
Лють звірячу викриваєш
Паліїв війни.

Не страшний тобі їх атом,
В дружбі із російським братом
Ти, як сталь, міцна,
У твоїй ході державній,
Переможній і преславній
Впевненість ясна.

Хто ж іще бряжчить війною,
Ризикованою грою?
Ні, не бути їй!
Бо народ, що прагне миру,
Не допустить крові виру
На землі своїй.

Україно, Україно!
Пісне, вільна соколина,
Твій з Кремля політ.
Ой, могучі твої крила,
В них незламна наша сила
Переможних літ.

Ти для нас, як мати рідна —
У сім'ї великій гідна
Між усіх сестер,
Хай же в'ється над твоєю
Вічно вільною землею
Стяг СРСР.

ВАСИЛЬ БІЛОУС

КОСАРІ

Свистить коса, бринить коса —
Біжать покоси рядом,
На лезі грають небеса
Іскристим водоспадом.

Кільцює теплий вітерець
Понад озиминою,
Коли покосові кінець,
Озветься під косою.

Води нап'єшся з джерела
Цілющого в жароту,
І піт краплистий із чола
Зітреш, і за роботу!

Ведеш перед в колгоспі ти
Щодня на косовиці.
Ідуть нестримані ряди,
А коси — блискавиці!

Шумить коса, бринить кісся, —
Ділянку скінчив рано.
Та не завершена уся
Робота ще за планом.

І втомі ти наперекір
Кладеш покоси-гори,
Ти кріпиш працею наш мир,
Тебе ніщо не зборе.

ЛЕОНІД КУРЯВЕНКО

В ПЕРЕМОГУ ВІР

— Пригадуеш, ми накривали
Брезентами тіла мортир?
Хай володіє, — ми сказали, —
Землею мир!

І радість наша, всім знайома,
Злилась в моря, знеслась до зір.
В листах питали: «Що там дома?»
Писали — мир.

Тепер на свято я вдягаю
Незаплямований мундир,
Зелений колір зберігає
Весну і мир.

Корея з ворогами б'ється,
Товариш, в перемогу вір.
Народів віра не схитнеться
У щастя й мир.

ХЛІБ ІДЕ

Сідає сонце край садіб,
Вгасає день в жнива гарячий.
А хліб іде, рікою хліб
Стікає в море хлібоздачі.

Я чую відгомін грози,
Шугають дальні блискавиці.
Останні з поля йдуть вози,
Налиті золотом пшениці.

Вночі і вдень, як на війні,
Колони сповнюють дороги,
І знову хочеться мені
Гукнути їм:
— До перемоги!

* * *

Він шляхами війни не ходив,
Молодий, небувалий солдат.
Може бути, цей край боронив
Його батько, товариш, чи брат.

Юнаком пережив він усе,
І, шануючи пам'ять борців,
Вахту миру сьогодні несе
Він з бригадою каменярів.

За будинком будинок зроста,
Скільки зроблено воїном — глянь!
Батальйони штурмують міста,
Оточивши кільцем риштувань.

Їх не спинить ні холод, ні жар,
Ні загроза нової війни.
Бо радянський солдат — каменяр
Вірить в стійкість своєї стіни.

МИКОЛА МИКОЛАЄНКО

ВОЖДЬ

Завжди:
коли земля снігами
Укрита,
віють холоди,
Коли нахилені плодами
Колгоспом зрошені сади,
Коли льоди стікають талі
І зацвітає пишний квіт, —
До тебе перше слово,
Сталін,

Любов
і ніжність
і привіт!

Усі бої, всі перемоги
Твоє імення окриля.
І через те усі дороги
Лежать під зорями Кремля:
Чи я піду на полудення,
А чи на півночі спинюсь,
З Вождя негаснучим іменням
З путі ніколи не зіб'юсь.
Воно мене виводить вгору,
Де майбуття горять зірки,
Як добре всюди бачить порух:
Вперед простертої руки!

ВИЗВОЛИТЕЛІ

Від Сталінграда до Берліна
Покриті славою путі.
Ми йшли, в багнюці по коліна,
На верховини золоті.

І знали ми, що треба волю
Народам всім навек вернуть.
Ми знали:

 в Відні,
 і в Тіролі,
І в Трансільванії нас ждуть.

Перед здивованим всім світом,
В пориві з'єднані одним,
Несли ми, правдою зігріті,
Визволення народам всім.

Над козирком — зоря іскриста,
В руках — надійний автомат.
Розтала даль туманно-млиста,
Прийшов до брата рідний брат.

В серцях — ясні весняні далі,
Над кожним — полум'яний стяг:
І знали всі:

 послав нас Сталін —
Генералісимум життя.

ВАСИЛЬ КОЛОДІЙ

БАЛАДА ПРО ЛЕНІНСЬКИЙ ПОРТРЕТ

Це було у році сорок п'ятім,
На корейській звільненій землі.
...Ранком роту сталінських солдатів
Стрів юнак із селища Ай-Лі.

— Ленін! — він схвильовано промовив,
І здавалось, що співає сад,
Кожен з нас так розумів цю мову!..
І до хлопця підійшов комбат.

А парторг із сумки польової
Хлопцю вийняв Ілліча портрет,
На яким з простертою рукою —
Найдорожчий рідний силует.

Сльози щастя сяяли в хлопчини,
Як портрет на грудях він ховав.
Думав він тоді про батьківщину
Ту, що з ім'ям Леніна єднав.

...Ми вернулись. А в краю розкутім
Розквітали пальми навесні.
Він пішов в Пхеньян до інституту,
Він мужнів у творчому вогні.

Та померкли мирні дні погожі —
Ходять янки по його землі.
Проти смерті, проти орд ворожих
Встав боєць із селища Ай-Лі.

І про нього всюди знали люди.
Між пожеж у рідному краю
Він з портретом Леніна на грудях
Йшов на бій за молодість свою.

... В тучах небо рвали бомбовози,
Глухла ніч од гуркоту гармат.
На краю переднім, на дорозі
Впав на смерть підкошений солдат.

Тільки очі ще дивились строго,
Як схиливсь товариш до плеча.
І йому, мов клич до перемоги,
Передав портрет він Ілліча.

Кажуть, впав і друг біля Хенсена,
Та полки усе ішли вперед...
Так бійці загонів Кім Ір Сена
Бережуть цей Ленінський портрет.

Хай не змовкли битви і тривога —
Кроки армій впевнено звучать.
Їх веде за мир, до перемоги
Невмирущий образ Ілліча.

ДИКАНЬСЬКІ ВЕЧОРИ

Вечори Полтавщини казкові —
Золота колгоспна сторона...
І згадалась давнина, що знову
З Гоголівських томів вирина.

Тут живі перекази, повір'я
В майську ніч блукали навмання...
Ось «червона свитка» в надвечір'ї
Людам дивний клопіт спричиня.

Ось коваль із чортом у змаганні
В богатирській підійнявсь красі...
То ж в легендах світлі сподівання
Ніс народ кріпацької Русі.

... В морок часу кануло минуле,
І з вікна розкритого Ілліч
Бачив, як роз'ярений Вакула
Йшов на Зимній у жовтневу ніч.

А сьогодні син його в Диканьці
З піснею відратною в душі
Поспішає в МТС уранці,
Для плугів гартує лемеші.

Скоро в наступ, скоро над полями
Закурличуть трактори у даль,
І тому дбайливими руками
Він найменшу лагодить деталь.

Вечоріє... В зорянім намисті
Обої палають чарівні.
І ще довго у повітрі чистім
Линуть над Диканькою пісні.

А на сцені, у колгоспнім клубі,
В першій дії вийшла ланкова.
Хлопець ніжним поглядом голубить
Ту, що розгубила всі слова.

Героїня! — але тут з незвички
Червоніє дівчина до сліз.
На ногах в Оксани черевички,
Що з Москви Вакуленко привіз.

Раптом — бубни, і у вихрі танцю
Сцена, вигинаючись, гуде:
Це в новій, не хуторній Диканьці
«Сорочинський ярмарок» іде.

А навкруг — весняний шепіт поля,
І шумлять під вітром явори...
І встають, як наша світла доля,
Золоті диканьські вечори.

ГОРЬКИЙ В МАНУЙЛІВЦІ

Небо України голубе, погоже,
Янтаревий відблиск літніх вечорів,
І життя на казку анічим не схоже, —
Тільки того щастя, що — зоря вгорі.

Тільки того щастя, що шляхи далекі,
Але й тут шлагбаум — мов життя межа...
Він іде, тривожний, крізь херсонську спеку,
Десь над морем стріне долю Челкаша.

Він суддею грізним селами проходить,
Де крізь більма вікон визира нужда,
Де гірка посмішка щедрого народу
І журлива пісня друга привіта.

... Полтавщини верби і духмяні ночі, —
Скинь, мандрівче, торбу з втомлених плечей,
Він до серця люд весь пригорнути хоче,
Мертвого підняти ласкою очей.

Як любив він ніжне слово України!
Як беріг він нашу пісню степову!..
З косарями в полі на пахучім сіні
Слухав її душу, страдницьку й живу.

Слухав голос волі, і горів, і плакав,
Потім із думками був в самотині...
Він читав селянам «Сон» і «Гайдамаків»,
В дзвони бив на сполох у насильства дні

Бережуть ще й досі дідугани сиві
Спогади, як Горький грав у «Суєті»...
Як співав він пісню «Коні буйногриві»,
Що по мосту мчались юністю в житті.

МАТВІЙ СІКАЧ

СТАЛЕВАР ПУШНЯ НА ВАХТІ

Гуде в цеху і дихає залізом
Електропіч. Виплавлюється сталь;
Над цим вогнем розбурханим і грізним.
Мужніє він і силою зроста.

На нім кашкет ледь зсунувся на чоло,
Він весь засмаг; тут все йому з руки:
Бере крючок, в огненне суне коло,
Міша метал — розпечений такий...

Закрив він піч, додав електроструму,
Й парини стер із знятих окуляр;
Всміхнувся мені... Без метушні й без шуму
Працює він, радянський сталевар.

Робочий стиль і строгий і високий,
В очах життя іскриться і любов, —
І лється сталь в залізний ківш широкий, —
Хороша сталь для сталінських будов.

КРАНОВА

Висока кабіна під дахом одна,
Маруся в кабіні, як сонце, вона.

І дзвоник сигнальний протяжно дзвенить,
І сунеться кран і по рейках біжить.

Опоку заїту важку підійма...
Вже інша бригада з балансу зніма;

Розкрили опоку — готова деталь, —
У формі застигла, вилискує сталь.

І праця Марусю теплом обвіва, —
Вона комсомолка, вона кранова!

КОВАЛЬ

Ковалеві за сімдесят років —
Він гартує залізо, кує...
І здоров'я у нього, нівроку,
І запал молодечий ще є;

Чорні вуси сивіють туманом,
Але вогник в зіницях горить;
І кліщами у горно багряне
Він залізо кладе розтопить...

Розпікає він пневма-зубила,
Загартовує їх у воді;
Б'є іскристий вогонь із горнила,
Наче роки його молоді...

Полюбив він давно своє горно,
І ковадло, щоб дзвінко гуло...
Тридцять років працює ударно
Ковалем Митютенко Павло.

В нього сила зростає залізна
На заводі у славнім труді;
Докладає він сил, щоб Вітчизна
Непохитна була у ході...

БОРИС КРОТЕВИЧ

ШУМЛЯТЬ КАШТАНИ...

Шумлять каштани,
Шумлять каштани,
Гілля листате
Вітрець хита.
З-за круч дніпрових
Веселий ранок
Столицю сонцем
Ясним віта.
Хрещатик навпіл
Розкраяв тишу,
Проткнули крани
Небес розмай,
І юний Київ
Весною дише,
Бузком і щастям
Налитий вкрай.
Сиренить катер
У даль з Подолу,
В Каховку баржі
Спішать, спішать...
На мрамур східців
У рідну школу
З книжками шурхнув
Гурток малят.
Ведуть трамваї
Веселий дзенькіт,
Життя нового
Гуде орган.
І на могилу

До Шолуденка
Вінки зелені
Схиля каштан...

Шумлять каштани,
Шумлять каштани,
Гілля листате
Вітрець хита.
Забуто болі,
Забуто рани,
Забуто давні,
Тяжкі літа.
Не першу пару
Спецівок стерто
На риштуванні,
Біля станків, —
Не віриш навіть,
Що крила смерті
Отут витали,
Де сад зацвів.

Хрещатик лавпіл
Розкраяв тишу,
Проткнули крани
Небес розмай,
І юний Київ
Весною дише,
Народним щастям
Налитий вкрай.

ЗАХАР ГОНЧАРУК

ПРОСПЕКТ ЛЕНІНА

Ранок багряний
прапор полоще,
місто встає у весняних піснях;
рідний Ілліч,
піднісшись на площі, —
правицею вказує сонячний шлях.

Тепло так,
травень дише в обличчя, —
скільки у серці моему стремління!

Леніна слово
на труд мене кличе,
на подвиг, —
для слави моїх поколінь.

На клич його йдуть трударів мільйони
з робочих кварталів
в єдинім строю,
і я з сурмачами в травневій колоні
пісню,
як прапор, підношу свою.

Про друзів,
що стали під стяги багряні
в Європі, в Китаї,
на рідній землі!
Про мир,
що єднає серця полум'яні,

про зорі свободи на світлім Кремлі,
Про ниву колгоспну,
що колосом грає,
про усміх дитини і шелест садів.

Про Партію мужню,
що нас надихає
на подвиг у битвах,
в гарячійм труді.

Про Сталіна рідного —
зодчого світу,
що нам комунізму буде красу, —
цю пісню,
що в серці любов'ю зігріта,
в майбутнє
проспектом твоїм я несу.

КИЄВУ

Від твоїх каштанів
я неначе п'яний,
на гілках тріпоче
аромату цвіт...
Хто ж з-за океанів
нас здолати хоче,
коли ми з тобою
у цвітінні літ!
Наша сила в цвіті,
у напрузі кранів,
що життя з руїни
піднімає ввись;
лийся, пісне, з міді,
дзвоном на майдани,
щастям України
в слові усміхнись.
Задзвени на плитах,
наче з сонця литих,
влийся в сплави сталі
на дзвінкі мости.
Нас не зупинити,

нам сади ростити,
з нами рідний Сталін —
нам рости, рости!..
Зустрічать нам ранки,
як цвітуть каштани
й радісно вдихати
ароматний цвіт...
Ніякому янкі
нас не подолати,
коли край наш рідний
у цвітінні літ.

* * *

Не можу бути спокійним я,
коли над світом звисли грози...
І знов нескорений Пхеньян
стрясають смерті бомбовози.
А в Вашингтоні Білий дім
нові накреслює маршрути...
Ну що до того
звірам злим,
що з голоду вмира Калькутта!..
Коли і Мальтуса закон
курить їм з лондонського сміття;
ну як же чорний Пентагон
не приготує смерть для світу...
Я знаю,
долар їм — усе!
А що — померлих мільйони...
Сьогодні ясно,
хто несе
чуму і смерть із Вашингтона.
Я розумію ціль і суть,
куди лягають їх маршрути;
бо й досі рани не дають
мені ніяк про них забути...
Перед негодою вони
завжди щемлять в моєму тілі
й нагадують шляхи війни,
громи й сталеві заметілі...

І мати,
мати у вогні, —
моя Вітчизна сонцезора, —
тоді ввижається мені
із ношею тяжкого горя...
І на розораних шляхах
автоколон вогняні ріки...
І друг мій, Віктор,
що в боях
ми розлучилися навіки...
Й Оксана —
молодість моя,
десь катом скошена в дорозі...
.
Не можу бути спокійним я,
Коли над світом виснуть грози!

ЯРОСЛАВ ВЕЧЕРЕНКО

КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ СТАЛЕВАР

По радянським славним світу крає трактор землю сити,
Не втиха коліс машинних і цехів крицевий стук.
Для плугів, дорожних щіток вміє сталь дебелу лити
Наше місто придніпрове — промисловий Кременчук.

Живе тут майстер прехороший,

Що сталь топить уміє гожу.

— Сталь придатна, на що треба, — мовить так Данило
Штепа,

З промислової артілі першої руки коваль.

Додає вагранщик Гребінь: — Якщо ж буде в тім потреба,
То й на танки пригодиться мирна кременчуцька сталь.

Над заводом

В неба вирі

Не вщуха

І вніч пожар.

Над шумливим містом-гаєм

То вагранки сяйво грає,

Бо стоїть

На вахті миру

Кременчуцький

Сталевар.

Це тому дзвенять в тій сталі колосками росні далі,

Що з братами сталевар наш збройно ворога зборов;

Бо водив на битви Сталін і веде в походи далі,

Щоб наш край пишнів садами, як весни п'янка любов.

Омелько — сталевар пригожий,

Як і робить, любити може.

Ним пишаються дівчата. Декому з них ніч не спати,

А хто й спатиме — присниться — іскор райдужний потік.

Та повіків не склепляти ткалі Іванковії Наті,
Тій, що іскрою любові хлопець серденько пропик.
 Над заводом
 В неба вирі
 Не вщуха
 Всю ніч пожар.
Над немовкним містом-гаєм
То вагранки сяйво грає,
 Бо стоїть
 На вахті миру
 Кременчуцький
 Сталевар.

У КОВАЛЬСЬКОМУ ЦЕХУ

*Ковалеві-стахановцю Крюківського
вагонобудівного заводу
Пимонові Литвиненку*

В цеху ковальським невгамовно
Кипить напружене життя.
Як завсігди, не гасне горно,
Пала, аж іскри мерехтять.

Металу грюк мільйонозвукій
Відгомін будить вдалині,
То пневматичний молот стука
По наковальні день і ніч.

Ідуть-пливуть нові вагони,
Їх паровоз віта здаля.
І щастям праці mnogомовним
Гуде земля, моя земля.

В цеху ковальським молот дзенька.
В ударах дужих пізнаю
Твою відвагу, Литвиненко,
У завтра впевненість твою.

В очах майстрів — відбиток криці
Сіє твердістю снаги.

У відблисках Дніпро іскриться,
Веселка грає навкруги.

Серця палають. З криці-сталі,
Мені здається: ковалі —
Кують в заводі не деталі,
А мир для рідної землі.

ЛЮБА КОВРИЖКО

Як на трикотажку
Люба поспішає,
Не встига за нею і вітрець.
У цеху працює —
Норми всі ламає
Трудової армії боєць.

І ведуть змагання
Комсомольці-друзі,
Щоб ніколи не було війни.
У Коврижко руки
Теплі дуже-дуже
І тканини теплі, як вони.

Рапортує Люба:
«Є три норми знову,
Ще й чотири незабаром дам...»
В ріднім Кременчуці,
У Орлі, у Львові
Є в що наряджатися людям.

В неї карі очі,
Шовкова пов'язка,
А усмішка — ранок золотий,
Краї свій любить Люба,
Ніби неньки ласку, —
Кращого на світі не знайти!

РАЙДУГА

Пише друг мені про Ладогу,
Про врожай, про трудодні,
А весна веселу райдугу
Тче за гаєм вдалині.

Я згадав траншеї глиняні,
Чорні вибухи навкруг.
Кров із рани зупинив мені
Там з-над Ладоги мій друг.

Прикарпатський край пригадую,
Жовті відблиски заграв.
Там хорошою порадою
Друг мені допомагав.

І тепер, в боях нескорені,
В степову виходим шир
Засівать лани поорані,
Все на щастя, все на мир.

А над нами в пишній райдузі
Цвіт Кремлівської зорі.
Встала райдуга на Ладозі,
Опустилась на Дніпрі.

МАЛЮЄ ХЛОПЧИК СПАСЬКУ ВЕЖУ

Малює хлопчик Спаську вежу,
Шляхів торованих мережу,
І ясні зорі на Кремлі.
Малює море й кораблі,
Що повертаються з плавби,
Над ними білі голуби.
Малює хлопчик. В світлім зорі,
Неначе в сонячному морі,
Його майбутність золота:
Він сміло надра розгорта,
Він із путі зсуває гори,
У міжпланетні мчить простори, —

Природи сильний командир,
Він творить щастя, світлий мвр.
Малює хлопчик. У кімнаті
Все пахне цвітом весняним
І тихо так.
Вітчизна-мати
Ввійшла нечутно до кімнати
І нахилилася над ним.

ДМИТРО МЕГЕЛИК

КОЛИ НАДХОДИТЬ ВЕЧІР

Коли надходить вечір
В поліській стороні,
У хуторах і селах
Спалахують вогні.

Не каганця мигтіння
І не лучини сум,
Що горем закрадався
У біль селянських дум.

То видно електричних
Вогнів ясний розлив,
Які великий Сталін
Навіки засвітив.

ГОРИНЬ

Серед лісів біжить Горинь,
Співаючи в путі.
Спада прозора неба синь
На хвилі золоті.

Поглянеш — сонце навкруги
На землю світло ллє.
Над вами, рідні береги,
Нове життя встає.

Поліський край перемінивсь,
Розцвів, неначе сад,
Над ним червоний прапор звивсь,
То стяг Країни Рад.

Лунає пісня молода,
Народжена людьми,
В Горині повниться вода
Не потом, не слізьми, —

Вона з джерел нових землі
Руша в щасливий плін.
Хліба шумлять в ранковій млі,
Вдивляються в Горинь.

Серед колгоспівських полів,
В поліській стороні,
Несе Горинь на хвилях спів
Про світлі, горді дні.

АНАТОЛІЙ РОЖКО

Я ГОРДЖУСЬ

Як радісно якусь деталь точити
І вкласти в неї всі свої знання.
Як добре нам, що є для чого жити,
Що у труді міцніємо щодня.

Завод живе у бурному змаганні,
На вахту миру трударі стають...
І ешелон відходить на світанні
Із тракторами у далеку путь.

І там, де підіймаються споруди,
Чи на Дніпрі, чи біля Жигулів,
Наш рідний трактор працювати буде,
Заслужить він пошану трударів.

Чи в Кара-Кумах, де пустель просторів,
Де дмуть піском розлючені вітри.
І там пісні заводять вже мотори,
У праці дружній наші трактори.

Чи, може, десь за тихим Черемошем
Гуцул на трактор сяде по весні.
І борозну глибоку він проложе,
Щоб врожаї рослилися рясні.

І труд мій серце гордістю проймає,
Бо хоч точу просту деталь якусь,
Вона в цілому трактора складає —
І я своєю працею горджусь.

ЗАВОДСЬКИЙ ПЕЙЗАЖ

Теплими тонами
Осінь розписала
Корпуси заводу,
Місто і поля.
Свіже небо синє
Холоднішим стало,
Осокір алею
Листям застеля,
...Знову вечір лине
Тихою ходою,
За цехами поле
Кутає туман.
І стоять берізки
Мрійно над водою,
Мов до них торкнувся
Пензлем Левітан.

ВАСИЛЬ ПАРУБЕЦЬ

ЛАНКОВА

В синьо-зеленому серпанку
По шляху звелися дерева.
Вийшла в поле, — на свою ділянку,
Де зростає м'ята, — ланкова.

Здружені, єдині в пориванні
З ланковою п'ять дівчат, як май.
Дружба їх зміцніла у змаганні
За високий сталінський врожай.

Рідна нива, дуже стала рідна,
Скільки праці вкладено, умінь!
І зростає урожай дорідний —
Скільки оком кинеш в далечінь.

І збирає ланка руту-мя'ту,
До листочка геть все, до стебла.
Для Вітчизни трудяться дівчата,
Щоб уся у пахощах була!

ВІРА ГРИГОРЕНКО

НА ОЛІМПІАДІ

Смичок злетів і впав на ніжні струни.
Вони озвались співом голосним.
Немов вітрець війнув весняно-юний,
Промінням перевитий золотим.
І раптом ввись, до сонця пронеслася
Мелодія зворушлива проста.
Здавалось — з серцем пісня обнялася,
Така розкрилась шир і висота.
Здавалося: співають десь дівчата,
Зійшлась бригада в поле вирушать.
На полонину, сонце зустрічати
Із чередою чабани спішать.
Співає скрипка радісно, натхненно,
Що змила горе весняна вода.
Ти, світку наш, Верховина зелена,
Яка ж ти стала мила, молода.

МИХАЙЛО КЛИМЕНКО

ХВАЛА ТРУДУ

Прекрасно — яблуні садити,
Ростити саджанці малі,
Творцем-господарем ходити
По молодій своїй землі.

Прекрасно — виточить деталь
Різцем токарного верстата,
Щоб задзвеніла ніжна сталь,
Як пісня радісна, крилата.

Прекрасно — сіяти, косити.
Давати вугіль на-гора,
Трудом своїм натхненним жити.
О, творчості ясна пора!

Хвала тому, хто дорожить
Життям, хто серцем в нім
горить!

МИХАЙЛО МИЦЕНКО

СТАТУЯ

У міському парку трудівниця
На гранітний п'єдестал зійшла,
Колосок гіллястої пшениці,
Що неначе промінь золотиться,
У руці до сонця піднесла.

Скульптор просту жінку возвеличив:
Сніп поклав в ногах —
стебло в стебло,
Усмішкою осіяв обличчя,
Квітами волосся закосичив,
Виплеснувши злегка на чоло.

Я не бачив статую Свободи,
Ту, що палить рабства смолоскип,
Знищити загрожує народи...
Я дивлюсь, затамувавши подих,
На оцю, у парку, поміж лип.

МИКОЛА ПРЯДКО

КОМБАЙНЕР

Вдовина дочка Марія
Повела комбайн в жита.
Це ж збулась жадана мрія,
Сонцекрила, золота.
Міцно руки прикипіли
До слухняного стерна.
Йй шепоче жито спіле,
Хвиля горнеться ясна.
Не про те казала ненька,
Повиваючи її:
— Що тебе чека, маленька?
Найми, панські нагаї...
На лану рясну пшеницю
Убира вдова тепер.
І говорять молодиці:
— Ваша доня — комбайнер!
Хвилювалась мати рада,
Мов сама комбайн вела:
— Це ж бо йй Радянська влада
Вийти в люди помогла.
Підхопила пісню мати,
Що дівчата почали.
Лан колгоспний і Карпати
Йй світлішими були.

ВАСИЛЬ МАРЕМПОЛЬСЬКИЙ

У КЛЮЧОВОМУ

Ось Ключове. Воно в огнях ночами,
Це невеличке степове село,
Холодними джерелами-ключами
Із давнини прославлене було.

Із берега в дніпрову голубизну
Й сьогодні б'ють тут струмені води,
Але людей Радянської Вітчизни
Вже не вони приваблюють сюди.

Щоб ці степи посухи більш не знали,
Щоб не палив врожаїв суховій —
Тут, у степу, копаємо канали
І Дніпрогес будуємо новий.

І через те ідуть до Ключового
Бульдозери, і крани, й тягачі.
У цім селі джерела б'ють нового,
Життя комуністичного ключі.

ДМИТРО ПОЛЕШКО

НОВОБУДОВАМ

Для Каховської споруди
Я кручу стальний канат.
Ждуть його там наші люди, —
Я душею й серцем рад,
Бо труда мого частина
У будові буде жить,
І велика Батьківщина
Буде в щасті молодіть.
Тросів цих з нової сталі,
З срібних сплетених дротин,
Ми зробити обіцяли
Нашим цехом не один,
Щоб росли новобудови,
Наша слава щоб росла,
Щоб Вітчизна вся в обновах,
Як в садах густих, цвіла.

ВАСИЛЬ ШЕВЧУК

КРИМСЬКИМ ГОРАМ

Вітаю вас,
Південних гір вершини.
Я чув давно
Про дану вам красу.
Від всіх гаїв,
Від степу України
Я вам уклін,
Низький уклін несу.

Я вперше тут
І вперше гори бачу.
Люблю чи ні —
Не можу говорити.
Та як забудь
Рожевість скель юначу,
Як сонце десь
Над морем вже горить.

Або броню
Густих лісів соснових,
Що строго так
Вкриває груди гір...
Ні, ні! Колись
Я вас згадаю знову
Усім рокам
І ділам наперекір.

Повз ваших круч
До моря мчить машина...

Туман розтав,
Убравши ліс в росу...
Від всіх гаїв,
Від степу України
Я вам уклін,
Низький уклін несу.

АНАТОЛІЙ ПОПОВ

ЛІКАР

Обравши в юності мету,
Вже стільки літ невтомно, вперто,
Як воїн, на своїм посту
Щодня він бореться зі смертю.
Як описать його діла, —
Коли над нерухомим тілом
Стоїть із скальпелем він

біля

Операційного стола;
Як, відриваючись від книжки,
Вночі, коли все місто спить,
В десятий раз спішить до ліжка, —
Дитина хвора там лежить;
І як нових шляхів шукає
Там, де, здавалось, їх нема,
Як від невдачі він страждає,
Про що, мабуть, ніхто не зна.
Коли ж врятовано життя
Будівника, громадянина,
Коли сміється знов дитина, —
Це значить — здійснена мета.
Наш лікар Батьківщини син,
І служить віддано народу.
Спасибі

щире чує він,
І це — найкраща нагорода.

ЮРІЙ БАЙДА

НА ВОЛИНІ

Волинський ліс. Бентежні, чорні ночі.
У бій з походу кликав нас Ковпак.
Горіли помстою юнацькі наші очі,
Багнет іскрився в шквалові атак.

Чекали нас у кожній, кожній хаті,
Земля волинська звала нас вперед.
Ми бойовою славою багаті,
Й ніхто її у нас не відбере.

Волинський ліс. Біліють свіжі зруби,
І там, де партизанська слалась путь,
Бригадами волинські лісоруби
Свій трудовий і славний шлях ведуть.

На поле осінь орачів виводить,
Останні межі крає чересло.
Сівач погляне — добре нива вродить!
Лягай, зерно, щоб славою зросло!

МИКОЛА ІЛЛІНСЬКИЙ

ТРИ ДУБИ

Вони міцно стоять на розпутті крутім —
Три високих дуби у степу голубім.
Вони троє стоять триста кованих літ,
Із одного коріння піднявшись в світ.
Старий гетьман Богдан ті дубки посадив
На зеленій землі, над роздоллями нив,
Щоб зростали вони до польоту орла,
Щоб з народом Русі наша дружба цвіла.
Над світами встає день умитий, дзвінкий.
І приносить весна в поле цвіт голубий,
І листком вирізним ті дуби взеленить,
Підніма на руках у розкрити блакить.
Вони міцно стоять при дорозі крутій,
Три високих брати у родині одній.
Ім громи обпалили круту верховіть,
Та веселка стоцвітна над ними стоїть.
І в зеленіх листках, на старому суку,
Там зозуля кує їхню долю дзвінку.
І над ними небесний нев'янучий цвіт,
І три дуби стоять триста здружених літ,
І зростають вони у високій красі —
Наша дружба повік із народом Русі!

ОЛЕКСАНДР НАУМЕНКО

НАС РІДНА ПАРТІЯ ЗРОСТИЛА

Здається, недавно я бігав до лісу
Малим хлопчаком у коротких штанятах.
Хотілось тоді ще, в несповнені вісім,
Руками дитячими всесвіт обняти.
Учив мене батько коня запрягати,
І мати привчала до праці у полі, —
Наука життя. Та життя розпізнати
По-справжньому ти допоміг, комсомоле!
Ти вивів мене на широку дорогу,
Навчив не лякатись ніякого діла.
Пізналося все: і печалі, й тривоги,
Та йшов я вперед, бо країна веліла.
Ніколи в житті того дня не забути,
Як в грізні часи перехресного грому
Пішов на фронті юнаком з інституту,
Поклавши в кишеню відкріпний райкому.
Де б я не проходив — студентом, солдатом
В широкому, зритому мінами полі, —
Завжди відчував себе гордим, багатим,
Бо я гартувався і ріс в комсомолі.
Ми завжди — на вахті, завжди — у напрузі;
Он зводиться в небо споруда висока;
Зійшли на риштовання звірені друзі —
Завзяті, відважні, міцні, синьоокі...
А тут був пустир — лепеха, верболози.
Тепер же озера, де водиться птиця,
Тепер безупинно гудуть паровози
На новій, прокладеній в даль залізниці.
На березі цім розривалися міни,

Лежали іржаві річні пароплави,
А зараз тут — гребля і клекіт турбіни,
І чисті, як дзеркало, сині заплави...
Усе це збудоване, створене нами —
Союзом відважних, невтомних і ніжних.
Це ми засвітили вогні над копрами
Гігантської шахти «Нова молодіжна».
Це нами зросилися в полі широкім
Небачені в світі рясні урожаї.
Це ми пролітаємо в небі високім,
І Сталін посмішкою нас проводжає.
Будуємо велетні — гідроспоруди —
Умножим держави могутність і силу.
Бажаннями творчості сповнені груди —
Нас партія рідна такими зростила.

ОПОВІДАННЯ

*ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ,
ЮРІЙ ПОНОМАРЕНКО*

ТИХИЙ КУТОК

На кам'янім кар'єрі Тихий куток, відокремленім від Дніпра широкими піщаними косами й світлими обмілинами, сидить сторожем Андрій Максимович Ляшко.

На почорнілому від часу стовпі прибита дощечка, на якій ледве зберігся напис:

Кам'яний кар'єр «Тихий куток»

Дивиться на цю дощечку Андрій Максимович і пригадує минулу довоєнну славу кар'єру. Тоді Ляшко працював десятником і працював настільки хорошо, що навіть був нагороджений медаллю «За трудову доблесть». Тихий куток давав продукцію, яка йшла на будови не лише України, але й Білорусії, а перед самою війною був одержаний наряд на партію облицьовувальних плиток для самої Москви. Та почалась війна, місця ці довелося тимчасово залишити, і Ляшко як надів солдатську гімнастйорку, та так і не зди́мав її до тих пір, поки не розгромили ворога.

А в Тихому кутку роботи не відновлювались. Дніпровський рукав, по якому раніше вивозили звідси гончачами камінь, обмілів, поступово засипався піском і перетворився в звичайнісіньку старицю. Нижче по Дніпру, біля самого берега, знайшли нові поклади граніту, і над новим кар'єром тепер безугавно гримотять лункі вибухи, а Тихий куток знемагає від літньої спеки, заростає листатим лопухом і збирає взимку в свої відкриті забої синій сніг, що приноситься нічними хуртовинами.

В районі Андрієві Максимовичу сказали, що кар'єр буде розширюватись, що передбачається механізувати в ньому всі роботи, з тим, щоб в декілька разів підняти довоєнний виробіток, і тому Ляшко після демобілізації з охотою повернувся в Тихий куток.

— Покищо на правах сторожа, а коли почнуться основні роботи, повернетесь до своєї старої професії, — сказали йому й Ляшко погодився.

На кар'єрі Андрій Максимович застав іржаві, погнуті рейки вузькоколійки, розвалені погребі, згарища на місці господарських будов. Вціліла лише контора, а в ній чудом зберігся ще довоєнний письмовий стіл з прорваним сукном, на якому темніла розпливчата чорнильна пляма, і старий телефонний апарат типу «Ордонанс», з величезною слуховою трубкою.

Ляшко зайшов до контори, сів за стіл і зняв трубку, ждучи почути знайоме потріскування, далекі розмови, шумливу метушню на лінії. Але телефон, як і весь кар'єр, мовчав. Мабуть, його відключили від кабелю, що вів в район, та так і забули приєднати через повну непотрібність.

— Ну що ж, — подумав уголос Ляшко, — почекаємо...

Ввечері на кар'єр приїхав директор сусіднього лісгоспу Задорожний, одноліток Андрія Максимовича. Він приїхав на жіночій велосипеді, в військовій формі, худий, невибритий.

— Як обстановка? — спитав Ляшко.

— Діла дрянні, — втомлено признався директор, — ліс попсували, питомник понівечили...

— А питомник же був багатющий який, — з жалем цмокнув Ляшко. — Фашисти?..

— Вони. Хто ж ще?! А в тебе тихо?

— Тихо, — зітхнувши, сказав Андрій Максимович.

Наступного дня Ляшко сходив в лісгосп і став там на партійний облік. Його дружина Василина Омелянівна почала працювати в питомнику, а колишній десятник поступово приводив господарство кар'єру в порядок і чекав того дня, коли в Тихий куток почне поступати устаткування й прибудуть перші робітники.

Непомітно минув рік. Загоїлись бойові рани у Андрія Максимовича, хотілося вже взятись за роботу по-справжньому. Задорожний по-старому їздив жіночим велосипе-

дом, але Ляшко знав, що справи в лісгоспі за цей рік значно просунулись вперед.

Ліс, власне, був тут зовсім невеликим і тягнувся вузькою смужкою кілометрів на п'ятнадцять вздовж невеликої притоки Дніпра, що називалась «Скарбне» — ріка скарбів. Над самою водою стояли дуплисті столітні верби, кучерявились зарослі чорнолозу, далі прекрасно вживались поруч тремтливі осики й міцні, як граніт, дуби, стрункі берези й необхватні осоки, з яких колись запорожці видовбували свої човни-«чайки». Серед кущів шипшини й бересклета часто траплялись дикі груші й яблуні. Груші й яблуні були дивовижно красиві навесні, під час цвітіння, і надавали всьому лісові вигляду великого запущеного саду.

То був останній лісовий бастион на кордоні степу й лісостепу. Далі на південь простягались неоглядні рівнини, тільки зрідка перерізані стрічками полезахисних смуг.

До Тихого кутка ліс підступав з трьох боків, і, природно, Андрій Максимович був у курсі всіх подій, що відбувалися в господарстві Задорожного.

Туди кожного дня приїздили степовики — голови колгоспів з проханням відпустити саджанців для ремонту пошкоджених під час війни полезахисних смуг, колгоспні лісоводи прибували на короткотермінові курси, які Задорожний влаштовував для них з власної ініціативи, з Волги приходили листи, в яких просили жолудів українського дуба. У Задорожного вирувало життя.

А на кар'єрі було тихо. Ляшко їздив до району, вимагав переводу на іншу роботу, але йому спокійно говорили, що треба зачекати, що дорогий рожевий граніт, який залягає в районі Тихого кутка, скоро знадобиться для дуже важливих споруд, що на все є план, а план передбачає найдрібніші деталі, в тому числі й те, що Андрій Максимович — десятник.

...А час летів, мов вітри над рікою. Тепер вже Задорожний їздив до району не на жіночому велосипеді, а з новенькій ресорці, в яку була впряжена гаряча гніда кобила Електрика. Військовий костюм директор змінив на цивільний і став навіть носити рябеньку краватку. Він помітно поповнів, втратив колишню військову виправку, в його мові тепер все частіше зустрічалось улюблене «мушу тобі сказати...»

— Мушу тобі сказати, — говорив він Андрію Макси-

мовичу, — що єсть рішення розширити наш питомник втрое проти довоєнного і я хочу запропонувати тобі возглавити моє господарство в посаді завгоспа.

Ляшко з обуренням відмовився. А через декілька днів, коли Задорожний їхав на бюро райкому, Андрій Максимович передав йому вчетверо згорнутий аркушик паперу.

— Бери і действуй, — сказав він згаслим голосом і пішов в пустинну контору кар'єру.

Задорожний розгорнув папірець. То була заява сторожа кар'єру Тихий кутік про відкомандирування його в розпорядження лісгоспу Задорожного «за сумісництвом».

І ось уже Андрій Максимович — завгосп і лісник. Щоправда, він по-старому живе з Василюю Омелянівною на кар'єрі, але голова його тепер наповнена новими турботами. Він видає степовикам саджанці, виділяє колгоспам сінокосні ділянки, керує заготівлею дров для районних лікарень і шкіл, а що приїжджі завжди розпитують Андрія Максимовича про найрізноманітніші речі, зв'язані з лісом, то він через Задорожного виписав собі з міста окуляри, бере в директора важкі томи й тоненькі брошурки, і ночами в конторі кар'єру довго світиться дванадцятилінійна лампа.

А потім в газетах була опублікована постанова про перетворення природи, і лісгосп в один день став найважливішим об'єктом в області. На Андрія Максимовича звалилося стільки турбот, скільки, може, не було за все колишнє життя. Тепер питомник повинен був давати саджанці не тисячами, а мільйонами. Андрію Максимовичу ледве не щодня доводилося їздити на станцію й одержувати то борони «зигзаг», що приходили з Кірова, то п'ятикорпусні тракторні плуги і культиватори з Ростова, то лісопосадочні машини, які надсилав Урал. На завгоспа лягли головні турботи також по будівництву центральної садиби лісгоспу, і хоча вона споруджувалась недалеко від Тихого кутка, Андрій Максимович декілька місяців майже не жив на кар'єрі. Його обов'язки по охороні кар'єру виконувала Василина Омелянівна, яка продовжувала також працювати в питомнику, й Андрієві Максимовичу не раз доводилось витримувати бурхливі атаки дружини, яка кричала, що їй настогидло сидіти між двох стільців, і вимагала остаточного переїзду в лісгосп.

Та раптом на кар'єр прибула нова людина.

Була середина літа. Розцвіла липа, лісові чагарники

прикрасились пламенючою ніжністю літніх квітів, ранками на трави падали важкі перлини рос, в лісній глухомані красиво й таємниче кричала іволга, а на вербах біля широких дніпровських плес мовчазно стирчала блакитна ракша й затівали шумливі сварки чорнолобі сорокопуди.

Як завжди, проходив ранковий пароплав з Києва. Але сьогодні пароплав раптово зупинився навпроти самого кар'єру, з палуби спустили шлюпку, й вона попрямувала до Тихого кутка. Андрій Максимович аж розгнівався: що, вони не могли гукнути, щоб він своїм човном забрав приїжджого! Тим більше, що звичайно ж людина прибула у справах лісгоспу. Виявилось однак, що прибулий — інженер-будівельник і приїхав оглянути кар'єр.

Андрій Максимович відчув і радість і страх одночасово. Радість тому, що Тихий куток скоро оживе, а страх через свою нестійкість, яка ледве не призвела до зради своєму звичному й любимому ремеслу.

— Оглядати — це нехитро можна почати, хоч сю хвилину, — тремтячим від хвилювання голосом сказав він інженеру.

Але той зацікавився корзинами для бересклету, які Андрій Максимович ради вихідного дня плів сьогодні, запропонував покурити, поступово дізнався про те, що Ляшко працює в лісі й заодно розповів, як сам минулого літа відпочивав в Броварському лісі, потім заявив, що непогано б «перекусити», й почав снідати, нагнавши апетит і на Андрія Максимовича, а після всього цього витяг з свого велетенського чемодана трусики й рушничок і попросив показати, де тут пляж.

«Прислали курортника!» несхвально подумав Ляшко.

Скріпивши серце, він повів інженера на Сонячний плес, де був найдрібніший і найбільший пісок. Інженер роздягся й поліз у воду, пронизливо покрикуючи й повискуючи, наче молоденька дівчинка.

Був він високий, дужий, і Ляшко аж охнув, побачивши тугі смуги м'язів, що проступали під його смуглою шкірою. А інженер викупався, забрався на круглий, нагрітий сонцем камінь, розправився на нім на весь свій гігантський зріст і, мабуть, задрімав. Андрій Максимович почекав трохи, але інженер не ворушився. Тоді сторож кинув у воду великий голиш, в надії, що інженер від сплеска підніме хоч голову, але той лежав, як мертвий, і сторож

вернувся на кар'єр сам. Він без певної мети побродив біля причалів, стукнув підбором черевика в бік пімецького «тигра», підбитого тут ще в сорок третьому році, покликав Василю Омелянівну, щоб умовити її пожертвувати курочкою ради гостя. На його здивовання, скупа дружина повідомила, що жовтенька курочка вже плаває в борщі, а коли, мовляв, тому інженерові цього недосить, то хай собі їде на колгоспну птахоферму, а не на кам'яний кар'єр.

Ввечері інженер їв борщ з курочкою і захоплювався не менше, ніж під час купання. Наївшись, він каменем повалився в постіль і моментально заснув, як убитий, а сторож всю ніч ходив по берегу, дивився на чорну й густу, як нафта, воду і дивувався, що є ще на світі такі спокійні й байдужі люди, як оцей інженер.

Вранці Ляшко спробував упросити Василю Омелянівну, щоб вона не йшла в питомник, а допомогла інженерові, але дружина не захотіла й слухати, і він запропонував гостеві почекати, доки він справиться з своїми справами в лісгоспі й відпроситься у директора, щоб попрацювати на кар'єрі. Однак інженер весело запевнив, що кар'єр не вовк — в ліс не втече, і напросився прогулятися вкупі з завгоспом.

Вони побували в питомнику, потім Ляшко повів гостя на дослідну смугу, де два роки тому був проведений посів жолудів дуба. Після цього завгосп заспішив в кладовку, звідки мусив видавати сірку для опилання сіянців дуба в питомнику, а інженер залишився десь серед кущів бересклету.

Він недовірливо помацав рожеві сережки на низеньких кущиках, в корені яких, по свідченню Ляшка, вчені недавно знайшли каучук, зібрав букетик гвоздик і жовтих недотрог і попрямував в Тихий куток.

Ввечері Андрій Максимович не знайшов інженера на кар'єрі. Той прийшов пізно вночі і радісно повідомив сторожа про те, що відкопав в сусідньому селі двох прецікавих дідів, які розповіли йому про всі дніпровські повені за останні п'ятдесят років. Ранком він встав раніше за Андрія Максимовича, і сторож побачив його на південному схилі кар'єра, де ріс столітній дуб, висохлий наполовину. Цілий тиждень інженер без будь-чєї допомоги лазив по кар'єру й по березі, щось вимірював і підраховував, а вечорами читав Андрію Максимовичу довгі лекції, з яких десятник дізнався, що місцеві граніти скла-

дають так звану Дніпровську кристалічну смугу, що утворилася в далеку архейську еру, і ця смуга багато мільйонів років тому була чимось на зразок гірського хребта над суцільним архейським морем, тому-то граніт зараз в цих місцях лежить на самій поверхні й добувати його дуже легко. Інженер пообіцяв десятнику прислати хороших підручників по цьому питанню, набив свій чемодан зразками місцевих порід і поїхав.

Ляшко заявив Задорожному, що незабаром буде змушений покинути лісгосп, і почав чекати результатів приїзду інженера.

Прийшла осінь. Від безперервного низового вітру ріка з блакитної й привітливої перетворилася в сердиту, похмуру, з жовтими оборками піни на гребенях хвиль. Ранками й вечорами все навколо покривалося густим туманом, і ставали невидними бакени на річці й вогні центральної садиби лісгоспу. Жовтіли й осипалися листя з осокорів, осик і верб, багрянцем пламеніло листя на дубах, готове щохвилини безшумно закружляти в прозорому осінньому повітрі, потяглися дощові, схожі один на один дні.

Іноді вільними вечорами Андрій Максимович сидів самотньо в конторі кар'єру і думав про те, що навколо все змінюється з надзвичайною швидкістю: зникають на колгоспних землях яри, появляються в голому раніше степу ліси, починають кричати нові птахи, приходять в степи нові, небачені раніше машини, та й його, Андрія Ляшка, життя — скільки в ньому змін за ці роки...

І ось в один з таких вечорів в контору кар'єру несподівано ввійшов молодий хлопець в форменому кашкеті з блискучими молоточками над козирком. За ним, в чорному провалі дверей, з'явилася добре знайома Андрієві Максимовичу масивна фігура інженера, що приїздив влітку.

— От і здрастуйте, — бадьоро мовив інженер. — На силу добралися.

— Здрастуйте! — відповів Ляшко.

— Так мені сподобався Тихий куток, — продовжував інженер, — що напросився я сюди в начальники, а це новий десятник. Знайомтесь.

— Десятник? — здивувався Ляшко. Він хотів спитати: «А як же я?», але не посмів і сказав зовсім не те: — Як же? Кар'єр же не працює!

— Скоро, значить, загуде, — впевнено заявив новий

десятник і пробурмотів щось невиразне, що повинно було означати його прізвище.

Андрій Максимович неохоче потиснув руку нового десятника й відрекомендувався так же невиразно.

Вони допізна сиділи в конторі, пересовуючи по саморобній дошці надміру великі шашки й мріяли вголос про те, як вискочать з глибоких шпурів блакитні димки вибухів, забігають по коліях новенькі вагонетки, загуркочуть каменедробилки й піде в широченні трюми барж красивий облицьовувальний плитняк, тяжкий бут й гостра дрібна щєбінка. А Ляшко боляче переживав свою відчуженість від справ кар'єру і з усіх сил намагався показати інженерові свою зайнятість в лісгоспі, говорячи про те, що після-завтра йому треба їхати на станцію одержувати нову лісосаджальну машину конструкції Недошковського, що в Сталінград треба відправити три тонни жолудів, а завтра доведеться подивитися, чи немає на кар'єрі якогось лісгоспівського майна. Та інженер про лісгосп не говорив ні слова, не сказав він ні слова й про долю Андрія Максимовича, і, вже лягаючи спати, Ляшко подумав:

«От безчутливий чоловік!»

Гостро згадалась багаторічна праця на кар'єрі, згадалось, з яким нетерпінням всі ці роки чекав, коли зашумить Тихий куток, а тепер виходила така історія. Невтішно було на серці у Андрія Максимовича, і заснув він тільки десь під ранок.

Прокинувся він від променів сонця, що вперше виглянули з-за хмар за останні дні.

«Проспав!» промайнула думка.

Інженера й десятника не було. Над ліжком висіла пришпилена до килимка записка:

«Не посміли вас будити. Поїхали в район оформлятися. Обідати не ждять. Цигарки на табуретці.

Нач. кар'єру «Тихий куток».

Йшов нерозбірливий підпис.

Андрій Максимович дістав цигарку і тільки-но хотів закурити, як раптом за стінкою щось дзенькнуло, наче в тонкий стакан опустили чайну ложечку. Ляшко схопився з постелі й, не одягаючись, кинувся в контору. І коли відчинив двері, на нього різкою хвилею хлюпнув довгий і незвичайно гучний дзвінок «Ордонанса».

Старий, незграбний і смішний телефон, що мовчав ось скільки років, заговорив!

Колишній десятник присів до столу, невідомо для чого витяг з футляра, що лежав тут же, окуляри, довго надягав їх тремтячими від хвилювання руками і лише після цього взяв трубку.

— Алло! — незвично хрипким, наче чужим голосом сказав він в трубку.

У відповідь почувся оглушливий голос, наче той, що говорив, стояв за рогом контори:

— Говорить начальник кар'єру... Поздоровляю вас, товаришу Ляшко!..

Андрій Максимович безмовно притискував трубку до вуха, а другою рукою то знімав, то надівав непотрібні зовсім окуляри.

А начальник кар'єру повідомляв про те, що кар'єр днями розпочне роботу, тому що сьогодні вранці передано постанову уряду про будівництво другого Дніпрогесу біля Каховки й каналу, який пройде через весь степ. Будівництву потрібний камінь, і вже завтра прибувають в Тихий куток робітники й механізми...

— Дозвольте, — врешті, отямився Андрій Максимович, — чого ж ви мене поздоровляєте? Це я вас повинен, так би мовити...

— Спасибі, — загудів голос начальника, — але ж я добре знаю, Андрію Максимовичу, ваше відношення до кар'єру. І, крім того, ви ж тепер переходите на активну посаду — старшим десятником, так що прошу...

Ляшко зовсім розгубився. Він надіявся, що інженер скаже ще щось, але трубку, мабуть, поклали, й Андрій Максимович, трошки почекавши, тихенько вийшов з контори. Він стояв, легко одягнений, на холодному осінньому вітрі, і, зовсім не помічаючи цього, бурмотів про себе: — Так-так... значить, дождався... так-так...

З-за рогу вискочила машина. Андрій Максимович озирнувся й пізнав «Москвича» вишневого кольору, недавно одержаного Задорожним для лісгоспу. З машини вискочив Задорожний і здивовано свиснув:

— Що це ти, Андрію Максимовичу, в такому вигляді?

— Можеш мене поздоровити, — сяючи, сказав Ляшко, — тепер я...

— Та я ж з цим і приїхав, — засміявся Задорожний, — і по радіо чув і по телефону мені сказали. Так, кажеш, немає Тихого кутка?

— Немає! — твердо відказав Ляшко.

ТРЕТЯ ШВИДКІСТЬ

Справ було так багато і всі вони були такі невідкладні, що Фрося разів з двадцять на день впадала в повний відчай, хапалась за голову й повторювала свою улюблену фразу:

— Ой, я прямо в усі боки розбіглася!..

І, дивлячись на неї, можна й справді було сказати, що вона «розбіглася в усі боки».

Ніхто на будівництві не знав, яка у Фросі була хода, тому що Фрося не ходила, а тільки бігала. Волосся у Фросі було в такому відчайдушному безладді, наче його куйовдили неукі-перукарі та так і облишили, що ж до Фросиних рук, то тут, дійсно, як говорять, права не знала, що робить ліва: правою рукою Фрося могла замахуватись на вас з таким виглядом, ніби хотіла вдарити, а лівою в той же час робила такий рух, наче кликала когось, чи, навпаки, проганяла, — словом, і не зрозумієш одразу. Коли Фрося збиралась засміятися, то спочатку так кривила обличчя, що не можна було вгадати: сміятись вона збирається чи ось візьме й розрюмсається. Одягнена Фрося була завжди в чоловічий брезентовий плащ з відлогою, і той плащ розвівався на ній, як на козакові бурка. Характер Фросі виявлявся і в розмашистому почеркові і в нерівних лініях графіків, які вона креслила вечорами в тісній конторці диспетчерської, де працювала.

Один з кращих шоферів автоколони Толя Незабудкін, який мав звичку давати всім водіям дуже влучні прізвиська, в перший же день прозвав Фросю «Третьою швидкістю» і навіть відтворив перед шоферами ходу і жести нового диспетчера. Водії щиро сміялись над вдалою витівкою Незабудкіна.

Звичайно, ніхто не знав, якою була Фрося до приїзду на будівництво. А вона була дівчина, яких тисячі. Але побачивши всю грандіозність будівництва, його бурхливе кипіння, Фрося просто розгубилася. Зважаючи на її середню освіту, Фросю поставили працювати черговим диспетчером автоколони, а вона в автомобілі розбиралась так же, як в крокуючому екскаваторі, якого бачила досі тільки на малюнках. Машин в автоколоні було, мабуть, більше, ніж танків в танковій армії. Вони возили від причалів будівельні матеріали, їх посилали в степ з експедиціями топографів і геологів, машини потрібні були на бу-

дівельних майданчиках, на бетоннім заводі, і для підвозу продуктів для їдалень теж вимагали машини. Фрося вирішила, що тут треба спішити, спішити, інакше заплутаєшся в одну хвилину і нічого не встигнеш зробити, не зумієш направити стільки і таких машин, скільки і яких треба в тому чи іншому місці. І з першого ж дня в диспетчерській Фрося перетворилась в «Третю швидкість».

Але незважаючи на те, що Фрося ходила в чоловічому плащі і ніяк не встигала зробити собі модної зачіски, незважаючи на те, що вона щодня лаялася з шоферами і не завжди посидала їх згідно з їхніми бажаннями, вона все ж подобалась всім водіям автоколони, оцим людям з захриплими голосами і з вічним загаром на лицях і шиях.

Спочатку її зустріли недовірливо й насторожено. Той же Толя Незабудкін вирішив навіть недобре пожартувати з новим диспетчером. Коли на третій чи четвертий день роботи Фросі вранці в диспетчерську набилося повно шоферів, Толя протиснувся до столу й почав скаржитися нарочито плаксивим голосом:

— Товаришу диспетчер, що ж це таке? Вчора ми весь день двома машинами тягли під Британами жикльор та так і не витягли, а сьогодні кажуть, щоб я один туди їхав... Там же цей жикльор знаєте, як загруз?

Фрося уяви не мала, що таке жикльор, й наївно відповіла Незабудкіну:

— Так я уточню. Може, туди краще трактора взяти...

І в ту ж хвилину диспетчерська гримнула оглушливим сміхом.

Пізніше Фрося дізналася, що жикльор — це малюсінька голчаста трубочка в карбюраторі, але, взнавши про це, образилась не на Толю, а на саму себе.

«А ще з середньою освітою!» зневажливо подумала вона про себе.

Між іншим, шофери — люди незлопам'ятні, і скоро про цей випадок забули, а Незабудкін навіть здружився з Фросею, вірніше, всім розповідав, що здружився. Він любив видавати себе за серцезнавця й серцеїда і задавакувато заявляв товаришам:

— Ми з Фросею на одній швидкості працюємо...

А самій Фросі він при всякій нагоді говорив:

— Ну яка ж ви Фросю, чесне слово? Це ж по-руськи Фрося, а по-древнегрецькому так зовсім буде Афродіта — богиня любові й краси.

Фрося непокірливо стріпувала волоссям і кричала через голову Толі:

— Незабудкін, вам на цемент!

— Це мені — на цемент? — дивувався Толя і чекав, коли Фрося виключно з дружнього відношення до нього поспе його возити цеглу або ще щось, більш зручне й компактне, ніж отой проклятуший цемент. З цього, зрозуміло, нічого не виходило, бо Фрося понад усе інше цінила справедливість, і, може, за це якраз і любили її водії.

Фрося вела облік змагання всіх шоферів, по-своєму відзначала переможців тим, що давала їм кращі, тобто, трудніші маршрути, а коли в неї самої випадав вихідний день, то вона з кращим шофером їздила подивитися на будівельні майданчики й після цього працювала ще краще, ще напористіше. Ці поїздки водії називали «Фросиною заправкою».

І ось раз Толя Незабудкін добився того, що за останній тиждень вийшов переможцем в соціалістичному змаганні і Фрося вперше поїхала на будівельні ділянки разом з ним. Незабудкіна скрізь знали, на всіх об'єктах від старої до Нової Каховки у нього було сотні знайомих і перед всіма він безсоромно вихвалявся:

— Бачив у мене в кабінці? Польова квітка! Влюбилась... Ніч-чого не можу подіяти...

А була блакитна південна весна. Степовий вітер приносив запаморочливий запах чебрецю, тихими ночами ледь чутно шуміли молодим листом каховські клени і, мов сп'янілі, ходили по вулицях міста пари.

На високих нотах бриніли голоси молодих будівників, наповнювалось нічне повітря тихими, незначними на перший погляд, але повними скритого змісту, розмовами, коли хлопець розповідав щось, на його думку, страшенно цікаве, а дівчина зовсім не слухала, дивилась на зорі, й по устах її блукала загадкова, невизначена усмішка.

— Ну чого ти усміхаєшся? — допитувався хлопець.

— А смішно ж, — відповідала дівчина.

— То смійся!..

— Лінь...

А вдень знову праця, весела дружна робота, за якою слідкує вся країна, про яку пишуть газети і на весь світ говорить радіо Москви.

В один з таких вечорів Толя запросив Фросю в кіно. А оскільки Фрося передусім була все ж таки дівчиною,

а вже потім «Третьою швидкістю», то вона згодилась. Вони подивились угорський кінофільм «Яніка», і Фрося хотіла зараз же йти до себе в гуртожиток, але Толя запропонував пройтися погуляти. Фрося дала згоду й на це.

Не питаючись одне в одного, наче зговорившись, повернули в бокову вуличку, що круто спускалася до берега Дніпра.

До причалів пристані швартувався буксирний пароплав. Вода, що до того здавалася чорною, враз покрилась смужками позолоти від вогнів ілюмінаторів. Було так тихо, що стало чути команду капітана в машинний відділ: «Сто-оп!» і глуху відповідь механіка з глибини пароплава: «Есть стоп!»

Обережно, наче він боявся, що Фрося від того дотику кинеється в темряву ночі, Толя взяв дівчину за лікоть. Але Фрося, не повертаючи голови, обережно звільнила руку й вимогливо сказала:

— Не чіпайте!..

Потім вони пройшли до самої води. Фрося трималась на деякій відстані від Незабудкіна, крокувала влевнено, ледь похитуючись в такт крокам. На березі вони постояли, слухаючи, як розбиваються об пісок хвилі, збуджені пароплавом. Фрося мовчала, мовчав і балакучий Незабудкін.

Далеко за Дніпром падали через все небо зелені зірки. Толя потягнувся до хрустіння в кістках і багатозначно промовив:

— Скучно їм зверху самим, от і падають...

— Фі, — скривилась Фрося, — це по-дитячому...

— Ну, зрозуміло, по-дитячому, — миролюбно згодився Толя й, поставивши обручем руки, обхватив гаряче пружне тіло дівчини.

В повітрі гучно ляснуло і Незабудкін відчув, ніби гарячий метал капнув на щоку. На палубі буксира хтось невидний в темряві озвався басом:

— Щільно вийшло!..

Фрося декілька разів тріпнула рукою, наче очищаючи її, й швидко пішла від річки.

А другого дня вона послала Незабудкіна в далекий степовий район за овочами для їдальні.

От яка була Фрося!

І хоча ніхто з автоколони не був свідком конфузу Незабудкіна, але шоферам скоро все стало відомим, і вони зраділи за свою «Третю швидкість», і гордились нею,

і весело перемовлялися, вигадуючи все нові й нові подробиці тієї сцени, про яку знали тільки Фрося та Незабудкін.

— Виходить, так і сказала? — допитувавсь один шофер у іншого, який тільки-но придумав особливо вбивчу відповідь Фросі на залицяння Незабудкіна.

— Так і сказала, — підтверджував той.

— Без коментарів! — радісно говорив третій.

Шофери ревнували Фросю до всього, що не стосувалося роботи, й нізащо не вірили, що знайдеться на світі така сила, яка примусить крикливу, але разом з тим хорошу й чисту «Третю швидкість» покинути диспетчерську й осиротити весь їх колектив, тому що про себе кожний з них вважав, що колектив водіїв — найголовніша й найзгуртованіша сила великої будови.

...І знову Фрося лаялася з шоферами на ранкових нарядах, знову вимальовувала розмашисті графіки й причепливо вела облік соціалістичного змагання, знову діставала для водіїв гостро дефіцитні на будові журнали «Огонек» і «Техника молодежи» і у вихідний день їздила на дільниці з кращими водіями.

Вона полюбила бистру їзду, полюбила каховські шляхи, над якими цілими днями клубочилися хмаринки пилу від проїжджаючих машин.

Шляхи... Ось вони широкими смугами розрізали зелений килим плавнів, піднялися на пологі бугри, замелькали серед виноградників і ввірвались в шумливі, ще неокриті асфальтом вулиці Нової Каховки. Сюди сходилися всі шляхи, тут можна було зустріти всі машини, бачити всіх шоферів. Не було тут тільки Незабудкіна. Він десь відійшов від основних робіт, і про нього вже почали забувати.

А на місце Незабудкіна несподівано висунувся нікому невідомий, нічим непримітний шофер Андрій Поставний, і хоча Андрій Поставний вже двічі завойовував стахановський вимпел, і Фрося навіть їздила з ним на другу й третю будівельні ділянки, особливого занепокоєння це не викликало ні в кого. Поставний був ні старий, ні молодий, про якусь його особливу привабливість чи вродливість не могло бути й мови, скаржився він завжди то на амортизатори, то на бензин, наряди у Фросі одержував мовчки й ніколи не напрошувався на хороші маршрути, не ображаючись навіть тоді, коли його посилали возити

липучий на сонці гудрон, після якого доводилось потім півдня чистити кузов. Машина у Поставного, якщо вірити його власним словам, завжди була несправна, і тому він ніколи не ганяв її з вантажем так, як це робив, скажемо, Толя Незабудкін; щодня щось там справляв, щось перевіряв і при цьому жалібно похитував головою й шепотів про себе щось нерозбірливе.

Та згодом всі враз помітили, що вже давно пройшов термін капітального ремонту, а машина Поставного все їздила й їздила. Працював Андрій рівно, без ривків і вперто просувався на перше місце по автоколоні. А коли, нарешті, зайняв це місце і декілька разів втримав стахановський вимпел у себе в кабіні, всі зрозуміли, що Поставного тепер не зіб'є ніяка сила. І водії стали при розмовах з Поставним ласкаво й шанобливо називати його Андрюшею, а заочі, по традиції, охрестили «академіком».

І ось Фрося тепер їздила з «академіком». Весь час від Каховки до Ключової Андрій мовчав, а коли приїхали до причалів, він витяг з-під сидіння товстелезну книжку й став читати.

— Що це у вас? — поспитала Фрося.

— «Степан Разін», — відповів Поставний, — я колись читав Чапигіна, а це Злобін написав. Добре написано...

Фрося не читала ні Чапигіна, ні Злобіна й тому промовчала.

Андрій читав на стоянках навіть тоді, коли доводилось возити цемент з розчинного вузла, і коли на вантаження машини йшло всього декілька хвилин. Фрося здивовано придивлялась до шофера й бачила, що в того весь день розрахований не тільки по хвилинах, а, мабуть, і по секундах. Не дивлячись на свою зовнішню неповороткість і вайлуватість, Поставний встигав за день зробити дуже багато, а ввечері, як дізналась пізніше Фрося, він ще вчився в вечірній десятирічці.

— Інженером хочете стати? — якось поцікавилась Фрося.

— Що ви! — злякався Андрій, — просто свій рівень піднімаю...

І чи то від того, що молоді дівчата взагалі дуже легко піддаються чарам людей серйозних і вдумливих, чи, може, ще від чого, але скоро шофери почали помічати, що Фрося почала змінюватись.

Спочатку в неї появилoся дзеркальце. Звичайне собі кругленьке дзеркальце, на другому боці якого був намальований кумедний бісик з висунутим язиком. Під час роботи Фрося декілька разів зазірала в своє дзеркальце, і тоді бісик показував язика всім тим, що товпилися в диспетчерській. Це навіть сподобалось шоферам, бо в цьому вони вбачали якусь долю кокетства, що так личить кожній молодій дівчині. Через декілька днів Фрося прийшла в диспетчерську не в чоловічому плащі, а в легенькій сукні, яка гарно облягала пругке тіло диспетчера. Ніхто з шоферів не здивувався: все-таки вже було літо, жара, який вже там плащ... Та ще через день Фрося з'явилась з зачіскою, і всі побачили, що волосся в неї золотисте, тонке, кучерявиться. І знову ніхто не здивувався: всі дівчата рано чи пізно починають носити красиві зачіски.

Далеко більший неспокій викликав серед шоферів той факт, що на чергову лекцію про міжнародне становище в літньому театрі Фрося прийшла з Андрієм Поставним. А після того хтось бачив їх за одним столиком в бібліотеці, і в графіках про хід соцзмагання, які вела Фрося, прізвище Поставного було написано не звичайними фіолетовими чорнилами, як всі інші, а червоною тушшю, і наряди Андрій став одержувати не на черепицю й не на пруття арматури, а на цеглу, яку вантажили в зручних інвентарних рамках, або ж на частини збірних стандартних будиночків, возити які — справжнє задоволення. Було ясно, що Фрося навально закохується в Поставного й що не день, то більше.

— Ех! — гірко говорили шофери, — не витримала марки...

— І що вона знайшла в тому «академікові»?

Заспокоєння прийшло несподівано. Шофер, що жив в одній кімнаті з Андрієм, повідомив, що в того є жінка й діти, від яких він щотижня одержує листи, які між іншим вручає йому сама Фрося (листи приходили на адресу управління).

— А може ж, то від родичів? — не повірили шофери.

— Він же сам мені говорив, що від жінки, — запевнив шофер.

Стало ясно, що Фрося поступає просто легковажно й необдумано. І хоча водії народ взагалі прямий і рішучий, ніхто з них не брався поговорити з Фросею начистоту:

все якось боялись образити дівчину нехорошою підозрою.

Серед літа було відкрито стахановську школу, якою став керувати Поставний. Разом з шоферами приходила на заняття й Фрося, а після лекцій вона залишалась вдвох з Поставним, і вони про щось довго говорили, причому ті, кому хоч краєчком ока вдавалося підглядіти, клялися, що Фрося мовчить, а Поставний все говорить і говорить.

— Ач, язикатий! І не думали, — неприязно говорили шофери.

Знову поповзли чутки, що жінки у Поставного немає, а була тільки наречена, яка загинула під час війни, і що, виходить, Андрій може відповісти повною взаємністю на гаряче почуття Фросі, тим більш, що Фрося могла розбуркати й не такого, як він. З-під Джанкоя повернувся Толя Незабудкін, і було вирішено, що Толя на правах старого знайомого й друга відкриє Фросі очі на всю недоречність її поведінки. Але Толя не захотів і слухати.

— Що? — спитав він. — «Третя швидкість»? Спасибі вам в шапку!

А тим часом Фросю несподівано побачили в учбовій машині разом з каховським автоінспектором лейтенантом Величком. Коли ж на будівництво прибула нова партія самоскидів, Фрося залишила диспетчерську й сіла за кермо.

За два місяці Поставний підготував Фросю на водія!

Тут і кінець одній маленькій історії. Та події розгорнулися справді з третьою швидкістю. Поставному дали в Новій Каховці цілий будиночок, і до нього приїхала жінка з двома вихрастими карапузами. В одразу посмутнілій диспетчерській замість Фросі возсідав тепер лисий сухенький чоловічок з витягнутою шиєю, який не міг запам'ятати жодного прізвища, в розмовах з шоферами замість «наряд» казав «нарядець», замість «цемент» — «цементець». Тому Толя Незабудкін ущипливо прозвав його «бюрократцем».

А Фрося кружляла на своєму самоскидові по правому й по лівому берегу й впевнено йшла по шляху свого вчителя. Важко сказати, чи помирилась вона з Незабудкіним, але розповідають, що Незабудкіна часто бачать тепер в тих місцях, де буває й Фрося: на лекціях, в бібліотеці, в Будинку культури. Ходять навіть чутки, що Фрося

думає обов'язково вступити на заочне відділення Київського автошляхового інституту, куди цієї осені вже вступає Андрій Поставний, і що нібито Толя Незабудкін вирішив не відставати.

Що ж до водіїв автоколони, то вони спочатку посумували, тяжко було їм звикнутись з тим, що немає в диспетчерській Фросі й того радісного пожвавлення, яке приносила вона своєю присутністю, але потім всі заспокоїлись: адже Фрося з ними...

І стала вона тепер ще ближчою, ще ріднішою всім каховським водіям, отим людям з захриплими від степового вітру голосами, з вічним загаром на лицях і шиях, і якось ще більше впевнилися вони в своїй думці про те, що колектив водіїв — міцний і згуртований колектив у великій сім'ї робітників будови.

ПИЛИП БАБАНСЬКИЙ

БУДЕ МОРЕ

— Скажіть, будь ласка, як мені не радіти? Я ж потомствений рибалка! От тільки прізвище моє, як на гріх: Степовий. Та я горджусь ним. Кажуть, ще прадід мій втік на побережжя від панської сваволі. Жив він ніби десь на Полтавщині, кріпаком у пана був. Полюбив молоду кріпачку, і вона його. Побратись уже думали, а пан візьми та її програй її в карти іншому поміщикові. Тут мій предок не стерпів такої наруги. Підпалив уночі панську економію, забрав свою сужену — та тільки його й бачили. З тих пір і повівся рід Степових на березі моря...

Так що потомствений... Та я навіть і народився в морі. Як? А так.

Моя покійна мати (хай їй земля пухом) — дочка і жінка рибалки — одного вечора вийшла, як завжди, з усім селищем зустрічати з моря рибалок. Море під вечір було сердите, розбурхане. Стоїть вона, а на берег хвилі чорні, наче страшні звірі на ланцюгах — кидаються, ричать у безсилій злобі і розбиваються об каміння.

Страшно їй стало. «Ой, не побачу, мабуть, я сьогодні свого Артема», подумала.

Так і сталось. Піднялася на морі буря, розігнала, розкидала вутлі рибальські човники. Вже пізно вночі, а декотрі аж другого дня причалили до берега. А одного човна так і не діждались... В ньому якраз і був мій батько — Артем Степовий — з двома молодими рибалками. Тільки через тиждень, кажуть, тріски з того човна прибило хвилею до берега...

Отак-то колись рибалили. Тепер не те! Рибалок з моря жінки чекають так само спокійно, як моя Орина мене з бондарні. На теперішніх рибальських кораблях хоч на полюс пливи, хоч кругосвітню подорож роби. Читали, мабуть, про китобійну флотилію «Слава»? От вам і рибалки!

Ну, що ж, зосталася моя мати вдовою з двома малими — одному було сім, а другому тільки третій. А ще одно — ось-ось буде — це вона якраз мене чекала.

Хоч-не-хоч, а треба було тепер самій заробляти на дітей. Ну, звісно, професія в матері була одна — рибачка. І почала вона в море з рибалками виходити. Так ходила, поки й мене народила прямо в човні. В честь батька Артемом назвала. Я бувало як уже тут жив, почну нудьгувати за морем, то багато чого пригадую. І от здається тоді мені, наче я пам'ятаю той день, коли народився.

Вам смішно, звичайно. Я й сам знаю, що це могло бути пізніше, як мені минуло вже років п'ять-шість. А все ж якось здається, що це був саме той день. Тільки я все так бачу, ніби це було вчора.

Ми на морі, в човні. Мати — ще молода, сильна — держить мене на руках. А море — спокійне, ласкаве — тихо колише легенький човен на голубих, як небо, хвилях... Іноді сильніше хлюпне в борт, і тоді обдасть моє лице сслоними бризками. А мені весело — я сміюсь і тягнуся руками до сонця. І мати, дивлячись на мене, теж посміхається...

Якось, як уже виріс, питався в матері, так вона підтвердила, що дійсно я в такий день народився.

— Через це, каже бувало, і сам ти у мене такий спокійний, як море в той день було.

— Далі? А що ж далі... Виріс на морі, там оженився, і діти пішли... Війна почалася. Мене, правда, вже в п'ятнадцятому взяли. А після революції ми пішли додому пролетарські порядки наводити. Потім інтервентів прийшлося зустрічати і проводити. Ех, куряча в них пам'ять! Б'ють їх, б'ють, а ніяк до розуму не приведуть. І зараз он все збираються воювати. Ну, нічого, якщо полізуть, то ми вже вчені — знаємо, як зустрічати заморських непроханих гостей, як і проводити. Хай тільки встигають оглядатися...

Да... От ми уже і мир собі відвоювали, до рибальства знову повернулися. Риболовецьку артіль організу-

вали, мене бригадиром призначили. Не на підрядчиків, а на себе вже робили. Жити б нам — не тужити.

А тут таке лихо: захворіла моя менша, Маруся... Жива й здорова тепер! Зараз вона в мене інженер! На рибоконсервному заводі працює — теж недалеко відійшла від потомственої професії.

Як та хвороба називається — вже й не пам'ятаю, а тільки лікарі сказали тоді в один голос: треба перемінити клімат, біля моря їй поки що жити не можна.

Що ти тут будеш робити? Ну, написав я Олені... Е, ні. На птахофермі — то Орина, моя стара, орудує. Ще не стара, кажете? А чого ж їй бути старою? Життя з кожним днем краще — от і молодіє... Та й я. Ви не дивіться, що вуса вже білі — вони в мене ще в громадянську почали сивіти...

— Олена — це дочка, голова нашого колгоспу... Написав я їй — так і так, мовляв...

А вона й відповідає мені: «Ідьте, тату, до мене. Живемо ми добре. Якщо захочете працювати, то роботу й тут знайдете собі по душі. Правда, пише, рибу тут ловити ніде, — звідсіля й Дніпро далеченько, та що поробиш? Якщо лікарі наказують, що їхати треба кудись, то вже краще сюди».

Згодився я. Спочатку тільки Марусю привіз, а потім і ми з старою приїхали. Бо яке воно життя, як діти тут, а ми — там.

Раніше човни майстрував, а тут почав робити діжки, ночви. Як організували колгосп, то я в бондарню пішов. І зараз там завідуючим...

Нудьгував я за морем — ой, як нудьгував! Особливо, як з евакуації сюди приїхали. Фашист усе до тріски спалив — тільки місце, де село до війни стояло... Глянув я, і руки в мене опустилися. Поїхати б, думаю, до моря, може, там хоч наше селище уціліло.

Сказав про це Орині, а вона знає як відрізала мені? «Не такий, каже, час, щоб шукати — де легше».

І соромно стало мені і досадно: то було я все повчав її, а тепер, виходить, я вже ніби відсталий елемент...

Ну, взялися ми, господарство колгоспне відновили, село відбудували — бачите, яке воно тепер: нове, світле, помолоділе!

А до моря, все-таки, тягнуло. І до роботи цієї при зви чаївся, і людей тутешніх полюбив, а от були б, думаєш,

крила — знявся б і полетів! Бувало після війни вже кожного дня всі газети передивлюсь, щоб про рибалок щось прочитати.

І ось, пам'ятаю, був я дома. Аж прибігає Олена — розчервонілася, так і сяє від радощів.

— Що, питаю, хлібоздачу, мабуть, виконали?

— Ні, каже, більше! Така радість, що аж дух захоплює! Ідіть до контори, мітинг зараз буде.

А сама — в хату. Накинула на плечі нову шовкову хустку — раніше тільки на великі свята одягала її — і подалася до колгоспу.

Пішов і я. Іду, а люди кругом радіють, поздоровляють одне одного:

— З святом вас, сусіде!

— Ой, спасибі! І вас!

— Доволі вітрам молитися!

— І електрика буде, і вода!

— І на степах наших буйним цвітом сади зацвітуть!

Одне слово, поки почався мітинг, то я вже все знав... Повірите, як зачитали постанову уряду, а в мене з очей — кап, кап, кап... Електростанція, канали, зрошення... Та колись не тільки планувати — мрії наші до цього не сягали!

А найбільше вразило те, що озеро тут велике буде. Не озеро, а море. Каховське море!.. Кажуть, село наше якраз на березі стоятиме. Оцією ось долиною вода прийде. Саме море, бачите, розіллється там, далше, а тут буде така ніби затока.

Да... Побачили мої хлопці з бондарні, що я очі тру, та аж здивувалися; що ти, старий? Радіти треба, а не плакати!

Хотів я їм сказати, що це від радощів великих, та хіба зумів би я розповісти все, що на душі в мене тоді було! Ви повірите, сімдесят років мені, а здалося, що я скинув з плечей років тридцять. Так-так!

Тут після мітингу баяніст об'явився.

— Ану, кажу, вріж «метелицю»!

А він дивиться на мене: чи жартую я, чи справді грати? І сміється.

— То так, кажу, ти, вражий сину, старших поважаєш? Грай!

Хтось випхнув з гурту дочку мою, Олену. Як пішли ми з нею — тільки курява стовпом!..

А другого дня я вже подумав: стривай, Артеме. Буде море, то, значить, буде й риба. А що ти, з берега вудочкою її ловитимеш?

— Човни треба робити, — сказав я хлопцям у майстерні. — І снасті плести.

Дехто задумався, а інші сміються:

— Та ще ж і моря нема, а ви вже про рибу.

— Коли теля ще буде, а Артем Артемович на молозиво горщик готує!

Я аж плюнув спересердя. Та не став лаятись — не такий час. Сказав тільки:

— Зуби поскірте, якщо без цього не можете, а про те, що я кажу — подумайте.

Чи погодились, питаєте? Де там! Звісно, степовики! Їм, справді, трудно було повірити, що отут, в степу, доведеться ловити рибу. Навіть Олена. «Нам он, каже, треба подумати про те, як будемо вирощувати на поливних землях бавовну, рис. А риба почекає». Чули? «Почекає!»

Я, звичайно, розумію... І яру пшеницю неодмінно будемо сіяти. Он в газетах пишуть, на поливних землях по п'ятдесят центнерів дає... Гурток відвідую — аякже!.. Ми спеціальний гурток організували, різні системи зрошення там з агрономом вивчаємо. У нас, знаєте, по нашій місцевості найкраще застосовувати поверхневу самопливну поливку по борознах. Або ще — механічна поливка, дощувальними агрегатами. Це найкращий спосіб для будь-якої культури, крім рису. Да... Зрошення — це перше діло. Але ж і риба... Скажіть, куди це годиться: жити на березі моря і рибу купувати! Хто нас хазяїнами назве? Люди засміють!

Тільки Микола Долинник тоді й підтримав. Він у нас секретарем парторганізації. Молодий ще хлопець, а розумний — далеко вперед бачить. Микола таки й настояв, щоб на слідуочу весну запланували посів конопель. Атож! Снасті з чогось плести треба?

І з човнами теж так було: «І робити ми їх не вміємо, і матеріалів, мабуть, спеціальних треба».

Ну, думаю, я вам докажу. Поговорив я з Миколою Долинником. Олена, правда, теж знала.

— Роби, — кажуть мені. — Ти, кажуть, Артеме Артемовичу, в цій справі за передову розвідку у нас — на морі жив, знаєш, як і що... Винаходь, досліджуй і роби — щоб потім, як прийде час, людей навчив.

Домовились, щоб поки що — нікому нічого, і почав я діяти.

Ціле літо працював — то зранку трохи, то увечері. Ну, вже ж і човник встругнув! Та ось він тут, у сараї. Якщо хочете — подивіться... Оце він і є.

Виблискує, кажете? Аякже, інакше не можна. І проконопачений, і просмолений — все, як годиться. А що великий, то такий і повинен бути. Не в озерці якомусь плавати прийдеться, а в морі.

На той рік і в колгоспі такі почнемо робити.

Оце на Жовтневі свята тут у мене весь колгосп на екскурсії був. Цілу лекцію довелось прочитати: як організувати риболовецьку бригаду, який інвентар нам потрібно закупити, а що ми самі можемо зробити — все, як на папері, розписав. Та в мене таки дійсно є план на папері, я його всю зиму складав та переписував.

А найбільше, чим я переконав людей у тому, що вже зараз треба готуватися зустрічати море — так це тим, що я сказав:

— Дорогі односельчани! Ви на власні очі бачите, як наші люди перетворюють природу. Хто думав колись, що отут, в степу, шумітимуть ліси? А тепер ми самі їх вирощуємо. Молоді лісосмуги, посаджені нашими руками, уже шумлять, уже борються із суховіями.

— І ось знову партія сказала: на Волзі і Дніпрі побудуємо нові електростанції, землі зросимо новими каналами, а в степу буде море. І ми знаємо, що так буде, і скоро. Ніхто і ніщо не в силі нам перешкодити!

Подивіться бо навкруги, як ожив степ, заговорив моторами... І людей наших хіба мало на каналі, і тут, на електростанції? А скільки їх наїхало сюди з усіх кінців!

Все, що заплановано, буде. Недарма ж бо цей план народ назвав Сталінським. А якщо товариш Сталін сказав, що в степу буде море, то таки буде!

ЮРІЙ МУШКЕТИК

НА БУДІВНИЦТВІ

Робочий день скінчився. Робітники складали інструмент і групами виходили на вулицю до трамвайної зупинки. Від недавно закладеного будинку, оминаючи купи щебеню та дощок, через подвір'я не поспішаючи простував бригадир першої бригади мулярів Дмитро Іванович Сидорець.

— Дмитре Івановичу, — гукнув до нього один з теслярів, — чого це ви самі? Чи не посварилися з хлопцями? Ходімо швидше, трамвай наближається.

Але Дмитро Іванович махнув рукою.

— Встигну, мені спішити нікуди, — і ще більш уповільнив кроки.

Переповнений трамвай відійшов. Бригадир лишився сам.

«Хоч би завтра перестав дощ», подумав він і глянув на небо, по якому вже третій день повзли важкі дощові хмари. Часом вони ніби розходились і здавалося, що ось-ось із-за них бризне промінням веселе сонце, але небо знову похмуріло. Вулиці Києва сповнювались густим туманом, в якому виблискували бліді світлячки автомобільних фар та трамвайних ліхтарів. Сіяв дрібний дощ.

«Чи не посварилися з хлопцями», згадав бригадир випадково кинуті теслярем слова і від неприємності поморщився. Справді, він сьогодні посварився з ними, через те він і не поспішав до трамваю, щоб їхати не в одному вагоні.

Посварились вперше. Хлопці прийшли втрьох на будівництво Хрещатику прямо з ФЗН. Дмитро Іванович

зжився, спрацювавсь з ними. І от сьогодні Олексій та Іван стали дорікати йому, що в бригаді працюють дуже повільно, багато марнують часу на перекури та розмови.

Але ж друга бригада і так відстає від них.

— Дід думає чи не дві зими зимувати у цьому будинку, — спали на думку образливі Олексійові слова.

Олексій та Іван запропонували йому працювати новим конвейєрним способом кладки, застосованим московським майстром Максимовим. Але він не захотів і слухати. Вже тридцять сім років працює, і не їм вказувати, що треба робити. Та й їхній третій товариш Микола теж не зовсім певний, що так піде діло швидше. А виконроб — похмурий вусань — сприйняв холодно пропозицію хлопців.

Всі ці «за» і «проти» зважував бригадир у своїй голові; пригадуючи розмову. І хоч «за» було більше, а проте якесь гнітюче почуття не кидало його.

— Та що вони зроблять, кінець-кінцем? — подумав він майже вголос, щоб відігнати останні сумніви, — подуріють трохи та й перестануть.

І майже заспокоївшись, Дмитро Іванович поспішив до трамваю, що вибіг із-за повороту.

Олексій та Іван, ідучи додому, вирішили поговорити з Миколою, якого найбільш любив бригадир, і разом якось вплинути на Дмитра Івановича. Микола, з яким вони жили в одній кімнаті, вже був дома і похапцем збирався в кіно.

— Коля, — відкликав його до вікна Олексій, — ми хочем про дещо поговорити з тобою.

— Говоріть тільки швидше. А тим часом зав'яжи галстук двома вузлами, а то в мене не виходить.

Олексій та Іван довго намагалися умовити Миколу, щоб він переконав бригадира змінити темпи роботи.

Але Микола сказав, що говорити не буде, бо якщо вони зіпсують відносини з Дмитром Івановичем, то самим їм роботу не довірять.

— Миколо, — Олексій різким жестом відкинув з лоба пасмо непокірного русявого чуба. — Невже тебе така робота ніскільки не турбує? Як черепахи ліземо. Ти поглянь на інші будинки, прямо на очах ростуть. — І, провівши пальцем по широких бровах, немов розгладжуючи їх, вже спокійніше додав: — Ти бачив Хрещатик до війни? Зараз він ще кращий буде. А ми...

— Що ти мені лекцію читаєш. Я не менш за тебе Київ люблю. А коли хочеш вправлятись у красномовстві,

то поговорить удвох з Іваном, або з ними, — кивнув Микола на трьох співжильців, двоє яких грали в шахи, а третій читав книжку. — А ще краще послухайте музику, це заспокоює. — І, демонстративно повернувши вмикач «Балтики», він одягнув пальто і вийшов з кімнати.

Іван розгубився. Він був на два роки молодший за Олексія і тепер чекав, що скаже його товариш. Олексій глянув на збентеженого товариша і заспокійливо взяв його за руку.

— Нічого, завтра звернемось до парторга.

— Якщо він буде у нас, бо у нього, крім нашого, ще три об'єкти, та й хлопці казали, що вчора розпочалась нарада.

— Буде, знайдемо! — впевнено заявив Олексій.

Другого дня хлопці з нетерпінням поглядали з стін першого поверху на вулицю. Дмитро Іванович сідав курити тепер рідше, але зовсім не розмовляв з ними. Парторг з'явився на майданчику опівдні. Під час перерви Олексій та Іван підійшли до нього.

Олексій просто, нічого не утаюючи, розповів йому про все. Парторг, невисока літня людина, у ватяній фуфайці, уважно слухав хлопця, змотуючи білого від крейди шнура. Він поклав шнур до кишені, пильно глянув на юнаків і весело сказав:

— Гаразд, це саме вчасно. Трьох лицювальників переводять на перший об'єкт, отже в нас залишається на дві бригади п'ять чоловік. Покличте всіх.

— Ти, Миколо, як, з хлопцями залишишся? — запитав він, коли всі зібралися.

— Ні, я піду до Дмитра Івановича.

— А ти, Василю? — звернувся він до високого чорнявого хлопця з другої бригади.

— Я теж з Дмитром Івановичем буду, так певніше.

— Може б, ти з Іваном та Олексієм став. Тут один хлопчина з першого об'єкту хоче стати лицювальником, він давно приглядається, пробував і робить, але ще дуже мало.

— Нічого, нехай стає з нами, правда, Ваню? — звернувся Олексій до Івана.

— А чого ж, ми теж колись так починали.

Парторг пішов до начальника дільниці. Незабаром вони повернулись до хлопців, і начальник дільниці дав розпорядження про перекомплектування бригад.

— От і все в порядку. Я зараз приведу вашого третього, — кинув парторг Олексієві та Іванові.

Швидко він повернувся з Володимиром — так звали новака.

— Дивіться, хлопці, — говорив парторг, коли вони залишились учотирьох, — не підведіть. Може, ви спочатку і відставатимете від них, та це нічого, потім навчитесь. А кладку я б вам радив робить не так, як раніш. Є такий новий спосіб Максимова, вірніше, не новий, але він не так давно впроваджений.

— Ми цей спосіб знаємо. Це наш дід не хотів так робити. З цеглою буде важко, не встигають подавати.

— Потерпіть день-два, я вже говорив у тресті, не сьогодні-завтра нам баштовий кран поставлять. Ну, бувайте. Ти, Олексій, тут за бригадира, дивись! — закінчив він, уже ступаючи по щаблях трапу.

— Ну, — сказав Олексій до новака, — бери оте відро, воно називається ковшем Мальцева, і будеш розкладати розчин. Я буду класти керамічну облицьовку, а Ваня і ти — стройову цеглу.

Хлопці дружно взялися за кельми. Деякий час працювали мовчки.

— Хлопці, — раптом порушив мовчанку Володимир, — що на цьому місці було до війни?

— Пустир був, звалище, — сказав Олексій, розбиваючи в руці молотком навпіл цеглину.

— Важливо не те, що було, а що буде, — додав Іван. — А буде гуртожиток на шість поверхів. Знаєш, Альошо, я інколи думаю, як би гарно було пожити в будинку, що ти сам будував. Ідеш і думаєш: ось цю стіну я сам викладав.

— Хіба ти в гіршому живеш? Ми комусь будуєм, хтось нам збудував. Всі ми один будинок будуєм, великий будинок.

— Отам буде консерваторія. — Олексій вказав пальцем в напрямку Хрещатика. — Як ти, Ваню, повчився б там? У тебе голос добрий.

— Ще рано про це думати, я ще дев'ятого класу не кінчив. Ось закінчу вечірню школу...

— Тримайсь, комсомолія, — підбадьорююче донеслось знизу. На будівництві вже всі знали про останню подію. — А то «Дід і Ко» вам тепер шию намілять. — І вже трохи

тихіше: — Цегли у вас вистачає? А ні, то ми своєї подамо, у нас тут легше носити.

Дощ перестав сіяти. Знявся вітер. Під його сильними поривами хмари заклубочилися, немов опираючись і не бажаючи покидати облюбовані місця, і, зрештою, швидко попливли вдаль, звільняючи простір світлові і сонцю.

Хлопці скинули вогкі фуфайки і позасукували на сорочках рукава. Іван навіть скинув шапку. Його руським чубом бавився вітер, на обличчі застиг вираз серйозності. Проте час від часу хлопець, мабуть, щось пригадував і тоді його губи розпливалися у посмішці, а на щоках з'являлись маленькі кругленькі ямочки.

Незчулися, як і день пролетів. Увечері підійшов виконроб. Він довго оглядав стіну, навіть постукав у декількох місцях пальцем, немов бажаючи упевнитись, чи не завалиться. Нічого не сказавши, повернувся і пішов.

Першого дня хлопці не дотягли навіть норми. Але вже на п'ятий день вони виклали сім з половиною метрів стіни. Бригада Дмитра Івановича відстала на півтора метра. Старий бригадир не розмовляв з ними, як і раніше після сварки. Навіть Микола, який, здавалось, завжди ставився до всього легковажно і кепкував із хлопців і з діда, намагався уникати їх.

Якось в обідню перерву на будівництві з'явилися начальник тресту і представник міністерства. Проходячи повз дільницю другої бригади, щоб спуститись у їдальню, хлопці почули стривожені голоси виконроба та інженерів і підійшли ближче.

— Сам не знаю, як воно вийшло, наче ніколи такого не було, — виправдовувався виконроб.

Олексій глянув на викладений ріг лівого крила, на Дмитра Івановича і зрозумів усе. Старий бригадир стояв блідий і дивився в землю. Було видно, як він нервово смикав затиснену в кулак бороду.

— Так чия ж це ділянка? — знову перепитав начальник тресту.

Всі мовчки оглядались один на одного. Виконроб чомусь подивився на представника міністерства, на Дмитра Івановича і хотів щось сказати, але його перепинив Олексій.

— Це ми виводили. Ще раніш, у старому складі. Увечері кінчали, вже було темно, тому й вийшло так нерівно.

— Да, — протягнув начальник тресту, — а де ж ви зараз працюєте? Ходімо подивимось.

Вони прийшли на їхню ділянку і довго оглядали її. Заходили з боків, заглядали зверху, високий інженер для чогось навіть прикладав кілька разів лінійку.

— Дуже добре, чого ж це у вас там так вийшло, хлопці, — нарешті, сказав начальник. — Тут ось ні до чого не придерешся, а там доведеться розібрати і перекласти заново. Хто у вас тоді був бригадиром?

— Я, — тихо проказав Дмитро Іванович.

— От разом і розберете, бо велика частина вини падає і на вас, за те, що не доглянули.

Після полудня до хлопців підійшов Дмитро Іванович. Він постояв якусь мить, немов щось шукаючи, і попросив прикурити, кажучи, що забув у їдальні сірники. Довго розминав цигарку і, дивлячись кудись убік, сказав:

— Ви теє, хлопці, ми з Миколою удвох перекладемо. — Він сам відчув, що сказав не те, що хотів.

Останніми днями старий бригадир зовсім втратив спокій. Завжди жартівливий, охочий до розмов, він тепер ходив похмурий і на всі запитання відповідав коротко, однослівно, або й відмовчувався. Дмитро Іванович тепер бачив, що правда була на боці хлопців. Вже на другий день після їхньої суперечки він останнім ішов з роботи і, побачивши, що нема нікого, повернувся назад. Довго оглядав стіну, викладену хлопцями. Потім зайшов у бібліотеку і попросив дати статтю про новий спосіб кладки. А сьогоднішній випадок остаточно переконав його. Отой зіпсований ріг, що його побачив сьогодні начальник тресту — все то робота Дмитра Івановича. Щоб не відстати від Олексія, він підганяв своїх бригадників, і ті почали спішити. Клали погано... І от наслідок.

Бригадир стояв і не знав, що сказати. Хотілося підійти, покласти руки хлопцям на плечі і щиро визнати свою помилку. Тоді спаде весь тягар, вони знову будуть друзями.

«А що, як хлопці почнуть сміятись? — подумав він. — Ні, краще я прийду пізніше, коли ми зрівняємось з ними. А може, все-таки зараз?» Бригадир простояв, вагаючись, ще кілька хвилин, але так і не насмілився. Він тільки вказав рукою на шпагат, який провисав з кінця в кінець стіни.

— Шнурівку краще натягніть, а то вона провисає, — і пішов до своєї бригади.

Другого дня, приїхавши на роботу, хлопці побачили

біля кладової з інструментом свіжий номер стінної газети «Будівник». Іван потягнув до неї Олексія, вказуючи на портрет їхнього спільного друга, чемпіона з важкої атлетики, та жалючись, що йому самому не вистачає 0,1 секунди, щоб догнати рекордсмена тресту з бігу на 100 метрів.

Але робітники перед ними розступилися, і тоді вони побачили поряд іншу газету, в лівому кутку якої красувалася велика карикатура. Величезна струпувата стіна нахилилась убік і от-от завалиться, а її намагались утримати троє людей. В зігнутому бородатому дідові, який підважував стіну спиною, легко було впізнати Дмитра Івановича, а двоє переляканих хлопчаків хоч і мало скидались на Олексія та Івана, проте карикатуру доповнював віршований підпис.

— Ну, здорово нас розмалювали, дивись, який у тебе носяка, щось таке спільне з твоїм є, — сміявся Іван.

— Ти чого радієш, наче ти кращий вийшов?

...Будинок виростав на очах. З ранку до вечора з землі на стіни злітали центнери свіжої цегли, підняті дужою рукою баштового крану. Настав такий день, коли хлопці, прийшовши на свою ділянку, побачили прибитий до стіни великий квадрат паперу, на якому червоними літерами було написано: «Тут працюють лицювальники-швидкісники Іванченко Олексій, Лобов Іван і Погорецький Володимир, які виконують по три денні норми».

— Скільки у нашого діда вийшло? — запитав Іван виконроба.

— За дві перевалив, вони теж максимівським способом кладуть. Дивіться, а то обженуть нас. Жирафі (так охрестили баштовий кран) все частіше доводиться до них шию повертати.

Дмитро Іванович іноді навідувався до хлопців на ділянку, але в гуртожиток, як це бувало раніше, не заходив зовсім.

Вже десь після нового року друзі побачили біля бригади Дмитра Івановича плакат про його успіхи.

— Догнав дід. Тепер нам, хлопці, треба буде добре натиснути, — захоплено вигукнув Олексій, поправляючи плакат, який трохи одірвало вітром. — Давайте з ними вступимо у справжнє змагання, бо досі якось негласно все було. Завтра неділя, то ж підемо до Дмитра Івановича і домовимось.

Проте на велике їхнє здивування Дмитро Іванович ви-

передив їх і прийшов сам і привів з собою Миколу. З'явилися вони у розпал суперечки, яка розгорілася в кімнаті. Хлопці розділилися на дві групи: одні хотіли купити радіо, інші телевізор.

— Ну, скажіть, Дмитре Івановичу, навіщо нам радіо, — замість привітання звернувся до ще нічого не розуміючого бригадира Іван, — адже є ламповий приймач, а для танців на весь гуртожиток і однієї радіоли вистачить.

— По-моєму, телевізор при потребі може й радіо замінити, — сказав бригадир. — Ну, та ви пізніше домовитесь, а я зайшов до вас, хлопці, в справі. Футбольне змагання сьогодні. Перший раз за весь час існування футболу взимку грають. Невже ми пропустимо?

Дід був завзятим болільником, як і Олексій та Іван. Раніше вони завжди й ходили на стадіон разом. Тепер хлопці теж радо погодились.

— А ти що, не хочеш? — запитав Іван у Володимира, — кидай свої вірші та побігли.

— Та це не вірші, я лист пишу.

— Ну добре, нехай буде лист у віршах, збирайся швидше, — і з цими словами Іван натягнув на Володимирову голову шапку.

— А знаєте, Дмитре Івановичу, — заговорив Олексій на вулиці, — ми самі хотіли сьогодні до вас прийти. Ви вже наздогнали нас. Тільки ми не здамося, ми б хотіли вступити у справжнє змагання з вами. Щоб усе як слід — і договір, і перевіряти.

— Що ж, потягаємось, — посміхнувся у бороду старий бригадир. — Це дуже добре, хлопці, що ви запропонували. А ви знаєте, — він лукаво підморгнув. — Я до вас і зайшов з такою думкою, та якось... Якось не з руки було почати розмову, соромно. Я вже на футбол усе звернув. Про це змагання учора й Микола мені заговорив. — Дмитро Іванович поклав руку на Миколине плече, легенько притягнув його до себе. — Ех, друзі мої, і вдаримо ж ми тепер.

Вони швидко крокували по асфальту до трамвайної зупинки. Повітря було морозне та свіже, і вони вдихали його з насолодою. Сонце кидало пучки ласкавих променів, які переливались барвами на льоду, грали зайчиками на широких вікнах тролейбусів та трамваїв, спалахували червоним полум'ям на залізних покрівлях високих будинків.

ДМИТРО МІЩЕНКО

РОЖЕВІ ПЕЛЮСТКИ

Акушерка обережно зачинила за собою двері, і в кімнаті зробилося так тихо і незвичайно, ніби вона опустилася в казковий сад, сповнившись теплом, сонцем і пахощами. Оріся тривожно клігнула очима, розбуджена скоріше тою цілковитою тишею, що настала по виході акушерки, ніж скрипом дверей. Їй здалося, що вона вдома і довго спала, встигла навіть подумати, як це незручно перед свекрухою, та зустрівшись із незнайомим еточенням, забликала повіками, нерозуміюче дивилася круг себе. «Та я ж не дома!» мало не крикнула вголос, вдоволена догадкою, і, посміхаючись, знову опустилася на подушку.

Тепер пригадалось усе: побоювання свекрухи, турботи чоловіка, нічний переїзд, — все постало перед очима. Тільки кімната видалась якоюсь незнайомою. І та ніби, й не та. Світла-світла! Мов сонячна чаша.

Оріся з цікавістю розглядала виповнений сонцем закуток і чула, як щось тепле, свіже і весняне вливалось в груди. Воно лилося на неї звідусіль: із стін, простирал, а надто з вікон — високих, чистих, із сніжнобілим марлевими занавісками. Саме так: з вікон. Тепер вона дивилася на них, як на джерело радості, довго, весело, з усмішкою, а в думці щоразу ловила себе на одному і тому ж питанні: «Чия це турбота про неї? Хто впустив сюди стільки сонця?!»

У відчинену квартиру заглядає абрикосова гілка, свіжа та пишна, укрита густим рожевим цвітом. Вранішня роса ще не спала, весело іскриться на пелюстках, осміхається до сонця. А з чашечок парують пахощі. Оріся це певно

знала. Вона навіть бачила, виразно бачила, як підіймаються легенькі струмки, сповнюють запашним паром кімнату, лоскочуть ніздрі і серце.

Як гарно!

Знадвору долітає спів, ніжний і вразливий, мов по-клик давно жаданого щастя. Оріся відкриває очі — і прямо перед собою бачить пташку. Вона сиділа на краю гілки й співала. Маленька, втішна, ледве помітна серед густого сплетіння цвіту. Потім насторожилася враз, витягнула голову, з цікавістю дивиться в кватирку. «Співай, співай, — прохала Оріся одними очима. — Чого злякалася?» А сама притихла, не ворухнеться. Осміхається і боїться, щоб її усмішка не сполохала гостю.

Двері прочинилися без скрипу.

— О-о... Та ти вже смієшся до когось?

На акушерці все біле, як і в кімнаті, тільки обличчя виділялось здоровим рум'янцем та очі світилися теплою блакиттю.

— Доброго ранку, Орісю.

— Доброго ранку, Лідіє Василівно.

— Ну, як спалось?

— Дякую. Як дома. Бачите, і сонце проспала.

— Значить, сподобалась домовикові, — жартувала акушерка. — А це на добре, Орісю, частою гостею будеш у нас.

Оріся усміхається до неї і червоніє.

— Та не соромся, не соромся. Діти — гордість наша, радіти треба... Там... сніданок принесли, — показала за двері, турботливо допомагаючи Орісі освіжитись після сну. — Чудні такі, — сміється. — Тільки на поріг, зараз тобі й запитання: хлопчик чи дівчинка? «Та почекайте, заспокоюю, — ще подумаємо, чим порадувати вас: хлопчиком чи дівчинкою».

* * *

Свекруха давно вже пішла з лікарні, кілька разів по тому заходила санітарка, а Орісі не йшло з голови занесене акушеркою питання: «Хлопчик чи дівчинка?». Іноді робилось досадно: «І чого б ото допитуватись! Ніби не все одно». Але думок прогнати не могла: якоюсь часткою серця відчувала, що це все ж не однаково, що і в ній, в Орісі, борються два бажання — її і чоловікове.

«Поїхав на море, — пригадала відповідь матері на запитання про чоловіка. — Невже не можна було лишитись хоча б сьогодні?»

Хотіла образитись, а зійшло на усмішку. «Ну й нехай думає. Простіше розв'яжемо оте питання: «Було б не їхати», скажу, коли вже вийде не по його — дівчинка».

Вдоволена жартом, Оріся все більше схилялася чомусь до думки, що в неї буде дівчинка, отака маленька, рожева, як оті пелюстки. А з виду... хороша...

І довго не могла збагнути, яким то воно буде з виду, її перше дитинча. Щось бліде і невиразне виринали із глибини пам'яті, то зникало за сірою пеленою туману, то знову з'являлося, наближаючись. Врешті воно вийшло на зелену, залиту сонцем доріжку, обережно ступає назустріч матері. «Та це ж я! — угадує Оріся. — Це ж мої перші кроки, моє золоте дитинство!»

Як хороше, як радісно їй полинати думкою в оті безтурботні роки, побачити себе ще раз маленькою. Вона знає: щастя її дитини почнеться з того, чого вже не повторить мати. Хіба є щось краще над перше враження від співу весняного поля? Хіба дитячі пустощі на морському узбережжі, ласку сонця і плескіт серед хвиль заміниш байдужим купанням, що стало звичкою? А радість першокласниці, колективні мандри на чолі з учителькою, нарешті, перша дружба — чи повториш їх опісля? Все буде: гомін школи і відпочинки в піонерських таборах, пісня праці, солодкі мрії і перша весна — все, що складало її, Орисине щастя. Та буде й інше. На те вона — мати, на те й жила на світі, пізнала смак навчання, щоб визначити шлях своїй дитині. Оті гарячі мрії, ті солодкі марення: їх здійснить дочка. Це для неї будується нова школа-десятилітка, це звідти, мов пташка з гнізда, вилетить її донька, весела, радісна і певна свого майбутнього, свого щастя. Вона не зупиниться на півдорозі — вона піде далі. Хто знає, чи не лікар з'явиться сьогодні на світ! А може, будівник якогось нового каналу?..

* * *

В коридорі зачовгали черевиками (видно, хтось із старих завітав до лікарні), почувлись голоси. Оріся спочатку не звертала на них уваги — вся була з долею своєї дитини, — потім обірвала роздуми, насторожилась.

— ...Носяться з тією бомбою, як дурень із ступою, — чулось з-за дверей. — Кажуть, німців у Західній зоні озброюють... А я чула... Мій учора повернувся з міста... Очі одводять переговорами... Якийсь Одинваре їздив по Англії... Коли б свині роги...

Легенька хмара заступила сонце, невиразною тінню пробігла по кімнаті. І хоч невдовзі зникла — щось холодне і неприємне лишилося по ній. Палії війни... Вона мріє про щастя, дає нове життя, а там, за океаном, у темних завулках чорного світу, готується замах. Кому це потрібно?! Звірі, що зветься людьми, простягають брудні свої лапи на життя дітей, на щасливу радянську країну.

Неначе зимовий вітер проник через двері, остудив сонячну кімнату і ліг на серце холодною кригою.

* * *

Крик немовляти вніс щось нове. Не тільки тиша перестала бути тишею, — зникла тривога, побоювання, сумніви. Обличчя людей освітилися найщирішою усмішкою, очі засяяли радістю, і не було в ту хвилину серця, в якому лишилась би хоч найменша тінь невдоволення, гніву, зла чи невдячності. Все раділо, сміялось, веселилось, ніби на світ прийшла не звичайна собі особа, а саме щастя, омріяне віками щастя!

— Поздоровляємо, Орися! — Акушерка обернулася від столика, торжествуюче усміхнулася до матері. — Дівчинка. Така втішна дівчинка! Міцна, неначе в морі купана.

— Аякже, — похвалилась санітарка. — Донька моря!

Орися всміхалася. Ще важко переводила подих, з обличчя не встигли зникнути болісні риси, муки материнства, а очі світилися радістю і уста безсило склалися в усмішку.

Мати... Вона — мати!

Хочеться підвестись, глянути в личко своєї дівчинки, а неміч сковує рухи, і Орися вдовольняється одним — голосом, отим милим і незвичайним голосом, від якого розступаються тіні, світліше стає на серці, в кімнаті, в усьому світі!

* * *

...Тишу і спокій на подвір'ї лікарні було порушено людським гомоном. Оріся відірвала погляд від рожевого личка дитини, спокійна і трохи навіть здивована глянула на двері. Це здалеку пізнала голоси — до неї, привітати, видно, йдуть.

В коридорі гомін стихився, почувся шепіт і лагідні заперечення акушерки.

— Та не всі, не всі зразу, — наполягала вона, — по черзі. А то у нас і халатів не вистачить.

Двоє в халатах насторожено переступили поріг, боючись стривожити новонароджену.

— Поздоровляємо, Орісю, поздоровляємо! — вітав голова колгоспу, розцвітаючи від усмішки. — Чули, дочкою порадувала чоловіка.

— Не тільки чоловіка, — заперечила бригадир жіночої бригади, — а й нас. Правда ж, Орісю, — усміхнулася вона до породіллі. — Дівчата від щирого серця вітають тебе з дочкою і дякують... Ну, як би тобі сказати...

— За істинно мирний вклад! — підморгнув голова, викликавши тим жартом загальний сміх.

— Спасибі, — Оріся червоніла по кожному слові і сяяла радістю. — Спасибі, товариші.

— Почекай дякувати! — зупинив її голова. — Це ще не все. Скажи раніш, як звуть твою куріпку?

— Людмила.

— Чудесно! Що скажете, товариші? Правда, хороше ім'я?

— Хороше.

— Я думаю. От що, Орісю, — продовжував голова. — Іменем колгоспників і радянської влади вручаю твоїй Людмилі придане — 220 карбованців! Це, так би мовити, на перші кроки. Нехай росте така ж людям мила, як її мати.

— І це ще не все, — вихопилась бригадир, попередивши Орісин намір подякувати. — Жіноча бригада дарує твоїй доньці наш сьогоднішній понадплановий виробіток.

— Ну, що ви...

Голова колгоспу враз зорієнтувався, підняв руку.

— Ні, ні, Орісю. Не заперечуй. Як голова правління, схвалюю таку пропозицію.

— Рішення.

— Чи то, пак, рішення. І коли хочете знати, і це ще

не все. Ось... — голова дістав з кишені клапоть паперу, урочисто прочитав заголовок. — Борт риболовецького судна «Азовець», привітальна радіограма від чоловіка.

— Ой, та це ж треба було першим! — загомоніли жінки.

— Згоден, згоден, дорогі мої! Але що ж ти зробиш: розгубився старий! Ти вже, Орисю, пробач нам, а заодно і прости за те, що послали сьогодні твого чоловіка в море. Не можемо обійтись без нього: механік!

Орися переглядала ці привітні рядки, осміхалася незмінною в цей день усмішкою, так, ніби безсила була сильніше виразити своє вдоволення, свою радість.

Що ж, бувають хвилини, коли й радість має межу.

* * *

Дні, здавалось, забігали один перед одним, пишаючись красою весняного вбрання. Не тільки сонце ласкавіш зустрічало ранки, — все навколишнє робилось пишнішим, що день, то кращим, невпізнаним. Вмиті росою трави веселіше осміхалися до сонця, підіймалась городина, свіжа й розкішна, вдоволена щедротами матері-землі... Скрізь почувалось оновлення, здорове й непереможне життя. І там, де вчора чорніли між цвітом вишень та абрикосів голі дерева, на завтра визрівали розкішні букети, рожеві й біломолочні, запашні і кучеряві, мов збита піна морського прибою. Природа не любить одразу відкриватись перед людиною. Вона ніби щадить її, боїться надто вразити, схвилювати безмежною чарівністю своєї вроди.

А з моря позівав шіроко, завжди помірний, що день тепліший південний вітер. Він приносив свіжість і пахощі, якісь особливі цілющі, вихоплені з глибин могутньої стихії. І свіжість, і пахощі ті мішалися з ароматом саду, з запахом квітів. Повітря робилось чистим і легким, немовби настоящим на хмільних випарах, здатних сп'янити людське серце солодким трепетом радості.

* * *

Орися вийшла на поріг у супроводі всього тісного лікарського колективу.

— Ой... Як тут хороше! — На мить зупинилася на порозі, вражена, дивилася на село. — Гляньте, — звернулася до лікаря, до сестер, до санітарки, — гляньте, як одмінилось усе!

— Така пора, — усміхнувся лікар. — День — вічності рівний.

Акушерка, вже коли Оріся сиділа в тачанці, передала їй на руки дитину. Щаслива і до смішного турботлива, Оріся ніяк не могла влаштуватися, а коли усе здалося гаразд, до смаку, мовила не то візникові, не то доньці:

— Ну, поїхали.

Ледве тільки рушили з місця — подув легенький вітер, зашуміло гілля на абрикосах, встилаючи дорогу м'яким і ніжним цвітом.

АНАТОЛІЙ ДРОФАНЬ

ПІСНЯ ЛІСІВ

На першому занятті гуртка лісівників мене обрали старостою. Найбільше настоював на моїй кандидатурі Вася Кушнір із сьомого класу. Як тільки Григорій Васильович, злегка усміхаючись в свої рижуваті вуса, спитав, які будуть пропозиції щодо старости, Вася схопився з місця і, простягаючи вперед руку, закричав:

— Женю Перепелицю... Женю Перепелицю...

А коли голосували, я бачила куточком ока, як його п'ятірня із обмазаними в чорнило пальцями була піднята вище всіх рук.

Потім, як староста гуртка, я сіла за стіл поряд з Григорієм Васильовичем. А він своїм хрипкуватим голосом почав розповідати нам про завдання гуртка, про те, яке значення в житті людини має ліс, і про велику роботу по перетворенню природи, що ведеться в нашій країні.

Говорив про Мічуріна і Лисенка, називав імена тих, хто все життя прикрашував нашу рідну землю садами і лісами. Потім на мить примовк, подивився на стіл в те місце, де його ніготь викреслював якусь фігурку, попитав:

— А ви думаєте, у нас в селі немає людей, які всі свої сили віддають цій благородній справі?

Ми насторожились. Про кого ж це Григорій Васильович?

— Згадайте, діти, старого лісника Миколу Петровича Сидоренка, або як його у нас всі шанобливо називають Петровичем. Ціле півстоліття Петрович і насаджує ліси і стереже їх.

При цих словах учителя ми переглянулися з Васею

Кушнірем. Згадалося: ми ватагою малюків бігали в ліс слухати, як сосни шумлять. Полягаємо горілиць на пухнatomу моху, заплющимо очі і довго вслухаємось, намагаючись розгадати, про що то дерева між собою мову ведуть.

Одного разу до нас нечутно підійшов Петрович. Здався нам він страшним. Високий, кремезний, з сивою бородою, він тримав у руках невелику сокирку з довгим, як палиця, топорищем.

— А ви що тут робите? — попитав строгим голосом.

Ми схопилися з землі, не знаємо, що відповідати. А він дивиться на нас з-під насуплених брів, чекає. Тоді я пропищала:

— Ми... Ми... слу... слухаємо дерева...

Заворушилися його брови від моїх слів, проясніло обличчя і засяяли очі.

— А-а... — ласкаво вимовив, — це діло...

Підійшов ближче до хлопців.

— А сірники, козаки, маєте? — попитав так само суворо.

Хлопці залепетали наперебій:

— Ні... У нас немає...

Після цього обличчя лісника стало зовсім нестрашним.

— Ну, добре, — сказав він, розгладжуючи жилавою рукою свою бороду, — тоді гуляйте, гуляйте, чижики, слухайте пісню лісів. Стільки в ній цікавого, що ось я, стара людина, чую її дні і ночі, а наслухатись не можу...

З тими словами він і пішов. І хоча то було давно, але мені здається, що це тільки вчора я чула ті слова, такі свіжі і живі були вони в моїй уяві.

Григорій Васильович спохмурнів, коли далі розповідав нам, що Петрович на п'ятдесят першому році змушений назавжди залишити ліс — ноги відмовились служити йому. Може, лежить тепер старий лісник у хаті і тільки у відчинену квартиру може слухати, як навколо шумлять насаджені його руками сосни.

— І дуже жаль, — продовжував учитель, задумано дивлячись у вікно, — дуже жаль, що не може він прийти на заняття гуртка і розповісти вам, юним лісівникам, стільки цікавого про життя лісу.

В класі стало зовсім тихо, мабуть, всі думали про Петровича. І в тій напруженій тиші раптом задзвенів голос Кушніра.

— Так як же так, — сказав він, встаючи із-за парти. — Якщо він не може прийти до нас, то ми, піонери, комсомольці, можемо і мусимо піти до нього.

Почервонілий, з блискучими очима і віхтиком білявого волосся посеред голови, Вася оглядався навколо, шукаючи в товаришів підтримки. І тільки він примовк, як з усіх боків загукали:

— Правильно, правильно!.. Обов'язково підемо до Петровича!

Гуртківці вже домовлялися, хто першим повинен відвідати старого лісника. І всі погоджувались на тому, що це повинні зробити я, як староста гуртка, і Вася Кушнір.

* * *

Лісник жив кілометрів за три від села в густому сосновому лісі. На лижах ми проїхали з півгодини. За мідночервоними стовбурами дерев, біля заметеного снігом озерця одиноко забовваніла лісницька хата під білою черепицею, з ганочком. Мені подумалося, що в лісника обов'язково повинна жити білка або приручена птиця. Але, коли ми зайшли в кімнату, я побачила, що ні білки, ні прирученої птиці в Петровича немає. Тільки на стінах, за рамками з фотографіями були позакладувані жмутки горицвіту, розкішні галузки деревію, кетяги червоної калини, які сповнювали кімнату міцними пахощами лісу.

А Петрович був таким, яким ми знали його — високий, кремезний, сивобородий дід, тільки тепер його плечі трохи сутулились і сірі вицвілі очі злегка сльозилися.

Я розповіла Петровичу, чого ми з Васею Кушнірем прийшли до нього.

— Ну, спасибі, — сказав він, і в його голосі ми відчули вдячність, — спасибі, що не забули. Син і невістка ідуть ранком на роботу в лісництво, а я цілий день сам, дивишся у вікно на ліс, слухаєш, як він шумить, і що тільки не передумаєш...

Петрович сів на лаву, схвильовано куйовдив бороду, знову підвівся.

Ми приходили до нього кожного тижня у п'ятницю всім гуртком юних лісівників. Шумно розсідалися на лавках, на стільцях, і починали роботу. Заняття гуртка в лісницькій хаті були для нас особливо хвилюючими. Коли в кімнаті ставало зовсім тихо, чути було, як за вікнами

шумлять сосни. Під їх монотонний шум легко було мріяти. І коли Григорій Васильович, розвісивши на стіні велику зелену карту Радянського Союзу, показував паличкою широкі пасма лісосмуг, нам здавалося, що це вони вже шумлять своїм зеленим віттям, боронячи поля від суховіїв і чорних бур.

Слухаючи вчителя, Петрович поглядав на карту, щупався, вбирав голову в плечі, глухо говорив:

— А я в такий гарячий час у відставку... Ах, ти, боже мій...

Ми розраювали старого лісника, як могли. Яка ж це відставка? А дуби, а клени, а берези, посаджені ним, хіба не ростуть, не милують око, не служать людям? І будуть служити багато, багато років. Яка ж це відставка, коли він вчить нас, молодих, любити ліс, знати і розуміти його!

Старий лісник спочатку якось недовіжливо слухав нас, поглядаючи з-під брів колючими очима, потім його обличчя добріло, і він починав свої захоплюючі розповіді про життя лісу. Він говорив про дерева, як про живі істоти, і мені все більше здавалось, що немає кращої і радіснішої праці, як вирощувати ліс. Сиділа я й думала: закінчу школу, поступлю в лісний інститут, а потім попрошу послати мене в найсухіший степ. Садитиму я там дубок до дубочка, сосну до сосонки, а коли в степу виросте ліс, ходитиму в ньому, як це робив п'ятдесят років Петрович, і доглядатиму кожне деревце, кожен гілочку, щоб бува не всохла, щоб хвороба яка не напала.

* * *

Скоро ми стали з старим лісником зовсім своїми людьми. Часто бували в нього — то газети принесемо, то книжку яку почитаєм, то просто пощебечемо, щоб не сумно було Петровичу, поки син і невістка повернуться додому.

Він нас пригощав. Ставив на стіл великий жовтий самовар в зеленкуватих плямах, розставляв чашки, а в полив'яній мисці з півниками на вінцях мед. Заклопотано перебираючи пальцями пасма сивої бороди, говорив:

— Господарюйте вже самі... Медок липовий... Скільки чия душа прийме...

Ми брали з миски ложками мед і, присьорбуючи, запивали чаєм. А Петрович в такі хвилини розповідав нам щось із свого довгого життя.

Особливо запам'яталась мені одна така розповідь, печальна і красива, як легенда. Старий лісник повідав її нам в той день, коли ми принесли йому підписати Звернення про Пакт Миру. Петрович поклав на стіл перед собою аркуш, акуратно розгладив його і сказав:

— Вони думають про війну, а от наші радянські люди, навіть в найтяжчу годину життя думають про те, якби щось побудувати, виростити.

Лісник поклав на стіл свої великі в синіх, набухлих жилах руки, одну проти одної, і, розглядаючи їх, продовжував:

— В сорок першому році в лісі навколо хати стояло наше військо. Машин, гармат, танків — видимо-невидимо, аж землі важко. А вночі раптом всі знялися і пішли кудись далі. Залишився тільки один солдат, мабуть, наказаний когось чекати. Звати його було Іван Сидорович Крутояров, родом з-під Смоленська. Сидимо ми з ним на краю канави, об сім, об тім бесідуємо. Аж тут як налетять фашистські літаки, і давай ліс бомбардувати. А солдатик, чудний, тільки радіє: давайте, каже, гади, кидайте, кидайте, розоружайтесь. Певно, думали вороги, що тут військо стоїть, тому й лютували. Ніхто з землі їм, звичайно, не відповідає, і почали фашисти вогнем палити ліс. Дивимось ми, а по землі, між дерев, пожираючи соснові колючки, опале листя, котиться цілий вал вогню. Зірвався тоді солдатик з місця і застогнав. Потім піймав мою руку і, задихаючись від диму, говорить: «Багато вже бачив за війну, але не можу дивитись, дідусю, коли жито стигле на ниві горить і ліс. Бач, гади, палять народний ліс... Давай, дідусю, давай рятувать». І ми побігли.

Петрович зціпив пальці рук, поставив їх ребром на стіл, замовк. В кімнаті стало тихо, тільки, пригасаючи, потьохкував самовар, та за вікном невгамовно шумів ліс.

— Потім я загубив солдата в диму, — продовжував старий лісник. — Сил наших було замало, щоб погасити лісову пожежу. Вона палахкотіла цілий день і цілу ніч. А коли на ранок вигоріла вся ділянка між чотирьох доріг — погасла. І тоді я побачив солдата. Лежав він біля розчакненого дерева неподалеку воронки від бомби з обгорілою полою шинелі. Під тим деревом я його і поховав... А всю вигорілу ділянку засадив потім молодими білокорими берізками.

Петрович замовк. В його сірих, вицвілих очах, під

навислими кострубатими бровами, щось заблищало, схоже на сльози. Ми кілька хвилин сиділи мовчки, зворушені розповіддю старого лісника. А він узяв на столі аркушик паперу з трьома стовпчиками прізвищ і в кінці останнього кривулькуватими, але твердими буквами написав своє прізвище: «Сидоренко».

— От я і говорю, — сказав Петрович, кладучи на стіл ручку, — ми думаємо про те, щоб будувати, вирощувати, а вони — ті, що прийшли до нас в сорок першому, і ті, що зараз за морем, — думають тільки, як руйнувати та палити.

Ми ще кілька хвилин не наважувалися порушити тишу. Здавалося, скажеш слово, і щось поруїнується в тій картині, яку намалював Петрович в нашій уяві. Але потім обізвався Вася Кушнір своїм дзвінким ясним голосом.

— Посадимо, дідусю, і ми свою лісосмугу. Будуть у ній берези, дуби, сосни: і це теж буде боротьба за мир, правда, дідусю...

Старий лісник встав із-за столу, підійшов до Васи, обняв його і, прикривши ліве плече сивою бородою, заговорив:

— Правильно, Ваську... Прийде час, коли на землі не буде ні одного фашиста, ні одного багача. Тоді не тільки у нас, а в усьому світі люди увесь розум, всю силу на те поставлять, щоб садити ліси, сади і виноградники, з'єднувати ріки, зрошувати пустині і обігрівати холодні краї. Ти доживеш до тієї години, обов'язково доживеш. І не забудь тоді згадати того солдатика з-під Смоленська, який теж думав і боровся за мир, за наше майбутнє життя. Не забудь, Ваську, його ім'я — Іван Сидорович Крутояров.

Вася встав і тихо, майже пошепки, сказав:

— Добре, дідусю, я не забуду...

* * *

Якось Вася приніс у школу новину: рівно через місяць, в неділю, Петровичу мине сімдесят п'ять років. Ми вирішили зробити йому подарунок на іменини — власними силами виготовити радіоприймач. Перерили всі журнали і газети, вишукуючи схему найкращого в світі детекторного радіоприймача. Коли в ті дні приходили до Петровича, то ховали від нього свою таємницю. Багатозначно

переглядалися, очима приміряли, де можна буде повісити антену, де зробити ввід. Розмовляли на цю тему тільки поглядами.

І ось, нарешті, настав той день. Який був радий Петрович, коли побачив наш подарунок. Стараючись, щоб ми не помітили, він витирав похапцем сльозинки, що неслухняно котилися з очей, і обнімав то одного, то другого. Ми швидко встановили радіоприймач з усім обладнанням і, піймавши хвилю Москви, урочисто подали Петровичу навушники...

Під вечір в лісниковій хаті зібралося повно людей. Дзвеніли бокали, проголошувалися тости, і невістка все носила на стіл полумиски з стравами.

А я не знімала навушників з голови. І даремно хлопці ремствували на приймача — він чудово працював. Мені зовсім не заважав шум, який стояв у хаті, чітко і ясно було чути кожне слово диктора.

І раптом я не повірила в те, що почула. Диктор неквапливо сказав: «Передаємо Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження орденом Леніна лісника Миколи Петровича Сидоренка».

Можливо, це мені почулося таке, можливо, це хтось в кімнаті за столом сказав ті слова? Я оглянулася навколо. Всі були зайняті своїми справами. Так значить, ні, значить, ці слова сказав диктор!

Я зірвала з голови навушники і на всю хату крикнула:

— Тихо!.. Послухайте!.. послухайте!..

Простягнуті над столом навушники здригалися в моїй руці, подзвонюючи металічним брязкотом. З усіх кінців столу нахилились до них голови. І за мить в тиші, що раптом встановилася в кімнаті, почувся тихий, якийсь далекий, але абсолютно чіткий і зрозумілий голос того ж диктора. Та у мене так по-зрадницьки голосно калатало в грудях серце, що я уже нічого не могла почути. Але по обличчях, схилених над навушками, швидко зрозуміла — я не помилилась.

Що потім робилося в кімнаті!.. Мабуть, за все своє існування хата старого лісника не бачила такої радості. І ніхто не дивувався тому, що відбулося, тільки Петрович розгублено розводив руками, знизував плечима, повторюючи одне і те ж:

— Не розумію... нічого не розумію...

Йому відповів такий же сивоусий, як і він, дід, що сидів рядом:

— А що розуміти, дорогий мій Петровичу? В нас, браток, хорошу людину далеко, дуже далеко видно!

...Пізнім вечором ми зібралися додому. Вийшли на двір. Все так же неумовно і мирно шумів навколо сосновий ліс. Під ногами поскрипував сніг, і в срібному світлі місяця видно було, як наші сліди замітає колюча, іскриста поземка. Але мені здалось, що ліс співає про щось весняне, радісне, про вічний початок нового життя на землі, про тих, хто творить його — про Петровича, молодого солдата з-під Смоленська, про всіх нас...

було й трійку поставити. Хто б знав! На уроці ж ні-і-кого не було!

— Кого ви маєте на увазі?

На порозі дверей стояв середнього росту чорнявий мужчина, новий вчитель української мови й літератури Степан Федорович Малов. Його міцну постать облягав чорний костюм із сукна. Чорні очі суворо, допитливо дивились на Глафиру Максимівну. Він був спокійний, тільки губи дужче стиснув та міцніше притис класний журнал, дбайливо загорнутий у газету. Він ждав відповіді. Але Глафира Максимівна не озвалася, і він, карбуючи кожне слово, повторив:

— Кого ви маєте на увазі, кого це не було на уроці?

Глафира Максимівна сердито струснула головою в пишних кучерях і кинула блискавиці із сірих очей:

— Інспектора!

Він спокійно поклав журнал на полицку й усміхнувся, примруживши очі:

— Тоді ви можете мене вітати. В мене на уроці сиділо тридцять п'ять інспекторів.

— А кого ви маєте на увазі? — уїдливо повторила його ж словами.

— Учні. Тридцять п'ять учнів восьмого класу!

— Ах, оці мені лігератори! Ви тільки подумайте, що не крок, то й поезія: метафори, епітети, порівняння. Це ж просто чудово: учні — інспектори! По-оезія!

— Глафиро Максимівно, це проза. Сувора й проста проза, правда життя. Найсуворішими інспекторами є наші учні. Зробіть невірний крок, учні помітять, — тільки будете ойкати та ахкати цілий рік.

Ах, боже мій, який він впертий! І ви, ви, — теж примружила очі й знову закліпала довгими віями, — поставивши двійку Волковій, вважаєте, що робите вірний крок?!

Малов спохмурнів. Тепер він кидав сердито:

— Мене дивує одне. Сьогодні у восьмому класі я поставив ще одну двійку, Ганні Антонюк. Чому ви про неї ні слова? Що це — синки і пасинки завелися в класі?

Вона нервово затарабанила по столу пальцями з намажюреними нігтями:

— Та тому...

— Степане Федоровичу! Вас кличе до себе директор школи в кабінет.

Малов поклав на стіл зошити, книги і пішов до директора.

Директор школи Василь Іванович Даниленко ходив нервовою ногою по кабінету. Він був такого ж росту як і Малов, схожий обличчям, навіть костюм був такий же. Але вдача в них була різна. Малов був відвертий і прямий, а Василь Іванович, душею болючи за колектив, за школу, все ж не любив конфліктів, гострих слів, і завжди, всюди намагався знайти середню лінію. Його стривожили сльози Волкової, різкі нападки Глафири Максимівни і спокійний тон Малова. Він, цей Малов, ще недавно працює в школі, але Василь Іванович чуттям педагога вгадує, що Степан Федорович з дороги не зверне, що він твердий, як сталь. І коли б ця історія та не з Волковою...

Він ніби й не помітив Малова, все ходив і ходив по кабінету, потім сів, глянув вбік і, кашлянувши, запитав:

— Ви й сьогодні поставили Волковій двійку?

— Вона погано знала матеріал.

— А все ж відповідала?

— Ходила навколо. Жодної цитати.

— Милій мій! Киньте свої цитати. Ви ж знаєте, хто вона? Вона дочка нашого хазяїна району, дочка першого секретаря райкому партії.

Малов примружив очі і знову з притиском кидав спокійно слова:

— Я це знаю... Мене з перших днів попередила Глафира Максимівна... Але я інакше дивлюся на Волкову. Я дивлюся на Волкову, перш за все, як на дочку нашого народу, що буде комунізм. Вона завтра має бути активною будівницею. Щоб не бути тільки пасажиркою, пустою прикрасою, вона повинна мати міцні, тверді знання з математики, мов, літератури. Ви згодні зі мною?

Попробуй примирити його з Глафірою Максимівною! Ніколи! Бути грозі в педколективі, неминуче бути грозі, а її боявся Василь Іванович. Як добре, коли все йде тихо і спокійно. Школа не передова, але й не в числі задніх, кому ж потрібні сльози, причіпки та неприємні розмови. І махнув рукою:

— Милій мій, згоден я, згоден. Але в кожній людині є слабості. Ваші слова глибоко справедливі, але скажу вам всю правду: секретар райкому дуже любить свою дочку —

вона в нього одна. Маруся кожного року похвальні грамоти одержувала, вчилась непогано. Батько радий за неї, ніколи не пропустить батьківських зборів, а знаєте як він завантажений? І я не знаю, не знаю, милий мій, як він подивиться на двійки дочки. Добре, якщо спокійно, а якщо буде буря? Ви розумієте, милий мій, що влетить найбільше вам і мені?

Малов, що було присів, звівся, зблід і ступив до директора:

— Я ще раз вас питаю, Василю Івановичу, чи ви в принципі згодні зі мною?

Даниленко теж зірвався з місця й нервово почав крокувати по кабінету:

— Ви, милий мій, настирливі й уперті. Кажу ж вам, що згоден. Тільки уявіть себе на моєму місці. Степане Федоровичу, що вам коштує помиритись з Глафірою Максимівною. Вона все втрамбує й буде тихо й спокійно.

Малов крутнув головою і зробив такий рух рукою, ніби відкидав щось огидне.

— Утрамбує?! Це що, на базарі? Василю Івановичу! А якщо це зачіпає честь школи, роботу школи, її настрої, бадьору ходу вперед? Примирення неможливе. Я радий, що ви зі мною згодні. Руку вашу, товаришу начальник!

— Я руку вам, милий мій, дам, але...

Розмова нічого не дала. Василь Іванович, запаливши цигарку — пахучий «Дюбек», метався по кабінету. Поки що все йшло розміреним темпом, але він відчував — насувається буря...

«Біс би побрав оте але», думав Малов, йдучи додому. Він спирався на сучкуватий ціпок. Коли ходив далеко, завжди брав ціпок — боліла прострелена під Ростовом нога.

Він думав, зважував все, проглядав кожен день свєї роботи в цій школі, чи не зробив десь помилки. Здається, ні... Правда почав круто, що круто, то круто. Любив хороші відповіді. Навчав учнів, щоб уміли використовувати літературні образи, як їх використовували Ленін і Сталін. А учні знали літературу поверхово, й він ставив двійки. Не подобалися двійки й йому, але ставити незаслужені, брехливі оцінки він не міг... Треба було починати з цього, щоб прищепити любов до літератури.

Є в школі свої закони психології, своє особливе чуття. Ніхто з учнів не стояв під дверима учительської, ніхто не підслухував під дверима кабінету директора, та в той же теплий вересневий день усі учні знали, що Глафіра Максимівна «нападала» на Степана Федоровича, що його викликав директор школи, що директор школи був згоден, але оте «але». Учні знали й про «але».

І директор школи і майже всі вчителі стояли за Степана Федоровича, і все було б добре та знову ж таки оте «але»...

Малов у цій школі працював перший рік, але за цей короткий час учні полюбили його.

Одних він «взяв» грою в волейбол. Грала семикласники й восьмикласники. Він став до семикласників. Цікава й захоплююча гра, і там завжди найбільше болільників, найбільше гамору.

Свисток судді. Борис Шаровський урочисто оголошує: — Починається гра. Грають: команда — «Карандаші», капітан команди Степан Федорович (думали образиться, нічого, тільки усміхнувся) і команда «Відважні», капітан Шура Лимар.

Хлопці — восьмикласники всі рослі, здорові, тільки один Васька Соколенко малий. Та ви думаєте, що його дарма взяли в цю команду. Васька, хоч і малий, але моторний. Справжній диявол. Скакає аж до хмар, це вам раз! Тушить, це вам два. Словом, непереможна, легендарна команда, куди там «карандашам»: Правда, там і Степан Федорович, та хтозна, як він грає, мабуть, не особливо, бо завжди з ціпком ходить, а до волейбола не тільки рук, а й ніг треба.

М'яч в повітрі, ведуть восьмикласники. І коли рахунок стає 6:0, починаються жарти, семикласників висміюють, кому тільки не лінь:

— Купили б собі маленький м'ячик. Ви маленькі, м'ячик маленький.

— Теж полізли грати. Ідуть ще кашу їсти.

— Смійтесь, смійтесь, з них ще люди будуть.

— Гей, черговий, цебер неси на сльози.

— І чого ви до них причепилися, з них років через сорок добрі волейболісти будуть.

— Товариші, були в нас дві команди, одна хороша «Відважні», а друга «Карандаші».

Але що це?

Степан Федорович спокійно вивчав «противника» і перейшов у наступ. Удар йшов за ударом, «карандаші» падали, брали «мертві» м'ячі. Ось уже 6 : 6, 10 : 6, ще трохи й 15 : 6!

Гра на виліт. Вилітайте «Відважні».

Васька Соколенко огризається:

— Чорта б ви виграли, коли б з Степаном Федоровичем не сталася метаморфоза!

Знову сміх і найголосніше сміється він, Малов. **Метаморфоза!**

Справді, завжди спокійний Степан Федорович перетворювався під час гри, зникала байдужість, він горюю стояв за свою команду, сперечався за кожний м'яч, і багатьом це сподобалось, і, звичайно, волейболісти (а їх була добра половина в школі) раз і назавжди вписали його в число «своїх».

А знаєте, що значить бути в числі «своїх»? Коли б він не прийшов, яка б гра не йшла, капітан любої команди радо гукне:

— Степане Федоровичу! В нас Толя втомився, ставайте на його місце!

І Толя, що його сили й здоров'я вистачило б на п'ятдесят кілометрів маршу без жодної зупинки, робить вигляд, що стомився, і хочеш чи не хочеш, ставай грати...

А головне, це знав Малов — ви ж у школі.

Волейболісти завтра й через тиждень, будьте в цьому впевнені, ваші уроки знатимуть...

Інших «підкорив» драмгуртком.

В школі був хороший хоровий гурток. Одного року навіть на обласній олімпіаді завоював друге місце. А драмгуртка не було. А кожен же учень артист! І ось прийшов він, Малов, і розпочав роботу. Кінчався тільки вересень, а драмгуртківці вже поставили п'єсу Корнійчука «Загибель ескадри».

І хоч безкозирки були із шпалери, хоч були з шпалери й комірці, розмальовані синім чорнилом, там грали без суфлера, так п'єса гриміла, здригався зал від оплесків глядачів, коли Малов-Гайдай бабахав у білу наволоч — адмірала, і адмірал — Борис Шаровський падав на підлогу сцени.

Щоправда — не кожен учитель волейболіст, не кожен

учитель може грати на сцені. Та це й не обов'язково. Але шлях до серця учня мусить знайти кожен учитель.

Знав ще одну «таємницю» Степан Федорович, яку кожен не тільки зможе, а повинен знати. Всіх учнів «взяв» Степан Федорович знаннями й справедливістю. Уроки були такі цікаві, що «непоправимий» Андрій Топор із шостого «А» класу тепер всім балакунам і порушникам показував кулак в чорнилі (він грав Паладу в п'єсі):

— Попробуй хтось заговорити на уроці. Так оцією ніжною рукою так погладжу, що й кранці лопнуть.

...Волковій завжди ставили п'ятірки. Чи знала вона матеріал, чи не знала — п'ятірка. Особливо Глафира Максимівна, бо з неї це й почалося.

Клас, вулик бджіл, загув, обурився, а потім примирився з цим, це ввійшло у звичку, правда на уроках Глафири Максимівни бували й чудеса. Хлопці «переселилися» на задні парти. Борис Шаровський і Шура Лимар, мабуть, часто грали в шахмати, бо чого ж раз серед уроку розчервонілий Шурко на весь клас крикнув:

— Шах і мат!?

Та ось прийшов Малов і поламав цю звичку. За погану відповідь поставив Марусі двійку. Вона образилась. Зухвало облишила готувати уроки. Він поставив і другу й третю.

І клас знову загув, стрепенувсь, відчувши справедливість.

Твердою й бадьорою ходою ішла школа. Але тепер в її ході ввірвалось нове — тривога за хмару, що нависла над Степаном Федоровичем. А хмара розросталась, чорніла.

Глафира Максимівна заклопотано шукала спільників. Пора провчити цього зарозумілого Малова. Ви ж тільки подумайте, ні сіло, ні впало, не встиг ще добре й на школу роздивитися і вже тричі при всіх в учительській, і це ясно як день, що навмисне, говорить, що найгірша дисципліна в восьмому класі.

Вона з усіх сил намагалася тепер залучити на свій бік Марусю.

Мати Марусю, значить, мати й батька. А мати батька, Волкова, секретаря райпарткому, першого секретаря райпарткому — це ж перемога!

Це ж повне знищення Малова.

Побачимо ми, чи будете ви тоді спокійні, Степане Федоровичу!

— Марусю! Скоро на комсомольських зборах буде стояти питання про поведінку учнів на уроках. Збираються й про тебе поговорити, про той випадок на уроці літератури. Та ти не бійся. На зборах буду я, ми всі гуртом станем за тебе. Ти правильно зробила. А йому так не пройде.

Що це так не пройде, знали всі. Он до будинку райкому партії пішла Глафіра Максимівна, в тому ж червоному платті.

Вона пишалася зв'язками з батьками. Вона часто відвідувала секретаря райкому партії Волкова, розповідала про навчання дочки, і той її завжди радо приймав... Що не кажіть, одна дочка в батька.

* * *

Що це так не пройде, розумів і Малов. Це був конфлікт в учительській. Та оте лиховісне «але», оті таємничі перешіптування огрядної Глафири Максимівни, яка плете, як павук павутиння, сітку наклепів, — все це означало для Малова — справа вийшла за стіни учительської, має бути бій. І він ішов до нього. Що ж! Бій в першу чергу між ним і Глафірою Максимівною. Він не перешіптувався, не плів павутиння, а спокійно при всіх в тій же учительській кинув виклик: «Нам необхідно на першій же педраді обговорити питання про оцінку. Про її моральне виховне значення...»

...Вийшовши одного разу на перерву, Степан Федорович попрямував до учительської і помітив біля вікна Марусю. Вони вперше за цей тиждень, а може, й за місяць, стрілися поглядами. Маруся казала очима: «Я хочу з вами поговорити», а уста були німі, та ще в очах були сльози.

І він зрозумів її. На великій перерві, взявши книгу в руки, рушив у садок.

Хлопці просто за руки тягнуть:

— Ходім в волейбол, Степане Федоровичу.

— Не можу, хлопці. Нога щось розболілася.

Пройшов у садок, сів на окрему лавку. І усміхнувся у думці, від радості, не помилився — Маруся йшла до нього.

Несміливо спинилась. Невисока, тендітна. Кругле, рум'яне личко. Рівний ніс, на синій жакетик спадають дві

довгі чорні коси з червоними стрічками, на борту жакетика красується комсомольський значок. А очі ховає, — хвилюється, руками косу перебирає:

— Я вам не заважаю, Степане Федоровичу?

— Ні, Марусю, сідай.

— Що ви читаєте?

— «Прапор бригади» Кулешова.

— Яка цікава книга. Скільки небезпек довелося пережити бійцям, щоб пронести прапор.

— А мене, Марусю, інше захоплює. Боротьба за честь бригади. Коли образно говорити, то вони не прапор несли, а честь бригади й країни.

— А як це розуміти — честь? — Тепер вона дивиться, вже дивиться прямо в вічі. Очі в неї великі, чорні, хороші очі.

— Честь? Вся бригада лягла, захищаючи рідну землю. А їм, прапороносцям, потрібно було вирватись із оточення і пронести прапор, дістатися до командування, щоб жила бригада, щоб жила країна... Щоб була в нас оця школа, будинок культури, сад оцей... Честь їхня була в тому, щоб вони, прапороносці, були такі, як бійці бригади, чесні, хоробрі, справедливі, вміли дивитись небезпекам, правді у вічі. Ти кажеш — цікава книга. А вона ще ж і хороша, Марусю. І хороша тим, що вона вчить мене тепер боротись за ту ж саму честь...

Розмова ставала серйозною. Дівчина хвилювалась. Її рука заплуталась у червоній стрічці коси. Хвилюючись, запитала:

— А за що ж ви боретесь, Степане Федоровичу?

— Я, Марусю? Я борюсь за честь мого педколективу, за честь нашої школи, за те, щоб вона давала справжніх, високоосвічених людей, будівників комунізму. Я борюсь за те, щоб ви в комунізм прийшли свідомими будівниками.

До свідомості дівчини доходили ці щирі слова. Нитка дружби міцніла, і Марусю, сама не помічаючи, ще більше кріпила її:

— І нам, учням, теж треба боротись за честь...

Можна на весь сад крикнути: — Нашого полку прибуло! Та він зусиллям волі поборов радість, тільки в очах спалахнули іскорки, та рука впилася в спинку лавки:

— Треба... Ваша честь — бути дисциплінованими, добре вчитись...

* * *

Глафира Максимівна вдень і вночі не знала спокою, навіть схудла. Скоро ж буде педрада!

Вона хвилювалася. Ви ж тільки подумайте, таки добився, щоб поставили на педраді питання про оцінку знань учнів у школі. А навіщо ставити? Що це дасть? Подумаєш, який розумник, Америку думає відкрити. Добре, що хоч доповідь робить завпед. Але він, певно, виступить. Хай виступає! Виступить і вона, і провчить, провчить оцього зарозумілого Малова. Ви ж тільки подумайте, який він самовпевнений, веде себе згорда, шпильки кидає. Ось і сьогодні контрольну роботу писали в восьмому класі на літературі, кучу шпаргалок приніс, їй дав:

— Глафіро Максимівно! Поговоріть про це на класних зборах.

Зробила вигляд, що не почула і шпаргалок, звичайно, не взяла.

Говори, скільки тобі влізе. Твій урок, шпаргалки ж з твоєї літератури. А знайшов, відібрав — зберігай напам'ять.

Ви ж тільки подумайте! Неначе не можна було дати їх десь наодинці, так ні, подає при всіх, дивіться, мовляв, який восьмий клас. Дивіться, мовляв, в цьому винна вона, Глафира Максимівна! Ні, ні, час вказати йому місце.

Того ж вечора вона не застала Волкова — був десь у районі.

І сьогодні, в розкішному сірому костюмі, модельних, кольору кофе, туфлях, злегка напудрена, в білих рукавичках, пішла в райпартком і добилась прийому.

— Ви ж тільки подумайте, товаришу Волков. Він каже: «Наш час ставить до вас, учні, більші вимоги. І я буду суворий до ваших відповідей». А це ж тільки красиві фрази, за якими заховано чужий радянській школі зміст. Взяти хоч би й вашу дочку. Що, що, а літературу, я клянусь, вона знає добре. Я навмисне питала в бібліотеці, хто найбільше читає книг. Сказали — ваша Маруся. Я не хочу зводити наклеп, але скажу, факт залишається фактом, — у Малова просто така тенденція — принизити її. Дивіться, мов, дочка секретаря райпарткому, а нічого не знає... Питає її про художні засоби «Слова о полку Ігоревім». Вона не знала. А хіба це так

важливо? Головне знати зміст, ідею. Ви мені пробачте, він сам звихнувся на порівняннях і дітей калічить. Ви ж тільки подумайте!

— А ви в нього на уроці були? — Волков дуже подібний до дочки. Кругле обличчя, ніс рівний, прямий і такі ж чорні великі, великі очі. Тільки в дочки пустотливі, дитячі, з іскорками цікавості, а в батька серйозні.

— Не була, але буду. Я його виведу на чисту воду. В нас має бути педрада, і я гадаю, що ми зуміємо поставити його на своє місце. Ви ж тільки подумайте...

— Добре, подумайте й ви. Я вас прошу, — Волков зводиться з-за столу, — скажіть Малову, щоб прийшов до мене завтра о шостій вечора. Я сам хочу поговорити з ним.

Глафира Максимівна, йдучи до дверей, на ходу натягує на руки білі рукавички:

— Обов'язково поговоріть. Ви ж тільки подумайте, до чого це може довести вашу дочку. До побачення!

Волков тисне їй руку: — Бувайте здорові!..

Вона не входить, а впливає в учительську. На її обличчі сяє торжество.

Тут всі вчителі, завпед, директор, Степан Федорович, спокійний, з примруженими очима, тільки права рука міцніше притиснула журнал і неначе тремтить.

Всі знають куди вона ходила, і чого вона ходила. Та нікому не відомо, що їй говорили.

Глафира Максимівна сідає за стіл, скидає білі рукавички і, злегка тарабанячи пальцями по столу, кидає знехотя, так собі, між іншим:

— Починається проза. Шановний товаришу Малов! Секретар райпарткому товариш Волков кличе вас до себе на завтра, рівно на шість годин вечора...

Її тон не віщував нічого доброго. Василь Іванович рве німу тишу:

— Степане Федоровичу, зайдіть до мене.

У себе в кабінеті Василь Іванович, не помічаючи, зачіпає ногою стілець. Стілець гуркоче і падає на підлогу.

— Казав же я вам, милий мій, не зв'язуйтеся ви з Глафірою Максимівною. Що тепер буде, що тепер буде, що тепер буде, — він важко опускається на диван і хапає обома руками голову.

— Василю Івановичу! А чого ви так стільці нівечите? Майно ж шкільне, — ставить Малов спокійно стілець на місце.

Директор зривається з дивана:

— Ах, милий мій! І у вас в голові ще жарти?!

— Я говорю серйозно.

— Серйозно? Милий мій, а що коли нам почнуть давати по шиї? Знаєте це ви чи ні?

— Не знаю. Знаю тільки одне, що слово комуніст — велике слово.

Правду ця Глафіра каже, що він зсихнувся на своїх метафорах і порівняннях.

— Ідіть, милий мій, на урок. Вже пройшло десять хвилин, як прозвенів дзвінок, а ви ще й досі тут. Я вам наказ напишу.

Степан Федорович сміється. Зуби в нього рівні, білі:

— Ха-ха-ха! Наказ! Покликали, питали і наказ.

— Ідіть, ідіть, милий мій!

Василь Іванович лютує наодинці. Який спокій! Який спокій! Знаходить ще сміливість сміятись! Тут голова тріщить від думок, а він ще й сміється. Та ти ж, милий мій, якби побув на нараді директорів і почув, як пробирає їх за різні неполадки Волков! Ти знаєш, що він наскрізь бачить людину, читає її думки!

* *

В кімнаті горить електричне світло. Волков готується до доповіді про дружбу російського і українського народів. Він мав її зробити в Ставищах, в одному з найвіддаленіших сіл, де рідко читались лекції, і тому особливо старанно підбирав матеріал, випишував цитати з творів Пушкіна й Шевченка. Сам росіянин, він прекрасно знав творчість Пушкіна, а з творів Шевченка знав тільки найголовніші. І сьогодні, перегортаючи «Кобзар», так захопився, що й не помітив, коли прийшла дочка. Дружина поїхала в Ленінград до родичів у гості, і ось вже два тижні, як вони господарювали вдвох.

Маруся нагріла на примусі чай, принесла хліб, масло й цукор, і вони стали чаювати.

З'їв скибку хліба, випив чашку чаю й рушив знову до столу.

— Може, тату, ще чашку вип'єш?

— Ні, нема коли, дочко. «Кобзар» читаю. От де поезія.

— Я його, тату, як беру до рук, завжди плачу. Мені жаль Катерини, жаль наймички Ганни, малого сироти-хлоп'яти, що в обідраній ряднині сидів під тином... Як добре, що у нас нема такого жаху, сліз, неволі...

Батько відкидається на спинку стільця, заплющує очі й шепоче:

«Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села».
«...Матір добрую мою
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила...»

— Помер батько на панщині, братам лоби поголили, а сестри посивіли, померли в наймах. Ти знаєш, Марусю, оце село, в яке я їду, має одну цікаву сім'ю. Жінка Катерина працює ланковою, Герой Соціалістичної Праці, цього року в Москву їздила, орден Леніна й Золоту Зірку Шверник вручав. Її чоловік росіянин (коли село визволяли, познайомились, подружили), у Берліні зараз. Взяв би й Катерину, та вона не хоче кидати своїх людей, рідного краю. Син Івась у другий клас ходить, відмінник, там такий товстун — любо глянути. Батько у відпустку приїжджав — велосипед йому дитячий привіз...

Маруся прибрала все і теж сіла працювати. Над столами схилилися дві чорні голови. Одна невелика, з двома косами й червоними стрічками в них, а друга посивіла.

Дописавши останні рядки доповіді, батько підвівсь, поклав руку на плече дочки:

— Годі, Марусю. Я хочу побачити твій щоденник.

Так і є. Три двійки... Район виходив у передові, він часто їздив у село, а за дочку забув... Три двійки з літератури. Біля кожної підпис. Малов.

— А як він, цей новий ваш учитель — суворий?

— Суворий і... і вимогливий, — додала Маруся крізь сльози.

Двійками батькам не хваляться, а батьки двійками не радуються.

Марусю душать сльози. Хоч рука гладить голозу, але в добрих очах батька німий докір, в них біль, і від того він стає ще старішим, ще сивішим...

Все краще в житті Малова було зв'язане з комуністами.

В бою під Ростовом його вже тяжко пораненого в ногу під час мінометного обстрілу прикрив своїм тілом росіянин-комуніст Седой. Седой загинув, осколок міни пробив йому груди. Друга не вернеш, а сім'ю розшукав, старого батька, матір, і тепер часто посилає в далеку Концовку десь біля Калініна листи старим батькам свого друга, і вони йому пишуть. Кожного літа Малов їздить до них у гості — приймають його, як сина...

До війни він вчився в педінституті. Війна, роки в армії, забулось багато, вчитися потім було тяжко, була відкрилася рана, вже думав кинути навчання, та давній товариш, з великою душею, добрим серцем, дівчина-комуніст допомогла, підтримала, і інститут було закінчено...

Слово комуніст було для нього святим. І ось тепер, йдучи до комуніста Волкова, він до болю хотів, щоб Волков його зрозумів, відчув, як старший товариш, як комуніст.

...Просторий кабінет. На стіні — карта району, вище портрети Леніна й Сталіна. На столі телефон, за великими вікнами жовтіючі тополі.

Назустріч Степану Федоровичу зводиться широкоплеча, кругловида, геть посивіла людина, очі великі, чорні:

— Викладач мови й літератури Малов?

— Я, товаришу Волков.

— Тоді будемо знайомі.

Потиснули руки й сіли. Волков, підперши лівою рукою голову й важно дивлячись на вчителя, заговорив:

— Мені б давно з вами потрібно було познайомитися, але справи й час не давали. І, — посміхається, — винен я, учителів усіх мушу знати. Та бачте, завихрило, як каже райкомівський шофер. Товаришу Малов, я хочу, щоб ви були відверті.

— Я згоден... Але прошу вас не забувати, що ви — комуніст...

Волков усміхнувся, ожив:

— Милій мій, як каже ваш директор школи, уявіть собі, що я цього ніколи не забуваю.

— Тоді добре, я буду відвертий.

— Ви поставили за два тижні три двійки моїй дочці. Чому?

— Вона занадто поверхово знає матеріал. А я, радянський вчитель, не хочу, щоб наші, радянські діти, всьому «учились понемногу — чому-нибудь и как-нибудь».

— Чому ж у неї раніше були хороші оцінки, а тепер двійки? Винна вона?

— І вона й педколектив.

— Педколектив?

— Так. Фальшива нота є в його роботі.

— Яка?

— А проста. Ваша дочка для деяких учителів і особливо для Глафири Максимівни перш за все дочка секретаря райпарткому. Маруся здібна, вона вчилася добре, їй ставили п'ятірки. А потім з'явилося зазнайство. Та й як не з'явитись! Та ж Глафира Максимівна весь день танцює біля неї. За Глафірою Максимівною почали підтанцьовувати й інші... А восьмий клас важкий, у ньому вчитись важче, ніж в дев'ятому, навіть в десятому. Ми, вчителі, називаємо його переламним. Йде перехід від одних методів праці, учоби до інших, складніших. Дітям треба більше працювати. Дочка ж ваша працювати стала менше, а оцінки ті ж — п'ятірки. Вина Марусі — зазнайство, а педколектив винен, що не б'є таких, як Глафира Максимівна і її підспівувачів... Я прийшов і з першого дня став проти. Це не наше, не радянське ставлення до праці. Це синки й пасинки в класі. Як це так — ставити Волковій п'ятірку тільки за те, що вона дочка секретаря райпарткому, Миронову, бо в нього батько завідуючий їдальні, Деркаченкові, бо в нього батько чийсь приятель? Всі вони — і Волкова, й Миронов, і Деркаченко — всі учні, сини народу, повинні справді добре вчитись, щоб завтра замінити на постах Волкова, Миронова, Деркаченка, щоб продовжити велику справу батьків, і сором, сором буде й нам, вчителям, і вам, батькам, коли ми будемо виховувати нероб!

Волков звівся з-за столу, якимось помолоділий, з блискучими очима, підійшов до Малова:

— Тисну руку, щиро тисну! Спасибі за відвертість, за правильні слова, за хороші думки. Не чув я таких слів від ваших вчителів. Слухайте, Степане Федоровичу, у вас, здається, завтра буде педрада. Як ви тепер дивитесь на ваш конфлікт з Глафірою Максимівною?

— Цією розмовою ви допомогли його вичерпати.

Рука секретаря райпарткому лягла на плече вчителя:
— От тут ви й неправі. Я вважаю, що конфлікт не вичерпаний, а ще більш загострився. Так. Іноді дивишся— хороше зовні дерево, а виявляється щось зсередини його підточує, і всихає воно. Біда, товаришу Малов, що у школі, я бачу тепер, усе згладжують, утюжать, один одному ласкаві, медові слова говорять і, боронь боже, бояться скривдити. Загнили зсередини. Думаю я так, що вам слід підготуватися до засідання педради. — Волков замовк, дістав цигарку, запалив її. — І я винен. Не знаю ще як слід людей. От і вчителі ваші. Зовні все гаразд, а десь там нутро не те. І директор ваш не за те боїться, за що треба щиро переживати. А такі, як Глафіра Максимівна і роблять чорну справу, псують нашу молодь.

...Хотілося б побути у вас на засіданні, та мушу виїхати — збори в колгоспі. Думаю, що у вас колектив сильний, зумієте розібратись, — і додав уже тихо: — А вам спасибі за дочку...

Малов вийшов з райкому, повернув ліворуч у провулок і незчувся, як опинився на дорозі, що вела до лісу. Йому було приємно, що у райкомі його зрозуміли. Він ішов замислений, думаючи про своїх колег.

А його в тривозі чекали в школі. Збентежений, припадав до вікна Василь Іванович і шепотів:

— Де ж він, милий мій, так довго там?! Треба ж усе знати! Завтра ж педрада...

* * *

В тривозі ждала батька й Маруся.

В школі взнала, що батько запросив до себе Степана Федоровича! Чому вона раніше не розповіла все батькові?

І коли він з'явився, рідний і посивілий, запитав, чому й досі не спить, дванадцята ж ночі, вона, ридаючи, впала йому на груди:

— Тату, таточку, ти їй не вір!

— Кому їй?

— Глафірі Максимівні. Він не винний. Тату, слухай, коли я йду вулицею, знаю, що про мене кажуть: «Он іде дочка секретаря райпарткому». А я хочу, щоб казали всі: «Он іде відмінниця навчання, справжня дочка комсомолу». Тоді я буду твоя дочка, дочка секретаря райпарткому.

— Марусю, що з тобою? — непокоївсь батько.

Але вона хотіла сказати все, що в ці дні її мучило, тривожило, і поквапливо викладала свої думки:

— А вчитись я буду на п'ять. Ось побачиш. Степан Федорович допоможе...

* * *

Про свою розмову з секретарем райпарткому Малов не сказав нікому й слова. Навіть Василю Івановичу. Був, як завжди, зосереджений, спокійний. Навіщо прикриватись чийсь ім'ям. Нехай на педраді кожен виявить своє обличчя...

Коли вийшли учні з другої зміни, прибиральниця замела найбільший, восьмий клас, туди стали сходитися вчителі.

Чоловіки вмощувалися ззаду, на «президентських» місцях, а жінки попереду, біля вікон.

Доповідь робив завпед, високий, трохи згорблений чоловік. Він ретельно підбрав цитати з висловлень діячів педагогіки, наводив приклади з творів Макаренка. Але доповідь була сухою, нецікавою, він ніби навмисне обходив життя школи, навіть не згадав про конфлікт між Маловим і Глафірою Максимівною! Адже цей же конфлікт виник із-за оцінки! Шелестить глухий голос доповідача, і в жодному місці не зачіпає присутніх казенна, в'яла промова.

Дехто вже позіхає, а фізик, дідок Іван Іванович, давно надів на носа окуляри і читає якийсь журнал.

Але ось починається обговорення.

Першою бере слово Глафіра Максимівна. Вона наче іменинниця в новому голубому платті, не виходить, а випливає між партами наперед: — Я, товариші, скажу одне. Ми мало вирощуємо відмінників.

Всі насторожуються. Іван Іванович скидає окуляри й закриває журнал.

— Ми мало вирощуємо відмінників. А коли й є вони у нас, то вбиваємо в них інтерес до навчання. Ви тільки подумайте, це ж схоже на анекдот. Ти, учень, знаєш на п'ять? Ніколи. На п'ять знаю я, вчитель, на чотири може хтось один з вас, а всі останні тільки на три. Хіба не сказав Іван Іванович учневі, коли той відповідав за підручником, що це «дитяче лепетання». Я, товариші, не можу минути й останній факт, випадок у восьмому класі.

Можуть що завгодно говорити. Але ж ви тільки подумайте, добре, глибоко загляньте в суть справи. Ми шануємо, поважаємо наших керівників району, людей заслужених, комуністів. І частину цієї поваги, пошани ми повинні перенести й на дітей. І з цієї точки зору подивіться, що робить Малов. Ви тільки подумайте, хоче цього він чи не хоче, а своїм бездушним ставленням, своїми дивними необдуманими двійками Волковій ніби хоче сказати всім учням класу: дивіться, мов, яка бездарна дочка у секретаря райпарткому. Ви тільки подумайте, який висновок з цих маловських двійок, яка мораль. Та висновок напрошується сам, хочете ви цього чи не хочете, шановний Степане Федоровичу — це шкідливо з політичної точки зору.

І торжествуюче обвела всіх поглядом сірих невеличких очей.

Малов примружив очі, а рука вп'ялася в парту. О, той жест вже вивчила Глафіра Максимівна! Ага, боляче, дійшло! І гордо підвела голову, додавши:

— Ви знаєте, я була у товариша Волкова. Він в принципі згоден зі мною. Малов гне шкідливу лінію.

Малов зблід, це помітили всі, але спокійно вийшов наперед, сперся на вікно, боліла нога.

— Мені, товариші, кинуте не то що серйозне, а страшне обвинувачення. Про нього скажу пізніше. А зараз про головне. Як я підходжу до цього, як я ставлю оцінки? Намагаюся їх завжди ставити справедливо. Скажу правду, я іноді й скриводушу. Поставлю кращу, ніж заслуговує відповідь учня, оцінку, коли бачу, що учень старається, коли оцінка підбадьорить його. І, навпаки, я дуже суворий до тих, хто вчиться на п'ять, а відповідає бува погано. Я знижую оцінку. Треба, щоб учні вчилися добре... Тепер про Волкову, про обвинувачення, що кинуте мені. Я здогадуюсь про нього. Всі оці нашптування, вся ця закулісна гра Глафіри Максимівни багато про що говорять. Давайте, Глафіро Максимівно, глянемо на факти. Товариш Сталін говорив про них, що вони — вперта річ! У Марусі Волкової з вашого предмету круглі п'ятірки. Хай буде так. Це у вас з політичної точки зору. В Миронова, сина завідуючого їдальні, найбільшого бешкетника й ледаря в восьмому класі, теж круглі п'ятірки. Це з якої точки зору? Це факти, товариші. Перевірте класний журнал... Ви знаєте й Деркаченка. Батько його хороший прия-

тель чоловіка Глафири Максимівни... Учень здібний. Але не відмінник. Погляньте у класний журнал, у Деркаченка круглі п'ятірки. Інших відміток нема. Це вже з якої точки зору? З приятельської точки зору? Глафіро Максимівно, чи не буде саме це шкідливим і з виховної, моральної та й політичної точки зору.

— Це неправда! Неправда! Все підгасовано! Ці учні круглі відмінники, — вигукнула, аж шибки забряжчали, Глафіра Максимівна.

— Може. Але сумніваюсь. Відомо, що Миронов погано знав математику.

— Можете сумніватися скільки завгодно!

— Глафіро Максимівно, я вас спокійно вислухав, вислухайте й ви мене, бо це ще не все. Минулого року частина семикласників здавала екзамени в машинобудівельний технікум. Майже всі здали, а двоє не здали — Агеєв і Петриченко. І між іншим ви цікавились, з якого предмету?

— Це зовсім не цікаво!

— В тім то й річ, що для нас, учителів, це мусить бути дуже цікаво. Не здали з математики, з вашого предмету. Я цікавивсь хто вони. Агеєв — ваш родич. Петриченко — дочка вашого приятеля. А які їхні оцінки за минулий рік? Круглі п'ятірки.

— Ах боже мій! Так екзамени — це ж лотерея! І до того ж там був конкурс.

— Тоді ваші уроки — лотерея і гріш ціна їм! А конкурс — що аж, якби добре знали предмет, то була б вам честь і хвала!

Глафіра Максимівна знову зірвалась з місця і мало не кинулась до Малова, але Василь Іванович спересердя закричав:

— Та сідайте ви, як хочете говорити, я дам слово.

— Такі факти, Глафіро Максимівно, — продовжував Малов, — ви говорили про мою лінію. Не гну я її. Я стою, стою, буду стояти на одній лінії, на якій мене поставила партія, народ, — буду виховувати гідних будівників комунізму, і з цієї лінії вам мене не збити. Скажу про Марусю Волкову, про батька її. Маруся чудова дівчина. Але я навмисне, чуєте, навмисне на її слабих відповідях хочу поставити її в коло товаришів. Ви її, Глафіро Максимівно, вивели з кола друзів. Ви її поставили окремо. А її з допомогою всіх учителів, з допомогою комсомоль-

ської організації, учнів, треба зробити хорошою товаришкою, повернути в рідне коло друзів. Я вас знаю, Глафіро Максимівно, як егоїстку, трохи невічливу, трохи як людину без принципів. Тепер же бачу, що ви й безсоромна! М'яко кажучи, ви безсоромно кажете неправду про вашу розмову з товаришем Волковим. Я не був там присутній, але думаю, що товариш Волков не говорив, що з вами згоден. Ви безсоромно спекулюєте іменем чесної людини!

І злегка кульгаючи, опираючись об кожну парту, пройшов на своє місце.

Боротьба розгорялась. Щось швидко писав завпед. Іван Іванович тричі скидав і надівав окуляри, а коли хтось заговорив про регламент, він замахав руками:

— Ану хоч раз к бісу оцеї регламент!

Василь Іванович все ще пробував загасити пожежу.

— Звичайно, милі мої, коли добре вивчити це питання, то трохи правди є у виступі Глафіри Максимівни, трохи у виступі Степана Федоровича...

Скільки вже разів чули вчителі оце набридле «милі мої», скільки разів виступав він у ролі миротворця і жодного разу не сказав твердого переконливого слова. Шепталися між собою вчителі, що власної тіні боїться директор, що не робота, не навчання у них, а кисіль.

Тому й раді були сьогоднішнім зборам. Свіже повітря війнуло в школу. Ось підвівся завпед, який завжди підтакував директорові. Певно соромно стало за таку нікчемну доповідь. Він прямо з ходу перебиває директора:

— Доки в нас буде оця угодовщина, оце і нашим і вашим, оце «але», оця «середня лінія»? Тут не про «трохи» і «трохи» має йти мова. Тут ясно стоїть питання: на чий боці правда? Я вважаю, що правда на боці Степана Федоровича. Оця так звана лінія Глафіри Максимівни, її ставлення до дітей, її політика оцінок культивує ще й зазнайство, гордощі в дітей, а вчитель втрачає авторитет. Ви висміювали Малова за порівняння учнів з інспекторами, але він і тут був правий. Ви послухайте, Глафіро Максимівно, що кажуть про вас учні. У вас все йде до розкладу, опитуєте учнів, одному поставите п'ятірку, другому четвірку, третьому трійку. Учні, що вчаться на «три», ніколи в вас не можуть заробити п'ятірки. І до чого тоді ваші ж слова про вирощування відмінників? Я часто бував на уроках у вас, бачу, що учні й не хочуть мати хороших оцінок. І знаєте чому? В них

ви вбили інтерес до вашого предмету. Вчи чи не вчи, однаково три. В них немає й знань. Пригадуєте ту контрольну, коли я сидів у класі? Половина ж восьмого класу написала на двійки. Ви плакали, хвилювались, говорили про якісь нестерпні умови, коли я спокійно сидів за столом і читав «Білу березу» Бубеннова?

Удари сипалися один за одним.

Молодий історик, худорлява дівчина, теж підтримала Малова:

— Бачите, своїм туманним виступом Глафіра Максимівна обвинувачує товариша Малова. Вона пропонує ввести в радянську школу якийсь допотопний, іхтіозаврівський «табель о рангах», і оцінки і відносини щоб теж були відповідно до «рангів». Я молодий вчитель. І тепер я розумію, чому восьмий клас має найнижчу успішність — клас не згуртований. Ви вбили там найсвятішу заповідь педагога, про що говорив Макаренко — почуття колективізму. Я почула слово «розпинатись». Я не знала його змісту. А тепер знаю. Коли йдеш у восьмий клас, то, справді, мусиш розпинатися. Слухай відповідь учня, дивись, щоб йому хтось не підказав, спостерігай, як дівчата пишуть писульки хлопцям, бережи й хлопців, щоб не грали в шахмати. Ось до чого довели ви клас, Глафіро Максимівно, і ви ще смієте обвинувачувати товариша Малова!

Фізик Іван Іванович принципово вважав, що виступи на педрадах — це справа літераторів і істориків. Він завжди мовчав або читав журнали.

Сьогодні він зрадив свій принцип. Вийшов, ходив по класі, як на уроці і, жестикулюючи правою рукою, запально кидав:

— Я коротко. Я про авторитет учителя. У нас. У школі. Про стару погану звичку. Звичку у учнів. Звичку давати прізвиська учителям. Я працював у багатьох школах. І знаю, що поганий учитель, де він не має авторитету, там є й прізвисько. Радянська школа, піонерська, комсомольська організація вижили цю звичку. Але це ще не значить, що не може бути її проявів. З'явилися вони й у нас. Я знаю про це. Звідки, це не так цікаво. Чомусь географ — тільки Григорій Арсенович, мовник — тільки Степан Федорович, я — Іван Іванович, а ви в учнів, Глафіро Максимівно, у дівчат Глаша, а то й Глашенька, а у хлопців — Глафи-р-р-ра, — він так натиснув на «р», так надув щоки, що всі не витримали — вибухнув сміх.

Занадто велике було напруження і тепер наступила розрядка. Найголосніше сміявся Василь Іванович.

Іван Іванович надів окуляри і не вірив очам: досі була тиша, а тепер такий сміх! Це його вкрай здивувало, і він обурився:

— Чого ви смієтесь? Тут нічого нема смішного. І я б не радив вам, Василю Івановичу, сміятися, бо прізвисько маєте й ви!

Грім серед ясного неба.

— Ви, милий мій, забуваєте, хто я! — отверезів директор, і сміх мов рукою зняло, і знову настала тиша, навіть Глафіра Максимівна глянула заплаканими очима.

Дідок сердився ще дужче і розмахував руками:

— Не забуваю, не забуваю. Ви директор школи, і однак це не міняє становища. Прізвисько маєте й ви! Ви в учнів «але». Навіть не чоловічого роду, а як належить «але» середнього роду! «Але» прийшло, «але» пішло, «але» зробило.

— Ви, милий мій, Іване Івановичу, не розповідайте анекдотів. По суті, по суті боріть, милий мій! — Намагався обурюватися директор.

Дехто душився від сміху, а деякі найтихіші понагинались під парти, ніби щось шукаючи.

Фізик продовжував бігати по класу:

— Я й по суті. І мені закинули обвинувачення. Мов, учні відповідають по підручнику, а я кажу, що це дитяче белькотіння. Ви чули дзвін, та не знаєте, де він, Глафіро Максимівно. Оцей Миронов, що має п'ять з вашої приятельської точки зору, в мене має два. Це йому я сказав «дитяче белькотіння». Це вас за нього заїло. Він десь дістав старий, іменно іхтіозаврівський, допотопний підручник і сміє мені говорити про речі, про які я й слухати не хочу. Я руський, мені дорога честь моєї країни! Ось вам по суті! — і він пішов на місце, грюкнувши партою.

І хоч Василь Іванович був обурений за «але» та все ж вперше відкинув «середню» лінію. Виступив різко, говорив прямо, ясно, підтримав Степана Федоровича і в кінці додав:

— А про дисципліну учнів і особливо восьмого класу поговоримо завтра на комсомольських зборах. Я б просив вас, вчителі, бути присутніми, і не нейтральними спостерігачами, а виступити. Можете й ви, милий мій, Іване Івановичу, виступити, тільки без анекдотів...

Знову хтось пирснув від сліху, а Іван Іванович сердито протирав окуляри.

Глафіра Максимівна, хоч і заплакана, але напиндючена, з піднесеною головою, виплила з класу. Побачите, що буде на комсомольських зборах! Сміється той, хто сміється останній!

Завпед частував чоловіків цигарками і по-дружньому поглядав на Малова.

* * *

Комсомольські збори! Неповторна юнь! Тісний клас, дзвінкий сміх, веселі перегукування.

— Толя, місце зроби!

— Ну, посунься трохи, розсівся!

В дверях з'являється Маруся Волкова, і вже гримить чийсь голос:

— Мічмане, дамі крісло! — це вправляються у красномовстві драмгуртківці-актори.

З коридора хтось гукнув стривожено:

— Хлопці, ану вигражайся з цих двох парт!

— Гляньте на цього розумника! Чого?

— Тут сядуть учителі!

— Тихше! Вже йдуть.

Ясно хто йде. І от уже почали збори: обрано голову, секретаря, проголошено й порядок денний, і ліс рук затверджує його.

Доповідь робить Василь Соколенко про поведінку учнів на уроці. Він говорить про значення дисципліни, наводить висловлювання товариша Сталіна, наводить приклади злюбимих книг: з «Молодої гвардії», творів Гайдара, Гладкова, наводить приклади з життя школи. Доповідь така барвиста, така цікава, що навіть ніхто не ворухнеться. Ні, цей Васько, таки голова.

Гучними оплесками висловлюють збори подяку за доповідь.

Першою бере слово Маруся Волкова, і її їсть очима Глафіра Максимівна.

В Марусі голос дзвінкий, аж страшно стає: — от, от зірветься: — Вчителі — наші старші товариші. Вони вчать нас всьому кращому... І тому дисципліна на уроках має бути залізною.

А від вікна летить репліка. Це Борис Шаровський:

— Ти за себе, за свою поведінку скажи!

— Скажу, і за себе скажу. Недобре я зробила... На мене довгий час дехто дивився не як на друга й товариша, а як на дочку секретаря райпарткому... Я, товариші, пишаюся своїм батьком. Я горда тим, що йому партія доручила такий великий пост... Але я перш за все учениця, дочка комсомолу. Я часто забувала про це. Зазнавалась... Забула й тоді на уроці літератури. І нагрубіятила Степану Федоровичу, а потім ще й пожалілася Глафірі Максимівні.

Глафіра Максимівна холоне від подиву. А в дівчини голос стає ще дзвінкішим:

— Так комсомольцям робити не слід. Я визнаю свою помилку, Степане Федоровичу! Я навмисне не просила у вас пробачення на самоті, я прошу у вас пробачення при всіх учителях, при комсомольцях.

Як злива гримлять оплески.

Малов розгублюється, хоч він і спокійний, тільки рука вп'ялася в парту.

Маруся рада — їй стає легше, немов скинула вона страшний тягар і тепер всім тілом повертається до вікна:

— І про вас, Борисе і Шурко, скажу. Ви занадто захоплюєтесь шахами. І знаєте до чого це вас доведе? Вам на екзаменах обом буде шах і мат!

Сміх, оплески...

Та цього вже не чує Глафіра Максимівна. Вона мчить додому і сичить:

— Ви тільки подумайте! Яка змова. Та ще побачимо! Не тільки світа, що у вікні. Є Київ, є Москва. Я провчу всіх вас!

В її кімнаті довго горить світло, вона пише листи у Київ, у Москву, і злість, пекуча злість на Малова, вчителів, клас розпирає її груди...

* * *

За вікнами школи падає перший сніг. І хоч сьогодні й неділя, але в школі повно учнів.

В одній із кімнат яскраво горить електричне світло — тут фотографують відмінників навчання для шкільної дошки пошани.

Борис Шаровський, староста фотогуртка, сам проводить зйомку. Біля стіни на фоні піонерського червоного прапора стоїть Маруся Волкова.

Борис не фотографує, а священнодіє:

— Марусю! Голову вище. Трохи, трохи вбік. Та не усміхайся, наче солодку грушу з'їла!

Маруся сердиться:

— Борю доки ти мене будеш мучити?

— Не огризайся. Коли ти станеш у потрібну мені позу, тоді бац, клац, і на всі чотири сторони. В курсі дела?

Борис, крім того, що любить фотосправу, ще страшенно захоплюється і театром. Він і в драматичному гуртку. Тепер він закоханий у п'єсу «В степах України», і де треба й не треба сипле «в курсі дела».

Маруся зла й сердита. Та це й є та поза, якої доби- вався Борис.

Наступає «увага, фотографую», Маруся злітає з місця і з усієї сили гупає кулаками у спину Бориса.

Ніби жартома, а в хлопця в очах свічки засвітилися.

— Друзі! В ліс, на лижі!

Наче вітром всіх змело, лишилися тільки ті, кому фо- тографуватись.

Це вже злить Бориса. Він любить фотографувати тоді, коли навколо юрба малюків. Тоді він мал і бог.

На стільці сопе Петро Петрович Бобина з третього класу, Петро Петрович, бо там ще є Петро Іванович Бобина.

Щоб не переплутати їх так і величають Петро Пет- рович і Петро Іванович.

Борис рішуче йде до канцелярії, стукає, а потім за- ходить в кімнату, де за столом, переглядаючи журнали, сидить керівник фотографічного гуртка, фізик Іван Іва- нович.

— Іване Івановичу. Ви знаєте, щось видно на електро- станції трапилось. Щось лампи не того.

— Ану включи світло.

За вікном на лижах до лісу пролітають учні. Лампи горять добре. Але Іван Іванович «в курсі дела». Він ба- чить, куди поглядає Борис, двадцять років праці в школі, хорошої праці, навчили його читати дитячі серця.

Ще раз протирає окуляри, уважно дивиться на елек- тричну лампочку:

— Так, Борисе. Сьогодні ніяк фотографувати не можна. Лампи й справді горять не «того». Там тільки збери все і замкни...

— В курсі дела!!!

* * *

Пізно, вже синім вечором повертається Малов додому після прогулянки з учнями. Назустріч, з-під запорошеної снігом верби, виходить чорна постать.

Глафира Максимівна!

Ось уже другий місяць вона уникає зустрічі з ним, завжди офіційно-холодна, ображена, замкнута в собі.

Що її примусило вночі прийти до нього?

— Я до вас, Степане Федоровичу. Давно жду, а вас немає...

— Мене діти в Кудряний яр потягли.

— Ах, діти... Степане Федоровичу, я прийшла до вас... Я прийшла... Простіть мені...

— Глафіро Максимівно!

— Ах, мовчіть, дайте мені сказати все. Я ось уже другий тиждень мучусь... — і вона простягла йому якийсь пакунок — візьміть, візьміть його, прошу.

— Що це?

— Це мої листи. Листи, що я їх писала в Київ і Москву. Ви тільки подумайте, мені звідти написали, що я неправа... Що рішення педколективу вірне, справедливе... Візьміть, я писала й про вас. Писала неправду, прочитайте й пробачте мені!

Він кам'яніє. В грудях росте гнів і обурення. В той час, як він працював, недосипав ночей, трудився, вона на нього писала доноси, наклепи, носила в серці злобу, отруту, щоб ужалити. Вночі, закривши своє писання рукою, щоб ніхто не бачив, строчила й строчила листи в Київ, Москву, певне багато писала, бо пакунок великий, відривала десь людей від роботи.

Величезними зусиллями волі перемагає він в собі гнів і образу — в ньому перемагає вчитель.

Вона ж плюнула сама собі в обличчя. Їй не легко було зібрати свою писанину й принести йому... А плюнула ж!

— Знаєте що, Глафіро Максимівно. Я не письменник. Заберіть ці листи, хай вони вам нагадують про вашу... про ваші вчинки. А про те, щоб простити вас... До побачення! В мене купа зошитів, завтра чекає школа, діти!

ПЕТРО БАБІЙ

ПЕРША КОНСУЛЬТАЦІЯ

На лавочці перед хатою сидів батько — читав газету. Зосереджено-суворий профіль його обличчя різко вимальовувався на тлі зеленої гушавини. Перехилившись через тин і пустотливо витягнувши шийку-стебельце, зазірав в газету молоденький соняшник.

Невеличке подвір'я з усіх боків обступили розлогі вишні. Кучерявий лист дерев, кидаючи навкруги масні полиски, купався в гарячих проміннях сонця.

Крізь густий спориш від порога до воріт утоптаним жолобком звивалася стежка.

Від антени, що їжаком стирчала на високій жердині над дахом, звисав кусок дроту і ховався в вікні.

Зупинившись перед ворітьми, Анатолій якусь мить спостерігав цей невеличкий куточок світу, до дрібниць знайомий йому ще з дитинства. Серце вистукувало частіше, а губи мимохіть розпливалися в посмішці. Стримати себе Анатолій не міг. Так було завжди: посмішка з'являлася всупереч його бажанню. Можливо, вона була лише відображенням того радісного співу, що починав звучати в душі при кожній новій зустрічі з батьками.

Анатолій, ступаючи по м'якому трав'яному килиму, підійшов до батька.

— Здрастуйте, — сказав дещо глухуватим голосом.

Батько підняв голову, рука враз потяглася до окулярів. Часто закліпав очима, підвівся. Хотів щось сказати, але не встиг, опинившись в міцних обіймах сина.

Поруділі вуса приємно залоскотали Анатолієві уста.

Запах тютюну, змішаний з іншими, властивими тільки для цих, здавалося йому, єдиних у світі вусів, запахами немов стверджував, що перед ним дійсно був його батько.

— А де мама? — запитав Анатолій.

— В хаті. Оленко! — покликав раптом батько.

Потім заметушився, схопив синів чемодан, поклав на лавочці окуляри, які він перед цим передбачливо зняв, і поспішно заговорив:

— Чого ж це ми тут?.. Підемо до хати. А ми вже чекали, чекали!..

У навстіж відчинених сінешних дверях з'явилася мати. Згорблена нещадною дією часу постать, зморшкувате обличчя, тремтяча стареча сльоза...

«Старенька вже!..» защеміло біля серця у сина.

Приїзд сина-студента — велика радість для батьків. Особливо ж, коли батьки вже на схилі віку, а синок найменший, мізинчик.

Мати спочатку не може знайти собі місця: то спереду роздивляється на свою дитину, то збоку підсяде, а то стане, спершись об одвірок, і на мить замре. Немов уперше бачить сина. Жадібним поглядом упивається в кожну знайому рисочку на його обличчі, і очі її випромінюють стільки ласки, стільки материнської любові!

Батько силкується бути врівноваженим і приховати своє хвилювання. Для цього він раз по раз посмикує вус, відкашлюється, обсмикує поли піджака. Але син не може не помітити, що і в батька в цей час очі «на мокрому місці». Тамуючи посмішку, що появилася ще там, біля воріт, незначними фразами син намагається розрядити атмосферу.

Зненацька батько спохвачується і звертається до матері:

— Ну, балачки потім. Давай-но що-небудь перекусити з дороги.

— А й справді! — каже мати і поспішає до печі.

Незабаром на столі з'являються всілякі страви, і мати нерішуче зупиняється: чи все, мовляв? Батько тільки того й жде:

— А от і не все!

Він по-змовницькому підморгує до сина і дістає з шафи знайому старовинну пляшечку з хитромудрою дротяною затичкою, чарки і перець.

— От тепер все.

Старий наповнює чарки. В свою він підмішує перцю: щоб в горлі не дерло.

— Ну, мати, за приїзд сина!

Мати відмовляється, махає руками, але син, перейнявши батьків погляд, припрошує:

— Трошки, мамо.

— Хіба що трошки. Задля компанії, — і пригублює чарку.

Останнім п'є син.

Починається розмова.

— Значить, третій курс закінчив? — запитує батько.

— Третій.

— І як?

— Та нічого. Перейшов на четвертий.

— А оцінки як?

— Різні. Є «п'ять», є й «чотири».

— Ану покажи-но свою книжечку. — У цьому проханні чується батьківська влада.

Син дістає з внутрішньої кишені піджака залікову книжку і подає батькові. Той обережно кладе її на стіл, перегортає сторінку за сторінкою. Зосереджено вдумується в написане. Останню сторінку зачитує вголос.

— Адміністративне право — «відмінно», політекономія соціалізму — «відмінно», кримінальне право — «добре»... — батько раптом зупиняється і докірливо дивиться синові в очі. — А чого кримінальне «добре»? Важко дуже, чи що?

— Важкувато, — ніяковіє син.

— Та-ак...

Це «добре» батькові не до вподоби. Краще було б, якби все було «відмінно». Але з'ясовувати тепер усі причини немає бажання. Хай іншим разом. Він поговорить з сином наодинці і таки дізнається, чому те кримінальне таке важке. А тепер не слід псувати враження першої зустрічі.

Залікова книжка знову переходить до сина. Розмова набуває попереднього напрямку.

— І багато в тому університеті таких, як ти?

— Біля п'яти тисяч.

— Ай-яй-яй, — хитає головою батько. — П'ять тисяч! І це ж кожному стипендію подай?

— Залежно від успішності. Більшість, звичайно, одержує стипендію.

— І гуртожитком забезпечують?

— Аякже. Надають і гуртожиток.

Про університет батько розпитував уже кілька разів. Анатолій навіть вивчив послідовність, в якій батько ставить запитання. Але кожного разу один запитує, а другий відповідає так, немов про це вони говорять уперше. Про щось приємне старому і поговорити приємно!

— Ну, а вчителів у вас теж, мабуть, чимало?

— З п'ятсот, а то й більше.

— Ти чуєш, мати? П'ятсот учителів! Одне слово — університет. Університет!

Це слово батько повторює з насолодою. Кожен склад лоскоче слух старого Трохима відрадною музикою. Де тільки немає його дітей! Один в армії, полковник, другий — техніком на авіазаводі, третій — бригадир тракторної бригади, дочка — ланкова, орденоносець, найменший — в університеті. Є чим гордитися старому батькові, є!

— Це тобі ще два роки залишилося?

— Два.

— А потім що?

— Потім... Юрист з вищою освітою.

— Я й сам знаю, що юрист. А що ти будеш робити?

— Там видно буде. Прокурор, адвокат, суддя, слідчий, юрисконсульт — куди пошлють.

— Ага-а, он воно що.

Пляшка давно порожня, а батько все розпитує і розпитує...

— До тебе має Микита Цибуляк по якійсь справі зайти, — під кінець каже батько. — Давно вже він мене питав, чи скоро ти прийдеш. Так ти той, допоможи йому.

— Що за справа?

— Не знаю. Казав, що хоче з тобою про щось порадитись.

— Гаразд.

Микита Цибуляк прийшов того ж дня, під вечір. Батька дома не було. Хоча була неділя, та старий, довідавшись, що з лісу привезено три машини лісоматеріалу, не втерпів і побіг до колгоспу подивитися (батько очолював бригаду теслярів). Мати, як тільки ввійшов Микита, теж дипломатично залишила кімнату.

Переступивши поріг, Микита стримано повітався. Почував він себе явно нелепно. Довго вмощувався на

стілці, квалітивно пригладжував долонею чуприну, що неслухняно стовбурчилась на голозі, а далі заходився енергійно м'яти власного картуза. До Анатолія він звертався на «ви», немов говорив з справжнім досвідченим юристом. Про те, як він цього самого юриста не так давно ганяв з саду, Микита, мабуть, навмисне забув.

— Бачите, колись я був засуджений, — почав Микита. — Ще до війни, в двадцять дев'ятому.

— За що? — поцікавився Анатолій.

Микита почервонів, як буряк, чоло враз покрилося краплинками поту.

— За оскорбленне дійством, — сказав і полегшено випустив з легенів повітря.

— Будь ласка, продовжуйте, — спокійно попросив Анатолій.

Треба сказати, що він непогано справлявся з новою роллю. Від його спокою, невимушеної пози і цигарки, яку люб'язно запропонував своєму відвідувачеві, Микиті зробилося жарко.

— Молодий був, дурний, — винувато сповідався він. — Одному куркуляці по потилиці заїхав. Він мою наречену ганьбив. Я не стримався, ну і... Шість місяців дали.

Микита витер рукавом піт з лиця, заново запалив цигарку, що встигла погаснути, зітхнув.

— Пляма на все життя. Більше двадцяти років пройшло: здається, пора й забути, а воно не забувається. В анкеті так прямо і запитують: чи мав судимість?

— В якій анкеті?

— З курсів прислали. Я ж у колгоспі бригадиром. Ну і висунули мене на курси. А звідти прислали анкету. Я анкету заповнив, а от щодо судимості... Як ви гадаєте, писати, що мав, чи не треба?

— Якщо ви були засуджені...

— Був, був! — вихопився Микита. — Я не відмовляюсь. Але ж після того я і в колгоспі добре робив, і воював як слід, — два ордени маю, — і тепер те ж... Бригада моя третій рік на першому місці. Навіщо ж про ту пляму писати? — Микита аж уперед весь подався, а його погляд без слів говорив: «Хіба це справедливо — деспотичні гріхи в душі одкопувати?»

— Да, неприємно. Дуже неприємно, — співчував Анатолій. — Але що поробиш?

— Значить, писати, що судився? — безнадійним го-

лосом запитав Микита. — Є, виходить, такий закон, щоб писати?

Анатолій на мигь завагався. Хто його знає! Може, й є. Хіба всі закони запам'ятаєш? Але тут сама логіка підказує: маєш судимість — пиши, що маєш, не маєш — пиши — ні. При чому тут закон?

— Справа не в законі, — сказав він. — Життя надзвичайно різноманітне. Для кожного випадку передбачити закон... — Анатолій розвів руками.

— Це так, — згодився Микита.

— Моя думка, — натиснув Анатолій на першому слові, — краще вказати, що судимість була.

— Вам видніше. Для того ви і вчитесь.

Прощаючись, Микита вголос міркував:

— Я так думаю: коли вже мене нагородив наш уряд, коли колгосп висуває на курси, то на цю судимість не дуже зважають, га? — і сам собі відповів: — Не повинні.

Так закінчилася перша в житті Анатолія юридична консультація. Він залишився нею цілком задоволений. Приємно було відчувати, що набуті в університеті знання починають знаходити своє реальне застосування.

Візит Микити Цибуляка сильно підняв авторитет Анатолія і в очах матері. Коли повернувся з колгоспу батько, Анатолій випадково почув, як таємниче нашіптувала вона про цей візит біля печі старому.

Справою Микити Цибуляка батько зацікавився. Він запропонував синові розповісти йому про всі подробиці їхньої розмови, і коли Анатолій закінчив, сказав:

— Нічого ти не тямиш в законах. Навіщо було так ображати чоловіка?

— Як це ображати? — не зрозумів Анатолій і запитливо глянув на батька.

— А отак. Що ж він, — по-твоєму, і в домовину повинен зійти з тією судимістю?

— В домовину — не в домовину... — спробував було заперечувати Анатолій, але батько не дав йому договорити.

— Що це за правда така, щоб заслуженому чоловікові все життя тикали в вічі тією нікчемною плямою?

Синові було ніяково, і він, щоб знайти хоч найменше виправдання своїм словам, сказаним Цибуляку, примирливо сказав:

— Ви не гарячіться, тату. — В законах про це може й немає нічого.

— Може! Добрий з тебе прокурор буде, коли ти за своє «може» почнеш ховатися.

— Тату, — перейшов на повчальний тон Анатолій, — крім юриспруденції є ще така наука, як логіка. Для чого нам гадати? Людина була засуджена. Тепер її запитують про цю судимість. Що ж нам залишається робити? Сказати всупереч всім правилам логіки, що судимості не було?

— Логіка, логіка? — роздратовано викрикував батько. І несподівано перейшов на інше. — Яке це право вивчає всі ці судимості?

— Кримінальне, — збитий з пантелику, сказав Анатолій.

— Ото ж то, що кримінальне. Як би воно в тебе було вивчене не на «добре», а на «відмінно», тоді б ти не хався за свою логіку.

Суперечка між батьком і сином загострювалася. Батько кричав про справедливість — син наполягав на логіці. Згоди так і не дійшли, але старий Трохим сильно розчарувався в юридичних знаннях свого сина.

А Микита Цибуляк в цей саме час сидів у себе дома за столом над розгорнутою анкетною і розмірковував. Міркувати, власне кажучи, не було чого. Все було давно вирішено. Але все ж дуже не хотілося псувати таку хорошу анкету одним ганебним спогадом. Проте іншого виходу не було.

Микита вмочив перо в чорнило і там, де стояло питання про минулу судимість, вивів рівним акуратним почерком: «мав. В 1929 році. За оскорбление действием».

І дивна річ! Після того, як ці фатальні слова зайняли в анкеті своє місце, Микита відчув себе набагато спокійнішим.

«Чого мені ця судимість в мозок в'їлася? — запитував він сам себе. — Хіба про неї не знали тоді, як нагороджували орденами? Знали. А колгоспники хіба не знали, як на курси висували?..»

Микита зразу повеселішав. Взяв конверта, всунув туди анкету, написав адресу і вийшов з хати.

* * *

Анатолій під час збирання врожаю допомагав у колгоспі. Побував він і біля комбайна, і біля м'ялоторки, і на скиртуванні, а останнім часом був призначений вантаж-

ником до автомашини, що відвозила зерно до заготпункту.

Тепер кожного дня він бував у районі.

Одного разу, коли машина зупинилася біля райвиконкому, він зайшов до книгарні, що знаходилася поблизу.

Блукаючи поглядом по полицках, заповнених книгами, Анатолій помітив знайому палітурку з написом: «Кримінальний кодекс». В пам'яті мимохіть впливла судимість Микити Цибуляка і суперечка з батьком з цього приводу.

«Цікаво перевірити себе», подумав Анатолій і попросив у продавця кодекс.

Відшукати пряму відповідь на запитання Микити Цибуляка Анатолій не сподівався. Він був майже певен, що вирішення подібної справи законом не передбачене. Саме в цьому він і мав на меті переконатися, коли брав кодекс.

За хвилину проте він мусив визнати, що переконання його були помилковими. Ось що він знайшов у статті п'ятнадцятій: засуджені на строк до шести місяців, які не вчинили нового злочину протягом трьох років, визнаються за тих, що не мають судимості.

Стаття була позначена зірочкою. Хвилюючись, Анатолій відкрив розділ постатейних матеріалів. В примітці до п'ятнадцятої статті пояснювалося: такі особи мають право в анкетах на запитання про минулу судимість відповідати «не судився».

...Скільки простояв біля прилазка, Анатолій не пам'ятав. Багато дечого передумав за цей час. Зринали знову і знову то докірливий батьків погляд, то розгублений вигляд Микитинового обличчя, то осудливе похитування голови викладача кримінального права.

Ех, Толю. Толю! У твого батька виходить краща логіка, ніж у тебе. Старий тобі не дарма говорив про справедливість!

Настирливі гудки автомобільної сирени вивели Анатолія із задуми. Він похапцем розплатився з продавцем і вискочив із книгарні.

...Кому приємно визнавати свої помилки? Мабуть, нікому.

Неприємно було і Анатолієві при новій зустрічі з Микитою Цибуляком. Проте він не став виправдуватися. Чесно признався Микиті, що не довчив кримінального права, а через те і наплутав.

— Пусте, Анатолію Трохимовичу! Мене і з судимістю на курси прийняли. Ось прийшло повідомлення.

Микита по черзі вивертав всі кишень, але повідомлення не було.

— Жаль. Дома залишилося, — сказав Микита. І додав вибачливим тоном: — Даремно я вас потурбував. Воно й справді, хіба всі закони в голові втримаєш?

В тому, що сказав Микита, Анатолій вловив відтінок іронії, хоча бригадир і на думці не мав кепкувати з невдачі майбутнього юриста.

Анатолій не відповів нічого. Знову пригадав розмову з батьком і загадково посміхнувся. Ні, більше старому не доведеться дорікати сина за четвірки. Про це він подбає як слід. Досвід першої консультації буде врахований?

ВОЛОДИМИР БАНДУРАК

ТРАКТОРИСТКА

— Тепер вже, товаришу агроном, я можу вам і розказувати. Сядьмо тут серед поля на травичці. А ви, дівчата, попросіть нашого кухаря, щоб сюди нам обід подавав. Тут на свіжому повітрі і пообідаємо.

Оце, товаришу, і вся моя бригада дівоча до гурту зібралася. Притомилися трошки подружечки. Дивіться, скільки зябу до полудня підняли! Гарний шматочок, правда?..

А ти, Парасю, не ховай очі в хустину, та проси товариша агронома до гурту. Глянь, який моторний удався, почув про хороших дівчат, то аж з області на поле примчав... Вибачайте, товаришу, що так жартуємо, але ми вже такої вдачі чубатої, що без жартів не можемо. Воно й робота в руках горить, коли за неї весело берешся!..

Ви хочете знати, як я трактористкою стала? Ну, добре, слухайте...

...До машин потягнуло мене ще змалечку. Бувало поганяю коней коло молотарки у кривого Остафія Кабанця, — я в нього тоді служила, — і очей з неї не спускаю. Немудра це штука, ота кінна молотарка, але, вірте, тягла мене до себе, як магніт залізо. Забуваю тоді про коней, про роботу, про все на світі... Ходжу кругом за гнідими, наче у сні. Здається, ніби ото не Степан Кучірка, а я стою отам високо біля машини і жбурляю снопи в барабан. Довкола тебе метушаться люди, а машинча в одно, мов звір голодний: гу-у, гу-у!.. Давай! Да-ва-й-й!.. Ходжу стак в мріях кругом і не помічаю, що коні вже стали, і робота через мене припиняється...

Тоді мій хазяїн, стара кривуля, як кіт до горобця, тихцем підкрадається до мене ззаду. Як цьвохне батогом по ногах, аж присіла від болю!..

— Ах ти, жебрачка погана! — лютує огидний куркуляка. Та батогом мене, батогом... Хоч і не довго жила я при колишніх пануваннях, але, правду вам кажу, лиха зазнала немало! Як згадаю — мороз поза шкірою ходить...

Думка стати трактористкою визріла в мене ще в сороковому... Це отоді, коли й на наших полях вперше появились трактори. Їх нам із-за Збручу наші брати на допомогу послали. Боже, що творилося в селі! Старе і мале вибігло дивитися на ті машини. Як світ світом, а такого дива в нас ніхто не бачив. Тоді я собі сказала: закінчу школу — буду трактори водити!..

Але... не так сталося, як мріялось-гадалося. Ледве встигла шість класів закінчити, як затьмарилось сонце — прийшли фашисти. Отоді, товариші, дуже тяжко було. Настраждалась я. Двадцять три місяці в неволі на чужині за рідними полями тужила, визволення-щастя вижидуючи... А як повернулася додому після перемоги — чорна вістка ждала мене в хаті. Фашистські прихвосні — поліцаї замучили батьків моїх за те, що пораненого партизана в себе переховували. Сільські куркулі постарались — батьків видали.

...Десь так восени сорок п'ятого — чую: в районі курси відкриваються. Серце в мене так і затіпалося.

— Хочу бути трактористкою, — кажу своїй тітці. — Попрошу правління, щоб мене на курси послали.

Моя тітка, — стара вже жінка, — спочатку аж злякалася:

— Ото мені горе з тобою! Чи ти, Насте, блекоти наїлася? Хто ж таке бачив та хто таке чував, аби дівка до отого якогось трактора пхалася! Це, небого, не бабська справа...

— Ой, тіточко, — сміюся, — ви про Пашу Ангеліну чули? Я ж вам про неї недавно в газеті читала. Вона не тільки трактори водить, але своєю жіночою бригадою на весь світ прогриміла! Це, тітко, кажу, не за панської Польщі, коли жінці була одна дорога — від печі до порога. Поїду-таки, тіточко!

Швиденько за хустку — і в контору колгоспу. Бо я вже, ніде правди діти, така зроду-віку вперта, на що наважусь, то вже, хоч гинь.

— Спізнилася трошки, Насте, — говорить мені голова. — Кандидата на курси ми вже підібрали: Василя Лесишина завтра від нас посилаємо.

Стою перед столом, мов на колючках босою ногою, і на плач мені збирається. А бригадир Петро Гамула взяв мене за плече.

— Ти, — каже, — Насте, послухай мене старого. В нас так говорять: як не пиріг, то не пирожися. Таке-то й з тобою, дочко. Доручило тобі правління ланку, то здобувай собі з дівчатами медалі біля своїх буряків. До того, бачу, воно йде.

— Чи я кажу, що мені в ланці погано? Але серце моє до машини ще змалку лежить.

Прийшла я додому, сіла на лаві і задумалася. Невже ж всі мої мрії так і розвіються, як оті листочки по вітру? Де ж шукати поради? Хто підтримає сироту, люди добрі, хто? Хто розчовпає нашим сільським консерваторам, що жінка в радянській країні велика сила?..

Піду завтра в райком партії — твердо вирішила я. Розкажу про все, пораджусь. Там мені, напевно, допоможуть! І як я раніше про це не подумала.

Так я собі в думках б'юся, а Катруся Лесючка, подруга з моєї ланки — на поріг. Глянула на мене — і в сміх.

— Ти чого, каже, крила опустила, ніби ота курка на дощі? Фе-е! А ще й комсомолка! Ану, голову догори, трактористко! Наші комсомольці за нею по всьому селу літають, а вона закрилась у хаті і ніс витирає. Збирайся скоріш, Сидір Гнатович, секретар парткому в село приїхав. Узнав він про твої задуми, комсомольці розповіли, тебе підтримують. Не сумуй, поїдеш на курси.

— Катрусю, голубко, це правда?

— Ой-ой, пусти ж мене, Насте, бо задушиш. Лиши оці пестоці для свого Юрка. Він цього, бігме, варт.

...А через три дні я поїхала на курси, ще й не сама: зо мною Василь Лесишин, комсомолец з нашого села. Партійна організація таки допомогла мені влаштуватися!

Правду сказати, спочатку мені на курсах було ніяково. Чому, питаєте? Уявіть собі: сидять кругом тебе тридцять хлопців, та всі молоді, як сама молодість. А нас дівчат, між ними, — на пальцях порахувати б можна...

Знаю, що про мене в селі говорять. А особливо ворожі хвости плещуть: «Ви думаете, що Насті Теслюковій так дуже тієї науки захотілося? Ага, надійтеся! Прости, боже, за хлопцями побігла аж до міста». Ви смієтеся, товаришу? Ага, вам тепер смішки, а мені було горе. Чи не сховати, — думала я, — свій гонор до кишені і не піти звідси завчасно?

Але тут допомогла мені моя вперта вдача. Сказала собі раз, що буду трактористкою, то буду! Чи жати, чи ні, а сіяти треба.

І що ви думаете, товаришу агроном? Вік згадуватиму оті радісні дні навчання! Зранку — за партою, мов школяр за книжкою, а після обіду — в майстерні емтеесу. Керував нашою групою старий механік, Іван Григорович Голуб. Кажу вам, не людина, а золото. Було, зберемось у майстерні, а він розбере геть чистісінько трактор і давай показувати та розказувати, як з книжки. Ми обступимо його кругом і слухаємо, рокривши рота, мов діти цікаву казку. А потім він командує нам:

— Ану, голуб'ята, тепер попробуємо скласти нашу машину!

А ми цього тільки й ждемо. Звичайно, спочатку в нас не в'язалось до ладу. Майстер вчить-показує:

— Оце, діти, сюди, а оте туди... Сказано: очима добре дивись, а руками звикай! Тоді й діло буде!

Не раз і сміху було. Вимажемося бувало в мазуті, як ті сажотруси в димарі, лиш очі нам світяться. А Іван Григорович сміється в густий сивий вус: — отут і стара приказка в пригоді — любиш кататися — люби й санчата возить!

А ввечері, вже в хаті, знову за книжку. Ой, скільки мені наганяти ж треба. Мов голодний на хліб, я накинулася на книги і засиджувалася довго. Так було всю зиму.

А напровесні — в поле. Наша бригада попала в колгосп мого села. Ой, яка ж я була рада! Хоч тоді ще тільки причіплювачем працювала, але й це для простої селянської дівчини честь неабияка! Може ні?

На полі зустрів нас бригадир, Петро Гамула, отой самий, що восени кепкував з мене, і лукаво посміхнувся:

— Бачу, що не довіряють ще тобі, Насте... Он на другорядну роботу поставили! То на це треба було тобі аж цілу зиму стратити.

Зачепило мене за живе:

— Це ще побачимо, вуйку!

— Ну, ну, не сердься. А мені що? Я тільки думав, що, може, знову в свою ланку повернешся, бо бачу, що трактором орати — не лопатою махати.

Десь так у квітні кличе мене директор:

— Чула, Насте, новину? Оце прибула нам нова партія тракторів. А з кадрами у нас, сама знаєш, поки що тугувато. Тому я вирішив: сідай, Насте, на трактор. Я давно знаю, що ти про це мрієш. Правда?

А в мене від несподіванки серце перестало битись. — Ви не жартуєте? — кажу.

— Які ж тут жарти? Дивись сама: ось біля гаража стоять новенькі, аж блищать, прямо з заводу. Вибирай, який до вподоби! Ну, як?

— Попробую, товаришу директор...

Ще того ж дня, у такому ж комбінезоні як і всі трактористи, сиділа я на своїй машині і вела її по артільному полю. Серце в грудях танцювало, душа співала, наче той жайворонок над головою. Ой, держись тепер, Насте! Покажи-но всім-всім, що ти гідна держати в руках оце кермо!

Отак, товаришу, я стала трактористкою.

Ще хочете знати, як я в бригадири вийшла? Це вже було тоді, коли про мене в газеті написали, що я по три норми за день виконувати почала. А як тут не виконувати, коли любиш свою працю, коли душу й розум в неї вкладаєш! А любима праця, самі знаєте, не праця, а співанка. Співаєш її — не наспіваєшся.

Виявилось, що я добрий початок зробила, бо на другу осінь лише з нашого села аж дев'ять дівчат на курси заяви подали. А цієї вже весни мене над ними бригадиром поставили.

Тепер у нас своя жіноча бригада. Не стану хвалитися, але вам відомо, що про моїх дівчат вся область знає. Ми ж перші в нашій області впровадили досвід кубанських механізаторів — погодинний графік. Тепер так працюють всі наші тракторні бригади.

Чую я, і в газетах пишуть, що й по інших районах і областях жінки трудовими подвигами славляться, країну свою, мов квітами, квітчають. Та й зникли з нашого Прикарпаття оті всі консерватори, які ще так недавно насміхалися з моєї мрії. Ось, гляньте, товаришу, на оцю чор*

ноброву трактористку. Ви б ніколи не вгадали, що Парася — внучка отого самого Петра Гамули, старого бригадира з нашого колгоспу. Та й Петро Гамула вже нині не бригадир, а голова укрупненого колгоспу. А з того часу минуло всього-на-всього чотири роки. Оце тепер мене найбільше тішить. Ну, скажіть самі, товаришу, як тут не радіти, коли на твоїх очах щодня ростуть наші люди?

Далеко шукати не буду. Скажу про себе. Що мене, сироту, ждало за панського ладу? У наймах на фільварку була б. Це замолоду, а на старість — дірява торба!

А нині чого я варта! Звідусюди шана і повага, аж не віриться. Як то у нашій державі проста людина на вагу золота цінується!

Було, за старих порядків пани та підпанки мали нас за робочу худобину. Пригадую: пан Вонтрубка, отой самий, що в тридцять дев'ятому, пробачте, без штанів у Румунію втік, любив після смачного обіду і чарки «монопольки» покепкувати з прислуги:

— Ану, лайдаки*, пся крев, хто розгадає загадку, дам два злоті.

— Яку, пане жондцю? **

— Що то за звір, що по дворі ходить, а неба не бачить?

— То, прошу пана, свиня.

— Га-га-га! — трясеться черево в пана. — Сам ти свиня та ще й з рилом! Отой звір — то галицький мужик, хлоп, пся крев. А зрештою, то все одне! Ге-ге-ге!..

Отак було, товаришу. То біда гнула колись селянина додолу. А нині колгосп розбагатив нас і підняв наші голови догори. Наш колгоспник сьогодні не тремтить за кусень хліба, як безробітний в америках-канадах, бо він спокійний за своє майбутнє. Оце й радує мене нині!

Цієї весни я стала кандидатом нашої партії. Комсомол, а тепер рідна більшовицька партія показують мені прямий шлях у житті, по якому я йду вперед з відкритими очима і чистою душею. Що написано у Леніна і Сталіна — то ж ота жива вода, що оновлює людину. Ось звідки в нас свідомість береться!

* Лайдак (польське) — ледар, волоцюга

** Жондця — панський управитель.

О! Та мої дівчата вже й мотори завели, мене дожидають. Вибачайте, товаришу, але мені також пора. Сонечко вже сполудня повернуло. А осінній день який? Як то кажуть: днина — година, прогавиш — не наженеш і кіньми.

Ви питали мене, — де кінчаються мої гони? А я вас спитаю: хіба ж їм є межа? Нині, як сяду за своє кермо, то ген аж туди, скільки око сягне — все воно тепер моє, все воно — наше. Зникли з нашої землі межі, а з ними — злидні та горе. Тепер сіємо на колгоспних полях радість, а збираємо — щастя!

ВЯЧЕСЛАВ СРІБНИЙ

БУКЕТ КВІТІВ

1

Все це було так несподівано, що вже готуючи свою випробувану машину «ЗІС-150» до тривалого рейсу, Іван Поляков, здавалося, сам недосить усвідомлював, що саме йому належить робити. Він був заклопотаний одним: нічого не забути.

Тієї ж ночі він вирушив до місця призначення. Їхав не поспішаючи, придивляючись до дороги. Вона не радувала. Два крутих повороти в райцентрі, один зразу ж за мостом, необгороджений переїзд на околиці. Правда, далі стрічкою проліг грейдер, обсаджений лісо-смугами.

Нарешті, за останнім поворотом світло від фар виврвало з темрями нове цегляне зерносковище колгоспу «Новий лан», яким законно пишалися в усьому районі. Кілька постатей зраділо махали руками. А ще через мить, коли машина спинилась, хтось відкрив дверцята кабіни, і почувся молодий дівочий голос:

— Добрий вечір, Максиме!

— Це не Максим, — відповів Поляков не зовсім ввічливо.

— Незнайомий... — промовила дівчина розчаровано. Не глянувши на шофера, вона причинила дверцята, обернулася і побігла до подруг. Дзвінкий дівочий сміх збудив нічну тишу.

— Нема Петра — прийшов Гриць... — не то з жалем, не то співчутливо промовив хтось, коли шофер зі-

йшов з машини. — А ти не звертай на них уваги. Вони всі тут за Максимом Бреусом сохнуть. Сказано дівчата...

— Де ваш голова? — перебив балакучого товариша Поляков.

— Жде вас у правлінні. Ви з автороти?

Не відповівши нічого, Поляков попрямував до контори.

— А, приїхав, нарешті! — зрадів голова, підводячись з-за столу.

— Так, приїхав... Замість Бреуса, — відгукнувся Поляков.

Це було сказано таким тоном, що Дорош — ще міцний, з облісинками — обвів поглядом присутніх і, помітивши дівчат, що стояли біля дверей, раптом засміявся.

— От язикаті... Вже й проговорилися. — Та зразу ж серйозно додав: — Для мене байдуже, хто возитиме зерно. Позавчора Бреус вивіз з колгоспу імені Будьонного сто п'ять тонн зерна. Ми вирішили здати державі завтра не менше ста тонн... Зрозуміло?

Дорош вперше бачив цього довгов'язого, трохи незграбного і, видно, небалакучого шофера в мішкуватому комбінезоні. Але з першого ж погляду зрозумів, що цьому хлопцеві буде важко змагатися з кращим шофером району моторним і веселим Максимом Бреусом. Тому, обговорюючи з членами правління деталі наступної роботи, він попередив водія:

— Май на увазі — на молотьбу і хлібоздачу на завтра у нас мобілізовані буквально всі працездатні. Наші старики — Федір Васильович Голобородько і Мусій Тихонович Муха самі напросились допомогти вантажити зерно. Будемо молотити і возити хліб цілу добу.

— Все знаю. Для цього я й приїхав, — перебив його Поляков, уперше посміхнувшись.

— Відповідальний за вивозку — наш шановний секретар парторганізації Микола Іванович Сирота, — Дорош кивнув на мужчину в сірому костюмі. — Він у нас завклубом, але вся клубна робота тепер в полі і на токах...

— Одним словом, я вас не затримаю в рейсах. Возитиму по чотири з половиною тонни. Не затримуйте тільки вантаження. — Стримуючи образу, промовив ніби спокійно Поляков.

— Всі твої умови я приймаю, — сказав Дорош, підводячись. — На вантаженні буде дванадцять чоловік, на

роєвантаженні — вісім. Досить? Зараз скажу, щоб підготувати третій комплект мішків. Все? Тоді йди вечеряти і спати. Відпочинь.

2

Світанок застав Полякова на ногах. Та й село не спало вже. Коли він приїхав на тік, край кукурудзяного поля, там уже кипіла робота. Колгоспники віяли зерно, доставлене від комбайна. Чотири штабелі мішків чекали відправки. Перші промені сонця золотили стиглі хліба, що злегка хвилювались неподалік. Біля кукурудзи вився синюватий димок з багаття, на якому варився сніданок.

— Давай сюди! — гукали хлопці зраділо, побачивши велику зелену машину.

— Оце так машина!

— Заїжджай між мішків! — командував Сирота, показуючи, куди їхати.

Коли Поляков зупинився між штабелів, кілька дівчат заглянуло в кабінку, і знову він почув розчароване:

— Незнайомий...

Поки Поляков ще раз оглядав ресори, колгоспники відкрили задній борт, і чотири пари вантажників уже накидали мішки у кузов. Кілька дівчат, стримуючи сміх, кивали на шофера, переморгувались.

— Ех, розв'язався мішок... — почувлося на машині.

— І хто це так недбало зав'язав?

— А я знаю. Це Мусій Тихонович, — сказав здоровий червонощокій хлопець у військовому кашкеті.

— І не я, — заперечив ображено метушливий дідусь, що складав мішки на машині.

— Не компрометуйте Мусія Тихоновича, бо зовсім кине роботу, — попередила дівчина у картатій спідниці, і ширий сміх прокотився над степом.

Машину навантажили. Але уповноважений колгоспу, що мав супроводжувати її, щось з'ясовував біля ваг. Скориставшись з цього, Мусій Тихонович підійшов до кабіни. Посміхаючись у рудуваті прокурені вуса, сказав:

— Дивись, шофере, — добре возитимеш — преміюємо. Он хлопці викликають тебе на змагання. Є тут у нас три Грицька. Два — комсомольці, а третій буде скоро... Та всі завзяті!

— Не вірте йому! — крикнула одна з дівчат. — Він у нас слабкий на язик...

Мусій Тихонович оглянувся.

— Та цитуйте! — Тоді до шофера: — А як не жонатий, ще й оженимо. Ох і дівчата у нас... На весь район! Ти тільки глянь. Ото чорнява у білій хустці, челурна така.. Тетяна Голобородько, наша краща артистка самодіяльності. У рябенській спідниці, моторна — Марія Дорош, дочка нашого голови. Одна біда, правда, дуже гострий язик у неї. Якщо не сподобаєшся — не підходь: всю правду в очі скаже. А ото чорна, як циганка, — Параска Криворучка, удова. Не дивись, що худорлявенька і непоказна, та робить за трьох. Тільки дівчата, знаєш, люблять, щоб з ними загравали... Був тут у нас Максим Бреус. Отой умів жартувати...

Загальний регіт вкрив його слова. Та Поляков все ж почув:

— Е, такий довіку не ожениється.

— Щось дуже сурйозний...

В цей момент в кабінку вскочив рухливий парубок без лівої руки, і Поляков натиснув на педаль стартера. За хвилину машина мчала степовим шляхом вздовж кукурудзяного поля. Тоді звернула на знайомий грейдер. Тільки вітер шумів та два червоних прапорці тріпотіли на бортах кузова, показуючи, що машина робить швидкісні рейси. І тому незнайомі шофери зразу ж давали дорогу, а знайомі ще й дружньо махали рукою.

Від переїзду і до самого пункту «Заготзерно» Поляков мчав, майже не зменшуючи швидкості.

Все було розраховано до дрібниць. Зваживши машину на запасних вагах, де чекала чергова вагарка, Поляков майстерно, на повному ході влетів під святково прикрашену арку і спинився тільки біля останнього складу, до вікон заповненого зерном.

І тут все було підготовлено. Кілька колгоспників, схопившись на ноги, метнулися до машини.

— Заїжджай прямо на брезент! — крикнув один з них.

Поки Поляков скочив на землю, задній борт відчинили, і мішки полетіли на брезент. Кілька хвилин, і вже чулося:

— Шофер, готово!

— А пробу зерна?.. — майже злякано спитав Поляков.

— Уже взяли. Он дівчина побігла в лабораторію, — була відповідь. — Не бійся, поки не дозволять, ми не висипатимемо з мішків...

Цей темп захоплював Полякова.

— Молодці, хлопці! — не втерпів він сказати своєму супутнику, виїжджаючи з пункту, — здорово організували.

— Це наші цегельники, — сказав Мишко не без гордощів. — Бригада Оникія Притули. Вчора тільки закінчили класти стаціонарну зерносушарку на випадок дощів і самі попросилися на розвантажування.

Назад машина мчала ще швидше. Сонце уже підвелось, і його проміння щедро заливало степ.

То була радісна, захоплююча картина жнив. Довкола бігли родючі поля Полтавщини. До самого обрію вишикувалися копи, рясніли сорочки, хустки трудівниць, що прославили ці поля. То тут, то там, серед високої пшениці лопотіли крилами жниварки, велично пливли комбайни. Ніби капітани, стояли біля їх штурвалів засмаглі, обвітрені комбайнери. Потім лісосмуга закрила степ.

На полях колгоспу імені Будьонного курився димок з локомотива. Звідси Бреус возив зерно. До колгоспу «Новий лан» залишилося п'ять кілометрів. І Поляков, стримуючи радісне хвилювання, натиснув на педаль газу до кінця.

— Ех, держись, Максиме! — крикнув він і раптом заспівав пісню. То була його улюблена пісня про фронтових шоферів.

3

Коли Поляков повернувся до віялок, біля них знову здіймалися штабелі мішків. Але бург дорідної пшениці, відливаючи в проміннях сонця червоним золотом, здавалося, не зменшився.

— Ну як, розвантаження не затримало? — запитав Сирота.

— Розвантажили за чотири хвилини, — відрепортував Мишко. — А всього рейс тривав п'ятдесят три хвилини. Можна ще швидше. Тепер шофер знає і дорогу і всі місточки.

А позад машини вже чулося:

— Сюди давай!

— Закривай борт!

— Ой-ой! Дівку прикидаєте...

І знову машина мчала пслем, тільки курява стелилася вздовж лісосмуги.

З кожним рейсом сонце припікало все дужче. Зустрічний вітер не допомагав, бо від мотора пашіло жаром, як від розпеченої топки. Піт краплями виступав на лобі шофера, але він не помічав цього. Одна думка володіла ним — треба зробити двадцять п'ять ходок...

Вона так захопила водія, що він забув про їжу. Та після одного з рейсів дверцята кабіни відчинилися: чепурна білява молодиця, лукаво посміхаючись, простягла йому миску і глечик.

— Ось вам сніданок. Яйця варені і сирі, молоко. Що хочете.

Поляков з вдячністю глянув на куховарку, взяв сніданок. Але їсти не довелось, бо ззаду вже гукали.

— Та дайте ж чоловікові поїсти! — обурилася молодиця.

— Досить... досить... спасибі... — і Поляков знову включив швидкість.

Про його рейси вже знали всі на пункті, весь район: великий плакат біля ваг повідомляв, що Поляков став на стахановську вахту миру. І це ще більше підбадьорило водія. Він уперто боровся за кожну хвилину. Іноді здавалося, що людина злилася з машиною, і тому машина так слухняно виконувала її волю.

А в цей час до віялок з поля примчала порожня безтарка.

— Комбайн став! — крикнув їздовий, зупинивши коней на повному ході. — Косогонний вал зламався.

Сирота оглянувся, шукаючи очима секретаря сільради.

— Грицьку! Лети на підводі в село, дзвони в МТС. Поясни в чому справа.

Незабаром до комбайна примчав на мотоциклі механік. В МТС знайшовся запасний вал. Люди з тривогою поглядали в поле. Час ішов, але комбайн стояв... І раптом:

— Пішов! Пішов! — вирвалося у людей.

І це звучало, як клич перемоги, бо шляхом уже наближалася знайома сіривата хмарка пилу.

Серед дня біля пункту зібралося чимало автомашин; з обох сторін витяглася велика валка підвід. Одного з візників Поляков пізнав.

— Миронович... Чого куняєш? — крикнув шофер, виглядаючи з кабіни.

— Розумієш... Оце третю годину чекаємо черги до вагів, — обурено відповів той, — досі б уже вдруге привезли...

Біля воріт пункту Поляков помітив секретаря райкому партії Скибу, який щойно під'їхав. Міцний, засмаглий, він стояв, поглядаючи хазяйським оком на всі боки, зняв кепку, витер хусткою голену голову.

Поляков зупинив машину.

— Ну, як справи?.. — запитав дружньо Скиба. — Скільки ходок зробив?

— Оце дев'ять.

Скиба глянув на годинник, нагадав:

— Бреус до двох годин зробив десять...

Поляков хотів сказати, що Бреус возив хліб на п'ять кілометрів ближче, але вирвалося інше:

— Я нажену своє... Погано тільки, що доводиться по дві години стояти в черзі до ваг...

— Що ти мені анекдоти розказуєш! Тобі доводиться чекати?

— Не мені...

— А ти про інших не турбуйся. Тут є кому турбуватись.

— Товариш Скиба, не можу... — сказав Поляков, пом'якшуючи явний докір посмішкою. — Ви ж самі говорили, що хліб треба вивозити не тільки автомашинами, а й підводами. А вони ось уже півдня стоять...

Скиба здивовано глянув на шофера, ніби побачив в цьому хлопцеві щось нове, незнайоме йому. Ще хвилину тому він готовий був розсердитись, і раптом широка посмішка освітила його обличчя. — Я не знав, що ти такий!.. Молодець, Поляков. Зараз ми зважимо на твою «критику», — і він попрямував до контори пункту.

— Ти здорово сказав про черги, — вигукнув Мишко з захопленням. — Тільки я б посоромився. Не доводилось так з секретарем. Він же відповідає за весь район...

— Причому ж тут сміливість. Ми всі відповідаємо за

район, а не тільки секретар райкому. Якщо ми не допомагатимемо, один секретар нічого не зробить.

...Це трапилося під час десятого рейсу. Вже на околиці райцентра Поляков помітив на дорозі підводу з молочними бідонами. Очевидно, коні були молоді, полохливі, бо їздовий скочив з підводи і взяв коня за уздечку. Дівчина також стрибнула на дорогу. Поляков, зменшивши швидкість, і, щоб не налякати коней, в останню мить направив машину праворуч. Підплигуючи на розкиданому камінні, вона спинилася в піску. Поляков скочив на землю, стримуючи хвилювання, оглянув ресори.

— Будь ти неладний, — простогнав він, схопившись за голову. Один лист задньої ресори лопнув...

* * *

Та роздумувати було ніколи. Обережно обминаючи кожний вибій, доїхав до пункту. Автолітучка для ремонту машин чергувала тут же біля вагончика диспетчера авто-роти. Проте, виїхавши після розвантаження на вулицю, Поляков шукав очима не літучку. Його увагу привернула інша машина. То був «ЗІС-150» Максима Бреуса. Самого шофера Поляков знайшов у диспетчера. Бреус спересердя лаявся, аж почервонів. Густе чорне волосся його було скупйовджене.

— Максиме, ти куди їдеш?

— Не знаю... Куди пошлють. Їздив у Вільшани і тільки пальне витратив. З таким головою, як Авраменко, якраз виконаєш план... Багато галасу даремно. Жменями зерно у мішки досипали, бо відер не приготували. На завтра зерно залишають... Збирався рекорди ставити! От буде партактив, я йому поставлю рекорд!..

— Ідь до Дороша, — порадив Поляков, загадково посміхаючись. — Він з-під комбайна зерно возить.

— Чого ради? Ти ж возиш...

— У мене ресора зламалась. Поки заміню...

— Якщо Скиба... — почав було Максим менш переконливо, але Поляков не дослухав його.

Він знайшов Скибу біля воріт пункту. Долозівши коротко про поломку, винувато закінчив:

— Никифоре Григоровичу, якщо я затримаюсь тут хоч на півгодини, у колгоспі темпи спадають, і вони не везуть ста тонн зерна.

— Що ти пропонуєш?

— Хай Бреус одну ходку зробить. Він вільний.

— Ех, не вмієте ви показувати прикладу. — Скиба похитав головою. — Нехай їде Бреус...

— Єсть, Никифоре Григоровичу! — не змігши приховати радості, згодився Максим, коли його покликали до секретаря райкому партії. — Буде зроблено...

Проклинаючи себе, Поляков кинувся до літучки. Ніколи ще він не працював так, як сьогодні. Довідавшись, що на його машині трапилась поломка, на допомогу прибігли слюсарі з гаража, майже на руках підняли кузов, а поки міняли ресору, хлопці заливали бензин, добавляли масла в мотор.

І от машина знову мчить знайомим шляхом, наздоганяючи тінь від хмари. От-от нажене... І вже приємна прохолода обвіває обличчя. Ще мить, і знову сонце пече. Відстала тінь, і заєць не втік би, а Полякову все здається, що мотор погано тягне.

На півдорозі зустрів машину Бреуса. Він саяв. Щось нове побачив він і в очах дівчат.

— Іване Карповичу, що трапилось? — співчутливо питали вони, коли, зупинивши машину біля віялох, шофер знову оглядав ресору.

— Ой, ми переживали за вас.

— Навіть Тетяна Голобородько... коли побачила Максима.

Поляков уже знав, що то була чорнява красуня у білій хустці, дочка старого Голобородька, яка вчора прийняла його за Максима.

Та й чоловіки зустріли його наче б привітніше. Накладаючи мішки, квапили:

— Ей, хлопці, давайте швидше!

5

Вечірня прохолода принесла полегшення. Але ж і люди потомились. Щоб розім'ятись трохи, Поляков все частіше виходив з машини. Між тим їзда при світлі фар вимагала більшого напруження. З кожним рейсом було все важче проїхати ці двадцять шість кілометрів, ніби вони довшали.

Зійшов місяць. В його голубуватому сяйві все довкола набрало іншого, загадкового вигляду. В степу, ніби світляки, повзали машини, мерехтіли сузір'я вогників біля

молотарок. На сході завісу ночі розривала бліда заграва над райцентром і станцією.

Поки Поляков відвозив зерно, колгоспники, наповнивши мішки, збиралися у гуртки, сідали відпочити на купках соломи, хлопці в напівтемряві жартували з дівчатами, і раз по раз біля них вибухав сміх.

Біля віялок старики говорили про врожай, про роботу, про те, яку вигоду колгоспові дає комбайн.

— Ех, коли б оце не підпало... скільки хліба було б!.. Давно я вже не бачив такої пшениці. Центнерів по двадцять п'ять зібрали б...

— І так добре, на цьому полі по дев'ятнадцять центнерів узяли. У сусідів і того не буде...

— А здорово комбайни косять! — промовив Мусій Тихонович захоплено. — Скільки би ото ми жниварками косили... Шутейне дело!

— Можна підрахувати, — сказав старий Голобородько розсудливо. — Колись косили тільки жниварками і молотили скільки... А тепер... Оце десятий день як комбайн косить, і, вважай, кінчаємо жнива, а зайвої роботи нема — молотити ж не треба.

— Хоч би кіно привезли... — чувся задумливий дівочий голос в іншому гурті.

— А справді, Тетяно, — підхопив хтось з хлопців, — оце б зараз сюди Сашка з своєю кінопересувкою!

— Я й сама з нетерпінням жду кіно...

— Он Параска Криворучко сама кіно дає, — захлинаючись від сміху, каже Марія Дорош, підходячи до гурту. — Взятася ворожити кому що цієї ночі передбачається... Ми трохи не повмирали зо сміху, а Сирота каже: «Ну, молодець ти, Параско. Дарма що удова і двоє дітей, а духом не падаєш. Зносу тобі нема». А чого, каже Параска, мені падати духом. Діти не голодні, взуті, люди поважають.

— Давайте заспіваємо, — запропонувала Тетяна.

— Отієї, що на свято пісні співали, — несміливо попросив Мусій Тихонович, підходячи до молоді. — От подобається мені.

Тетяна стиха зворушено почала:

Де синь стоїть над краєм,
Де в росах далина,
Ізнов шумить врожаєм
Колгоспна сторона...

Вона співала з таким почуттям, що люди деякий час мовчки слухали її, зачаровані і задумливо-ліричною мелодією, і її чистим дівочим голосом. Потім один по одному дівчата, хлопці підхопили, і над степом полинуло:

І за столи кленові
Ми сядемо вночі —
Дівчата чорноброві
І хлопці сівачі.

Та з кожним рейсом було все важче вантажити машину, ніби мішки збільшувалися у вазі, і в перервах між роботою все менше співали.

— Скільки ще треба вивезти? — питали все частіше.

— Ще двісті центнерів...

— Не дотягнемо до ста тонн...

— Що значить не дотягнемо, — гримнув Дорош, — не може цього бути!

О третій годині ночі Поляков вивіз з поля останнє зерно. Треба було переїздити на колгоспний тик біля зерносховища, куди машиною підвозили пшеницю від молотарки.

Коли Поляков повернувся порожняком на нозе місце, Дорош підійшов до кабіни.

— Ну, шофере, залишилося зробити дві ходки. Витримаєш?

— Витримаю, — бадьорячись, відповів Поляков. Але поки вантажили мішки, задрімав, схилившись на бублик.

— Стомився... — співчутливо промовив Дорош. Але, зітхнувши, збудив шофера.

Машина від'їхала від току і... спинилась. Мотор замовк. Всі завмерли. Кожен готовий був бігти до неї... Та мотор знову запрацював, і машина рушила.

— Забився карбюратор, — пояснив хтось.

Скоро буде розвиднятися. Люди до болю в очах дивилися, поки сіра точка не розтанула в передранковій імлі.

6

Що то значить техніка! — філософствував Мусій Тихонович. — Починали возити — було готових всього двісті центнерів. А техніка показала. Правда без наших рук і техніка мов сліпе кошеня.

Глянь, комбайн та молотарка, а вважай, за добу скошили і намолотили вісімсот центнерів. Це не шутейне дело!

— А всього вивезли тисячу центнерів — аж шість вагонів. А возили однією машиною, — чується басок старого Голобородька. — Пам'ятаєш, раніше трьома машинами і то більше як шістсот не могли підняти.

Чекаючи машини, люди полягали — хто біля мішків, хто на зерно. Тільки Марія і Тетяна кудись метнулись несподівано. Світало. Там, де мало зійти сонце, все ширшала зеленувата смужка. Згасали зорі.

— Може знову що трапилось, щось довго немає... — промовила збентежено Марія, підходячи до гурту.

— Тю, дурна... — прошепотіла Тетяна. Її починала мучити совість, що вона так невдячно поводить з шофером.

Уже не в'язалася розмова. Всі так потомилися, що лежали мовчки. Дехто спав...

Передранкова тиша огортала село. Тільки десь за річкою гула молотарка.

Раптом хтось із хлопців підвівся.

— Даю слово, машина!..

Всі сполошилися.

— Та цитьте! От мовчіть...

Справді, десь вдалині ледве чутно народжувався вуркотливий звук мотора. Хтось полегшено зітхнув:

— Точно, машина їде.

Люди схопилися на ноги. А незабаром з імли вирвалося два тремтливих голубуватих промені, і спалахнуло два вогники. Потім вони зникли за бугром і з'явилися ближче.

Остання машина була й найважча, бо кожен мішок здавався ніби наповнений свинцем. Її вантажили усі.

— Ну, готово! — гукнув хтось. — Злазьте, хлопці!

— Будіть шофера!

До кабіни підійшла Тетяна.

— Іване Карповичу!

— Що? — почулося з кузова, і всі зрозуміли, що на цей раз шофер теж допомагав вантажити.

— Голова кличе вас.

Поляков зійшов на землю. Тільки тепер відчув, наскільки стомився. Назустріч йому вийшов Дорош.

— Ну, Іване Карповичу, велике тобі спасибі, — сказав він, стискаючи шоферову руку мозолястими пальцями. Поляков розгублено дякував: — Ну чого ж спасибі... Я працював, відбув свою зміну. І далі так буду. — Ухо-

пивши обидві Дорошеві руки, він з усієї сили струснув їх і обернувся, щоб бігти до машини.

Та в цей час до нього підійшла Марія і мовчки простягнула йому великий букет.

Поляков остаточно розгубився, почервонів. Добре, що в такий час на щокі нехто нічого не побачить.

До них підбігли усі. Дівчата дивувалися. Та й не тільки дівчата. Мусій Тихонович бубонів: — І де вони тих квітів уночі дістали?

Марія тільки й сказала два слова: — щира подяка. Але як це підняло Полякова, ніби з милих дівочих уст зірвалася буря і понесла його вгору, від чого зашуміло в голові і так приємно затремтіли руки, ноги. Він притиснув до грудей букет і ніби десь здалека долітали до нього слова Дороша: — Вчора газети писали про Бреуса, а про Полякова ми нічого й не знали. А сьогодні, самі бачите, він не гірше Бреуса. Чому? Тому, що ми всі допомагаємо в роботі один одному, і кожен з нас працює не на себе, а на всіх. Це велике діло...

Хтось торкнув Полякова за плече. Він глянув ліворуч. Винувато посміхаючись, Тетяна простягала пишну червону айстру, і в тиші вирізьбився її голос: — А це Максимові передайте.

Тетяна мимоволі нагадала всім, що без Бреуса вони не перевезли б ста тонн, та ще зрозуміли всі, що квітка ця означала для дівчини значно більше, ніж будь-який букет.

Тільки Поляков, здавалося, не зрозумів цього. Деякий час він стояв мовчки, не в силі вимовити ні слова.

— Спасибі... спасибі, товариші...

Ще дужче притиснувши квіти до грудей, він попрямував до машини і враз спинився. Поки він вантажив, хтось оздобив машину, мов молоду. Квіти були на радіаторі, біля фар, на кабіні.

Схід сонця він зустрів на шляху. Сонце випливало з-за прозорої зеленої молоді лісосмуги, і його сліпучо-яскраві проміння заливали поля з копами і скиртами, далекі села, весь світ.

Так само світло і радісно було і на серці у Полякова. Він знав, з яким нетерпінням його чекають вдома Наталка і синок Сашко. Велика гордість за свою скромну професію переповняла в цю мить душу шофера. Згадуючи все, що відбулося за останню добу, він раптом подумав, що Максим і Тетяна дуже підходять одне до одного.

ВАСИЛЬ АНОХІН

СПІВАЄ СЕРЦЕ

Комсомольсько-молодіжний ансамбль готувався до обласної олімпіади. Про це знали на селі всі — від малого до старого, і щовечора в клубі було людно. Приходили послухати нові номери ансамблю, взяти про новини, чи всі, кого визначено, поїдуть. І хоч присутніх у залі суворо попереджували, але вони голосними розмовами та зайвою метушнею заважали репетиціям.

Це нервувало художнього керівника клубу Дмитра Залізка. Та головна причина його поганого настрою була не в цьому. Соліст оркестру тракторист Іван Цимбалюк, який завжди одержував похвальні грамоти на олімпіадах, не повернувся з Москви. Поїхав два тижні тому в екскурсію, мав бути ще вчора, але тут несподівано надійшла телеграма — поїзду продовжено на тиждень, бо вирішили відвідати Донбас.

Хоч парторг колгоспу Верхоляк і переконував Залізку, що незамінних людей немає, та його це мало заспокоювало. Взагалі так, звичайно, він у принципі не заперечує проти цього правила, але хто з молоді заступить такого майстра як Іван. Довелось Залізкові вислухати парторові докори, що не думає він вчасно про кадри, не готує резерви. Були причини нервувати.

...Так і вирядив парторг через два дні своїх артистів, не дочекавшись Івана. Вирядив і попрямував на колгоспну садибу.

На просторому подвір'ї, обсаженому молодими тополями, розпрягав коней старий Цимбалюк.

Ще не встиг Верхоляк наблизитись до нього, як той збив на потилицю свого вицвілого капелюха і жваво загомонів:

— Товаришу парторг, там на сільськогосподарську виставку такі чудеса понавозили, що тільки ахнеш. І до чого ж мудра людська голова!

Парторг неуважно подав руку Цимбалюкові. Він все ще не заспокоївся від того, що ансамбль поїхав не в повному складі, і слова про виставку ніби звідкись здалеку долітали до нього.

Цимбалюк зрозумів це і знову повторив:

— Ех, і виставка! Ну й виставка! Чого тільки не навезли!

Верхоляк спохватився і, щоб приховати свою збентеженість, поквапливо випалив:

— На те й виставка, щоб усі побачили рясний урожай та колгоспне добро. А як павільєси нашого району, чи вже обладнаний? — запитав і зняв довгу соломинку з сутулої спини Антона Цимбалюка.

— Готовий. Стоїть, мов дзвіночок. Завтра відкриття. І нашому колгоспові відведено почесне місце — прямо в центрі виставки. Хочеш не хочеш, а від наших коників очей не відірвеш, — задоволено посміхнувся Цимбалюк, розправив надвоє сиву борідку, а потім додав: — Зустрів я по дорозі наших артистів. Куди ж це годиться? Кричать на все поле, та ще й проти вітру. Так і голос зірвати можна, а потім червоніти за них... Да... хотів сказати, як ще це без цимбаліста? Івана ж нема. Дивлюсь — тільки Юрко із скрипкою. Та завжди ж мої Юрко та Іван разом.

Парторг трохи помовчав, оглядаючи поцятковану мідними бляшками зброю, а потім зім'яв соломинку в руках, відповів:

— То ж і біда, що оркестр буде без цимбаліста, — і розповів старому про телеграму.

— Значиться, Іван підвів... Розумію, не його вина... Але що ж тепер робити? — якось винувато промовив старий Цимбалюк і пошкріб борідку.

— Нічого не поробиш, чим багаті, тим і раді. Думаю, що вийде і без нього непогано, — сказав Верхоляк і повернувся йти.

— Та, товаришу парторг, як же воно без цимбалів? Без них і музики не чути.

— І Залізко це казав, а що ж зробиш, коли раніше не подумали. Ансамбль молодіжний, і замінити треба не підтоптаними, а молодими.

В Цимбалюка прояснилось обличчя. Довгими руками, мов півень крилами, він хвацько вдарив себе по стегнах і радісно крикнув:

— Я заміню!..

— Ви що, жартуєте? — перебив парторг. — Теж молодь! Що вас в інститут краси спішно везти, щоб оті зморшки розім'яли та бороду висмикали. Та що ж це за молодіжний ансамбль, коли отакий юнак з бородою на сцену вилізе. Та й репертуар складний, вони нові пісні вивчили.

— Та, боронь боже, хіба я не чув, як на репетиціях вони грали? Та я... я ж старий цимбаліст, а ви мене так конфузите. Ви ж парторг, то що ж від імені парторганізації чи що мені мінус ставите?

— Та не ставлю мінуса, але не клеїться така борода до ансамблю. Панораму зіпсуєте.

— А я так гадаю, що один старий на весь ансамбль діла не ламає.

— Ну, що ж, я не суперечу, але ви, Антоне Івановичу, мабуть, уже спізнались. Треба було раніше. У них тут остання репетиція відбулась, — напівпогодився Верхоляк.

Але Цимбалюка годі вже було чимсь переконати. Щоб оце в такий час, коли зажили в достатку та душа радіє, лежали нерухомо цимбали — гордість Цимбалюківської родини? Та треба вдарити по струнах так, щоб обласний секретар партії почув і батькові Сталіну передав, як то ми радіємо.

Парторг міцно потис йому руку і попередив, щоб не барився, а запрягав кращі коні і швидше їхав, щоб, справді, не запізнитись.

Цимбалюк подякував за пораду, але від коней відмовився, мовляв, хай краще відпочивають, а він добереться до району першою-ліпшою машиною.

Дома поквапно переодягнувся у вишивану сорочку, трохи підстриг обвислі вуса, а потім поклав у чохол цимбали і подався на брукований шлях.

* * *

Антон Цимбалюк з цимбалами за плечима увійшов в приміщення обласного театру, в якому торік був на обласній нараді передовиків тваринництва. Ось і знайомі

сходи. Стараючись не стукати підкованими закаблуками, він підійшов до входу в фойє. Тут юрмилось багато людей. Біля дверей стояв літній чоловік з пишними чорними вусами, одягнений в темносиній формений костюм із срібними лампасами на штанах і такими ж стрічками на рукавах. «Мабуть спізнився», майнула думка в Цимбалюка. На мить зупинився, скинув з плечей цимбали.

— Вам куди, чоловіче? — пробасив вусач.

— Як, куди? — здивувався Антон Цимбалюк. — В театр, виступати.

— Ваше запрошення? У нас тільки по запрошеннях, — з незалежним виглядом промовив вусач.

— Яке запрошення?.. Нічого в мене немає... А-а, мандат? — здогадався Цимбалюк. Він поспішно розв'язав чохол, і струни безладно бренькнули.

— Ось, будь ласка, мій мандат! — заграла посмішка на устах.

Вусач вагався якусь мить, а потім усміхнувся: — на мою відповідальність. Проходьте. Отуди тільки поспішайте — ліворуч, — і пропустив Цимбалюка в двері.

У світлому фойє було багатенько людей... Одні сиділи на м'яких червоних кріслах, інші походжали, розглядаючи щось на стінах. Видно, початок не скоро, але з своїх нікого не бачив. Цимбалюк насторожив вуха і оглянувся, щоб когось спитати. Напроти дивилося на нього дуже знайоме обличчя з борідкою. Він на хвилину оторопів.

— Тю, халепа, та це ж люстро таке, — пробурмотів собі під ніс і ступив кілька кроків уперед. Обличчя не поворушилось, а тільки, здавалося, ще більше розплилося в усмішці. Ще крок — і він усе зрозумів. Це висів його портрет поруч з іншими, а зверху золоті літери промовляли: «Передовики сільського господарства нашої області».

Очима вп'явся в підпис: «Антон Іванович Цимбалюк — старший конюх...» А далі вже не міг прочитати: очі затьмянилися сльозою, серце несамовито застукотіло в грудях, ледве не випали з рук цимбали. Стояв і дивився, наче через шибку, зволожену диханням. Непомітно змахнув сльозу. Пробіг поглядом навколо. Портрети можна було перерахувати — не так їх багато. А напроти, у масивній позолоченій рамі, стояв з книжкою в руках товариш Сталін і поглядав, здавалось, то на портрет Цимбалюка, то на нього самого.

— За що ж це мені така честь?.. Не сподівався, — прошепотів і притис до грудей цимбали.

За спиною почув дитячий голос:

— Мамо, мамо, дивись, ось живий герой стоїть проти свого портрета.

...Перед виступом Цимбалюк з Залізком провели репетицію в окремій кімнаті. Старому цимбалістові не довелося блукати манівцями в піснях, він швидко схоплював мелодії, та й дома не раз прислухався, як сини грали.

На сцені було так ясно, наче хтось переніс сонце за лаштунки, тому без звички Цимбалюкові довелося мружити очі. Після виступу ансамблю настала черга Антона Івановича із своїм сином. Вони вклонились глядачам. Старий поклав цимбали на коліна, а Юрко підніс блискучу скрипку до підборіддя. Слухачі зустріли їх дружними оплесками, але через якусь мить усе вщухло.

— Синку, не підведи! — прошепотів батько і благально подивився на скрипаля.

Юрко торкнувся смичком струн, і чистий звук здійнявся і полинув по залу. А батько змахнув молоточками, і вже, здавалось, не одірвати їх від цимбалів. Бігають вони по струнах, розігрівають серце старого, і він незчувся, як заспівав про самого себе, про любих і близьких, про найдорожче в житті — батька народного.

Музикантів викликали вдруге, втретє...

Зі сцени Цимбалюк зійшов випростаний, помолоділий, з сяючим лицем. Проходячи повз свій портрет, мов ненароком, ще раз глянув, удаючи перед сином, що йому байдуже, а насправді відчуваючи себе, мов на крилах.

В дверях знову зустрівся вусач. Цього разу він був набагато привітніший і зачепив Антона Івановича перший.

— Не знав, що з вас такий майстер сцени, — немов виправдовувався той і простягнув йому пачку з сигаретами.

Вони обмінялись цигарками.

— Бачте, я майстер, тільки не сцени, а ферми, — не то зі скромності, не то з гордості відповів Цимбалюк. — От, прошу, завітайте завтра на виставку, побачите моїх жеребчиків.

Він би ще говорив, але Залізко вже вдруге повертався до нього і тягнув за рукав, бо ж ансамбль одержав запрошення виступити ще в клубі залізничників.

...Наступного дня всі учасники самодіяльності пішли оглядати обласну сільськогосподарську виставку.

Гучномовець на високому стовпі передавав останні вісті по області.

Потім полинули знайомі мелодії скрипки і цимбалів, покотилася пісня Антона Івановича на широкі простори і лунко відгукнулася десь на околиці міста.

— А це звідки взялось? — схвильовано гукнув Антон Іванович до своїх земляків.

— Тату, та це ж ми з вами граємо. Наш виступ учора записали на магнітофоні, — з гордістю повідомив Юрко.

Але Цимбалюк вже не чув його слів, бо знову заспівало його серце, і він вже більше нічого перед собою не бачив, крім учорашнього свого портрета та теплої усмішки вождя, звернутої до нього.

МИКОЛА ОЛІЙНИК

ЗОЛОТЕ ДНО

I

— Чули? — з нарочитою байдужістю запитала подруг Марійка, — Грицько Недоля повернувся.

Дівчата сприйняли новину кожна по-своєму.

— Скажи прямо: Гриша, — поправила подругу Настя і відвернулася, накидаючи на плечі хустину.

— Справді приїхав? — зраділа Оля, ланкова. — Ой, як добре. Тепер свого меліоратора матимемо.

Завжди весела, безтурботна Фросина підійшла до Марійки і, лукаво всміхаючись, спитала:

— А тобі ніби однаково? Либонь прибігав уже?

— Ану вас, — махнула рукою Марійка і, спустивши очі, почала складати зошити. — Ніби не можна хлопцеві до хати зайти. Приходив, тільки не до мене, до батька.

Розмова відбувалася в Марійчиній хаті, і після таких слів всміхнулися не лише її подруги. «Співай, співай, ластівко, — похитала головою бабуся Параска Трохимівна, яка сиділа на лежанці за перегородкою. — Не охоча я підслухувати чужі розмови, але сам бог видів: сиділа собі, як і сиджу, зайшов хлопець, привітався. Навіть мене, стару, запримітив... Не буду ж я затикати вуха, закривати очі свої? Та чи й не любо глянути на дітей. Хвала життю, минула тая зла година, коли навіть любитися невільно було...»

Кінцем широкого простирала вкрила стара натруджені ноги. «Парубок статечний, лихого об нім не чуто, — роздумувала вона. — Онука, здається, такої ж думки. Очі

мої, хоч і сльозяться вже, проте ясно бачили, як загорілися Марійчині щокни, коли стиснула її долоню дужа парубоцька рука... Чи не такими й ми з небіжчиком були? Правда, не мала я світлиці такої, як у Марійки, не мала й долі такої. Та чи й сміла поводитися з чоловіками отак? Тож хлопець прийшов, бо скучив дуже, а вона — зразу з ділом до нього. Та й діло ж те про болото, що з дідапрадіда за селом стоїть, надумались висушити. Чи ж мислимо? То комсомольці все. Марійка в них за начальника ніби. Батькові щодня проходу не дає, бо ж той бригадир, член правління, а це вже й до любася свого».

Бабуся Параска до того захопилася спогадами, що навіть забула на деякий час про дівчат. Тимчасом онука її, чорноброва Марійка, оповідала:

— Скрізь, як подивишся, люди воюють з природою, відбирають у неї нові землі. А ми сидимо отут. Там он Волгу з Доном з'єднали, а ми якесь болото не подолаємо...

— Та годі тобі, Марійко, — перебила Оля, — скажи до пуття, як поставився до цієї думки Грицько, що він говорить?

Ланкова розпитувала з таким інтересом, ніби від того порівняно невеликого клапця землі залежало щонайменше її майбутнє.

— Отут мені, дівчатоньки, сидить те болото, — сказала замість відповіді Марійка.

— От лишенько, — розвела руками Фросина, — коли не зійдуться, все про одне. Та якщо вже так, то давайте натиснемо на правління, хай виділяє людей, а ми попереду станемо... Поки в поле виходити, дивись і закінчимо.

— Швидка ти дуже, — не стерпіла Марійка. — Пам'ятаєш, минулого року скільки говорили про це? Всі згоджувались, підтримували, а прийшлося до діла — тиць. Сам голова сказав: землі у нас поки що і так вистачає, а рук робочих мало. І ту, яка є, мовляв, ледве встигаємо обробляти.

— Ну, значить, так і буде.

— А ми ж, комсомольці, молодь для чого? — настоювала Марійка. — Адже ініціатива наша правильна, сам голова райвиконкому схвалив її. А про що уряд дбає? Вчать нас, щоб болота осушували.

— Це правда, дівчата, — знову втрутилась Оля. — до яких пір буде мозолити нам очі це болото? Сорок гектарів... — Подумати тільки! А користь яка від нього? Ні

сіна путящого, ні води. Та ще мороки на все літо: тільки й дивись, щоб скотина не потрапила в трясовину.

— Як так, то й так, — сказала байдуже Фросина. — Я не проти.

Марійка обвела поглядом дівчат. Кожна з них ніби промовляла: «І я готова».

— Тоді завтра ж до голови, — зраділа Марійка. — Ще раз спробуємо. Не допоможе, в район подамося... А Гриша, думаю, не відстане від нас.

...Параска Трохимівна, обтяжена думками, якраз збиралася лягати, коли підбігла онука:

— Ну, ми пішли, бабусю!

— А йди, йди... та не барися, — махнула рукою.

II

Молодість. Хто не знає цих чудових, неповторних днів! Недаремно зітхала бабуся, згадуючи свої молоді роки.

Наступного дня, як тільки Марійка пішла на роботу, Параска Трохимівна, нашвидку прибравши в хаті, вийшла на подвір'я. Ось уже скільки років, як господарює вона одна, без невістки. Важкувато, але що вдієш? Після смерті Катрусі, нехай їй спокійненько лежить, син ніяк не вибере собі пари. І та не подобається, і до іншої серце не лежить. А хіба мало в селі путящих молодниць або дівчат? Так ні ж: «Встигнемо, мамо». А коли оте «встигнемо» буде — хто знає.

Щедре весняне сонце пестило теплом. Параска Трохимівна незчулась, як опинилася за ворітьми.

— Добридень вам, — зупинив її листоноша. — Ось для Марійки, передайте будь-ласка.

— А що, синку, здалеку пишуть?

Листоноша глянув на печатку: — З Ірпеня, бабусю, з-під Києва.

— Ага, ну ходи здоровий, ходи, — кивнула, ховаючи листа за пазуху.

Частенько приходила Параска Трохимівна на подвір'я колгоспу, особливо, коли тепло було. Прийде бувало по-материнському докоряє вихователькам, коли що негаразд в дитячих яслах.

Сьогодні бабуся вирішила спочатку нікуди не заходити, а знайти Марійку, віддати їй лист.

— Свиридоне, — покликкала вона літнього чоловіка, що якраз виходив з будинку правління колгоспу, — чи немає там нашої Марійки?

— Еге ж, шукай вітра в полі. Мабуть, коло Чорного болота вже. Тут таке бойовисько було...

— Та що ти? Чого б це їм?

— Справи такі. Скажу я тобі: скоро од Чорного болота й калюжі не останеться. Комсомольці беруться за нього. Синок Недолин теж з ними.

Свиридон Іванович був другом молодості Параски Трохимівни. Разом батракували колись, гуляли на вечорницях, ходили на заробітки, разом марнували свої кращі роки. Радянська влада вдихнула Свиридону Івановичу свіжих сил. В артілі йому доручили займатися птахівництвом. Справа, це правда, не чоловіча — бабська, але важлива. Та що казати! Це ж не якась там невеличка птахарня, де двадцять курок бігає, а справжня ферма.

Дуже гордився Свиридон Іванович своєю професією. Хто б не прийшов, закличе, розповість що до чого.

Ніколи не минає птахоферми і Параска Трохимівна. Де б не ходила, а сюди загляне. Обдивляться вдвох, радіючи артільному багатству, а потім сядуть, діляться новинами.

— Комсомольці, кажеш, беруться, Недоля з ними? — перепитала Параска Трохимівна.

— Так. Ось послухай: заходжу вранці до правління, чую — в голови дискусія якась. «Хай у минулому році ми не зробили цього, а тепер — годі! Зволікати не будемо!» І хто б, подумай, сказав це? Марійка ваша.

— Марійка!?

— Еге ж. Комсомольці, каже, вирішили осушити болото методом народної будови. Держава нам допоможе машинами. Як собі хочете, а в неділю ми робимо перший вихід. Голова ходить, видно, хвилюється, а перечити не сміє: ініціатива тут.

Слухаю я все те і думаю: коли людина береться за діло з охотою, — це й буде ініціатива. Так і вони, комсомольці. Почули, що і в інших місцях осушують болота, і собі задумали. Так міркую, що це діло стояще.

— То добре все це, — зупинила співбесідника Параска Трохимівна. — Однак чи вийде що з ініціативи тієї. Згадай, хіба один брався? Покопається, покопається, відірве в болота грядку землі та й сяде... Що ж голова їм?

— Що? На своєму стоїть: «Вам тільки дозволяю, завтра весь колгосп там буде. Робочої сили і так мало». Тоді Недолин Грицько до нього: «Не по сучасному міркуєте. Ось план, дивіться. Три молодіжні бригади, для кожної ділянка, обсяг робіт...» Довгенько сперечалися. Аж тут, де не візьмись, голова райвиконкому товариш Коваль на двері. Молодь — до нього. Затихло в кабінеті. Тільки чую, товариш Коваль спокійно доказує щось. Та слова які каже: «народна ініціатива», «перетворення природи»... Не пам'ятаю навіть усіх.

— Розсудлива, видно, людина, — вставила бабуся Параска.

— Авжеж, не нам з тобою рівня. Великий пост займає чоловік, — а знайде час вислухати кожного, допоможе в доброму ділі. Поговорили ото вони, згодом виходять. Голова розчервонівся, аж піт у нього виступив. А товариш Коваль уже в коридорі до нього: «Так не забудьте ж — в неділю направляємо до вас трактор з болотним плугом».

— Так і сказав? — спитала бабуся.

— Так. А Марійка рада-радісінька. Ну, думаю, їхня взяла.

— Значить, підтримав? — задумалась Параска Трохимівна.

Сонце вже піднялося височенько. Табунці білих, як пушинки, курчаток оточили стариків. Параска Трохимівна піймала декількох, посадила на руку.

— Куріпочки мої.

Серце її сповнювалося радістю і гордістю за Марійку, за небаченого «товариша Ковалья». А що, може, й зроблять добру справу.

III

Неділя. Ніколи ще на Чорному болоті не бувало стільки народу. Хіба що тоді, десятки років тому, коли власник цієї землі пан Грабінський задумав через болото прокласти шлях. Недовгий він той шлях, а багатьом вкоротив віку. Будували його восени, під дощами, на холоді, стоячи по коліна в крижаній багнюці. В добрий час ніхто б і не поткнувся сюди, але бідність, нестатки гнали людей. Влітку того року почалася імперіалістична. Що було в полі — трохи зібрали, а більше загинуло, бо саме війська

проходили. Тож мусили, хто залишився дома, йти на заробітки. Гіркий то був хліб. Щодня вивозили робітників з болота: того ревматизм крутив, інший метався в гарящі.

А пан натискував, підганяв, обіцяв винагородження. Дозарізу йому потрібна була дорога. Нею мав піти ліс, куплений військовим міністерством для фронту.

Чорне болото!

І ось тепер йому надходить кінець. Вмілі руки юнаків і дівчат взялися висушити болото, зробити з нього родюче поле.

Марійчиній радості не було меж. Три комсомольсько-молодіжні бригади, що стали поруч, швидко просувалися вперед. Під дужими ударами сокир падали кущі. Дівчата підхоплювали зрубане гілля, стягували на купи. За ними лягала широка, очищена смуга. Подруги співали улюблену пісню:

Над широким Дніпром,
Над лужком-бережком...

І здалося Марійці, що не болото осилують вони, а вийшли оце ланкою в поле, на буряки.

— Агей! Чи не загрузли там? — жартома гукнула Фросина до тих, що працювали на суміжній ділянці. — Щось на одному місці куйовдितесь.

На мить затихла пісня.

— А ти себе пильнуй!

І знов ще бадьоріше, життєрадісніше з рожевих дівчачих уст спорхнуло:

Світить, світить сонечко молоде...

Григорій Недоля ще раз обійшов ділянки, на яких працювала молодь, яка досада! Здавалося, він знав болото, як власні долоні, а тут на тобі: планування його, виявляється, не зовсім вдале.

— Ходи сюди, Марійко, — гукнув неголосно. Розгорнув просто на траві великий аркуш креслення, уточнював. — Я думаю, першу каналу краще прокопаємо паралельно дорозі, ось так.

— Чому?

Юнак переконливо пояснив доцільність зміни попереднього напрямку.

— Широка смуга болота вздовж дороги майже суха, — сказав він. — Зробимо канаву з другого боку, і через два-три тижні ділянка буде готовою.

— Ось як! А й справді непогано придумав, — захопилась дівчина.

— Придумувати тут нічого. Варто було уважніше вивчити місцевість.

Погляди їх зустрілися. В голубих, як глибокі озера, очах подруги ніби потонула хлопцева досада.

— Однак, про це потім, увечері, — сказав м'якше.

До них підбігла, вибачаючись, Оля.

— Товаришу бригадире! Грицю! — почала радісно, — ось ця ділянка, — і вона показала рукою. — Ми вже облюбували її.

— Хороші буряки будуть, — обняла Марійка за плечі подругу. — Ой, трохи не забула: в мене ж лист, з Ірпінської заплави...

— Його теж прочитаємо ввечері. І відповідь колективну пошлемо, — зупинив її Григорій. — Тепер не час, підемо.

До слуху раптом донеслося рокотання мотора, а незабаром з-за лісу показався і трактор. Він прямував, швидко наближаючись, до болота. Сліпуче виблискували на сонці лемеші болотного плуга. Все виразнішим ставав легенький передзвін гусениць.

— Підкріплення до нас, — радісно гукнула Марійка до молоді.

Коли машина наблизилась, поруч з трактористом усі побачили голову колгоспу. Федір Савич, висунувшись з кабіни, поглядом зміряв болото. Він перший молодцювато зіскочив на землю.

— Ну, як тут у вас, перетворювачі? — спробував пожартувати. — Приймете?

— З радістю, — щиро потиснув його руку Григорій, — ми чекали вас, Федоре Савичу.

— Чекали... А того не знаєте, як влетіло мені від секретаря райкому... Відсталим керівником назвав. А мені зараз до болота хіба? За врожай треба боротися.

— А це й є та боротьба, — втрутилася Марійка.

— Ти знов за своє? — Побачимо, що вийде з вашої затії.

— Приходьте сьогодні ввечері до клубу, Федоре Савичу, дещо побачите і почуєте, — зупинив його Григорій, — а зараз не тратьмо часу. — Він пояснив тракто-

ристові завдання. Той повернув машину на вказаний напрямок. Дуже заревів мотор, і сталеві відгострені лемеші поволі врізалися в болото. Широка скиба віками незайманого ґрунту вивернулася з-під плуга, ховаючи під собою невеликі деревця, кущі. Радістю пройнялися серця юнаків і дівчат.

— Оцей візьме так візьме! — чулося в гурті.

— З корінням виверне!

Григорій глянув на голову колгоспу. Обличчя Федора Савича світилось радістю.

— Добре йде! — нарешті не витримав він. — Чуєш, Грицьку? Добре йде, кажу.

— Значить, недаремна затія, — знову вставила Марійка.

— Не будь злопам'ятною, — махнув він рукою.

А трактор ішов і йшов, залишаючи слідом рівну широку борозну.

IV

Сонце зайшло. Нагріта за день земля парувала теплом. Голубі сутінки поволі вкривали поля і села, кучеряві гаї.

Параска Трохимівна поверталася додому. Сьогодні вона забарилася, у сусідки засиділася.

З відкритих дверей сільського клубу, мимо якого проходила Параска Трохимівна, линув знайомий голос. Бабуся прислухалась. Так, це говорить Марійка, її онука. Цікаво, про що вони там. Підійшла, зупинилась.

«...А ще скажемо вам, шановні друзі, — читала Марійка, — що освоєна нами ділянка заплави дала колгоспові за рік понад сто тисяч карбованців прибутку. На відвойованих землях ростуть чудові буряки, капуста, картопля й інші городні культури...»

В невеликому затишному залі сиділо чимало молоді і літніх колгоспників, але ніхто не заважав Марійці. Голос її звучав упевнено, чітко. Ось вона скінчила, гордо підвела голову. Погляд ясних очей дівчини впав на Параску Трохимівну.

— Ви до мене, бабусю? Я скоро повернуся.

Параска Трохимівна застережливо махнула рукою. «Ні, ні, говорив її жест, робіть своє діло». Голови враз обернулися до неї.

— Ходіть ближче, Параско Трохимівно.
— Сідайте до нас, Параско Трохимівно.
— Та я отут, скраєчку, коли так, — зашарілась бабуся. — Ішла собі, аж чую: онука говорить. Дай, думаю, зайду послухаю.

...Говорив Грицько Недоля:

— Наші друзі з-під Києва пишуть, що Микита Сергійович назвав Ірпінську заплаву золотим дном. Це так. Я був там, коли вчився, власними очима пересвідчився. На відвойованих у природи землях ростуть чудові урожаї городини, кормові культури для худоби. А хіба в нас, на Волині, не те саме? Треба тільки взятися. Держава допоможе нам освоїти болота, розкрити їх золоті надра. За технікою діло не стане. Сьогодні ви наочно переконалися в цьому. Вношу пропозицію: звернутися до молоді нашої області з закликком широко розгорнути наступ на болота. А на змагання давайте викличемо сусідній колгосп «Шлях Ілліча».

Останніх слів Параска Трохимівна недочула. Їх заглушили дружні оплески. «Як змінилося життя! — думала бабуся. — Десяток літ тому такий парубок і думати б не смів про те, що каже... Золоте дно!» Вона знала Григорія маленьким затурканим дітлахом. Батько його, старий Недоля, скалічив ще під час імперіалістичної. Сім'я ледве зводила кінці з кінцями. Справжнє життя прийшло до них лише в пам'ятні дні осені тридцять дев'ятого...

Коли в залі затихло, слова попросив голова колгоспу.

— Перетворення боліт, — почав він, — важлива справа. Це розширення посівних площ...

— Це нам відомо, Федоре Савичу, — зупинила його Фросина, що сиділа на першій лаві.

— Як думаєте допомагати? — спитали з залу.

— Чому відтягуєте роботи?

— Та я, звісно, не проти, товариші, — викручувався Федір Савич. — Думав, яка користь з того болота.

— А воно, виявляється, є користь, ще й велика, — додала в тон голові Марійка.

— Як бачите... Одним словом, — рішуче заявив Федір Савич, — дзвонив я оце недавно в МТС, щоб другий трактор прислали.

В залі пронісся схвальний гомін.

— Оце вірно!

— Давно б так!

Після голови виступали хлопці й дівчата, обіцяли не поступитися в змаганні, вносили пропозиції. Слова їх глибоко западали в серце Параски Трохимівни, молодили його. «Золоте дно», повторювала вона в думках. Старій хотілося і собі чимсь допомогти молоді, бути з нею завжди і скрізь разом.

Идучи додому, Параска Трохимівна розповідала Марійці:

— І є на тому болоті троє великих джерел. Коли прокопати од них канали, вода не розходитиметься, стікатиме, а земелька сохнути буде.

— А ви пам'ятаєте місця, бабусю? — радісно спитала онука. — Покажете нам?

— Та вже ж, покажу. Заросли вони дуже, — глибокими стали, — Параска Трохимівна змовкла на мить, а потім ніби спохватившись, додала: «Та ми знайдемо їх, знайдемо, ти не журися.

СЕРГІЙ ПЛАЧИНДА

ДРУЗІ

За широким вікном вітер ганяє пожовкле листя. Небо мутне і непривітне. А в палаті від простирал і світлих стін біло і сліпуче, немов випав сніг.

В кутку палати хворий — довгий та кістлявий бородань — щось пише, певно, листа додому. Поряд з Василем — невгамовний дідок. Він розмовляє з огрядним чоловіком в рогових окулярах. Василеві тоскно на душі, і він, заплющивши очі, прислухається до розмови.

— ...А ви? — басить хворий в окулярах.

— А я... — дідок легким дотиком поправляє стрільчасті вусики, — а я скинув піджак і — в воду...

— Плаваєте?

— Конешно... У флоті колись служив...

— Ого! — зводить догори кудлаті брови співрозмовник. — Ну, а далі...

— Вона зразу ж на дно... Пірнув, схопив її за косу і — нагору... Їй нічого, а я прихватив: вода, як лід... Та це — пройде... Для наших людей і життя свого не жаль...

— Це вона приїздила вчора?

— Вона... Хоч і часу, мабуть, не було: ланкова вона в нас, роботи багато, а приїхала, спасибі, провідала... Привезла м'якеньких пиріжків якраз для моїх зубів... Мов своя внучка та й годі. Мені, знаєте, веселіше. Старенька моя вмерла ще у війну. А я теслярюю в колгоспі.

— Да-а, — гуде чоловік в окулярах... — Значить отак ви врятували дівчину-ланкову. Добре... А про флот не забудьте розповісти пізніше, дуже цікаво.

Хворий вмощується зручніше і, знявши окуляри, стомлено схиляє голову на подушку.

Дідок повертається до Василя.

— Ну, інженере, — моргнув молодцюватого, — інститут скучатиме довго?

Василь мовчить.

— Люблю молодь. Студенти! — замріяно веде далі дідусь. І себе якось почувую студентом. «Короткий курс» вивчаю...

Василь, пірнувши в свої думки, вдає, що спить, не відповідає сусідові. Тесля тихенько звівся на лікоть: конче потрібний співрозмовник. Але кістлявий бородань продовжує писати, інші лежать з закритими очима, і дідусь, узявши з тумбочки журнал, зашелестів сторінками, почав читати.

«Врятував ланкову, — снуються думки в голові Василя, — добро зробив людям. І приходять вони до нього...»

Хто ж до нього прийде? Два дні ось лежить, застудивши легені, і ще лежатиме. Де ж його друзі, близькі люди...

І, немов тяжкий осуд, настирливо виринає з пам'яті тихий, осінній вечір.

* * *

...Вони йшли зі зборів, крокували поруч. Тонка, висока постать Василя Перепелиці в осінньому пальті поряд з атлетичною, затягнутою в сіру шинель, фігурою Кості Петренка. Віктор гупав по тротуару десь позаду, Альоша поїхав трамваєм.

По асфальту, наче птахи, шугали легкові. На розі вулиць протяжно видзвонювали трамваї.

Петренко торкнув лікоть Василя:

— Виходить, Васю, лише ми з тобою не здали курсових робіт професору...

— Беру приклад з групорга, — швидко, навіть покvapливо, одповів йому. Сказав це Василь в'їдливо, і Петренко прикусив нижню губу. «Справедливо вколов», відмітив він, але продовжував спокійно, лагідно:

— І завжди студентові обов'язково ще одного дня не вистачає. Для курсової роботи дали чотири місяці, а однак запізнюємось.

Знову мовчанка. Студенти пливуть в людському потоці, вправно обганяючи неспішливих пішоходів.

Біля тротуару, за щільним високим парканом, снуються в півночі стрункі лінії стін каркасу — росте новий будинок. Десь вгорі чути короткі сплески електрозварки, від якої спалахують сліпучо-сині сяйва.

— Але ти, Васю, даси мені почитати твою курсову, — обережно поновлює обірвану розмову Петренко. — У нас же одна тема.

— А що я тобі дам? Сам ще працюю. Пиши, як вмієш, — пробубонів непривітно Василь...

— Чудак ти, Васю. Тема у нас важка, нерозроблена. Шестишпіндельні верстати! — вигукнув патетично Петренко. — Це не двічі два. А літератури нема до цієї теми. Ось Павло Феліксович говорить, що в Харкові заводська багатотиражка випустила брошуру. Інженер Черкасенко написав. І якраз торкається проблеми шестишпіндельних верстатів. Та книжка вийшла малим тиражем і до нас не дійшла. Так що ти, Васю, дарма.

— Ну й нехай буде дарма, — різко перебив Василь.

«Раздратований зборами», міркує про себе Петренко. На групових комсомольських зборах говорили, що відмінник Василь Перепелиця уникає дружби з товаришами. Ось кращий штангіст інституту хворів і відстав, особливо по начертальній геометрії. А звернувся за порадою до Василя, той відмахнувся від нього. — Нема в мене часу і таланту педагогічного, — відрізав похмуро Василь.

«Треба інший ключик», думає групкомсорг Петренко.

Гуртожиток зустрів їх, як завжди, щирою посмішкою сяючих вікон. Мов постріли, гуркали раз у раз двері. У вестибюль входили розчервонілі від ходьби студенти і, кинувши тьоті Даші — вахтерші «Добрий вечір», стрімголов бігли по східцях угору.

Петренко і Вася Перепелиця мовчки зайшли в яскраво освітлену кімнату.

Альоша приїхав раніше і вже перегортав купи рисунків своїми довгими, тонкими, як у скрипаля, пальцями, перекладав з місця на місце якісь деталі — хлопець працював над власною конструкцією бурякового комбайна і всі дні ходив, як заворожений, недосипаючи ночей, забуваючи про відпочинок.

Василь пройшов до свого ліжка. Його вузькоплеча, тонка фігура згорбилась над чемоданом: там лежали «харчові подарунки», як з іронією називали сусіди по кімнаті пакунки, що їх часто передавали батьки Василеві.

Прийшов Віктор Кваша, від його кремезної постаті немов тісніше стало в кімнаті. Поки він стягував з себе плащ, Петренко розіслав на столі невигадливу студентську вечерю. Він намагався бути веселим — навіть почав розповідати смішний випадок з армійського життя і цим хотів заглушити досаду після невдалої розмови з Василем.

— Васю! — гукнув Віктор, — коли троє друзів сіли за стіл, то і четвертому тут місце.

Вікторів бас був бентежно ласкавий, лагідний, ніби вдома батько кличе дітей до їжі.

Василь здригнувся, навіть підняти очей не міг на того, кому відмовив допомогти у начертальній геометрії. Уткнувшись носом в чемодан, він відчував на собі щирий світлий погляд Віктора.

— Сідай, Васю... — запросив Петренко просто і коротко.

— Ти ж сьогодні не обідав, з читалки просто на лекції, — підхопив Альоша...

— Спасибі... Не хочу... — ледь ворухнулись задерев'янілі вуста Василя, і він, зігнувшись під поглядами хлопців, вискочив з кімнати спітнілий, червоний, наче парився в лазні.

Почав ходити по коридору, вперед-назад, вперед-назад, немов хотів кроками заглушити веселі голоси, що долітали з кімнати і гостро кололи.

«Ім весело...». Вася уявляв Петренка — розповідає зараз веселі пригоди з солдатського життя. Поблискують сліпучо-білі зуби, горять темні очі, чорні кучеряві пасма волосся сповзають на брунатне мужнє обличчя, і Костя відкидає їх різким кивком голови. Віктор статечно по-сміхається, від нього віє спокоєм, як і від кожної сильної тілом і духом людини. Тільки Альоша, виблискуючи своїми окулярами, сміється невлад, бо його погляд раз у раз звертається в куток, де лежить модель комбайна.

З кімнати долетів вибух сміху, і Василь мимоволі зірвався і побіг в глиб коридора.

Чи було йому прикро від цього? І сам не знав. Адже звук так ще змалку. Та й мати напучувала: не розтринь-

куй копійок, бережи усе, не ходи на вечірки, подалі будь від п'яниць. І у батька вчився. Батько його комірником у колгоспі, цигарок не палить, до людей не ходить. Не раз казав, скубучи свою ріденьку борідку — підеш до людей, то й їх треба кликати до себе. А це все — витрати, і щось пекти-варити треба, і пива та горілки купити, та й ще щось. Тож і нудилися дома. І Василь терзався на самоті — хлопці не ходили до їхньої хати, бо після того, як зустрів їх непривітно батько, відчули вони, що ні дітей, ні сміху тут не люблять. Тяжко було Василеві. Але звикав він до хатніх порядків, нелюдимим став. І ось зараз згадав материні слова — «подалі від п'яниць, не ходи на вечірки». Та хіба у їхній кімнаті хлопці п'яниці! Поділяться усім, що є у них. А у нього рука не підніметься, щоб узяти. Чемодан свій покласти на стіл — сідай хлопці? Трясеться над шматком сала, вираховує на скільки днів цього шматка вистачить, перекладає коржики, тільки по два бере щоранку до чаю. Нічого не кажуть йому хлопці, хоч бачать. Хіба ж в кімнаті спільній сховаєшся? Змовились не ганити його. Тільки одного разу Віктор не стерпів. Було це в день Василевого народження. Купив тоді Василь розливного вина в кіоску, прийшов в гуртожиток і почастував хлопців — налив по стограмовій стопці. Налив та проти світла глянув — ще є в пляшці трохи вина, може півсклянки. Запхнув корок і сховав пляшку в тумбу. Тоді Віктор гаркнув на всю палату: — Ех, перепеличка ти, у гніздо тягнеш краплю. Думаєш забагатієш на цьому, Плюшкин! — Шпурнув чарку. Хлопці нічого не сказали. Мовчки одягнулись і вийшли. А Василь лишився сам.

Тут в коридорі пригадалось, як уникав він колективних трапез, в театрі завжди сидить між незнайомими людьми, в читалку і додому ходить самотньо.

Закрокував швидше по коридору, немов хотів втекти сам від себе.

З якоїсь кімнати вихопились звуки акордеону, вдарила могутня, дружня пісня:

...Встаньте, студенты, на главный экзамен,
Стойко боритесь за мир на земле...

Аж защеміло, так захотілося бути в самій гущі збуджених піснею студентів, відчувати гарячий їх подих, стукіт сердець і співати з ними... Десь аж на споді вору-

шиться думка — це ж мати навчила — не ходи на зборища, не вчись поганого, вечірки до хорошого не дведуть... Він був слухняним. Не тулився до гурту.

Стало боляче. Хотілось зустріти кого-небудь і розповісти про свої вагання.

«От якби Люда, — майнуло в голові. — Але вона ніколи самотньо не ходить...»

І, наче у відповідь, його ледь не збили з ніг дівчата-однокурсниці.

— Ходім, Васю, на заняття хореографічної студії. — Маленька (її студенти називають «огірочком»), але струнка, жвава Люда дивилась знизу вгору на Василя пильно, вимогливо, кусала крихітними зубками пишні вуста...

— Уральську кадрили розучуємо, — підхопили дівчата. — Молдавську польку...

— Записуйся, а то тільки й пляснівеш над книжками...

— Зубрьожник...

— Монах... — сипалися, мов горох, щирі докори.

Дівчатка переглянулись і побігли по коридору в клуб, а за ними котилося дзвінке щебетання.

Василь вийшов на балкон. Вітерець приємно лоскотав обличчя, пробрався під комірець і вужем поповз по гарячих грудях...

Місто палахкотіло в огнях, шуміло, вирувало, жило.

Коли Василь повернувся в кімнату, світло було погашено. У вікно хлюпалась заграва від сяючого міста. Можна було розпізнати Віктора Квашу, Костю, що дишали глибоко, рівно.

Альошине ліжко, як завжди, було порожнє: хлопець пішов в червоний кутюк посидіти над своєю моделлю бурякового комбайна...

Василь навпомацки дістає папку з курсовою роботою, перегортає дебели аркуші рисунків, насолоджується шелестом сторінок, адже це довгі вечори в читальні, досліди в лабораторіях, численні екскурсії на завод. Шестишпіндельні верстати. Нова тема. Таких верстатів ще нема на виробництвах. Це буде Василева дипломна робота, його пошлють конструктором на завод, і він зробить такий верстат. А можливо пошлють і Петренка? Може в нього буде краща курсова дипломна робота.

Він тихенько роздягається, щоб не розбудити това-

ришів, лягає і витягає з-під подушки брошуру. Не бачить, але добре знає назву: «Черкасенко. Багатошпіндельні верстати». Ця брошура, яку переслав йому брат з Харкова, збагатить Василеву курсову роботу. Стурбовано глянув у бік Петренка. «Ну і що ж... Я працюю, — заспокоїв себе. Над брошурою треба багато сидіти. А помітить Костя її, попросить, треба й йому дати. А я тоді що. Може й не встигну підготуватися».

Працював над брошурою потайки, у читальні вибирав місце десь аж в кутку, клав біля себе газету, щоб накрити брошуру, коли хто підійде.

* * *

Лежачи у ліжку у лікарні передумав усе. Ніби біля нього стояли Костя, Віктор, Альоша і німим поглядом докоряли. Багато думок. Знову мати виринула з даліни. «Дивись, синку. Батько й у кіно не ходить. Воно й малий карбованець, а складеш докупи». Мало не вигукнув: — Навіщо ви так мене настроювали? Навіщо від людей тягли?

А он дідок говорив: «Для наших людей і життя свого не жаль».

Василеві думки перервав шум за дверима — чути було сердите драматичне «сопрано» медсестри і благаючі чоловічі голоси.

Кольнуло в грудях, коли відчинились двері. Обережно, неначе босими ногами по битому склу, ступали один за одним такі знайомі, близькі постаті.

Василь зацікавився, а Костя вже міцно тиснув йому руку.

Віктор, схожий в халаті на розвідника, турботливо прикривав Василю плечі, а червонощокий Альоша урочисто поклав на тумбочку чималий пакунок, від якого вийшло п'янким ароматом соковитих яблук...

Василь тремтів. Не знаходив слів, ніяково запитав: — Як же з курсовими?

— Через два дні здавать треба. Кафедра вимагає, — відповів Віктор.

— Ех, відстану. Відстрочку, звичайно, дадуть. Але тоді екзамени надійдуть.

Розмова ніяк не клеїлась. Хлопці мовчали. Навіть дід співчутливо цмокнув язиком: — Хвороба, Васю. Нічого не придумаєш, — кивав головою тесля.

— Придумаємо, дідусю, — бадьорим голосом сказав Костя Петренко.

— От що, Васю. Ти вибач. Але твою чернетку я прочитав. — І, немов поспішаючи виправдатись, швидко додав: — Все розберу. Перепишу, якщо ти погодишся...

— Костю... та я... — очі Василя вдячно звелись на товариша. Але раптова згадка струсила його, немов сіпнуло електричним струмом. Вася обм'як, опустив голову.

— Там... здається... дописано, — бурмотів він, згадуючи кілька аркушів, які дописав тоді на підвіконні, ховаючись від товариша...

— А-а, так, — вдавано байдужим голосом протягнув Костя, кинувши застережливий погляд на Віктора. — Бачив я ті листки, Васю. Але, повіриш, жодного слова не розібрав. Мабуть ти швидко писав, або хворий вже був.

Обличчя Василя прояснюється...

— Ну й добре... Я справді був хворий і писав нісенітницю. Порви ті листки.

— Гаразд, — швидко погоджується Петренко. — Перепишу лише чернетку, де я розібрав...

— А свою курсову ти закінчив? — запитав Вася.

Якусь хвилину Костя мовчить, мов шукаючи відповіді.

— Завтра кінчу. Мені залишилось виправити деякі помилки.

«Він ще встигне сьогодні прочитати брошуру», міркує Вася і, ховаючи очі, насмілюється: — Тоді, Костю, прочитай брошуру Черкасенка... у мене дома... під подушкою...

Вася втягує голову в плечі, немов чекаючи удару, гострого зневажливого погляду товариша.

— Черкасенка? — радісно вигукує Петренко. — Мабуть днями хтось переслав?

— Так... брат з Харкова...

— Чудесно. Така брошура потрібна.

— А які у вас новини? — намагається Вася перевести розмову на іншу тему.

— На геометрії четвірку схопив, — бас у Віктора Кваші такий радісний, соковитий, гучний, що огрядний хворий, поспішно начепивши окуляри, з повагою оглядає могутню постать юнака.

Василь намагається посміхнутись, але куточки тонких губ тремтять, а очі ховаються під великими віями.

Петренко смикнув за рукав нездогадливого друга і церемонним жестом вказав на Альошу.

— Ось, Васю, полюбуйся. Креслив, ночував в червоному кутку, лабораторії. А тепер хвастає моделлю нового бурякового комбайна. Професор в захопленні. Днями Вчена Рада інституту розглядатиме. Запросили колгоспників.

— Поздоровляю, — звівшись, Василь міцно тисне руку Альоші.

— Тепер лише конструктор прозрів, — ще дужче бентежить скромного хлопця Петренко, — побачив, що на світі, окрім його моделі, існує десятикласниця Оля, яка, до речі, в нього закохана... — Хлопці багатозначно переморгнулись, Альоша почервонів.

— Вчора вона була іменинниця, і наш конструктор приніс до її ніг дари — підручник по експлуатації комбайнів...

Студенти щиро сміються і найголосніше Василь. Навіть дід задрить своєму молодому сусідові і, щоб нагадати про себе, раптом вставляє:

— А буряковий комбайн потрібний, конешно. Бо старої конструкції — ріжуть буряки, половинять.

Мала зав'язатись розмова, бо дідок рішуче підвівся, спустив худі ноги і всунув їх в капці. Альоша підсів до його ліжка, але в дверях з'явилась медсестра, сувора й невмолима, як вартовий...

— А я казав, що інститут скучатиме, — говорив дід Василю, коли веселий гамір котився десь за дверима. — Хороші у вас друзі. Одним словом — студенти...

— Друзі, — ворухатяться пошерхлі губи Василя. — Прийшли.

ВАСИЛЬ ФІАЛКО

НЕСПОКІЙНЕ ПЛЕСО

Свої плани Іван Терентійович уже давно зі всіх боків старанно обміркував, проте повідомити про них правління колгоспу все ще вагався. Йому здавалося, що він забув врахувати, може, хоч не таку вже й важливу, але принаймні якусь незначну деталь. «Звичайно, — думав Іван Терентійович, — нічого в цьому особливого немає, та якось воно незручно, коли виявлять якусь річ неспродуману». Але час не ждав. Потрібно було, нарешті, дати знати правлінню, бо, чого доброго, самі нагадають. З кожним днем все ближче стає до весни. Вдень, під сонцем, тане на покрівлях сніг, і з прозорих бурульок капають часті краплі, і, взагалі, чується в повітрі наближення весни — тому так і розщебеталися, радісно метушачись, горобці. Ясна річ — теплі весняні дні не за горами. А правлінню потрібно вчасно заявку в місто дати на зарибок і взагалі все підготувати, бо не така це проста річ, як може комусь здатися на перший погляд. Адже, щоб дати двадцять центнерів коропа з гектара та ще й на ставку площею в три з половиною гектара — потрібно як не як, а щось починати.

Так думав Іван Терентійович, твердо вирішивши завтра ж поговорити в правлінні. Він уже навіть відчував на своїй руці гарячі потиски рук і голови колгоспу, і парторга, і бригадирів, бачив їх усміхнені обличчя. Звичайно, всі повірять йому, повірять у те, що він уже докладе всіх зусиль, щоб домогтися свого. В цьому Іван Терентійович не мав ніяких сумнівів. А виявлене довір'я — багато важить. Хай усі знають, що він, старий рибовод, покаже в цій справі клас. Але Іван Терентійо-

вич допускав навіть і те, що можливо хтось і поставиться до його задумів з недовірою. Та дарма. Зате восени всі побачать, що слово у нього не розходиться з ділом. Але якщо все зірветься? Ні, цього не може трапитись. Хоча торік було наловлено по дванадцять центнерів коропа з гектара, але хто того не знає, що зроблено було не все. Хіба було кинуте у воду в достатній кількості перегною, чи самого зарібку? Або хіба було кормів для риби вволю? Або, наприклад, хіба була скошена рослинність, або проведена дезинфекція ставу? Звичайно, що ні. А тепер Іван Терентійович був задоволений, бо усе, що намічали, ще восени зробили. І перед ним постало сухорляве обличчя Трохима Івановича, голови колгоспу. Певна річ, хазяїн з нього тямущий. Хіба ж не він звелів виділити пару підвід, щоб звезти на дно спущеного ставу перегною, розкидати його рівномірно та ще й зверху присипати чорноземом? Він зразу зрозумів, що це необхідно, дарма що бригадири вимагали тягло для інших робіт. А торік помилок у роботі було чимало. Що не кажи, а лише вперше почали вирощувати коропа. А головне, не було справжньої віри у свої сили, а тепер вона буде, буде! І старий рибовод гупнув по столу кулаком.

— Та що це на тебе найшло? Комар укусив чи що? — обізвалась Ганна — дружина Івана Терентійовича.

Вона поралась біля печі і зовсім не звертала уваги на свого чоловіка, що сидів за столом і гортав давно вже прочитані брошури про знатних рибоводів. Коли ж Іван Терентійович вигукнув «Буде!» і гупнув своїм важким кулаком по столу, вона здивовано вп'ялась очима в чоловіка.

— Не заважай, — буркнув Іван Терентійович, — це я про себе... Думаю, бач.

— Добре думаєш. Чого доброго ще й стеля може впасти від таких думок.

— Не турбуйся, стеля міцна, не впаде. Не ті її руки будували, щоб вона впала, — і Іван Терентійович глянув на свої жилаві руки. Після цього він почав накручувати на палець свого товстого вуса, поруділого від цигаркового диму, і підморгнув дружині. З-під навислих брів лукаво глянули на Ганну усміхнені очі чоловіка.

— Аякже, ти сам отак і побудував! — сказала Ганна байдужим голосом, але обличчя її враз налялось кров'ю. Іван Терентійович зрозумів, що з жінкою щось коїться.

— Ну хто ж тобі говорить, що я сам побудував? І ти і інші колгоспники будували. Я лише кажу, що руки наші чогось то варті.

Ганна на це нічого не відповіла — вона ретельно заходилася працювати рогачами. Зараз, як ніколи, їй хотілося сказати чоловікові щось ущипливе, разюче, але все ж утрималась. Одного разу між ними відбулась подібна розмова, що закінчилась саме такими «лоскітливими» репліками, після чого вони не розмовляли щось з тиждень. Та достопам'ятна розмова відбулась між ними ще влітку минулого року. Іван Терентійович відпочивав вдома. Надворі вже синів вечір. Крізь відчинені вікна в хату влітав вітерець, вносячи духмяні пахощі квіток, що росли під вікном. Було чути, як виспівували біля клубу дівчата, а там, десь край села, пахкав двигун. Іван Терентійович лежав на лавці, підклавши під голову фуфайку, і дивився крізь вікно на небо, де вже почали з'являтися зорі. Та ось несподівано ввійшла Ганна і, ввімкнувши світло, проворно заходилась готувати вечерю. Ні її швидкі рухи, ні рум'янець на всю щоку — ніщо не говорило, що вона стомилась, працюючи цілий день під пекучим сонцем.

— Чого це сьогодні так пізно? — лагідно запитав він дружину.

— Багато ще залишилось проривати буряків. Прийшла оце тебе кликати на допомогу.

У повному грудному голосі Ганни звучало роздратування. Проте Іван Терентійович, ніби не помітивши цього, так же лагідно провадив далі:

— А чого ж, коли-небудь і допоможу.

— Дочекаєшся від тебе тої допомоги. Ти все спочиваєш.

— У кожного своя робота. Після неї оце й спочиваю.

— Яка там робота у тебе. Вдень лежиш на березі, а ввечері спочиваєш у хаті, — ущипливо вела своє Ганна.

— Підтоптався, бач — хотів віджартуватися Іван Терентійович, але ця його фраза ще більше розпалила Ганну. Саме зараз, як ніколи, їй захотілось вилити все те, що пекло її вже давно. А пекло її найбільше те, що в той час, коли їй доводиться так багато працювати, він зумів знайти таку легку, як їй здавалося, роботу — просто таки байдикування. Далася тоді взнаки Івану Терентійовичу

та розмова. Торік він навіть думав на другу весну відчепитися від рибальства. І це зречення від любимої роботи сталося б, та дружина, яка глузувала з «водяної» професії, сама ж і прийшла на поміч. Через тиждень після їхньої не дуже приємної розмови. Ганна, бачачи, що чоловік уникає появи вдома, вирішила піти сама до нього.

Не те, що на неї впливали поголоски про їхню сварку, а просто щиросердне бажання наставити чоловіка на вірний шлях. До того ж її турбувало те, що чоловік захляне без гарячої страви і ще чого доброго занедужає. Ганна вирішила покласти край сварам.

Отож, вона з'явилась біля ставу. На березі було тихо, і ставало радісно на душі від простору. З одного боку розкинулась широка сіножать; тут і там — височіли купи свіжого сіна, яке ще не встигли скласти в скирту, а з другого боку прсстягнувся продовгуватий ставок; по той бік його жовтіла достигаючим колосом нива, що тяглася до далекого, охопленого полум'ям заходу, лісу. З ставу повівало вогкістю, такою приємною після спеки літнього дня. В повітрі бриніло монотонне жаб'яче кумкання. Здавалося, ніби пустотливий хлопчина, набравши у рот води, полоще собі горло, наслідуючи сварливу тітку.

Ганна ще здалеку помітила Івана Терентійовича, який на її подив спокійно собі сидів під вербою на корчі, про щось замислившись. Його холощі були закачані до колін, і бос ноги ледве не торкалися води. Сонце було на заході і обдавало його своїм не пекучим полум'ям, над ставком висів рожевий туман, а саме плесо виблискувало червоним тягучим металом. Часто скидались королі, і, здавалося, що ця червонава маса закипає.

Прихід дружини був для Івана Терентійовича таким несподіваним, що він довго дивився на неї широковідкритими очима. Ганна, хоча було тепло, накинула на себе святкову квітчасту хустку — подарунок Івана Терентійовича, — нову рясну спідницю і білу з вишитими рукавами блузку. Не буденна одежа надавала їй поважного вигляду. Повне, завжди рум'яне її обличчя пашіло здоров'ям, а великі сірі очі спокійно дивилися на чоловіка. В руці вона тримала щось кругле, загорнене в хустинку.

— Навіть й вітатись не хочеш, — нарешті озвалася вона, не дочекавшись від нього відповіді на своє «здраслуй!»

— Чого ж... здраслуй! — відповів Іван Терентійович.

Як же він досадував, що дружина застала його не за роботою. Багато він віддав би за те, щоб саме зараз така чиста і ставна дружина застала його в промоклій від солоного поту сорочці, у змочених ставковою водою холошах, з косою або граблями в руках.

— Іди-но поїж, охляв тут, мабуть, уже, сиротинко, — ласкаво усміхнувшись, тихо проказала Ганна, поставивши на землю принесене. Коли Ганна розмотала хустинку, Іван Терентійович побачив невеличке горнятко.

— Це я обмотала, щоб не вихолола юшка, — ніяковіючи, метушилась Ганна. — Зварила тобі юшки з риби. Хоча ти і не даєш зі свого ставу, та я все одно дістала.

За хвилину Іван Терентійович з великим апетитом сьорбав теплу смачну юшку. Ганна сиділа поряд і не зводила очей з чоловіка.

— Бач, розсердився як. Що ж я погане тобі говорила чи як? Ось ти поглянь, як працюють дівчата моєї ланки. А йдемо ввечері додому, та як заспівають — аж луна гуде. І я їм підтягую. Спочивати не час. Ти не супся — я правду говорю. Згадай свої партизанські роки, згадай нашого Колю, хай йому земля пером, за що він своє молоде життя віддав, — Ганна витерла кінцем хустки сльозу і продовжувала. — Люди не розгинаються, працюють. А ти... ти. Ось коли був справжнім рибалкою — я й словечка проти не мовила. А цей рік... Ех, неправильно робиш, — зітхнула на закінчення Ганна і замовкла.

— Що ж по твоєму, кидати почате? Колгосп витратив стільки грошей і на зарибок, і на мінеральні добрива, і на корм, а тепер кидати?.. А праці нашої скільки на цю справу пішло? — Схвильовано запитував Іван Терентійович і сам собі відповів, — та не дарма... Ось поглянь, які коропчуки гарцюють...

— Які там коропчуки, — зневажливо кинула Ганна. — В цьому ставку ніколи не було ніякої риби і не буде. Це я тобі, як член правління кажу.

— Побачиш восени. Прибуток буде чималий, — впевнено сказав Іван Терентійович і згодом додав: — Немов ми перші почали вирощувати коропа.

— А в річці сама рибка плодиться без зайвих витрат. Ось котрий раз неводи запускають. А виловлюють скільки? Це ж багатство. Там правда важкувато. Тож і кажуть люди, що ти причаївся біля цього тихого ставу. А мені соромно слухати.

Іван Терентійович поклав ложку, болісно усміхнувся. Помовчавши трохи, Ганна додала:

— Може, який центнер риби і виловиш восени. То, певно, й буде якраз, щоб повернути колгоспні витрати на всі ці видумки.

Ганнині сумніви непомітно передавалися і йому. І те, у що він так вірив, чим зараз жив, ставало немовби чужим, непотрібним. Його палкі мрії і втішні розрахунки бліднули перед холодними сумнівами. Буде улов мізерним — його важка праця піде на вітер. Чи може наступного року взятися за старе. На хиткому човні посеред річки закидатиме він знову невід, і, повний тремтливої риби, витягатимуть його на берег. А вечорами просиджуєатиме за лагодженням рибальських снастей.

До самої осені хвилювали Івана Терентійовича нав'язані дружиною сумніви. Але часто його окриляли й щасливі передчуття. І тоді у нього перед очима виростали великі купи живого, щойно виловленого коропа. Нарешті настав довгожданий день. І хоч Іван Терентійович палко жадав багатого вилову, результат був так собі, середнім. І так було тоскно на душі, неприємно боляче. Що ж воно таке? Він чув і читав про відомих рибоводів, у них інші показники, у них і в минулому і в позаминулому роках риби цілі гори витягали. Іван Терентійович сумнівався, що вдасться випередити кращих рибоводів, та все ж очікував кращого. Допікала настирлива думка: щось не так зроблено. Ще треба читати, до науки звертатися, знову прислухатися, що на практиці знатні рибоводи роблять. А головне, вірити у свої сили. І Іван Терентійович, сам себе не пізнаючи, почав палко вірити у свої сили. А щоб закріпити цю віру і відрізати назавжди шлях відступу перед хиткими сумнівами, твердо вирішив привселюдно заявити про свої наміри. Завтра, обов'язково завтра потрібно повідомити правління про свої наміри і сказати: зобов'язуюсь виростити багатий вилов коропа. А може-таки сьогодні піти в контору? Краще сьогодні. Ач як припікає сонце. Сніг на очах тане. Сьогодні — завтра задзюрчать, зашумують струмки, стікаючи у байраки. Сьогодні! Ось лише поголитися...

— Там у тебе, Ганно, знайдеться кухоль охолопу? — зворнувся Іван Терентійович до дружини. — Треба, лишень, поголитись — весна надворі.

Іван Терентійович усміхнувся. Робота захопила його.

Річка річкою, а ставок ставком. У річці риба сама по собі росте, а у ставку ти її ростиш, доглядаєш, немов дбайлива мати своїх дітей. І настає день, коли важкий короп, скидаючись, хвилює плесо ставка. І стає дивно, як це він виріс за одне літо з маленької тендітної рибки в два сірники завдовжки. І коли Ганна поставила перед чоловіком склянку окропу, він, лукаво глянувши на неї, знову усміхнувся. Вона ще не знає про його наміри, але швидко довідається про них. Насупиться звичайно, але на нього це не вплине, він уже не зречеться від своїх намірів.

Іван Терентійович почав правити бритву, на столі перед ним парувал окріп. Поспішав скоріше вибратись у контору. Іще лишилось перевірити ліву щоку, здається, волосинки під пальцями шелестять. Провести ще раз бритвою і готово. Та з головою колгоспу довелось зустрітись несподівано. До хати зайшов голова колгоспу Трохим Іванович, а вслід за ним кремезний чоловік років сорока у смушівій шапці. Трохим Іванович був середнього зросту, сухорлявий, але у рисах його обличчя не було нічого такого, щоб говорило про нервовість, чи різкість, властиву майже всім худорлявим. Навпаки, його обличчя ніби світилось спокоем і душевною рівноваженістю.

— Доброго ранку, — привітався Трохим Іванович і, затримуючи руку Івана Терентійовича у своїй, приязно зазірнув йому в очі. — Що ж поробляє наш колгоспний рибовод? Голиться задумав? Книжки про рибоводів читаєш? Добро, Іване Терентійовичу, добро. А я оце до тебе живу книгу про вашу рибальську справу привів. Знайомся. Товариш Поліщук Гнат Петрович — знатний рибовод з Іванського району, — і Трохим Іванович з позагою глянув на Поліщука. — Знаєш, Іване Терентійовичу, скільки Гнат Петрович дав коропа з гектара?

— Вісімнадцять центнерів, — мов учень на уроці відповів Іван Терентійович, і міцно потиснув руку гостеві. — Сідайте, Гнате Петровичу. Яка ж радість. Ніколи не чекав. А я вам заздрю, Гнате Петровичу!

— Саме так, — перебив його голова. — Потрібно заздрити. Нам не киселі потрібні, а люди тверді, уперті, щоб до свого йшли.

Гнат Петрович мовчки кивав головою.

Потрібно, потрібно заздрити, — запально відповів Іван Терентійович, умиваючись, і поглядав на дружину. Ганна приязно всміхалась.

— Як не кажіть,— продовжував Іван Терентійович,— а хочеться, щоб були хороші показники.

— А не хочеться викликати на герць Гната Петровича? — запитав Трохим Іванович.

— Можна. Тільки як же це? Ще ж нічого у нас нема. — Зніяковів Іван Терентійович.

В цю мить він відчув, немов хтось линув йому за комір струмись холодної води. Ганна — його дружина — стиха сміялась, немов він зробив щось непоправне, пустотливе.

— Звільніть, звільніть його, Трохиме Івановичу, — крізь сміх промовила Ганна. — Куди йому.

— В цьому питанні ти, Ганно Тарасівно, як член правління, не на висоті, — озвався до Ганни Трохим Іванович. — Нема чого свого чоловіка під крильце ховати. Хай дерзає.

— Дерзає! — усмішка вже щезла з її обличчя, — я гадаю, що нічого не вийде.

Та ці слова дружини зачепили за живе Івана Терентійовича.

— Відступати перед першою невдачею? — запалився він. Не буде цього.

— Хіба була така велика невдача? — запитав Трохим Іванович. — Звичайний вилов. Я підраховував. За виручку ми побудували приміщення для телят. Цілу ферму побудували.

— Ось бачиш, — зрадів Іван Терентійович. — Та в цьому році я берусь виростити коропа майже вдвічі більше.

— Значить двадцять центнерів? — поцікавився гість.

— І ні кілограма менше, — заявив Іван Терентійович.

Ганна знехотя махнула рукою і відійшла.

— Ти не махай рукою, — звернувся до дружини.

— А ці слова мені подобаються, — озвався гість.

— Отже можна і замочити, — підморгнув Трохим Іванович. — Ось Гнат Петрович нам свого зарібку трохи продасть. А наступного року самі матимемо зарібок.

— Не така складна справа, — сказав Гнат Петрович, — на учитесь. Для колгоспу це дуже вигідно.

— Особливо для вашого, — усміхнувся Трохим Іванович.

— Як не як, а п'ятий рік в ставку рибку бавимо, — відповів Гнат Петрович.

— Ви, Гнате Петровичу, і не захочете, мабуть, про свої таємниці розповідати... Ще, чого доброго, ваш суперник — тут Трохим Іванович кинув у бік Івана Терентійовича, — вас поб'є.

— На здоров'ячко. А досвідом можу поділитись. Я ще позаторік їздив у Київ до Мовчана Василя Архиповича. Довгу розмову з ним мав. Пам'ятаю, виходжу з його кабінету, а він тисне мені руку та так щиро посміхається. «Станете, каже, знатним рибоводом, не забувайте. А коли до вас хтось звернеться за порадою якою — допоможіть. Наша справа, каже, тільки-но починає набирати висоти». Хочеться, знаєте, мені знову до нього поїхати, розповісти про свої успіхи — та все ніколи. Хороший він чоловік, Сталінський лауреат.

— От і зустрінетесь ще, — сказав Трохим Іванович.

— Обов'язково зустрінемось.

— Ганно! — ласкаво звернувся до дружини Іван Терентійович, — а чи не знайдеться там трохи тієї?

— Може і знайдеться, — відповіла Ганна, дивлячись кудись убік, а Івану Терентійовичу здалося, ніби у дружини відлягли від серця її сумніви.

Коли всі сіли до столу, Іван Терентійович заспокоївся.

— Сьогодні загальні збори колгоспників, — сказав Трохим Іванович. — Всі наші передовики братимуть високі зобов'язання, і ти, Іване Терентійовичу, не відставай.

— Не відстану, — впевнено відповів Іван Терентійович, — слово, яке скажеш перед усіма, сором буде не виконати. — А потім додав: — І взагалі не можна не виконати.

— Добро, — промовив своєлюбиме слово Трохим Іванович, — сказано саме так — не можна не виконати.

* * *

Ідучи на загальні збори колгоспників, Іван Терентійович звернув до нової ферми. Кожна нова будова радувала Івана Терентійовича. Він зупинився. Сліпучо-білі стіни з рядом вузьких віконць майже під самою черепичною покрівлею, рівна огорожа і просторий двір, з витоптаною копитами травою, і пустотливі телята біля тину, які зазирали крізь штахети, рвучись на волю, — все це радувало око. Іван Терентійович просунув руку крізь шта-

хети і погладив телятко. «Гарну ферму побудував колгосп», подумав він, рушаючи від ферми. Він знав, що торішній вилов дав колгоспові чималий прибуток. Адже вагомістю цього прибутку, його наочністю і була новозбудована ферма. Іван Терентійович добре розумів, що слова Трохима Івановича про прибуток від вилову і про ферму були сказані лише для прикладу, але витрачена на будівництво ферми сума збігалась з сумою прибутку від вилову коропа. Саме це вливало в Івана Терентійовича впевненість, що праця його зовсім не була пустоцвітом. А в цьому році? Що буде в цьому році! Іван Терентійович тепер, як ніколи, відчував всю повноту, всю важливість свого зобов'язання, яке він візьме сьогодні.

— Що, чоловіче, ферму оглядаєш? — запитала Ганна.

Іван Терентійович так поглинув у свої думки, що і не помітив, як ледве не наскочив на свою дружину.

— Гарна ферма, — ніби між іншим, сказав він.

— А гарна, — усміхнулась Ганна.

— Я мимохідь ідуци, — буркнув Іван Терентійович.

— Знаю, як це мимохідь. Ну, поспішаймо до клубу. Я, знаєш, чоловіче мій любий, — напівжартівливо, не сказала, а майже проспівала Ганна, — моя ланка теж підвищене зобов'язання бере.

— Це вже яку цифру будеш штурмувати? — теж жартівливо запитав Іван Терентійович.

— Почуєш, — коротко відповіла Ганна.

Вечоріло. Довга сільська вулиця, що вже звільнилась від снігу, простягалась перед ними. Лише попід тинами де-не-де білили купки зашерхлого снігу. В кінці вулиці височів двоповерховий колгоспний клуб.

ДМИТРО ЦМОКАЛЕНКО

ДУМИ СТАЛЕВАРА

Зміна закінчується о восьмій. Лишилось три години. Плавлення йде на повний хід. В печі стугонить вогненна металева рідина.

Сталевар Семен Якименко щойно повернувся з пульта управління і, трохи прихиливши голову, глянув у піч через сині окуляри, що були прикріплені до козирка кашкета.

— Є ще одна швидкісна! — гукнув він до підручних. Ті здивовано Perezирнулись: до кінця плавки ще три години, а Семен Семенович вже говорить про результати зміни.

Так, сталевар Семен Якименко, якого знає вся країна як кращого майстра швидкісного сталеваріння, відмінно знає свою піч і може завжди визначити, як вона працює.

Сталеваріння — складна справа, яка вимагає точного розрахунку, високої технічної освіченості і досвіду. А вже коли говорити про швидкісне сталеваріння, то тут потрібне справжнє мистецтво, яким володіє лише той, хто гаряче любить свою професію.

Таким мистецтвом і володіє комуніст Семен Якименко.

Це відзначено виразно кількома словами на дошці показників по кожному процесу.

«Заправка за графіком — 50 хвилин. Фактично — 25 хвилин. Заощаджено — 25 хвилин».

Здавалось би — сухі, пімі цифри. Але це лише байдужому спостерігачеві. Скільки творчого горіння, скільки енергії за цими цифрами! Щоб уявити все це, треба бути присутнім, коли сталевар Семен Якименко і його підручні

Павло Швецов, Олексій Симоненко та Іван Іщенко проводять цю операцію.

А робиться все це так.

Із сталевипускного отвору лється в ківш сталь, виплавлена попередньою зміною. Саме в цей час бригада Семена Якименка, прийнявши піч, проводить заправку задньої стіни та відкосів печі вогнетривким матеріалом — обпаленим доломітом.

25 хвилин економії, зазначені на дошці показників, відвойовуються бригадою у вогню, яким дихає розжарена піч. Можна було б, звичайно, почекати, доки сталь зійде, піч трохи охолоне, і вже тоді, при нижчій температурі, починати заправку. Але це не влаштовує радянських сталеварів-швидкісників. За допомогою заправочної машини, яку сконструювали радянські інженери, наші сталевари переборюють вогонь, проводять заправку без охолодження печі, при температурі 1550—1600 градусів.

Так по закінченні випуску попередньої плавки піч уже заправлена і готова прийняти для нової плавки металеву шихту: руду, вапно, чавун та інші матеріали.

— Заправка печі, — говорить Семен Якименко, — це операція, на якій відбувається перша перевірка наших кадрів. Приходить в мартенівський цех юнак. Підучили його, показали йому: це так робиться, це звідси треба починати, а це до того стосується. Потрапляє цей юнак у підручні до сталевара. І тут настає момент заправки печі. Коли цей юнак сміливо береться до роботи, не помічає поту, без якого не звариш сталі, старанно, хоч і не завжди ще вправно, виконує те чи інше завдання, то можеш не сумніватися: з нього буде добрий сталевар. А коли він огинається, ховає лице вже за кілька метрів від печі, квапиться там, де не слід цього робити, то рано чи пізно йому доведеться сказати: не туди ти потрапив, юначе, сталь не любить полохливих. Отож я підкреслюю, що заправка — це перша школа перевірки сталеварської мужності...

Наступна операція після заправки — це завалка печі матеріалами і прогрів. Дошка показників ходу плавки говорить, що й на цій операції заощаджено 40 хвилин. І знову ж таки ці 40 хвилин здобуті точним розрахунком, виключною вправністю кожного члена бригади, гарячим прагненням дати більше металу країні.

Ще до заправки печі бригада Семена Якименка пере-

вірила, як підготовлені завалочні матеріали: металолом, вапняк, залізна руда. Виявилося, що тут все в порядку: металолом у мульдах — спеціальних металевих вагонетках — розміщено по черговості завалки, состави з мульдами стоять на запасній колії.

І ось після заправки печі на такому ж температурному режимі проводиться завалка. Завалочна машина протягає довгий хобот до состава з мульдами, затискує в замок одну з мульд і, подавши її в завалочне вікно печі, перевертає: металолом висипається на під печі. Таким шляхом завалюються всі матеріали.

Чудова техніка радянської металургії! Колись все це робилось вручну. Важко навіть уявити, скільки фізичних зусиль, нервів, часу витрачали сталевари на кожну з операцій.

Заливку чавуну бригада провела теж без найменшого охолодження печі. Це дало ще 10 хвилин економії.

Починається плавлення. Проходить воно рівномірно, без будь-яких коливань. Цьому сприяє те, що бригада весь час підтримує необхідний тепловий режим. На плавленні зміна Семена Якименка знову завойовує 20 хвилин економії.

Всі ці операції були вже проведені до того, як Семен Семенович повернувся з пультуправління і висловив упевненість, що й ця плавка буде швидкісною.

Але не лише завойовані хвилини економії мав на увазі сталевар. Ні, це ще не все. Попереду — операція, яка вирішує долю всієї плавки. Називається ця операція доводкою. Треба довести до відповідної кількості кожен елемент, що входить в ту чи іншу марку сталі. Ця операція вимагає глибокого знання справи. І саме тому, що Семен Семенович був впевнений у своїх знаннях, він без вагань визначив долю плавки.

Сталь закипіла...

В ці хвилини кожен сталевар — чи має він багаторічний досвід, чи проводить самостійно лише перші плавки — з хвилюванням чекає, що ж скаже лабораторія. Хвилювався й Семен Семенович. І щоб не видати цього перед молодими підручними, він почав насвистувати якусь пісеньку.

Тим часом з лабораторії повідомили, що марка майже витримана, лише ледь-ледь підвищена кількість сірки.

Але це вже не біда. Минув якийсь час, і кількість сірки була доведена до норми.

Настав час випуску.

Майстер блоку печей Пилип Пискарьов, який в цей час підійшов до печі, заговорив бадьоро і задоволено:

— Ну, орли, знову з швидкісною вас!

Потім він глянув у піч і, махнувши спершу рукою, скомандував:

— Випуск!

Сталевипускний отвір хлюпнув рідким металом, розбризкуючи довкола сліпучі іскри. Сталь попливла канавкою у величезний ківш.

До Семена Якименка підійшов змінний сталевар Олексій Небиліцин. Він уже оглянув зі своєю бригадою запас матеріалів, піч, прилади, що визначають температуру, подачу газу, повітря. Залишалося тепер прийняти зміну.

— Поздоровляю! — потиснув він руку Семену Семеновичу.

— І я тебе, — відповів Якименко.

— Як? З чим?

— Заздалегідь з швидкісною поздоровляю. Певний у твоєму успіху.

На цьому Семен Семенович і залишив разом зі своєю бригадою мартенівський цех.

Аж до прохідної мовчав. Лише за заводськими воротами, прощаючись з підручними, сказав:

— Думаю, що незабаром кожна плавка буде швидкісною. Такий наш час: швидше, швидше — ось що треба пам'ятати кожному з нас! І, безперечно, не лише швидше, а й краще. Заходьте увечері, хлопці, поговоримо...

* * *

Цього вечора Семену Семеновичу не спалося. Він і не думав про те, що на цей раз порушує звичайний, усталений порядок. Після зміни він щоразу старанно, з насолодою купається під душем, потім дві години відпочиває, а вже після цього до години-другої ночі читає чи відповідає на листи друзям-металургам з різних кінців країни. Викупався він, звичайно, і цього вечора. А от ліг відпочити — не лежить, з голови не виходить думка, висловлена, здавалось б, між іншим до хлопців з бригади: «Думаю, що незабаром кожна плавка буде швидкісною».

Семен Семенович схопився з ліжка, одягнувся і, сівши за стіл, почав недбало креслити аркуш паперу олівцем.

Незабаром у двері хтось постукав. Це хлопці з бригади прийшли на запрошення сталевара.

— Сідайте, друзі. Знаєте що? Думаю я, думаю оце, і роблю висновок: засидівся я довго на одному місці, пора б уже вперед, далі рушати.

— Не розумію я вас, — сказав перший підручний Павло Шевцов.

— Бачу, що не розумієш. Так слухай же. Говорю я про свій фах сталеливарський. Весь час я в ньому йду вперед, удосконалююсь, расту. Доріс до швидкісника. А хіба це межа? Ні, ні, і ще раз ні! Зростання наше, і моє в тому числі, межі не повинно мати.

І Семен Семенович повторив уже не вперше чуту підручними розповідь про своє трудове життя.

— Робітником я став, як ви знаєте, недавно, з 1930 року. А до того працював з батьком на своїй бідняцькій ниві. Важко доводилось. Колгоспу у нашому селі ще не було. Конячина в нас — що тобі віслук: дрібненька, миршавенька, невесела. Плуг сякий-такий. Віз з дерев'яною віссю. Оце й усе наше майно.

Спершу думав я над тим, як би придбати щось новеньке з інвентаря, конячину веселішу виміняти, допомогти батькові, значиться, вилізти з злиднів. Але скоро зрозумів, що не з цього треба починати. Батьків шлях — до колгоспу, а мій — туди, куди кликали сільську молодь держава і партія, — на виробництво.

Душа в мене, як бачите, була наскрізь селянською. Як би його зробити так, думаю, щоб і в промисловість піти, і від села не відірватись. Хотів навіть поселитись десь на околиці Запоріжжя, щоб вдень працювати десь на заводі, а під вечір запах земельки відчути, степовий простір окинути поглядом. Але тут якраз почув, що в Запоріжжі кінчають будувати такий завод, який виключно для села працюватиме. Це я про завод комбайнів «Комунар».

І я твердо вирішив поступити на завод «Комунар». От звідси й слухайте, як з кожним місяцем і роком просувався вперед.

Прийняли мене на «Комунар» вантажником. Робота, як знаєте, не з особливо складних. Але я був задоволений. Щоб міцно і назавжди увійти в робітничий клас,

треба було починати з найтяжчої роботи. Це — ліки проти зазнайства. А то ж буває ще й зараз, що приходить на завод фахівець, гордо так себе тримає, удає з себе самородка, який одним махом перескочив багато фахових розрядів, а коли якась перепона — він і не витримує.

Отож працюю я вантажником. Працюю, значить, а дуже мені кортить до машини, яка для села призначена, хоч одного гвинтика прилаштувати.

Зайшов я увечері до секретаря парторганізації Волкова. Розумний був, чуйний, як батько. Під час війни був бригадним комісаром. Жаль його: загинув десь під Оршею.

Так от, говорю я Волкову, дуже кортить мені власноручно робити комбайни.

Що ж, — відповідає, — це не така вже й складна справа. Ідіть на курси слюсарів, діставайте фах і робіть, на здоров'ячко, комбайни.

Як подорожній у страшенну спеку припадає до джерела, так і я допався до навчання. Вчився добре. Хвалив майстер. Подобалось мені в слюсарській справі те, що залізо в твоїх руках, тобі підкоряється: що хочеш, те й роби з нього.

Закінчив я курси. Призначили мене слюсарем по складанню комбайнів. І тут відсвяткував я перше свято в своєму робітничому житті. Було це одного осіннього дня. Наша бригада, в яку входили переважно молоді робітники, склала перший комбайн. Про нас написали з заводській і обласній газетах. Нас поздоровляла адміністрація заводу.

Але не лише в цьому була радість мого свята. Для мене, молодого робітника, недавнього селянина, було дуже радісним те, що саме я будую для таких трудівників землі, як мій батько, такі складні і розумні машини.

А увечері одержую листа від батька. Радість моя подвоїлась.

«Жнива, — писав старий, — проводили вже гуртом, у колгоспі. За два тижні було все вижато. Та й хіба тільки вижато? Все було й змолочено. Прислали нам, сину, таку машину, яка за ціле село все робить: косить, мабуть, в'яже (я пишу — «мабуть», бо не доберу, що там в ній усередині робиться) і молотить. Комбайном цю машину називають. Ти пишеш, що це саме ваш завод комбайни виробляє. Якщо це правда, то велике спасибі

всім вашим робітникам і начальникам за цього мудрого комбайна».

Якийсь час я думав, що далі мені прагнути вже нікуди: працюю в промисловості (цього якраз і бажає держава), будую машини для села (від цього полегкість селянам, з яких і я походжу).

Але незабаром народилася в мені думка, що треба переходити у вищий клас. Задумав я обрати новий фах, вирішив стати сталеваром.

— Сталь... Вибачай, Аню, за філософію, як ти кажеш, про сталь, — звернувся сталевар до дружини, яка підійшла з кухні і мовчки присіла на стільці. — Не можу я без хвилювання і гордості говорити про неї.

Вона, сталь, дзвінка, як пісня, яскрава, як сонце, тверда, як воля Сталіна. І тому я дуже задоволений з того, що п'ятнадцять років тому пішов варити сталь.

Добре пам'ятаю, як вперше потрапив на завод, який щойно був побудований. Все тут мені здавалося величним і просто якимсь казковим. І темночервона, подібна до вишневого киселю, металева рідина в ковшах, і розжарені металеві злитки, що рухаються до прокатних станів, і яскравочервоні пруті спеціального прокату, що як блискавки, вилітають з-під валків, — все це привертало увагу, цікавило і вабило зір.

За три місяці я освоїв роботу третього, другого, першого підручних і сталевара. З того часу і команду піччю.

Правда, ви скажете, що не весь час команду піччю. Так, довелося мені під час війни командувати і гарматою, і вогневим взводом, і батареєю.

І, ви думаєте, там, на фронті, я забував про сталь? Ні, пам'ятав про неї завжди. Бувало, спостерігаєш в бінокль, як наші снаряди шматують фашистську погань, — і серце сповнюється гордістю за нашу запорізьку, уральську, сибірську сталь, з якої виковано смертоносну для ворога зброю.

А бувало, й про таке думав. Сидиш, бувало, на пункті спостереження, даєш по телефону команду «вогонь!» і чуєш, як високо в небі гуде наша сталь у бік ворога! Думалось: ех, оцю сталь та на мирні справи, на машини хороші пустити. Але подумаєш-подумаєш та й скажеш собі: а щоб був мир, то треба перед цим сталлю горлянку фашистським звірам залити.

Тож значить витрачали ми сталь в ім'я миру. Так, друзі мої, ніщо не може так приборкати паліїв війни, як нагадування про те, що ми маємо першокласну, сталінську сталь.

Важко передати, як мені хотілося в ті дні дати першу мирну плавку. І я дав її на заводі «Красный Сулин». Сталь лється іскристим потоком у ківш, а мені уявляється, як безкраїм колгоспним полем пливе трактор, залишаючи по собі голубу хмарку диму, як по далекій сибірській ріці безшумно повзе пароплав, вантажений фруктами, вином, цукром, як назустріч ранковому сонцю гуркоче поїзд з мирними вантажами.

І у всьому цьому є й сталь моєї мирної плавки. Чудово, приємно працювати для миру!

Ти пам'ятаєш, Аню, мою радість, коли мене запросили сталеваром на «Запоріжсталь»? Цей завод-красунь здавна притягував мене новітньою вітчизняною технікою, гігантським мартенівським цехом, різноманітністю марок сталі.

На «Запоріжсталі» мені судилося стати швидкісником. Спершу мені присвоєне звання кращого сталевара цеху, потім — кращого сталевара металургії Піздня, а недавно — кращого сталевара металургії СРСР.

Ну, хлопці, зрозуміло тепер вам, що я весь час зростаю? — А як же далі? — запитав Семен Семенович.

— Чи не керівної посади захотів? — жартома кинула дружина.

— Ні, Аню, своєї посади я ні на яку іншу не проміняю. В мене найвища посада. Я варю сталь, розумієш, сталь...

— Це вірно, — поспішила погодитись дружина, яка теж добре знала ціну продукції, що її випускав чоловік.

— Говорю я про просування вперед на тому ж посту сталевара, — з'ясовував далі Семен Семенович. — От, здається мені, немає межі удосконаленню праці сталевара. Та й таки справді немає. Адже про це говорить діалектика, яка заперечує всякий застій.

Семен Семенович знову взяв олівець.

— Ось дивіться.

Хлопці понахиляли голови над столом.

— З усіх плавок, випущених за місяць, одна третина — це швидкісні плавки. А бувають же місяці, що ми даємо і дві третини швидкісних плавок. Так чи не час зробити кожну плавку швидкісною?

— Невгамовний ти, Семене, — в голосі дружини почувалася гордість за чоловіка, але й прозвучала інша нотка — нотка перестороги: — а чи не відіб'ється це на твоєму здоров'ї...

— Знаю, знаю, зараз про здоров'я почнеш, — догадався Семен Семенович. — Але, по-перше, скаржитись мені на нього не доводиться, а, по-друге, в наш час успіх на виробництві досягається не фізичною силою, а технікою, розумом, точним розрахунком.

І Семен Семенович ще довго розраховував разом із своїми підручними. Ліг спати лише тоді, коли в голові міцно засіла одна думка: «Зробимо кожну плавку швидкісною». Цю думку він читав також на обличчях членів своєї бригади.

* * *

Другого дня перед початком зміни Семен Якименко разом з начальником цеху Олексієм Розенковим і секретарем цехової парторганізації Петром Кривоносом зайшли в партійний комітет.

Секретар парткому Іван Ілліч Хромих зустрів представників з «передової», як він любив висловлюватись, веселим і водночас запитливим поглядом.

— Ну, тепер доменщики не підводять?

— О, скоро й нас на буксир візьмуть, — відповів начальник цеху. — Але ми завітали до вас не з скаргою.

— Є одна думка, — втрутився в розмову Семен Якименко.

— А-а, думка? Це дуже добре, думка сталевара багато важить, — відповів Хромих і підняв трубку телефону.

— Анастасе Лукичу, — гукав він у трубку. — Доброго ранку. Якименко зайшов з пропозицією. Ви маєте час? Що, що? Завжди є час? Добре. Чекаємо.

За хвилину до кабінету зайшов директор заводу Анастас Лукич Боборикін.

— Значить, дерзаєм? — запитав він, тиснучи руку Якименка.

У відповідь сталевар усміхнувся і заговорив:

— Та знову ж я про дві цифри: 50 мільйонів тонн чавуну і 60 мільйонів тонн сталі на рік. Це завдання вождя для нас, сталеварів, є першою заповіддю. І ця

заповідь ми виконаємо достроково. Думаю я ось що: настав час перейти на суцільне швидкісне варіння сталі. Випускати, таким чином, кожну плавку швидкісним методом.

— Так, так, — підтримав директор і насторожено схилився до Якименка.

— Тільки це залежить не лише від нас, сталеварів, — викладав Якименко давно виношену думку. — Часто буває так. Задумаєш швидкісну плавку. Готуєш до неї все необхідне. І раптом — швидкісна не виходить. Причини бувають різні. Або доменщики дадуть чавун низької якості, або той же чавун надходить з міксера з низькою температурою, або залізничники запізняться з подачею ковшів. Буває й гірше. Відділ головного механіка послаблює нагляд за печами. І тоді ту чи іншу піч доводиться передчасно ставити на ремонт. Отже, до чого я веду...

— Розумію, розумію! — зацікавився директор.

— Веду я до того, — продовжував сталевар, — що в змагання за суцільні швидкісні плавки повинні включитися всі цехи і служби, від яких залежить робота мартенівців.

— І це буде... — підхопив думку сталевара директор, — це буде комплексне змагання.

Так зародилося комплексне соціалістичне змагання за випуск кожної плавки сталі швидкісним методом. І знову ж, як і славнозвісний стахановський рух, це змагання виникло з ініціативи робітників. Воно було підказано самим життям.

Другого дня весь колектив заводу активно обговорював нові зобов'язання сталевара Семена Якименка та його змінників — Олексія Небиліцина і Степана Мартинова. В заводській газеті, в стінгазетах, на фанерних щитах оголошувалось про нові зобов'язання колективу печі: дати в 1952 році сталі значно більше, ніж торік, добитися того, щоб кожна випущена плавка була швидкісною.

Весь завод запрацював по-новому. В роботі кожного цеху, кожної служби відчувалася та злагодженість, яка буває в симфонічному оркестрі. Пісня праці зазвучала бадьоро і заклично.

Через декаду відбулася нарада, на якій були підведені перші підсумки комплексного змагання.

Від імені колективу печі на нараді виступив Семен Якименко.

Перед тим він довго обдумував свою промову. Сталевар відчував, що робота кожного цеху ставала все більш злагодженою, більш ритмічною. Але він помічав також і неполадки, які все ж залишались. І от про все це треба сказати відверто, хоч декому це й не буде приємним.

Семен Якименко повідомив, що за 10 днів роботи поновому він і його змітники Олексій Небиліцин і Степан Мартинов на кожній плавці одержали на 40—50 тонн сталі більше, ніж передбачено завданням. Кожна плавка була швидкісною.

Присутні на нараді насторожились, коли сталевар замовк на якусь мить, а потім почав декого «курити», як говорять на «Запоріжсталі».

— Не всі ще зрозуміли суть нового змагання, — говорив Якименко. — Часто буває, що з копрового цеху ми одержуємо погано підготовлений метал. Бувають також випадки, коли доменщики постачають нас чавуном низької якості. А хіба це не заважає нашій роботі? Ми хочемо, щоб доменщики, копровики, робітники шихтового двору, механіки, енергетики, залізничники працювали в єдиному ритмі з сталеварами.

І цей ритм поступово, але твердо встановлюється. Продуктивність праці сталеварів зростає. За три місяці колектив печі дав країні кілька тисяч тонн сталі понад план.

Так живе, буває, перемагає патріотичний почин запорізького сталевара.

ЗИНАЇДА ОЛЕКСІЄНКО

МІЙ ДРУГ

Я повертався з нічної зміни стомлений, але щасливий — ми закінчили новий будинок на 50 квартир. Вранці особливо гарна моя вулиця-сквер. Сонце тільки-но встало і залило першим промінням білі будинки, ряди кленів і акацій. Переді мною красувалася оповита сизою димкою гребля. А за Дніпром, за греблею — мереживо проводів і завітчане зеленню садів і скверів селище.

Радісне почуття охопило мене, було приємно відчувати, що і моя частка тут, у цих будинках, садах, парках. Моє рідне місто! Як ми горді, що ти ростеш, розквітаєш.

— А вгадай, хто приїхав, — сказала дружина, відчиняючи двері.

Не знімаючи комбінезона, я кинувся до кімнати і побачив людину в темносиньому костюмі.

— Володимире! — от і вгадав зразу, — кинувся я до товариша. Ми обнялися, міцно поцілувалися.

— Скільки літ!

— Давно не бачилися.

І як завжди в таких випадках почали згадувати минуле.

Ми виростили разом у маленькому містечку біля озера Байкал, вчилися в одному класі. Спільною у нас була і мрія: стати гідрогеологами і досліджувати річки та озера рідної країни. Але почалась війна. Вона кинула нас у різні кінці: Володимира під Ленінград, мене — на Україну. Відтоді ми й не бачилися. В одному з боїв Володимирові важко поранило праву руку. Його демобілі-

зували. Геологорозвідувальний інститут гостинно розкрив перед ним двері. Володимир навчився писати лівою рукою, і листи від нього приходили дуже часто.

Я ж воював до останнього дня. Після війни стає будівником.

Ще довго ми розглядали один одного. Сивина проби-валася крізь смолисті кучері товариша. Та чорні очі його так само горіли молодістю і завзяттям.

— Так значить на Каховку? — спитав я.

— На Каховку. До кінця будівництва.

Дружина запросила до столу. І коли я проголосив тост за нашу зустріч, Володимир сказав:

— А пам'ятаєш нашу клятву на випускному вечорі: вчитися після війни в одному інституті? Не вийшло.

— Не вийшло! — відповів я. — Але ж однак все добре склалося, і не жалкую я. Розумієш, яка це прекрасна професія — будівник. Ідеш вулицею і глянеш — оце ми будували. Ось на балконі діти граються. А це ж ми для них збудували. Чудесне почуття, Володимире!

— Воювали ми за це життя. За те, щоб наші діти сміялися, і ми раділи, дивлячись на них.

Довго ще ми говорили про все, про наших старих друзів, про пригоди на війні.

Володимир звернув увагу на фотокартку, що стояла на столику.

— Хто ж це?

— А це мій друг, — і я розповів йому про солдатське життя.

Навесні, коли степ пахнув чебрецем і ряснів, неораний, волошками та маком, до землянки ввійшов висохлий юнак. Обличчя обвітрене. Гімнастюрка і пілотка поруділи, стали майже одного кольору з його світлим волоссям. Солдат бувалий. На наше запитання, звідки він, відповів скупко:

— З розбитого підрозділу, поповнення до вас.

Можна було подумати, що він взагалі суворий, навіть трохи грубий. Але ми розуміли його стан: десь недавно відбувся запеклий бій, перемога далася ціною великих жертв. Смерть товаришів викликала в нього хвилю гніву.

На світанку пішли в наступ, і ми побачили, що наш новий товариш Іван Ткаченко хоробрий воїн. Найвідповідальніше, найнебезпечніше завдання він виконував завжди з сміливістю і завзяттям. А вже коли товариш попадав

у біду — завжди виручить, ризикуючи власним життям. І все робив легко, без тіні вагання чи страху, з жартами. Немов і не було навколо небезпеки.

— Душа, товариші, сама радіє, підноситься: скоро знову мир настане!.. — часто говорив він.

Тільки коли помирали на його руках солдати, він на-суплював брови і лаявся:

— Фашистські падлюки! Такого хлопця вбили. Та він би гори перевернув після війни...

Я полюбив його і подружив з ним. Мій друг був будівельником і гордився своєю спеціальністю.

— Будівельник — це перша людина на землі, творець, — не раз говорив він мені.

У вільні від бою хвилини порпався біля руїн, оглядав їх, щось вимірював, прикидав, як би краще відновити будинок.

Якось після бою, коли всі спали, він розповів мені про своє місто Запоріжжя. Жив він на правому березі в будиночку над озером Леніна.

І сталося так, що саме наша частина першою вступила в Запоріжжя. Руїна на руїні. Ще димілися згарища. А ось і Дніпро блиснув перед нами. Я вперше і востаннє бачив, як ридав мій друг.

Він став посеред центрального проспекту 6-го селища і сказав:

— Швидше б тільки повернутися. Ще красивішим будеш, моє рідне місто.

І звернувся до мене: — Приїдемо після війни в Запоріжжя?

— Приїдемо, Ваню.

Ми форсували Дніпро. Наш підрозділ зайняв плацдарм біля озера Леніна, в тому будинку, де провів своє дитинство Іван Ткаченко. Будинок був напівзруйнований. Іван піднявся на третій поверх, оглянув квартиру. В сусідній кімнаті, де жив викладач музики, невгамовний дідусь Тарас Харитонович, чудом уцілів рояль. Ткаченко підійшов до рояля, ніжно натиснув на клавіші, а потім обережно опустив кришку. За вікнами почулися постріли. Ворог перейшов в атаку, намагаючись скинути наш нечисленний загін у Дніпро.

Ми зайняли оборону на двох перших поверхах. Наші з Іваном ручні кулемети стояли в різних кінцях кімнати: мій — біля вікна, його — біля балкона. В сусідній — розмістилися снайпери, решта солдатів.

Фашисти насідали. Та ми стояли на смерть. Ми повинні були вистояти, поки перейдуть ріку наші основні війська.

Ворог скаженів. Нас засипали гранатами, безперервно обстрілювали. Падали солдати — тяжко поранені або вбиті. Дошкуляв голод. Усе більше танули сили.

Фашисти добралися до самого будинку. Один з них по ринві підліз до вікна, замахнувся гранатою. Я не бачив його. Ще одна мить — і граната розірвалася би біля мене. Моє життя врятував Іван Ткаченко. Він якраз вскочив у кімнату і збив фашиста автоматною чергою.

— Ех ти, прозівав. А він би тебе не помилував, — жартуючи, кинув він на ходу, узяв гранати і побіг до себе на третій поверх. Ворог навалюно насідав. У нас підвелися навіть поранені. Вся зброя була пущена в хід.

Ми вистояли. Бійці з того берега вже пройшли наш будинок, знищуючи рештки ворожих солдатів. Я побіг на третій поверх до свого друга, рвучко відчинив двері і завмер. Іван Ткаченко напівлежав за роялем.

Я взяв його і виніс на балкон. Навколо ще гримів бій. Ледве-ледве розплющивши очі, Іван спитав:

— Відбили атаку?

— Відбили.

— А я поранений. Але видужаю. Не перший раз. А будинок цей ми відбудуємо. Ти ж прийдеш до нас?

— Приїду, Ваню.

Але він не видужав. Смертельною була рана. Поховали ми його над Дніпром.

Одразу ж після війни я приїхав у Запоріжжя і став будівником. І тепер відчуваю, що поряд з нами на ристовання сходять і Іван Ткаченко — натхненний будівник.

На другий день Володимир виїхав у Каховку. Незабаром я одержав чергову відпустку і вирішив поїхати до нього в гості.

— Та ти знаєш, кого я знайшов? — вигукнув він, зустрівши мене.

Він потяг мене до дошки пошани і показав фото. Ті ж стиснуті красиві губи, розмах брів, що мало не зрослися на перенісці, і трохи хвилясте, старанно зачісане світле волосся над високим лобом. Тільки робоча спецозка замість гімнастюрки. Я зупинився вражений — переді мною було обличчя Вані Ткаченко.

— Брат... Це його брат, — промовив Володимир.

Ввечері ми зустрілися з Ігорем Ткаченком, немов давні знайомі.

— А я вас весь час чекав, — сказав Ігор. — Володимир Петрович говорив, що ви збираєтесь до нас у Каховку.

Ввечері ми довго сиділи на березі Дніпра, і я довго розповідав Ігорю про його брата. Кілька разів він просив повторити розповідь про останній бій Івана Ткаченка.

— Ці слова дорогі для мене. Я ніби побув разом з вами в тому бою, ніби побачив Івана, — дружньо потиснув мою руку Ігор. — Спасибі вам... ще краще буду працювати тут на Дніпрі, адже на березу Дніпра загинув Іван за те, щоб ми зводили мирні будови.

Я слухав Ігоря і мені здавалось, що біля мене сидить і задушевно розмовляє мій друг Іван Ткаченко. Той же самий голос, та ж лагідна усмішка.

АНАТОЛІЙ КОВАЛЬ

ДІД ІВАН ПАНАСЮК ЗА МИР

— Агов, люди! Йдіть до двору старого Панасюка. Усіх своїх чортів, відьом та лісовиків він на галуззя трощить! Що? Брехня? То мерщій поспішайте, на власні очі засвідчитесь! Дід Панасюк на нову лінію став! Годі лісовиків, тепер знатних людей села нашого вирізьблювати буде, за мир походом іде!

Так на все село, що вже запиналося весняними оксамитними сутінками, гримів могутній, наче гук трембіти, голос Микити Перепелюка.

Вечір був тихий. І той голос мчав з передгір'я на верховину, а вже там, серед смерек, завмирав у зеленому густому листі.

Колгоспники знали: любив Перепелюк раптом висміяти першого-ліпшого чоловіка. А от тепер не втямлять: висміює чи правду оголошує! Мабуть, щось та трапилось з Панасюком, бо дуже вже Микита розходився.

* * *

А все це почалося ось з чого.

У дідовій хаті було — хоч музей відкривай. Яких тільки фігурок не стояло на полицях, підвіконниках і всюди, куди оком не кинь! То була справжня філігранна робота дідових майстерних рук, плід його багатющої фантазії, винесеної з казок та легенд, з букових лісів і полонин.

Та от з якогось часу з дідом Панасюком щось дивне діється. Різець краєв дерево, як і раніше, душа жила потребою творити, але те, що з'являлося на світ, не приносило втіхи. Не розумів сам себе.

«Старий став, — думав Панасюк, — руки тремтять».

Часто кидав розпочату роботу. Пліснявіли й тріскалися колодки липи, берези, дуба, з яких мали постати оці всі фігурки.

Якось Микита Перепелюк прийшов. Дід різцем дику козу з липи різьбив, саме розкішні роги їй вирощував. Подивився Микита, пом'яв пальцями рудого вуса, очі йому в щілинку сховалися.

— Що, діду Іване, — промовив, — усе своїх коханців майструєш? Щось вони в тебе бездиханними виходять. Е-е, не те, що бувало...

Панасюк навіть не глянув. А Микита так і стоїть біля дверей, головою стелю підпирає, тільки кадик на довгій шиї, мов на пружині бігає. Голос же мав! Лише губами ворухне, а шибки у вікнах дзвенчать, витанцьовують.

— Майструю, як умію. Повчився б у тебе, так нема чому. Старий, бач, на інше що незугарний.

Микита сів — ослін затріщав. Панасюк метнув оком: такий вуйко ще й бешкету на полиці наробить. Руки ж ті, як крила вітряка, знай крутяться, спокою їм немає!

— Та про мене... — знехотя озвався Микита. — Я так собі мовив.

Дід Панасюк не в настрої був. Робота не клеїлась. Хотілося одному зостатися, суворо запитав:

— Якесь діло маєш до мене, Микито?

Микита знову пом'яв вуса, гордо голову підніс:

— Раду тобі хочу дати, діду Іване. А чи не покинув би ти отих чортиків майструвати? Ну, що з них за користь? Тьфу — та й усе! Тепер у селі не таке життя, щоб людям на показ чортячі різки виставляти. Вирізьбив би колгоспну ланкову яку найкращу, чи як партизани німців били. Ото діло було б.

Панасюк, не донісши різця до козячої голівки, завмер і вражено дивився на Микиту. Встав і загнукав по підлозі палицею. А Перепелюк вже біля дверей.

— Куди ж ти? — спитав дід Панасюк.

— Сходка в колгоспі. З округу приїхали. Піду, там про мир говоритимуть.

— Гм, он яка твоя рада!?

— Еге. Йшов повз ваш двір, дай, думаю, зайду та кілька слів скажу. Бувайте.

Тільки майнула під вікнами пряма, як жердина, постать Перепелюка.

Зачепили діда Панасюка, запали в серце Перепелюкові слова. Ходить по хаті, палицю міцно стискає. А перед очима — Микита. Що за чоловік — одразу й не розпізнаєш. Все в ньому переплуталося: добре серце з їдким словом, лукава посмішка з дитячою ширістю, весела та лагідна вдача з жовчністю. Так і чекай від нього, що почастиє чим-небудь з цієї суміші, а чим саме — не вгадаєш. Працьовитий. Два бригадири в колгоспі за нього сперечалися так, що ледве не поворогували. Кожний до себе Микиту взяти хотів. Одним словом не просто собі Микита Перепелюк, а чоловік цікавий, якого в селі бояться за гострий язик і поважають за дотепність. Та й у роботі — вогонь. Бач, зайшов, кинув дідові слово, душу звихрив та й далі подався. Йому й діла нема до того, що дід Панасюк півгодини після нього шкутильгав по хаті з кутка в куток, думу думаючи.

По всім світі заговорили чесні люди, що фашисти недобиті та новоз'явлені змову проти миру готують.

Заговорили і в закарпатському селі. Та ще й як! Чи ж то мало настраждалися люди за німців? Ге-ге, в селі довіку пам'ятатимуть той чорний час. Що не дерево — то й шибениця була. Горе людське розгулювало в парі з нагаєм та свавіллям фашистським. Згадаєш — і серце стискається, люто калатає.

Штормує село, наповнює гори Карпатські нестримним прибоєм голосів, наче одними грудьми видихає:

- Ми не хочемо війни, ми за мир!
- Не допустимо, щоб наше життя плюндрували!
- Не дозволимо!

А Микита Перепелюк не ходить — літає по селу. Гримить і гуркоче його голос могутній:

— Агов, люди! Чи чули, що за морем проти нас помишляють? Не бувають тому! Всією громадою скажемо!

Обличчя його вогнем палає, кулаки стиснуті і, вимахує він ними, мовби молотками. Не знає ні втоми, ні спочинку.

Не обминув цей шторм і хати діда Панасюка. Та і як він міг обминути! Дивиться дід Іван на онучків-близняток, що уроки вчать за столом. Сльоза напливає на очі. Виліті тобі в Михайла, сина дідового, що разом з Микитою парти-

занув. Зловили німці пораненого, катували. посеред сільського майдану, на смереці повісили.

Навіть ревматичні дідові ноги ущухли. Човгає старий по хаті, онуків по голівках гладить. Дід Іван Панасюк проти війни! Він не хоче бачити своїх онуків рабами. Для них завойовано батьками щасливе життя. А там підростуть і самі будуватимуть його далі.

Надвечір якось вийшов дід Іван у двір на колоді посидіти. Аж ось і Петро Рамлюк, парторг, у ворота заходить. Дякувати йому, не забуває. З Михайлом та Микитою в партизанах разом честь людську вони захищали.

Дід Панасюк сидить на колоді, ставний і величний. Вітерець йому біле волосся на голові перебирає, по одній волосинці рахує.

Привіталися. Рамлюк спершу про здоров'я спитав, про життя дідове. Така вже звичка у нього.

— Чув я, що там, — почав старий, махнувши палицею в напрямку заходу, — про війну дзвонять. Лихої б вони години діждалися. Ти що скажеш?

Рамлюк мав наопашки накинута на плечі кептар, заломлену баранячу шапку на голові. Сидів, спершись ліктями на коліна. Вус на смаглім лиці чорніє.

— Дзвонять, дідусю, — погляд упав на близняток, що біля діда мостяться. — Додзвоняться до лихої години, як кажете.

— А ми ж то в силі припинить їх? Думаю, що як гуртом... Йй-йй, роздушити можна гадюче кодрло!

Дід Панасюк кулаком об кулак вдарив. Розвівається довга сива борода по вітру, з очей туман старечий сходить — іскряться вони молоді, просторінь, що над горами, свердлять.

Рамлюк травинку пальцями обшипує.

— Як схоче народ, так і буде, дідусю. А народ проти війни. От ви ж скажете, що за мир стоїте? Скажете. Я скажу. У нашому селі, в країні нашій усі так заявлять. Ого яка сила вже! Чесний люд в інших державах теж війни проклятої не хоче. То як збереться таких нас у всьому світі видимо-невидимо, заводіаки війни й хвіст підіжмуть. Куди їм проти волі народів?

Дід Панасюк бороду підпушив.

— Правильно говориш.

Величний такий, урочистий сидить, увесь білий-білий, наче з легенди якоїсь.

Рамлюк дідових онуків на коліна посадив. Знав: добре дідове серце між ними навпіл розділене.

— Дідусю, — сказав, — завтра мітинг в селі буде. Є таке місто Стокгольм за кордоном. Там зібралися представники з усіх країн, — ті, які війни не хочуть, — на чолі з Радянським Союзом. І написали вони відозву таку, що кличе людей за заборону атомної бомби виступати, нею капіталісти воювати думають. Ми завтра зберемося, а після мітингу й підпишемося під відозвою. Щоб видно було, яка в нас сила є.

Дід Іван до вуха долоню підставив.

— Ну, ну!

— Хотів спитати, ви прийдете, чи вам додому принести підписатися? У вас же ноги хворі.

Діда пересмикнуло. Суворо втупив очі в Рамлюка.

— Я не останній в селі. Прийду сам.

«Ех, поспішив, — думав Рамлюк. — Хоч би не образився».

Ні, не образився. Дід Іван навіть роботи останні свої показав. Не втерпів, розповів Рамлюку про свої думки мистецькі і при тому дивився на фігурки такими сумними очима, наче ховав їх.

Поговорили ще, і Рамлюк пішов. Дорогою думав про Панасюка.

У дідових різьбарських роботах, як в гірському джерелі дзеркальному, відбилосся життя селянства без просвітку, в забобонах, в релігійному дурмані за старого ладу. Гнув спину дід Іван на пана півстоліття. Куди не подайся — панський окрик, куди не ступи — нагай свистить і на спині рубці залишає. І тікала від жахливої дійсності його душа до звіра верховинського, шукала в царстві казкових істот рятунку й спокою. Одначе, коли дідове серце бунтувало, він різьбив людські постаті — все калік та старців. Ці постаті хвилювали односельчан.

Нове життя — щасливе і заможне — сколихнуло його серце зараз. Відьми та лісовики дідові Івану вже не потрібні, хоч які розкішні народжуються з мертвої дерев'яної колодки. Рука різьбаря прагне відтворити людей близьких, трударів знайсмих.

Рамлюк на ходу ще раз роздивляється з дуба вирізьблену лисицю, яку щойно подарував йому дід.

— Да, майстер великий, рука художника! — захоплено говорить. А потім якось загадково: — Ну, що ж, псбачимо, діду, що з цього вийде.

Гомінко на майдані. Все село зійшлося. Вишиті гуцулки, баранячі шапки та вицвілі на сонці капелюхи. А поміж ними і біла голова Панасюка непокрита.

Вечоріло.

З помосту, що на чотирьох палях стоїть, промовці виступають. Перший — Рамлюк. Все затихло: і село, і гори, і навіть орел гірський прислухається. Як звився вгору, так і завмер над майданом, мов з неба на шворці почеплений.

Шкода, дід Панасюк чує лише окремі слова промовців. Слух притупився на старість. Але він знає, про що мова йде. Знає достеменно: ніхто в їхньому селі війни не хоче. А це найбільше, що дідові треба знати.

Підписуватись проштовхався одним з перших. Літери виводив довго-довго, бо біля онуків краще навчитися не міг. Що не кажи, а сімдесят років — це не сім.

Додому не пішов. Здавалось, на власні очі хотів визначити, що то за сила перед ним проходить. А придивись до нього — ні, не те, очі задумані в одну точку наведені.

Влучив зручну хвилину, Рамлюка підізвав. Той про здоров'я запитав.

— Не про здоров'я мова. Інше на розумі маю.

— Говоріть.

— Отут в мене не спокійно, — торкнувся пальцями своїх грудей. — Яку користь миру можу принести я, крім стого свого підпису? Люди он в колгоспі руками своїми, ділом миру служать. А я? Га?

Рамлюк, здавалось, не чекав такого прямого запитання. Подумавши, промовив:

— У полі, дідусю, ви своє відробили. Ледарем ніхто не назве. У вас зате руки золоті. Ви своїм мистецтвом і народу, і миру прислужитися можете.

— Руки? Золоті?

— Золоті, так, так. Вони у вас уміють з сухої колодки дерева дивної краси речі створювати. Гляньте, діду Йване, на село, наше життя різцем увіковічте. Ого, ще й яку послугу мирові зробите!

— Почекай, почекай, — це Панасюк. — Значить, ти кажеш по селу піти?

— Так. Але ми ще поговоримо, діду. Я прийду до вас. Війнув кептарем — він в нього завжди наопашки.

З округу до телефону викликали.

* * *

Дні йшли. У світі нові події розгорталися. Там, далеко, аж у Кореї. А закарпатське село прямувало до миру. І дід Панасюк з усіма.

Рамлюк декілька разів до діда Івана приходив. Розмовляли довго, часом до самої півночі. Зародилася в діда думка. Мабуть хотів у таємниці її тримати, бо більше мовчав зосереджено, ніж розмови розводив про свій задум. А з часом почав дерево до роботи готувати — дубові колодки в'ялити. Різці повідгострював.

А тут і Микита Перепелюк на поріг.

— Здрастуйте! — аж вікна задзвеніли.

І завжди принесе його не вчасно! Собі, наче Рамлюк, кептар наопашки носити почав. Ну зовсім тобі жердина висока, а на ній одежина сушиться. Якби не руки, що млинком у нього ходять, та не кадик на шиї, то зовсім, як верба суха придорожна.

— Бачу, діду Іване, знову за своє берешся?

— Та за своє ж, не за чие...

Скосив оком на Микиту. Еге, якийсь незвичайний сьогодні Перепелюк. Нове щось в обличчі. Нібито розважливе, серйозне.

— Чи не вирізьбив би мені, діду, яку відьму верховинську? Охоту маю бачити в своїй світлиці.

Панасюк гострить різця на брусі, люлькою димить. І не дивно йому. Хіба Микиті важко щось несподіване в голову забрати?

— Коли хочеш, подарую он ту, — не дивлячись, показав на полицю. — А нових вирізьблювати не стану.

Микита циганські очі свої вирячив. Що? Дід Панасюк розкидається скарбом найдорожчим своїм? Ой-да!

— Діду, а ти оце правду кажеш? — поглядом лукавим до діда.

— Я тепер в похід проти тих, що війну затівають... Правду кажу. Я ж не приятель тобі, щоб брехати.

Підмигнув. То ознака: дід у доброму настрої.

— Ха-ха-ха! — упав на лаву Микита, ледве подих відводить. — Діду! Ну який з тебе солдат? Ха-ха-ха! Та тобі саме раз на печі лежати або проти сонця на призьбі грітися, а не в похід іти.

Раптом сміх обірвав, сам насторожився. Придивляється, щоб вчасно в двері шмигнути, бо у дідовій руці дубова колодка щось загрозово підстрибує.

Але ні! Панасюк колодку спокійно відкладає.

— Ти не дорікай мені моєю старістю. Сам такий будеш. А я на нову лінію став. І Рамлюк схвалив, підтримав. Тебе ж з хати не гоню за твої слова образливі тільки тому, що й ти мені колись правдиве слово сказав.

Перепелюку і дивно, і радісно слухати діда Івана. Але щось шпигає таки його під бока. Микита на лавці ковзається.

— І-і, не повірю! Щоб ото ви ляльок своїх покинули вирізувати? Кому іншому скажіть! Ви ж без них дихати не можете.

Панасюк раптом скипів — Микита й не чекав. Грізний, став з палицею, Перепелюка гнівом обдає.

— Ти що мені очі колеш отими чортами!? — гримнув несподівано розкатисто.

Микита уже біля порога, добрим словом діда заспокоїти хоче:

— Не зліться. Йй-йй слово само вихопилось. Та і що я сказав?

Однак Панасюка вже не спинити. Аж зблід, виглядом своїм онуків поперелякував.

— Та я наперекір тобі їх на галуззя потрошу! — підступив до полиці. — Який укажчик знайшовся. Геть з хати!

Микити як не було. Сховався у дворі за старою грушею, стривожився. Панасюка не боявся — лиш хотів з його очей зникнути, щоб не сердити: дід справді ще почне отакі високоцінні свої фігурки нищити.

А Панасюк з хати корзинку волочить, в ній лісовиків та відьом дерев'яних повно. Лютий-прелютий. Заглядив таки Микиту.

— Хочеш навішатися? Не діждеш! Он я їх куди, он, — почав засовувати під стріху. — Знай же, що в руки різця не візьму. А ноги твоєї у хаті в мене щоб більше не було!

Перепелюк вискочив з двору. Стоїть, чекає. Панасюк знову на порозі з'явився. Микита прищурився, у вусах ледве помітну посмішку сховав. І ніхто б у цю хвилину, бачачи його, не впізнав би того Перепелюка, який лише висміювати уміє.

Посмішка загадкова. Щось уже вигадав Микита. Крутнувся й потонув у зелені найближчої вулиці. А швидко на все село уже гримів його бас, наче інструмент мідний духовий.

Панасюк вухо наставив. Зміг розібрати окремі уривки Микитиногорланья.

— Агов, люди!.. — до двору... Панасюка... чортів... відьом... лісовиків трощить... на нову лінію... і людей знатних походом...

Дід Іван об поли руками вдарив. Роздзвонив бісів Перепелюк! Наче завдаток старому дав. Ану, спробуй тепер не зробити?

* * *

А незабаром все село дивувалося. Як воно могло статися, що Микита Перепелюк зробився найкращим приятелем діда Івана, ніхто не знав. Але ж так! Проник у Панасюкове серце. Годинами мирно розмовляли в садку або на призьбі сидячи. Тільки нікому не вдавалося почути про що.

Посеред тижня відбулося ось що.

З хат та дворів люди повиходили дивитися на Микиту. Знизували плечима і скорботно похитували головами: біда з Перепелюком, треба відвезти в область лікуватися, поки ще смирний, не буйствує...

Микита ж вулицями йде в незвичайному вбранні. У гуцулці, на широкому поясі дві гранати, на шиї автомат, стрічка червона на шапці. Хоч і гранати ті та й автомат ним зроблені, немов учбові, та все ж він точно такий, як був, коли з партизанами в село вступав. Йде і ні на кого й оком не поведе. За ним ватага хлопчаків куряву збиває. Бачили, що до Панасюка звернув. Хтось з чоловіків тут же «мисливцем» його охрестив. Інший додав:

— А чи не на невістку Панасюкову той «мисливець» цілиться? Щось зачастив до двору.

Посміялися, розійшлися.

А Микита з дідом радиться. Вийшли в садок, де кущі смородини темнозеленим листям зір приваблюють.

— Давай починати, Микито, — Панасюк поважно каже.

— То й давайте. Як мені ставати?

Дід на розкладного стільчика сів.

— От так спробуємо.

Тут і пішло. Крутить того Микиту, як йому хочеться, оком прикидає. Все не так. А Перепелюк упрів, піт йому холодним дощем лице зрошує. Старається — аж крекче, щоб дідові догодити. То на коліно стане і цілиться з автомата кудись під яблуню, то на живіт ляже — гранату ки-

нути готується. Замре, наче з каменя витесаний. А дід знай командує, немов бойову підготовку Перепелюка перевіряє.

— Ні, не те, Микито. Ставай отак.

Дітвора до тину попримпала. Голови, мов гарбузи з паколя, у двір звисають. Цікаво ж. Гінці в село помчалися з вістю про бачене:

— Перепелюк перед Панасюком вихиляється, — пішло по селу.

Аж до смерку Микита, як солдат вправний, на животі повзав. Уже й сонце сховалося, лише верхів'я Карпатських гір у його останньому промінні красувалися, немовби рожеві шапки поодягали, коли Панасюк схопився з стільця:

— О Микито, отак треба. Ану не руш!

Обійшов навколо Перепелюка, що з смородинового куща визирав, ніби вистежує когось. Обличчя напружене і грізне, вся постать зібрана, мов пружина — от-от скочить і на ворога насяде.

— Досить. Наступного разу з цього й почнемо.

Підвівся Перепелюк, обтрушується, втомлений, але радий.

— То так.

Перепелюк іти хотів. Куди там! Дід Іван за стіл його в хаті посадовив, невістка страву ставить. Панасюк рукою знак подав, і з'явилася наливка вишнева. Сам не п'є, але в запасі завжди має, щоб доброго чоловіка почастувати.

З годину просиділи в дружній розмові. Микиті вже й кров у лице кинулась, зарум'янився, сидить перед вишневою наливкою і піт витирає, мов біля горна ковальського трудиться. Сп'янів трохи. Зібрався додому. Панасюк до воріт його проводить. Спитав заради цікавості:

— Микито, а скажи-но мені, пощо по селу дзвонив: «Панасюк ляльки трощить, Панасюк на нову лінію став, Панасюк он що зробить?» Га?

Микита очі циганські хитро жмурить.

— Давно хотілось мені, діду Іване, щоб ви живим життям жили у своєму майстерстві, а не лісовим. Я наемисне розсердив вас тоді отими чортами. Думаю, дай допечу, може дід відхреститься від них. Коли ж чую, що ви про нову лінію заговорили. Еге, думаю, треба цю нову лінію зміцнити в дідові, бо коли розсердив вас, то ви згарячу й нахвалилися більше різця в руки не брати. Ану, думаю, дай та оповіщу село про вашу нову лінію. Панасюк, думаю, гордий. Знаю ж я вас. Коли все село, думаю, знатиме, що

ви в голову взяли, то й відступу вам назад не буде. Ви ж гордий?

— Микито! Так он ти який! Ах ти ж...

Перепелюк наче під землю провалився. Дід лише кліпнув, а його вже й немає. Навздогін гукнув:

— То завтра ж приходь!

— Прийду, — почувся здаля.

* * *

Час ішов.

Орли почали залітати щораз вище, щоб каменем упасти на зайця чи лисицю. Їх зорові відкривалися ширші простори: на колгоспних полях їжачилося лише одне стерновище.

Але орел незадоволено клекоче і в безнадії описує в небі коло за колом. Та й як не клекотіти? Нема тим людям спокою! Не встигли хліб звести в колгоспні комори з лану, а вже знову гудуть трактори, пласти землі перевертають. Їм що до того, що розполохують різних звірят польових, а через те орел голодний кружляє?

Що ж, не гнівайся, гордий беркуте, не клекочи. Сам бачиш, що осінь щедра по землі пишній килим прослала з дарами багатими за труд людський. А щоб осінь наступна ще багатша була, то й почали вони дружно тракторами пласти землі перевертати вже зараз. Знай, беркуте, то ти бачиш труд колгоспний, вольний.

Осінь. Духмяна, заможна.

Гори стали плямисті, наче сонце вигаптувало золотими нитками по зеленому оксамиту яскраві візерунки на свій, сонячний, смак. Он там, на схилах, зайнялися осіннім багрянцем поодинокі клени і палали язиками вогню посеред темнолистих смерек. Луки відцвітали останніми яскравими квітами. А водограй з грізним ревом падав у турбіну — далеко в горах дощі почалися.

Літу кінець надходить.

* * *

Уже декілька днів у центрі села біля клубу на двох п'єдесталах поруч стоїть робота діда Івана Панасюка, немов на громадський огляд виставлена.

Ніхто, звичайно, людей не скликав, коли встановлювали. Одначе за яку годину насходилося чимало.

То була вільна композиція з окремих груп фігур. На

п'єдесталі, що ліворуч, зображений партизан в засаді на фашистів, які ведуть на страту гуцула. В настороженій по-статі народного месника, що з куща визирає, і малі, і старі в один голос пізнали Микиту Перепелюка.

У пониклій фігурі гуцула з опущеною головою було від-бито все нещастя страшної окупації. Хтось з присутніх навіть клявся, що бачив таку картину в дійсності. І парти-зана, який звірам-фашистам смерть за кущем затаїв, і гуцула.

Погляди колгоспників суворі. Кожному згадалася про-клята минувшина. Дехто з жінок сльозу пустив.

— Щоб воно не повернулося ніколи!

— Бач, знову, виходить, такі є, що хочуть спочатку війну почати.

— Цілим миром їх, гадів, спинити треба.

— Спинимо, не дарма ж підписувалися.

Так чулося в гурті.

Друга група — то гуцул і гуцулка серед мішків пшениці, одержаної в колгоспі на трудодні. Радісні стоять, щасливі, руки в боки взяли.

Кожний з присутніх хотів довести, що Панасюк саме його з дружиною мав на увазі, коли різьбив. Так наче під-гледів дід, наче по всіх дворах побував. Спробуй довести що це ти, а не хтось інший! Важко. У кожного в дворі мішки з пшеницею золотою стоять — і по десять, і більше. Хтось переможно, нарешті, гукнув:

— Це я з Анною вирізьблений. Тут дванадцять міш-ків, і в мене дома стільки ж. І подібний я до того чоло-віка...

Не дали договорити:

— І у нас дванадцять!

— І у нас!

Дід Іван не витримав. Зашкутильгав додому. Сльоза радості в старечих очах заіскрилася. При людях ронити сліз не міг. Він же гордий! Коліна й руки тремтять не від старості — від хвилювання. Пішов — тільки голова серед зів'ялої зелені біліє.

Довго ще перемовлялися люди в той день біля дідового мистецтва.

А фігури ті так і залишилися стояти посеред сільського майдану.

Опісля хто проходить повз них — постоїть, подивиться, то кулаком махне, то щасливо осміхнеться.

ГАННА МАТІЙКО

САД МИРУ

В зелені простори степу блискучим клином врізався великий лиман. Він тихий, ледве-ледве хлюпоче маленькими хвилями об піскуватий берег. Трохи далі височить невелика скеля, а на ній чисто вимиті дощами трави. Ще далі ланцюжком розтяглися білі кам'яні будинки під червоною черепицею. Цей робітничий виселок з'явився недавно, і разом з ним закучерявилися молоді деревця абрикос біля кожного дому, піднялися акації, обсипаючи вулицю цвітом, мов сніжинками. В кінці вулиці, простягаючись у безкрай степ, владно заявила про своє існування лісозахисна станція. Трудно ще уявити, де будуть майстерні, де — гараж, де — контора. Тут багато будівельного каменю-ракушняку, цегли, дощок, — блищать на сонці нові потужні трактори на гусеничному ході, великі плуги, машини, призначені для садіння дерев, канавокопачі тощо. Навколо машин — заклопотані трактористи, механіки. Станція будується і працює одночасно.

Люба не йшла, а летіла. Та й як не радіти? Здано останній екзамен. Гепер Люба учениця сьомого класу. Ще рік, а потім... Та чи погодяться батько, мати?..

Якось Люба прочитала книгу, автором якої була Паша Ангеліна. Знатна трактористка розповідала про роботу своєї тракторної бригади, про труднощі, які доводилося перемагати. Трактористкою бути нелегко. розуміла Люба, та це нічого, от тільки б мама та батько не суперечили. Думка про те, що там, де пройде трактор Люби, виросте сад або ліс, хвилювала дівчинку, вона уявляла пахощі квітучих садів, шелестіння листя, відчувала, як нічну тишу золотої осені порушить падіння додолу великих стиглих яблук...

Запах бензину, гуркіт моторів обірвав мрії дівчинки. Серед робітників Люба одразу ж помітила міцну постать свого батька в синьому комбінезоні. Він щось робив коло свого трактора. Поява дівчинки нікого не здивувала, всі звикли тут до неї. Вона приносила батькові обід, зацікавлено дивилася на машини, прислухалася до розмов трактористів. Люба підійшла до батька.

— Тату!

Дмитро Федорович, обтираючи клоччям руки, підвів голову.

— А, прийшла! Мабуть, успішно, інакше сховалася б десь, — ласкаво заговорив він, і навколо його сірих очей збіглися тоненькі зморшки. — Поздоровляю! Це для мене велика радість, — і він поцілував Любу в лоб так, як часто робив це, проводжаючи до школи.

Хтось енергійно постукав у шматок рейки, даючи цим сигнал до обідньої перерви.

— Ходім, дочко, додому, — заметушився Дмитро Федорович. — У такий день треба нам усім разом сісти до столу. Мати, мабуть, повернулася з роботи й чекає нас.

Йшли вулицею мовчки, обоє були зайняті своїми думками. Першим заговорив батько.

— Любо! А чого ти невесела? Ніби й не рада, що перейшла до сьомого класу.

— Тату, я хотіла тобі сказати... — захвилювалась Люба. — Ти часто питав мене, ким я хочу бути... Як була малою, то що б не казала — ви з мамою сміялися.

— Кажи, кажи, дочко, не соромся, ми ж з тобою друзі! — підбадьорив її Дмитро Федорович, — ми порадимося.

— Я хочу, як Паша Ангеліна... — червоніючи, ледве вимовила вона, — трактористкою хочу бути... — Сказала і з острахом чекала, що відповідь батько.

Від несподіванки він зупинився посеред шляху, уважно оглянув дочку, ніби побачив її вперше. Помовчав трохи, потім радісно сказав:

— Молодець, Люба! Тракторист — це почесна професія. Тракториста шанує вся країна. Тільки ж зваж — бути, як Паша Ангеліна, треба багато вчитися, знати теорію і практику, не боятися забруднити руки, не поспати ніч. Хто зрозуміє цю чудову машину, той завжди любитиме свою професію.

— Тату, я думала, — сяючи обличчям, говорила

Люба, — я попрацюю, потім обов'язково повчусь і знову до трактора. Так добре буде?

— Ах ти ж моя зозулько! — Так називав Дмитро Федорович ще маленькою своєю дочку, коли пестив її. — Вона хоче бути, як Паша Ангеліна! То ж то я бачу — ти у своїй кімнаті повісила її портрет... Ого-го, поки станеш трактористкою, країна ще підкине нам на станцію багато нової техніки. Дочка з батьком може ще й змагатися буде. І намалюють нас у стінній газеті: ти несешся на літаку, а старенький батько загнуждав черепаху та й посувається на ній поволеньки.

Люба щасливо сміялася. Але раптом набігла хмарка на її чоло.

— А що, коли мама не дозволить?

— Дозволить! — упевнено відповів батько. — Меншість підкоряється більшості — нас двоє, а вона одна.

Вони дійшли до свого будинку. З труби літньої кухоньки клубився блакитний димок. Мати була вдома.

Отож твердо вирішено: під час літніх канікул Люба працюватиме з батьком. Вона буде причіплювачем, стежитиме за роботою плуга. Це корисне діло, сказав батько. Він теж починав з цього. Протягом літа вона придивлятиметься до машини, потім закінчить семирічку і піде на курси трактористів.

...Тишу степу сполохав потужний трактор — батько пропустив мотор, прислухався до нього, як лікар до серця людини. Тут і Люба. Вона зодяглася в сині шаровари і таку ж синю блузу, коси підбрала під шовкову червону косинку з білим горошком. В руках у дівчини ганчірка, якою вона старанно обтирає машину, — трактор перш за все повинен бути чистий...

У полі цвіло жито. Серед степових ароматів Люба відрізняла ледве помітний його запах. Воно було таке високе, що дівчинка з головою лувалася в ньому. Обережно розсуваючи руками зелену стіну, вона увійшла в його хвилі. Над головою шелестіли, обсипаючи сивим пилком, дорідні колоски.

Потім Люба вибігла на горбочок і з його висоти оглянула все навколо.

Над лиманом лежала цілина. Навесні вона зеленіла, пахтіла чебрецем, а влітку палюче сонце перетворювало її в руду пустелю. Тільки дереза настирливо піднімалася вгору, та в рівчаках ріс сивий полин. Дмитро Федорович

мав виорати цю цілину. Голова колгоспу учора сказав, що тут буде сад. Тепер батько перед початком роботи ще раз оглядає трактор.

Намилувавшись краєвидом, дівчинка, струшуючи з блузи пилок квітучого жита, побігла до трактора.

...Другий день уже Люба з батьком у полі. Трактор не зупиняється. Батько не нахвалиться ним, каже, що машина пройде де завгодно, як танк, бо ж і вона на гусеничному ході, зроблена міцно, руками радянських людей. За трактором тягнеться не звичайний плуг — він має лише один леміш. Його лезо вгризається глибоко в землю, легко, мов ніж масло, ріже безліч коренів передплужником, перевертає ґрунт на сімдесят сантиметрів завглибшки. Це і є перевал під сад.

Люба сидить у гнізді-сидінні, прикріпленому на рамі плуга для причіплювача. Спеціально зроблений пояс притримує дівчинку, щоб не впала. Вона стежить, щоб оранка була весь час рівномірною, на потрібну глибину, виключає плуг на поворотах, на стоянках змащує плуг і трактор, у всьому допомагає батькові.

Вони орють невдобу, як кажуть колгоспники. Схил над лиманом, ярк — все це повинно вкритися садом, а навколо будуть чагарники, міцна загорожа з дубів та кленів.

Люба не зводила очей з плуга, ріллі, що лишалась позаду чорна, пахуча. Від напруження очі боліли, але уваги послаблювати не можна було. Це не рівне поле, де трактор ніби на крилах несеться. Тут часті повороти, машина то піднімається вгору, то опускається вниз. Через віконце в кабіні Люба бачить батька. Його руки міцно тримають стерно, вся увага зосереджена на машині. Іноді він повертає своє обличчя до помічниці і ласкаво мружить очі: мовляв, не хвилюйся, діло у нас іде добре!

Надвечір Люба почувала велику втому. Вона вчаділа, у неї боліла голова, мила спина, очі почервоніли від пороку, та батько не повинен про це знати, і вона ще пильніше стежила за роботою плуга.

Плуг вивертав великі брили землі. Зелена трава лягала коренями догори. Раптом на одній скибі щось заблищало проти довгих променів вечірнього сонця.

— Тату, тату! — закричала дівчинка, намагаючись пересилити гуркіт трактора, і вказувала рукою позад себе.

— Звичайно, лиман блищить, — відповів батько, висуваючись з кабіни, і повів трактор далі.

На повороті Люба зіскочила з плуга й побігла вздовж ріллі. Вона побачила... звичайну пляшку, однак підняла її, понесла до батька.

— Ось, пляшка... — винувато сказала вона. — А я думала — щось інше.

Пляшка була обліплена вологою землею, міцно заткнута корком.

— Почекай, пройдемо ще два рази, то я подивлюся, що то таке, — сказав Дмитро Федорович.

Люба знову сиділа на своєму місці, та думка про знахідку не виходила з голови.

Вечір. Роботу закінчено. Дмитро Федорович огляне трактор, і вони перейдуть на нову ділянку, бо на цій їм робити вже нічого: ні трави, ні дерези не видно навколо. Лежить рівна чорна рілля і чекає приходу садоводів.

Відпочиваючи біля трактора, Дмитро Федорович спитав про знахідку. Дівчинка обтерла скло ганчіркою і подала батькові. Пляшка була з-під ситра, але чого ж вона забита корком? Хто тут у степу пив ситро? Ну, звичайно, сюди приїздили з міста люди відпочивати і, знаючи, що тут немає ніде прісної води, взяли з собою на пляж ситро.

— З-під ситра, — говорив Дмитро Федорович, сглядаючи пляшку. — Чого ж вона заткнута? Не затикають же люди корок назад, випивши ситро...

Голос тракториста враз обірвався. Він підніс пляшку на рівень очей.

— Тут щось є, — сказав Дмитро Федорович.

Він витяг з кишені складаний ніжик і, відшукавши серед безлічі лез корковик, занурив його в корок. Однак витягти його було нелегко. Довелося підвестися, затиснути пляшку між колінами і з усієї сили потягти за колодочку ножа. Нарешті корок витягнуто. Примружуючи одне око, Дмитро Федорович заглянув всередину пляшки. В ній лежав якийсь папірець, скручений в рурку і перс'язаний чорною ниткою.

— Помиллася ти, дочко, — сказав Дмитро Федорович, — пляшка не звичайна. Ось витягнемо папірець, дізнаємося, чого вона сюди потрапила.

Як не щільно був скручений папірець, однак з пляшки не випадав, чіплявся краями за її шийку. Люба схопилася, підбігла до трактора і, покопавшись в ящику для інструментів, що був у кабіні, взяла дротинку, загнула з неї гачок, подала батькові. Через хвилину згорнутий папірець лежав на великій долоні тракториста.

Обережно, щоб не розірвати папір, дівчинка підрізала ножем нитку і розмотала її. В зеленкуватий тонкий картон з-під цигарок «Порт» було вкладено листочок паперу із звичайного блокнота. Сутеніло і написане не можна було прочитати.

Кілька хвилин вони сиділи мовчки. Різні здогадки полонили їхні думки. Потім батько підвівся, підійшов до трактора, завів мотор і включив фари. Люба наблизилась до світла, обережно розправила папірець і вп'ялася в нього очима.

«Нас тут троє, ми довгий час захищали місто, — читала тремтячим голосом дівчинка. — Наш кулемет скопив багато фашистів, а тепер замовк, бо скінчилися набої. З обох боків і попереду нас вороги, а позаду широкий лиман. У всіх нас криваві рани, пливти ніхто не може, та й кулемет справний кидати не годиться. У ці останні хвилини нашого життя...» Люба заплакала. Вона не могла читати далі. Лист взяв Дмитро Федорович і продовжував.

«У ці останні хвилини нашого життя ми хочемо сказати всьому світові, що немає такої сили, яка б похитнула нашу упевненість у тому, що радянські люди очистять свою землю від ворогів, немає таких страждань, які примусили б нас скоритися ворогові. Ми діяли так, як вчить радянських воїнів товариш Сталін. У нас немає води, немає хліба, немає можливості для відступу. Своє життя ми віддали Батьківщині. Хочемо, щоб радянські люди, які працюватимуть тут, на цій землі, знали, що ми билися за них, за те, щоб наші діти були щасливі і ніколи не знали знущання експлуататорів. Нехай виростають на цій землі хороші врожаї, цвітуть сади і ніколи не ступить нога ворога.

Цей лист ми кладемо в пляшку з-під ситра, яке привезли нам сюди кілька днів тому жінки з міста. Пляшку кладемо в окопчик, де ми перебували три дні, звідки нищили ворога кулеметом».

Далі була зазначена дата, імена трьох воїнів і їхні адреси. Геннадій Никифоров був з Уралу, Садик Курмаєв — з Казахстану, а Микола Коцюруба — з України, його родина на Київщині, де протікає невелика річка Рось. Нижче приписка: «Хто знайде цей лист, — нехай повідомить наші родини про те, що ми не пошкодували свого життя для їхнього щастя».

Дмитро Федорович сидів мовчки. Листок з блокнота немов промовляв пристрасними словами. Поставали в уяві

жахливі картини минулої війни, атаки, стогін поранених товаришів, нестерпний біль у руках, коли він обпік їх у танку, виття бомб і сморід від пороху...

Він озирнувся навколо. Ніч давно вже оповила землю. Світилися яскраві зірки. Навколо безмежні ниви колгоспних хлібів, високо піднялося жито, шелестять колосом пшениці, цвітуть виноградники. А тут підготовлено ґрунт під новий сад. Ніби відповідаючи на думки авторів листа, промовив про себе тракторист: «Ми з дочкою вперше виорали для нього землю».

Люба, глибоко схвильована прочитаним, мовчки сиділа біля трактора. Батько зняв з себе піджак і накинув його доньці на плечі.

— Не горюй, моя зозулько, може ці люди живі. На війні всяке буває. Здається часом, що надії на життя не може бути, а через хвилину вийшов з біди ще й ворогів б'єш. Ми напишемо їм листи. Як вони зрадіють, коли дізнаються про те, що тут іде закладка саду!

Трохи заспокоївшись, Люба спитала:

— Що ж нам робити з пляшкою?

— Лишати в себе таку знахідку ми не маємо права, — тихо заговорив Дмитро Федорович. — Разом з листом одвеземо пляшку до міста і здамо її до Музею Оборони. Імена авторів листа перепишемо, щоб подати звістку в їхні краї.

Повернувшись додому, Люба вмилася, нашвидку по вечеряла і пішла до своєї кімнати. Тут у неї стояв невеликий письмовий стіл, електрична настільна лампа під шовковим зеленим абажуром. Тут можна було годинами писати й читати — ніхто не заважав.

Писати листи Люба вміє. Разом з подругами вона складала їх до школярів тієї школи, де вчилася Зоя Космодем'янська. Але ж то були звичайні листи. Школярі розповідали про своє навчання, розваги, про те, як вони прагнуть бути схожими на Зою, вчитися, як вчилася вона.

Що ж писати зараз? Кому адресувати ці листи? Кулметники, мабуть, загинули. Може у них лишилися діти? Маленькі чи великі? Такі, як вона, школярі, чи, може, дорослі? Люба взяла з ящика три конверти і ніяк не могла вирішити, кому надсилати листи. На допомогу прийшла мама. Дізнавшись від батька, що причина незвичайного настрою Люби не в тому, що вона стомилася, мати лишила всі справи і з'явилася в кімнаті дівчинки.

Вона слухала Любу і крадькома втирала сльози білим фартухом.

— Пиши, дочко, — сказала згодом вона, — так, щоб лист потрапив родичам кулеметника. Приміром, не Никифорову, а Никифоровим, Курмаєвим, Коцюрубам.

З допомогою матері та батька дівчинка розповіла в листах, як знайдено пляшку, що написано в листі, як тепер виглядає берег лиману, яким він буде, коли зацвіте сад. В кінці листа Люба побажала всім здоров'я, послала поклін від батька, матері, від себе і просила обов'язково прислати відповідь.

В поштову синю скриньку впали три конверти. Білими голубами вони полетять у три кінці країни.

...Багато гектарів перевалів зорали батько й дочка. Піднімали цілину під сади, виноградники, орали під нові лісо-смуги і для посадки молодих лісочків, для розбивки сільських парків. А з думки не сходила згадка про знахідку на березі лиману, про незнайомих друзів, яким вона послала листи. Чому ж вони не відповідають? — журилася дівчинка.

Якось у неділю, коли Люба сиділа у своєму садку з книгою, перед домом з'явився листоноша з великою шкіряною сумкою через плече. Стукнувши ціпком об викладену каменем доріжку, він гукнув:

— Любов Дмитрівно, тобі лист!

Книжка випала з рук, дівчинка схопила обома руками конверт і, щоб переконатися в тому, що лист дійсно до неї, перечитала адресу свою і зворотню. Писав Володимир Коцюруба, мабуть, син Миколи Коцюруби. Наважилася, розірвала конверт.

Лист починався так: «Пише вам незнайомий п'ятикласник Володимир Коцюруба. Мій батько Микола Юхимович і мати Катерина Михайлівна вітають всіх вас і бажають вам щастя й довголіття. Не померли тоді кулеметники. Рибалки того села бачили, як героїчно билися вони. А з настанням ночі тихо підпливли до них на шаланді, перевезли поранених та й кулемет не лишили ворогові. Далі батько, як вийшов з госпіталю, розгубив своїх товаришів, а сам потрапив до Севастополя. Воював ще довго. Потім втратив праву руку і повернувся додому. Зараз працює сторожем на електростанції. Я все роблю вдома сам: рубаю дрова, ношу воду, допомагаю матері. Стараємося, щоб батько почував себе добре. Пишіть нам, не забувайте, а як будете в наших

краях — просимо в гості. У нас хороший садок, є груші, яблука, сливи, за селом ліс, у ньому багато грибів та ягід. Тут і річка є — можна купатися, ловити рибу».

Через кілька днів прийшов лист і з далекого Уралу. Прислали його сестри Никифорови — Зоя і Ольга. «Дуже раді познайомитися, — писали вони. — Наш батько, Генадій Сергійович, повернувся з фронту хворий, бо був тяжко поранений і контужений. Тепер він одужав і працює інструктором ФЗН при заводі. Живемо ми в робітничому виселку, у своєму будиночку, обидві вчимося: Зоя — в шостому класі, а Ольга — в п'ятому. Наша мама — Ольга Петрівна — господарює вдома. Батько дуже зрадив листові і просить вислати адреси його двох товаришів. Тебе ж, Любо, усі запрошуємо до себе в гості. Такого лісу, як за нашим виселком, немає ніде».

Кожного дня, повертаючись з роботи, Люба шукала очима на своєму столі листа з Казахстану, але марно. Не було його й тоді, коли Люба вже встигла познайомити через листи Володимира із Зоєю та Ольгою, коли з їхніх листів вона вже знала, що Микола Коцюруба почав листуватися зі своїм бойовим товаришем Никифоровим і збирається провести в нього свою відпустку.

Закінчувалися канікули. Люба збиралася до школи. Вона думала про те, як розповідатиме подругам про роботу в полі, розкаже про своє листування. Дівчатка напишуть колективного листа на Київщину і на Урал. Одне тільки недобре, що Курмаєви мовчать.

Люба вже знала з кількох листів, що Микола Коцюруба живе в селі, яке загубилося в зелені гаїв. Невелика річка Рось була зовсім незначна, хіба тільки славилася камінням, яке стирчало з води і вздовж берега. У вранішній тиші шум ріки можна було чути за кілька кілометрів. Це вода сперечалася з камінням. Тепер річку перетяла нова гребля, яка, мов сірий велетень, лягла впоперек ріки. Принишкла Рось, розлилася, затопила низькі береги. А в будинку, що примостився в кінці греблі, горить, не згасає електричне світло. Його сяйво розливається і тече дротами до навколишніх сіл. Микола Коцюруба — сторож міжколгоспної електростанції, він охороняє дорогі машини. Його син Володимир добре вчиться і мріє стати моряком.

«Давайте, розповімо один одному про наші краї, — писала Ольга з Уралу. — Я перша подам приклад».

З листа-оповідання Люба дізналася, що виселок Ники-

форових знаходиться між високими горами. Круглу долину обвили дві річки. Одну звать Усть, а другу — Катав. Тому селище й зветься Усть-Катав. Посередині височать будови заводу, а далі нескінченні ліси. Береза тепер жовкне і губить лист, сосни ж стоять зелені-зелені. В лісі грибів, як листя під ногами. Взимку добре кататися на лижах, на санках. Снігу багато і лежить він, не тоне до самої весни. Рівні вулиці висілка часто геть засипано снігом. Весело тоді, як усі жителі виходять з дерев'яними лопатами на розчистку їх.

Любині батько й мати любили вечорами слухати листи до Люби. Мати казала, що відгоді, як Люба почала працювати, вона ніби прочитала велику цікаву книгу, а батько хвалив дочку за те, що вона придбала собі хороших друзів.

Вся школа знала вже про нових знайомих Люби. Любині однокласниці вирішили написати листи Володимирові і дівчатам на Урал.

Лист з Казахстану прибув несподівано, тоді, як випав перший сніг. Повернувшись із школи, Люба побачила його на своєму столі. Навіть не сідаючи, з хвилюванням припала вона до рівно виведених зеленим чорнилом рядків.

Смутком віяло від цього листа. Писав його син Садика Абдурахман. Батько не повернувся з фронту. Він загинув за кілька днів до перемоги. Лишився Абдурахман з матір'ю і меншою сестричкою. Мати працює в колгоспі, він же ще вчиться в школі, а влітку пасе отари овець в горах.

«Мені вже шістнадцять років,— писав Абдурахман.— Вчора я разом з матір'ю підписав документ, який забороняє війну, який направлений на мирне життя, за яке загинув наш батько. Думаю вчитися в сільськогосподарському інституті на зоотехніка. Хотілося б побувати на Україні. Колись приїду. Пишіть. Кланяється Вам моя мати Фарзана».

Цей лист читали подружки Люби. Потім Курмаєвим послали листа і велику посилку, в якій були цікаві книги і ласощі для малої сестрички Абдурахмана.

Навесні, коли Люба готувалася до екзаменів, вперше розпустилося зелене мереживо ніжних вітів на молодих деревах нового саду. Колгоспники, коли дізнались про лист трьох кулеметників, посадили тут найкращі мічурінські сорти фруктових дерев і назвали свій сад Садам миру.

Люба, Володимир з Київщини, Зоя і Ольга з Уралу, Абдурахман з Казахстану в своїх листах пообіцяли, що як стануть дорослими, то обов'язково побувають у цьому саду.

Спершу вони зустрінуться в Москві на Красній площі. Підуть до мавзолею Леніна, вклоняться безмежно дорогому Іллічу, побувають на першотравневому параді, побачать на трибуні Сталіна, подякують йому за те, що він охороняє їхнє життя і спокій. Ця думка кожному сподобалася, бо ж усім найближче їхати до Москви.

Люба уявляла себе в той час високою міцною дівчиною. Вона ще не така знатна, як Паша Ангеліна, але в колгоспах дякують їй за хорошу роботу. Володимир у новенькому морському мундирі. Орденів у нього ще немає, але ж хіба можна сумніватися в тому, що вони будуть? Зоя і Ольга — інженери. Можливо, й їхні імена з'являться у списку лауреатів Сталінських премій. Абдурахман буде хорошим зоотехніком. Він виведе нову породу овець і теж буде знатною людиною.

Зімкнуться крони Саду миру, і міцні віти, обтяжені крупними плодами, хилитимуться донизу. В тиші ночі лунко впаде на землю спіле яблуко, груша. І скажуть люди: ось тут точилися жорстокі бої, тут троє кулеметників не зійшли зі свого місця, поки не скінчилися у них набої. А Люба згадає ще й те, що тут вона з своїм батьком виорала перші гони...

КАТЕРИНА СУРГУТСЬКА

ВІДПУСТКА

Вийшли рано-вранці. «Победа» пливла по чудовому асфальтованому шосе. Дорогу цю закінчили зовсім недавно, і професор Сергій Іванович Сиромятніков з задоволенням дивився на блискучу стрічку дороги, що бігла назустріч машині.

Давно не їздив професор цією дорогою. Робота в інституті, дослідні роботи... Не можна сказати, що він був кабінетним ученим. Уряд посилав його на найдальші ділянки роботи. За його участю будувалися нові канали в засушливих степах Середньої Азії, він був автором багатьох проектів зрошування безводної степової смуги.

Марія Олександрівна завжди була його вірним супутником і помічником у роботі.

— Ні, Машо, ти подивись, що робиться, — схилив Сергій Іванович свою посріблену сивиною голову до дружини, — стовпчики білі по краях, шосе, мости нові. Навіть ліс і той, ніби помолодшав!

— Це тому, — посміхнулася Марія Олександрівна, — що ти давно не виходив із свого інституту. Правильно зробив професор Синельніков, що порадив тобі їхати не на курорт, а саме сюди.

— Усе це я розумію, Машо, але роки... Здоров'я в старості, це — вино в юності. Чи не з тобою ми забиралися в найглухіші куточки нашої землі? І чи думав я тоді про курорт?

— Ну, от, Синельніков і запропонував тобі найкращий курорт. Пам'ятаєш, він сказав: будь-яка хвороба вищої нервової системи потребує основних ліків, які не продаються в аптеках — спокою.

— І ось цього лісу, — кивнув професор у бік зеленої, густої стіни. — Все-таки чудову пораду дав Синельніков! Йй-богу, я сам би й не додумався. Відпочину за всіма правилами. Рибку ловитиму...

Шофер, обернувшись, посміхнувся:

— Так, відпочинок справжній. Я теж люблю рибкою побалуватись.

Приїхали надвечір. З високого косогуру дорога спускалася круто вниз, в зелень садів, бігла повз колгоспні будинки. Унизу, в долині, вздовж соснового лісу, виблискувала сріблом маленька річечка, що розходилась на два рукави.

Машина зупинилась біля крайньої хати.

— Тут і спитаємо, де живе голова колгоспу, — запитливо глянув професор на дружину, і вийшов із машини.

Назустріч ішов високий чоловік і, зацікавившись, зупинився біля машини.

— Здрастуйте! — звернувся до нього професор. — Допоможіть, будь ласка, розшукати голову колгоспу.

Чоловік пильно вдивлявся в обличчя професора, ніби зустрівся з старим знайомим.

— Голову колгоспу? Це можна швидко... Дозвольте взнати з ким розмовляю?

— Я телеграму надсилав за порадою товаришів...

Новий знайомий не дав йому закінчити.

— Виходить, точно по адресі. Будьмо знайомі: голова колгоспу «Зоря Жовтня» — Панас Петрович Верба, колишній старшина Радянської Армії! — чітко стукнув він каблуками, наскільки це йому дозволила зробити заросла травою дорога.

Професор був дуже радий. Він енергійно потискував руки цій симпатичній людині і, заметушившись, відкрив дверцята машини:

— Знайомтесь, — моя дружина — Марія Олександрівна. Машо, а це голова колгоспу — Панас Петрович. Бач, як нам повезло.

Через хвилину вони вже їхали на другий кінець села, де для професора була приготовлена квартира.

— Приймай гостей, Катерино Михайлівно, — постукав у вікно голова, коли вони підїхали до затишного будинку, що потопає у зелених деревах.

Назустріч вийшла хазяйка, повна рожевощока жінка і, привітно посміхаючись, запросила до хати.

— Чекали ми вас. Будь ласка, коли сподобається.

— Дякую, Панасе Петровичу, за зустріч, — потиснув професор руку голові колгоспу. — Прошу не забувати, заходьте.

— Спасибі, Сергію Івановичу, обов'язково зайду. До речі, і про справу треба поговорити.

— Ні, від справ уже звільніть, — занепокоїлась Марія Олександрівна, яка до цього часу мовчала. — Пробачте, Панасе Петровичу, але професор приїхав відпочивати.

— Знаю, знаю. Я людина дисциплінована, — виходячи, приклав руку до серця голова.

— Запросити людину на чай — не значить ставити під небезпеку відпустку — докірливо похитав головою Сиромятніков, ніби виправдовуючись перед дружиною.

Хазяйка дому Катерина Михайлівна та її онука Танюша привітно зустріли гостей. Ліва половина хати, що складалася з двох невеликих кімнат, була приготовлена для приїжджих.

Сергій Іванович, розкриваючи чемодан, наспівував спортивний марш.

— Чудово! Дивись, Машо, чистота яка, тиша... Ні, я повинен Катерині Михайлівні окремо віддячити. Це ж санаторні умови!

На другий день професор прокинувся, за своїм звичаєм, на світанку. Дружина ще спала солодким сном, стомлена вчорашньою дорогою. Сергій Іванович одягся, взяв мило, рушник і навшпиньки, намагаючись не рипнути дверима, вийшов на ганок. Він довго вмивався холодною ключовою водою з мідного умивальника, насухо витер обличчя й руки, і знову ввійшов у хату. Дружина все ще спала. З великою обережністю він дістав з чемодана книгу, взяв свою стару сукувату палку і, тихо причинивши двері, знову вийшов на вулицю. Його зустрів звичайний травневий ранок невимовний у своїй трудовій красі. Вулицею гнали череду на пасовисько, з провулка вискочив табун лоша́т і, збиваючи пил, промчав повз професора.

— Наш молодняк, — раптово почув професор голос голови колгоспу.

— Доброго ранку, Панасе Петровичу! — зрадів Сергій Іванович. — От не чекав, що зустріну вас так рано!

— Доводиться рано вставати, Сергію Івановичу, —

наче збираючись давати пояснення, почав голова. — Хіба заснеш, коли вчора про такі справи на правлінні говорили. Нічим цього Петра впертого не проймеш. Це садівник наш. Уперся, як колесо в стіну. А чого? Образився, що його з пісочком покритикували за безладдя в саду. А ще комірник — сплутав прибуток з видатком. — Панас Петрович розлючено плюнув. — Тьху, ти, нещастя, і говорити соромно гостю. Нестача виявилася в нього. То мед зник, то картопля... Зняли.

— Та-ак, — протягнув Сергій Іванович. — Робота — це наше життя. Працюй, борись, слідкуй.

— Саме так, слідкуй, — підхопив голова. — За хорошим і то треба, а за поганим — в обидва ока. Збираюся на поле, Сергію Івановичу. Махнем? Га?

— З задоволенням.

— Ну, то й поїхали!

Але не встигли вони підійти до колгоспної контори, де стояла бричка, як їх зустріла розлючена жінка.

— Де голова? — гримала вона ще здаля.

— Тут я, Мавро Харитонівно, — відгукнувся Панас Петрович.

— Що ж це за порядки? — одразу пішла в наступ Мавра Харитонівна. — Ти куди дивишся? Треба в район у лікарню мого старого везти, а він до цього часу не дав коней. — І вона почала по всіх статтях пробирати бригадира. — Пішла зараз до нього. Наряд звечора був? Був, каже. А коні де? Чому нема ще? А він каже — ти мені не укажчик, я хазяїн. Бач, хазяїн найшовся! Ех, мене це так заїло, розлютило. Молокосос такий!

Панас Петрович на цьому посміхнувся, бо «молокососу» недавно сповнилося сорок вісім років.

— Що він про хазяїнів! — не вгамовувалась жінка, — та ми всі хазяїни добра колгоспного! Це що ж таке? Колгоспників ображають, а ти, голова, прогулюєшся! — наступала вона на Панаса Петровича.

— Винен я, — хитро посміхаючись, сказав Панас Петрович. — Винен, розпустили ми бригадира. Прикрутимо.

— Ти підводу давай! — не відступала жінка.

На щастя з'явилась інша бричка, виділена для поїздки в лікарню, і жінка перенесла свій гнів на візника.

— Пробачте, Сергію Івановичу, за несподіване вторгнення, — посміхнувся Панас Петрович. — Наша Харитонівна бойова особа. Та нічого, ми звикли.

— Цікава жінка...

— Це вона вас, сторонньої людини, посоромилась, а то довелось би мені у контратаку йти.

Сонце вже високо піднялось над обрієм, коли професор і голова колгоспу повертались у село після об'їзду поля.

— А ось, між іншим, і наші полезахисні насадження, погляньте на ці прямокутники: тільки в цьому році посадили. Ми живемо на межі лісів. А далі, — голова показав рукою на південь, — ліси самим треба вирощувати.

— Багато у вас турбот, Панасе Петровичу.

— Та вистачає, Сергію Івановичу, то те, то інше. Із тваринництвом начебто налагодилось. Зернові у нас непогані, але від сусідів відстаємо. А це і мучить усіх нас. Соромно перед районом і областю. На це всю увагу звернули, але доб'ємося, рушимо усім по всьому фронту. Та ось водоймища немає, ніяк не зберемося зробити. Подумати треба, можливо б щось і вийшло.

— А в чому ж, власне кажучи, справа? Чому б не використати вашу річечку.

— Дуже маловодна, в червні пересихає. Тепер уже твердо вирішили запросити спеціаліста-меліоратора. Ставок збудуємо обов'язково.

— Пересихає, кажете? — замислено перепитав професор. — Так, цікаво...

Сергій Іванович снідав з особливим апетитом. Після сніданку дружина зайнялася своїм нескладним господарством, а Сергій Іванович знову зник із дому. Він пішов на берег річечки. Там, сидячи на камені, спостерігав, як хлопчак з глини та піску ліпили невелику греблю. Споряджували її юні будівники серед річечки. Потік розділявся на два рукави і його струмочки з двох боків огинали недобудовану ще греблю. Професор пригадав учорашній день, краєвид з косогору, розділену на два русла річечку. Він рвучко підвівся і голосно промовив:

— Біфуркація!

Хлопчаки, сполохані його вигуком, припинили роботу і з цікавістю, розкривши рота, дивилися на незнайомого дядю у креслатому капелюсі, щось сказав він дивно і незрозуміло.

— Біфуркація, — знову, але вже тихіше повторив професор і, розмахуючи палицею, швидким, не по-старечому широким кроком пішов угору проти течії річки. Повер-

нувся він додому о шостій годині. Радісний, збуджений, він гукнув у вікно:

— Машо, цікава прогулянка, чудесно!

Але дружини дома не було. Він витяг з чемодана лист паперу, олівець і, вмоствившись біля підвіконня, занурився в підрахунки.

За цим заняттям і застала його Марія Олександрівна.

— Боже мій, — вигукнула вона, — до цього часу не обідав? Де ти був?

— Машо, але ж це чудесно! — Він підхопив її і, цілує, закружив по кімнаті.

— А що, трапилось, може, щось? — відгукнулась Марія Олександрівна.

— Біфуркація, Машенько!

— Біфуркація? Це ще нічого не говорить.

— Зараз зрозумієш. Накривай, будь ласка, стіл, я, дійсно-таки зголоднів. Ти розумієш, Машо, — вже за столом схвильовано продовжував професор, — голова жалівся мені, що у них у колгоспі нема свого водоймища...

— Так я і знала! — перервала Марія Олександрівна чоловіка, — почнеться з розмов про кування, а закінчиться безсонним сидінням за кресленням якогось проекту. Ось тобі й відпустка, ось тобі й спокій!

— Але це ж відпочинок. Відпустка не пропаде! — Стурбований, що його можуть відірвати відлюбимих думок, виправдовувався професор. — Ми відпочинемо тут, як ніколи! Завтра ранком підемо з тобою в поле. Але це дійсно проект, ти вірно сказала. Річка, що протікає тут, поділяється на два потоки. Поділ річки на два річища, особливо в її дельті, зветься біфуркацією. Тут дельти немає, але один з рукавів цієї річечки найбільш повноводний іде на південь, а сюди в колгосп ця каверзна річечка віддала свій найбільш мілководний рукав. Я сьогодні дійшов до місця її роздвоєння. І чудесна справа, адже там можна побудувати греблю і повернути другий потік сюди, до села. Ух, що з цього може вийти! Озеро, ні, море колгоспне. Та і місцевість тутешня цьому сприяє.

Професор попросив винести в сад великий стіл, що замінив йому креслярську дошку, і заходився малювати.

— Відпочиває! Що мені з ним робити? — скаржилась Марія Олександрівна господарці.

— Та ви ж самі йому допомагаєте. З усього села позбирали лінійки та циркулі, — сміялась у відповідь та.

Коли проект греблі був уже детально розроблений, професор посвятив у свої розрахунки голову колгоспу.

— Голубчику ви мій, Сергію Івановичу, та ви ж зробіте неоціненну послугу нашому колгоспу. — Голова від хвилювання закрокував з кутка в куток. — І креслення, кажете, готові? Та це ж по-бойовому, оце штаб!

— Ось вони! — Професор розгорнув креслення і зошит з розрахунками.

— В цьому я мало розуміюсь, — з хитрою посмішкою сказав голова, поглянувши на креслення. — А ось збори колгоспників скличемо, запросимо начальство з району. Гадаю, що нас благословлять на цю справу і колгоспники и районне керівництво.

На зборах професор детально розповів про свій план. Рішення — зараз же приступити до будівництва греблі — було прийнято одностайно.

Єдиним невирішеним питанням було спорудження напорного відкосу майбутньої греблі. Поблизу не було каменю для того, щоб вимостити відкіс.

...Вони сиділи в садку Катерини Михайлівни, розмова велась навколо греблі. З Панасом Петровичем прийшов молодий тракторист Миша Іваненко, який потоваришував з професором.

— А чи не можна напорний відкіс греблі закріпити цеглою? — спитав Миша.

— Це ідея, молодець, Миша! — зрадів Сергій Іванович, згадавши, що колись в Середній Азії невеличкі спорудження на зрошувальних каналах він з успіхом будував з цегли. — А у вас є цегла?

— Цегла є, — сказав голова колгоспу, — у нас завод під боком.

— Ну, от і добре, — професор з задоволенням потер руки, — от і чудесно!

Другого дня в село приїхав секретар райкому партії Ведерніков. Він схвалив їх почин, подякував за допомогу.

— Ну, дякувати поки що нема за що, — посміхаючись, відповів професор. — Ось, коли побудуємо греблю, тоді й поклонимось будівникам.

Непомітно пройшло три тижні. Будівництво греблі йшло вже повним ходом.

— Добре! Що добре, то добре, іншого слова і не знайдеш, — ділився своїми думками з професором Панас Пет-

рович. — Охота у людей велика, бригади і з польовими роботами встигають і на будівництво людей виділили, весь колгосп живе думкою про греблю.

* * *

Ледь тільки спала спека, Сергій Іванович прийшов на будівництво. Теслярі рубали, пиляли, стругали ліс. Дівчата, стоячи рядком, конвейером вивантажували з возів цеглу. Сергій Іванович узяв одну з цеглин і постукав по ній палкою.

— Дзвенить! Це ж залізо, не цегла!

— Добрий день, Сергію Івановичу, — привітався тракторист Миша Іваненко, який вийшов з-за воза.

— Здрастуйте. Ну, як справи?

— Ми з хлопцями закінчили розбивку греблі, водоскиду і водоспуску.

— Ну, що ж, подивимось, що у вас вийшло.

Металева стрічка задзвеніла, вдаряючись об землю, злетіла підсічена рулеткою трава. Миша Іваненко голосно називав цифри, Сергій Іванович відмічав у своїй записній книжці розміри греблі.

Від гурту теслярів, де тонко поспівувала пила, відділилась висока худа людина і широкими кроками пішла в напрямку до професора. Це був бригадир Ільєнков. Про нього в ці дні говорили, що Ільєнков, мов літак, — і в польовій бригаді встигає робити, і на греблі. Бачачи, що Сергій Іванович занурився в креслення, Ільєнков стомлено сів на камінь і, не поспішаючи закурив.

Сергій Іванович, відірвавшись від креслення, раптом звернувся до Ільєнкова:

— А давайте прикинемо, скільки кубічних метрів землі прийдеться на одного робітника?

Він вийняв з бокової кишені піджака логарифмічну лінійку і, пересунувши движок, назвав одержаний результат.

— Як ви гадаєте, витримають наші землекопи таку норму?

Ільєнков заклопотано почухав голову. Легкова машина секретаря райкому підїхала і зупинилась біля них. Ільєнков так і не встиг відповісти.

— Ну, як наша гребля, Сергію Івановичу? — спитав Ведерніков, вітаючись з професором і Ільєнковим.

— Непогано, непогано! — захоплено відповів професор.

— Вирішили греблю побудувати терміново, до початку жнив, — сказав Ведерніков. — Та, здається, і ваша відпустка до цього часу скінчиться? — спитав, сподіваючись на ствердну відповідь.

— Так, — кивнув головою професор, — а чи вистачить робочих рук? — він змахнув логарифмічною лінійкою і повторив цифру.

— Запросимо на допомогу сусідні колгоспи, — заспокоїв його секретар райкому.

...Сонце поволі сідало десь далеко за лісом. Подув свіжий вітрець. Напружено, з насолодою працювали люди. Швидко наступав вечір. Давно вже поїхав секретар райкому. Сергій Іванович глянув на годинник.

— Час додому!

* * *

Кожен день професор їздив на греблю. Марія Олександрівна, яка вже звикла до цього, з цікавістю слідкувала за ходом роботи. Одного разу Сергій Іванович затримався на будівництві більш ніж звичайно. Занепокоєна Марія Олександрівна вийшла на шлях, щоб зустріти чоловіка. Червоні заграви вогнищ освітлювали нічну долину. Марія Олександрівна прискорила кроки і непомітно для себе дійшла до першого вогнища. Недалеко в жовтих променях фар трактора і машин і в червонуватих відблисках вогнищ працювали люди.

— Ви, часом, не знаєте, де Сергій Іванович? — спитала вона дівчину, одягнену в білу безрукавку.

— Сергій Іванович? Мабуть, на греблі.

Марія Олександрівна швидко знайшла чоловіка. Переходячи від однієї групи до другої, Сергій Іванович з молодечим захопленням давав вказівки, розпорядження.

— Починайте укатку, вологи досить! — кричав він у темноту.

Дівчата, які поливали ґрунт, припинили роботу. Важко попихуючи, повз по насипу гусеничний трактор.

Сергій Іванович не здивувався, побачивши дружину.

— Машенька? Я, бачиш, затримався... Треба було поговорити з новими будівниками. Сусідні колгоспи кожного дня присилають на допомогу нових людей. Ми закінчим будову через кілька днів. Обов'язково!

В темряві не було видно сивини Сергія Івановича і він здався Марії Олександрівні таким, яким вона знала його років тридцять тому.

— Ти йди, Машенько, на кінець греблі. Там і зустрінемося. А я ще повинен в кар'єр спуститися.

* * *

Комісія в складі Сергія Івановича, секретаря райкому партії, голови райвиконкому, голови колгоспу, бригадира Ільєнкова і тракториста Іваненка, останній раз обходила греблю. Почали з водоскиду. Вздовж — каналом підійшли до мосту. Міст блищав янтарем, пахло свіжо обробленим деревом.

— Місток, треба сказати, відмінно зроблений, — сказав Ведерніков.

— Недаремно ж цією справою займалися колишні сапери-понтонери, — не без гордості відповів Панас Петрович.

Спустилися в водоскидний канал. Дно і відкоси його були старанно вимощені цеглою. Оглянули водоспуск. Піднялись на греблю.

— Можна пускати, — тихо сказав Сергій Іванович.

Голова дав наказ закрити перемичкою лівий рукав річки.

— Скоро тут буде водяний простір, — хвилюючись промовив голова райвиконкому, показуючи на долину, що розкинулась перед греблею.

— Ми обсадимо наше колгоспне море плодовими деревами, — вголос мріяв Панас Петрович.

— Поставимо насосну станцію для зрошення городів і організуємо на березі ферми водяних птахів, — додав Ільєнков.

— А я в майбутньому році до вас рибу ловити приїду, — посміхнувся професор.

* * *

Це було справжнє свято. Весь колгосп зібрався біля греблі. Святковий одяг жінок і хустинки дівчат квітами майоріли на зелені луку. На урочисте відкриття греблі зіхалось багато гостей, представників сусідніх колгоспів.

Червонощокій хлопчина зліз на греблю і підбіг до Сергія Івановича.

— Професоре! Коли ж буде ставок?

Сергій Іванович притиснув його до себе:

— Скажи своїм товаришам, що зважаючи на ваше нетерпіння, ми наказали направити воду до греблі. Перша вода скоро буде тут. Раджу вам іти назустріч їй.

Хлопчаки, які піднялись на греблю слідом за товаришем, покотились униз.

— Іде, іде! — раптом залунали їх дзвінкі голоси.

Ринулась назустріч воді і молодь. Поважно йшли дорослі. Сергій Іванович бачив, як з-за кущів з'явився потік води. Вона повзла, мов ящірка, прокладаючи собі шлях поміж камінням. По обидва боки потоку поспішали радісні веселі люди.

— Яка радість, — прошепотів Сергій Іванович. — Машенько, а, Машенько, яка радість!..

До Сергія Івановича підбігла Мавра Харитонівна, простягнула руку і глянула на Марію Олександрівну, таємниче підморгнула їй. Потім енергійно притягнула до себе Сергія Івановича і тричі поцілувала.

— Спасибі, Сергію Івановичу, від усієї душі, від усіх наших людей.

Розхвилюваний Сергій Іванович не знайшовся, що відповісти. Мавру Харитонівну змило хвилею людей, які юрмилися на греблі. А він непомітно, щоб не побачила дружина, стер неждану сльозу. Роз'ятрила думки Мавра Харитонівна. І ось згадалась молодість. Будучи молодим інженером, Сергій Іванович побудував великий став одному поміщику. Ожирілий пан, задихаючись, ходив до греблі і дивився на блакитну поверхню озера. Панянки в білих розкішних сукнях товпилися біля водоймища, намагаючись не замочити ноги. А в стороні похмурим гуртом стояли селяни-будівники тієї греблі і мовчки дивилися на став.

І його, інженера, ніхто не помітив. Хазяїн ледь не забув покликати його на урочистий обід.

...Замріявся і не почув, як до нього підійшли.

— Це ми Сергію Івановичу дякувати мусимо, — рокотав бас Панаса Петровича.

Професора оточив святковий натовп колгоспників, кожний намагався потиснути йому руку.

Сергій Іванович зняв капелюх, дістав з кишені ху-

сточку і чомусь підніс її до очей. Потім махнув нею і схви́льовано вигукнув:

— Вам спасибі, будівники, друзі мої! Сталіну Йосифу Віссаріоновичу спасибі, що створив таких золотих людей! Ура!

Могутнє «ура» пролунало у відповідь, покотилось долиною, берегами річки.

— Ну, от і відпустка наша закінчилася. І відпочили ж ми з тобою, Машо, чудесно!

Сергій Іванович обняв дружину і з захопленням дивився на широку перетворену долину.

ВАСИЛЬ ЛУЦЕНКО

ЧЕРВОНІ ПОЛОТНА

Сонце приязно зазирнуло в ранкові заплакані шибки вікон і поклато на долівку золоті пасма.

Ранді нишком скрипнула хатніми дверима й прошептала над ліжком:

— Ялмар, а, Ялмар. Добрий ранок, любий...

— Ранок добрий, моя маленька Ранді, — спросоння всміхнувся чоловік і розплющив очі. — Невже пора?

Смаглява й кароока Ранді, що завше була весела й го-вірка з чоловіком, нині була смутна, навіть збентежена. Зім'ятий клопоть газети вислизнув з її тремтливих рук і, як зів'яле листя, упав біля столу.

— Нелюди... Знову Брателі...

Ранді важко перевела подих і, здавалося, замовкла на півслові. Ялмар бачив, як здригнулись злегка опущені плечі дружини, затремтіли губи. Він наспіх пробіг очима по дрібних рядках і, вставши з ліжка, широко розчинив вікно.

Весна вбігала в простору кімнату лагідною вранішньою прохолодою, пестила свіжістю, чарувала пахощами трав. Вітер коливав верхів'я дерев, перешіптувався з пишними вітами. На блакитному полотні неба густо кучерявились вітики хмарок. З-за далекого обр'ю впливали вони, й мчали кудись за вітром, мов по безкрайому морі. А ген, в височині, носилась гомінлива пташина зграя, нагадуючи чомусь отих поліцаїв, що силкувалися розганяти демонстрацію на майдані. І мимоволі попливла думка за думкою, наче довгі літні дні на берегах бурхливої Гломмен.

...Він ще тоді знав підлітка-розбишаку Брателі, сина власника чи не найбільших маєтків, бо доводилось не раз бачити його на хуторі. Того самого Брателі, що згодом

був командиром другого батальйону і зрадив у квітні сорокового року при обороні фортеці Оскарборг. За те він одержав немалий чин з поліції, а нагороду від фюрера вручав сам Квіслінг.

Ялмар рвучко одвернувся од вікна й пильно глянув на дружину, наче хотів запитати: «А що змінилося тепер?»

Не дочекавшись, здавалося, відповіді, повільно, наче знеможено, з гнітючим болем в душі, заговорив:

— Яка гірка неправда: прийшли німці — Брателі при владі; опісля — американцям за долари продався: губернатором настановили, мандат стортингу має... Недоторкана особа! Йому вже б давно пора на шибеницю, а він, бачиш, хазяїнує: війну розпалює, могили розриває...

Ранді сиділа у кутку, ніжно пригорнувши пучок квітів до грудей.

Лише щойно побачив їх Ялмар і здогадався. Їх приготувала дружина, щоб віднести на могилу похованого на роздоріжжі радянського бійця. Мила Ранді, з якою глибокою пошаною в серці вона обкладала могилу квітами, обгортала бережно руками. Годинами вони простоювали обоє при узголів'ї. Навкруги панувала непробудна тиша. Лише вітер глухо стогнав поміж травами, жалібно гомонів з самотньою березою, гнівно розповідаючи про минулі бої. А тепер з наказу Брателі все розкидане...

Ранді була задумана. Глибока зморшка неспокою, як борозна, злягла на її хмурому чолі.

...Тоді був сорок четвертий. Над сонним містом стояла коротка світла ніч, коли Ялмара з наказу цього ж Брателі вели на розстріл. Вона побивалася, як пташка, благала змилюватись над чоловіком, але все це було марне. Ялмар був партизан і всі її прохання і сльози не допомагали. Спотикаючись, вона падала щоразу в сніг, підіймалася і знову безнадійно бігла слідом. Аж там, під чагарниками, що на долині, вона судорожно вхопилась руками за холодний багнет, але важкий удар збив її з ніг. В очах блимнули іскрами вогники, похитнулась під ногами земля, попливло все у безвість... Лише з якимсь часом, коли вона розплющила очі, біля неї стояв Ялмар та декілька незнайомих. На їхніх шапках жевріли зірки, як оті троянди.

«Ранді, моя маленька Ранді, — шарпав збентежено за плечі Ялмар. — Поглянь, кохана, — прийшли наші визволителі... Ми їх так нетерпляче ждали. Це руські солдати... Вони врятували мене...

Аж здригнулася од несподіваної радості, наче вві сні; ось-ось серце вискочить.

...За вікном цвіли дерева, щебетали пташки, мирно грались діти.

— Ялмар, — звернулася вона до чоловіка. — Ти казав, що вчора ти зібрав півсотні підписів під Стокгольмською Відозвою — це добре. Але ж ми повинні зробити більше. Я допомагатиму тобі в цьому. Весь вільний час я віддам справі миру. Я не хочу, щоб повернулося пережите, не хочу...

— Я радий за тебе, Ранді...

...Коли вони вийшли на вулицю, що шумувала бурхливим потоком демонстрантів, сонце вже підбилося високо і щедро обсипало теплом. На руках у Ялмара крутився на всі боки невгамовний сипок і лунко вигукував:

— Мамцю, а правда, що поліція стріляє в людей?

— Правда, сину, правда...

— Я не хочу тієї рушнички, що продається. Я хочу такий червоний прапорець з білим голубом, як онде дяді несуть...

Та його останніх слів було майже не чути, бо вони вливалися в тисячоголосий гомін люду, як дрібні краплини в величне море й неслися по безкраїх просторах розбудженої землі.

А там, вгорі, під блакиттю неба, гордо майоріли червоні знамена й, здавалося, що всесвіт окутався червоними полотнами.

ВОЛОДИМИР БЕРЕЗКІН

«СТОМІЛЬЙОННИКИ»

Великий аеродром потонув у темряві. Різко заскреготавши гальмами, «вілліс» зупинився біля бетонної зльотної доріжки. Шофер виключив світло і принишк на своєму місці. Із «вілліса» вийшло двоє у армійських шинелях і, зробивши кілька кроків, зупинилися. Перед ними, наче з-під землі, виросла постать начальника аеродрому.

— Все гаразд, панове, — сказав він по-англійськи з помітним італійським акцентом. — Сподіваюсь, що ви не замерзли в дорозі.

— Я не чекав таких морозів на півдні Італії, — пробурчав один з прибулих в погонах майора американської армії.

— Зараз грудень, пане Роллі! — ніби пробачаючись, відповів італієць. — Нам тільки-но передали прогноз погоди із Скопле. На Балканах знову різке похолодання.

Вони підійшли до двомоторного транспортного літака і піднялися на борт. В літаку було чотири пасажири, вони сиділи на ящиках з продовольством, і при появі американців і начальника аеродрому скочили на ноги. Майор кинув кілька слів екіпажеві і попрощався з своїми супутниками. Лейтенант, що супроводив його, та італієць побажали щасливої дороги і пішли. Через кілька хвилин «дуглас» відірвався від землі і, набравши висоту, взяв курс на північний схід.

Деякий час усі сиділи нерухомо. Потім один з пасажирів — невисокий, вузькоплечий юнак, з покритим вуграми обличчям, дістав з кишені портсигар і сунув у рот сигарету.

Американець знаком покликав його до себе.

— Слухай-но, друзяка, — гаркнув Роллі, — під тобою ящик вибухівки, — і посварився пальцем.

Юнак зіщулювався і, винувато посміхнувшись, заховав сигарету.

Майор не церемонився з своїми супутниками. Всі вони були албанці і потрапили до рук американської розвідки. Невдалий курець, за документами Махмет Ука, був сином міністра при королеві Зогу. В маленьку школу коло Бріндізі, де тренювали шпигунів і диверсантів, відбирали карних злочинців із таборів для переміщених осіб. Він потрапив в цю школу з в'язниці, відсидівши сім місяців з дванадцяти років, присуджених йому за вбивство двох італійських громадян. Другий албанець Сеїт Сула, літня, кремезна людина, з глибоко запалими очима, утік в Італію в 1944 році. В час окупації Албанії він служив в гестапо і брав участь у вбивстві керівника молоді в Шкодері Мануша Алі Мані. Віддалік сиділо двоє албанців, прибулих тиждень тому з Західної Німеччини. Їх прізвища і минуле знали тільки майор і фіктивний комендант табору сеньйор Пінеллі. В школі дехто твердив, що ця пара вже кілька разів переходила кордони країн народної демократії. Тепер їх чотирьох везе Роллі, щоб цієї ж ночі скинути на парашутах біля міста Печінь.

Нестерпно довго тягнувся час. Нарешті з пілотської кабіни висунулась голова штурмана. Майор зробив йому знак рукою. Той ствердно кивнув. Роллі припав до віконця. Внизу мигтіли електричні вогники. Адріатичне море залишилося позаду, і вони летіли над югославською територією. «Дуглас» знизився і став кружляти над місцем, де за розрахунками штурмана був військовий аеродром. На них чекали. У відповідь на зелену ракету, скинуту пілотом, на землі спалахнуло кілька прожекторів, освітивши посадочну площадку. Через кілька хвилин літак приземлився.

Тут вони пробули біля години. На борт піднялися солдати УДБ і винесли дюжину ящиків з продовольством, залишивши в літаку лише кілька тюків з багажем диверсантів і два ящики тринітротолуола. Албанцям дозволили зійти на землю. З задоволенням затягуючись димом сигарети, Махмет Ука спостерігав, як югославські солдати вантажили продовольство на «студебеккер». Майор Роллі підійшов до нього з чемоданом, поплескав албанця по плечу, сів у машину і поїхав. Сеїт Сула посміхнувся:

— Практичні люди ці американці. Містер Роллі привіз з собою дві тонни продовольства. В Югославії ціни на чорному ринку ростуть з кожним днем. Немало грошей перепаде нашому шефу від цієї операції.

— Майор не один,— сказав Махмет.— У цього містера багато компаньйонів.

Сула знизав плечима.

— Навіть коли йому припаде четверта частина, то він заробить хороші гроші.

Прийшов час сідати в літак. Вони знову в повітрі, на цей раз без Роллі. Машинально обмацуючи парашут, Махмет заглибився в спогади. Кілька днів тому його, Сулу, і двох незнайомих, які напередодні прибули з Німеччини, покликав до себе комендант табору. В кабінеті сеньйора Пінеллі був Роллі з перекладачем. Американець звернувся до них з довгою промовою, під час якої сеньйор Пінеллі, як заводна лялька, весь час схвально кивав головою, хоч не розумів ні слова ні по-англійськи, ні по-албанськи.

— Мир на Балканах висить на волосині, — говорив американець. Албанія загрожує Югославії і Греції, але цьому скоро прийде край. Ось-ось почнеться війна, і в Албанії утвердяться демократичні порядки. Керівництво країною візьмуть в свої руки достойні люди, які вирішать, чи входити їй в склад Югославської федеративної республіки, чи об'єднатися з Грецією, колискою демократії. А можливо Белград і Афіни, як добрі сусіди, домовляться про справедливий перегляд кордонів Албанії. Колишні італійські концесії будуть повернені законним господарям.

Після такого вступу майор перейшов до діла. Албанців найближчим часом доставлять літаками на батьківщину для виконання особливих доручень. Сеїт Сула і Махмет Ука повинні будь-що вивести з ладу новий великий комбінат. А тим двом майор наказав зірвати ділянки залізниці Печінь—Дуррес. Після цього дістатися в Тірану. Їм накажуть підтримувати зв'язок з Італією через якогось Пашу, що керував шпигунським центром в Тірані.

Албанці мовчки слухали американця і збентеження їхне зростало з кожною хвилиною. Адже раніше їм обіцяли, що в Албанії їм треба лише збирати відомості. А тепер цей майор наказує висаджувати в повітря заводи і залізниці. Вони пошкодували, що покинули табір — там сиділи спокійно, там їх чудово годували. Але назад не було вороття — майор все тугіше стискував їхню волю. Їм не давали говорити, вони повинні слухати і виконувати. Майор зловісно натякував, що їх скрізь знайде американська розвідка, якщо вони насміляться порушити його наказ...

Ось вони сидять з парашутами. Махмет зіщулюється, за

шкірою пробігли мурашки. Він затремтів і закрити очі. Проклятий майор, він жене їх в пашу смерті. Бандита схопила лихоманка — тряслися руки, ноги. Він відчував себе тут, мов вовк в западні. Майнула думка — якби втікти звідси. Але безперервно гудуть мотори, навкруги зловісна ніч.

Штурман вийшов з кабіни і наказав приготуватися. Підтягли до виходу тюки і ящики, прикріплені до парашутів. Махмет востаннє обмацав себе. Зброя, фальшиві документи, важка торбинка з албанською валютою і цінностями — все на місці. Він машинально доторкнувся до ампули з ціаністим калієм, яка зберігалася в спідній кишені куртки і, наче обпікшись, відсмикнув руку. «Дуглас» почав знижуватися. На землі було видно світлі цятки п'яти вогнищ, розкладених конвертом. Бортмеханік і штурман відчинили дверцятка — і диверсанти викинули вантаж, а потім один за одним вистрибнули з літака, який зробив коло над вогнищами і взяв курс на захід.

Приземлився Махмет вдало, метрів за двісті від вогнищ. Сніг пом'якшив удар об землю, і він зразу ж скочив на ноги, оглядаючись навкруги. Рокотання «дугласа» затихло вдалині, настала тиша. Вітру не було, і Махмет без затримки згорнув парашут, обтрусився в темряві і, не кваплячись, пішов на світло. Йшов він обережно, крадучись, стискаючи пістолет. Підійшовши ближче, Махмет побачив своїх супутників і двох незнайомих, які гасили вогнища. Не гаючи часу, зібрали вантаж і рушили за провідником вузькою доріжкою, яка вела в гори.

Йти довелося біля двох кілометрів. Крім вантажу, скинутого з літака, вони несли на собі непотрібні тепер парашути, щоб не залишати сліду. Сеїту Сулі, що пошкодив ногу при посадці, кожний крок завдавав нестерпного болю, і він тихо лаявся на кількох мовах. Нарешті вони повернули праворуч в вузьке міжгір'я і, пройшовши кілька сот кроків, підійшли до невеликого будинку, оточеного невисоким парканом. Будівля приліпилася до стрімкої скелі і крім неї навколо не було ніяких ознак житла.

Під підлогою був погріб, там склали свої речі. Затопили грубку, тепер можна погрітися. При світлі газової лампи Махмет оглядав хазяїв. Це були літні люди, зодягнені, як мисливці. Але Махмет здогадався, що вони давно перекидають через кордон шпигунів. Один з них — високий, сутулуватий старик по імені Кочі, привернув його увагу.

Сеїт Сула, що перев'язував ногу, непомітно штовхнув Махмета:

— Старий знайомий, — прошепотів Сула.

— Разом працювали в гестапо? — запитав Махмет.

— Ні, він сидів у нас. Цей дід вирізав грецьку сім'ю, шість чоловік. Довелося видати його поліції і відправити на каторгу. З того часу минуло вісім років. Навряд щоб він впізнав мене. Нічого собі, приємна зустріч.

Старий албанець підсів до них і попросив цигарку. За хвилину його почастивали ромом і він розговорився.

— Вам повезло, хлопці, — глухо засміявся Кочі, погладжуючи шрам на лобі. — В минулому місяці тут спіймали п'яťох парашутистів, перекинутих з Греції. Так і потрапили прями́сінько в руки прикордонників. З кожним місяцем все трудніше працювати.

— Значить кордон охороняється добре? — злякано запитав Сеїт. Від цих слів Махмета знову затрусилась лихоманка.

Старий безнадійно махнув рукою.

— Через кордон не проскочить навіть пацюк. Солдати Енвера Ходжа мають очі орлів. Я водив контрабандистів ще при турках, але тепер вже три роки сиджу коло грубки і зустрічаю гостей подібних до вас. Тепер до нас можна добратися лише повітрям. Собаче життя настало. Американці платять щедро, але рано чи пізно...

Кочі не доказав і, глухо закашлявшись, відвернувся.

— Важкі часи, — прошепотів занепокоєно Сула.

Диверсанти лягли спати в окремій кімнаті. Махмет поклав під голову торбинку з грішми і вкрився ковдрою, яку взяв з літака. Надворі піднявся вітер, і з грубки повалив густий дим, що в'їдався в очі, але в кімнаті ставало все тепліше. Махмет лежав горілиць, прислухаючись до завивання вітру. Сеїт довго перевертався і, нарешті, встав, підпер двері важким столом, звалив на нього всю меблю, потім сів на ліжку, крутячи пістолет в руках.

Махмет з острахом спостерігав це. Він боявся не менше ніж Сеїт. Їхні супутники безтурботно хропли після випитого перед сном рому. Сула помітив, що Махмет не спить і підійшов до нього:

— Деякі запобіжні заходи, — пояснив він. — Фізіології наших хазяїв не викликають довіри. Вони, звичайно, не видадуть нас владі, але їм нічого не варто перерізати наші горлянки і забрати гроші. А хто про це дізнається?

— Навіщо ж американці вербують таких на службу? — з острахом прошепотів Махмет.

Сула глузливо посміхнувся:

— А ти не такий? Скільки на той світ відправив.

— Я? — Махмет зібгався на ліжку. — Я не грабіжник.

Сула зареготав, закриваючи долонею рот.

— Не грабіжник. Дитинка! Ягня... Дурень, трусишся, як баба. Противно дивитися.

Сеїт Сула допив з фляжки залишки рому, і розмова перейшла на ледь чутний шепіт.

— Чого ти розкис? Кисіль. Візьми себе в руки. Огідно поряд з тобою сидіти. Як би знав, то сказав би майорові, щоб послав тебе курей годувати... Слухай. Вороги твої навкруги, вони забрали землю твого батька. Ти мусиш мстити...

Махмет довго не міг заснути. Йому ввижалося, що його вже схопили. Тільки ранком непомітно задрімав.

Прокинувся він пізно, біля четвертої години дня. Його супутники вже давно встали і переглядали свій вантаж. Від господарів вони довідалися, що за ніч не було помічено нічого підозрілого. Після обіду Сула наказав Махмету збиратися в дорогу. Цієї ж ночі їм треба було відправитися в Тірану.

Кочі порадив їм виїжджати не пізніше четвертої години ночі, щоб до світанку дістатися на станцію Печінь. Якраз до відходу семигодинного поїзда, який привезе їх до Дурреса. Кочі пообіцяв купити квитки і з усією обережністю посадити їх у вагон. За цю послугу він вимагає дві тисячі лек зверх визначеної оплати. Сула і Махмет неохоче відрахували йому двадцять новеньких папірців. Ввечері вони ще раз перевірили свій вантаж і лягли спати, відмовившись від вечері.

В домовлену годину Кочі розбудив Сулу і Махмета. Їхні сусіди міцно спали. Тихо зібрались і вийшли на подвір'я, захопивши з собою чемодани. Кочі запрягав воли. Господарі допомогли диверсантам зручно вмотитися на мішках з соломою. Кочі сів на місці погонича, ляснув бичем, і вони виїхали з двору. Густі хмари затягнули небо, і в міжгір'ї стояла непроглядна темрява. Добре знаючи дорогу, Кочі спокійно підганяв волів, мугикаючи собі під ніс якусь пісеньку. Махмет і Сула сиділи мовчки.

Нарешті вони виїхали на рівнину і на початку сьомої доїхали до Печіня. В цю ранню годину вулиці були ще

порожні. Кочі залишив воза у свого знайомого на околиці міста і повів диверсантів до вокзалу. Махмет і Сула залишилися з речами в найближчому від станції провулку, а Кочі поспішив до каси. Через півгодини старий повернувся з квитками. Намагаючись не дивитися на зустрічних, вони вийшли на перон за три хвилини до відходу поїзда. Кочі посадив їх у вагон, і, випросивши на прощання коробку сигарет, зійшов на землю.

Коли станція залишилася далеко, диверсанти трохи заспокоїлись. Їхнім сусідом по купе був кремезний старик, який їхав в Дуррес. Він сів рядом з Махметом, і той обережно почав з ним розмову. Уже через чверть години диверсанти чудово знали всю біографію сусіда. Старик був головою сільського кооперативу під Шкодером. Він повертався додому, побувавши в гостях у молодшого сина, який працював на залізниці. Його старший син учиться в Радянському Союзі і через рік повернеться інженером-гірником. Третій син пішов працювати на недавно побудований промисловий комбінат і має звання відмінника.

— А ми якраз їдемо на це підприємство, — лагідно вставив своє слово Сула. — Нас, як кращих робітників, направили туди для обміну виробничим досвідом, — і Сеїт непомітно штовхнув ліктем Махмета.

— Це дуже добре, — зрадів старик. — Ви обов'язково познайомтесь з моїм сином. Його звать Ферит.

Голова кооперативу став детально розповідати про юнака. Диверсанти уважно слухали його, намагаючись запам'ятати все до дрібниць, і охоче згодилися передати лист. Старий тут же написав кілька кривих рядків і, усміхаючись, передав записку Махмету.

— З великими труднощами вдалося мені писання. Адже я грамотний став лише при народній владі. Зате всі говорять, що я добрий господар. В цьому році наш кооператив зібрав по двадцять чотири центнери з гектара.

— Двадцять чотири центнери! — здивувався Махмет.

Раніше на землях його батька, одного з найбільших поміщиків країни, батраки ніколи не збирали такого врожаю. І зі злістю вилаявся в думці. — Не збирали! Хіба ці мужлани дбали про свого хазяїна, і почав прикидати скільки прибутків буде давати йому батьківський маєток, коли він стане господарем. — Я примушу їх збирати такий врожай, як у кооперативі. І він уже уявляв, як до його кишені потечуть гроші. Скоріше б американці навели тут порядок.

Старий був балакучим, розповідаючи про державний кредит селянам, про радянські трактори, про хімічне удобрення. В їх кооперативі на трудовень видано по три кілограми зерна, по десять кілограмів картоплі і по двадцять шість лек грошей. Цієї весни розпочали будівництво нового селища і заклали великий фруктовий сад. Махмет пригадав довжелезні статті в західних газетах про злиденне становище албанських селян.

В Дурресі вони попрощалися з своїм дорожнім знайомим. Здавши після деякого вагання чемодани в камеру для схову багажу, Махмет і Сула вирішили оглянути місто, маючи в своєму розпорядженні кілька годин вільного часу.

Дуррес дуже змінився за післявоєнний час. Місто прикрасилося багатопверховими будинками, по вулицях проносилися легкові і вантажні машини найновіших марок, в порті стояли іноземні кораблі, серед яких виділявся своїми розмірами радянський теплохід. Скрізь можна було побачити об'яви: «набираємо робітників».

Вони довго блукали по вулицях, прислухаючись до розмов прохожих. Ніде не було видно натовпу голодних, що про них галасувала західна преса. Махмет єхидно посміхався.

Із Дурреса в Тірану їм довелося їхати в переповненому вагоні. Зайнявши місце біля виходу, диверсанти мовчали всю дорогу, насторожено поглядаючи на своїх сусідів. Серед пасажирів була велика група молоді, яка їхала в народний театр. Юнаки й дівчата зайняли майже піввагона і заповнили його гулом молодих дзвінких голосів. Про що вони тільки не розмовляли: і про постановку «Платона Кречета» на албанській сцені, і про комбінат в Юзберише, і про прискорений метод буріння нафтових свердловин... Високий юнак з червоними нашивками ударника загравав на акордеоні плавну урочисту мелодію, і десятки голосів дружно заспівали пісню. Це була кантата про Сталіна. Хор молодих албанців виконував її російською мовою.

Ось і Тірана. Вийшовши з вагона, диверсанти загубилися в натовпі пасажирів, і людський потік виніс їх на плещу. До центра міста вони вийшли широким бульваром, який носив ім'я Нова Албанія. Звідси довго йшли до старого міста.

На одній з вулиць старого міста розшукали бакалійну крамничку, розташовану в першому поверсі невеличкого

цегляного будинку. Ввійшовши, вони опинилися в темному напівпідвалі, який скупно освітлювався сальною свічкою. За прилавком сиділа неймовірної товщини людина з брязклим обличчям. Крім нього в крамниці нікого не було. Товстун з зацікавленням подивився на незнайомих, що мовчки стояли перед ним.

— Ми привезли товар із Печіні, — притишено сказав Сула.

Крамар тяжко зітхнув і вийшов з-за прилавку. Його маленькі очі пронизували гостей.

— Нам потрібен Паша, — продовжував Сула.

— Паша, це я, — відповів товстун тоненьким деренчливим голосом, що не пасував до його масивної фігури.

Він підійшов до дверей, які вели на подвір'я, і покликав когось. В крамницю ввійшов високий одноокий дід.

— Чепе, побудь за прилавком, поки я проведу гостей, — владним тоном розпорядився Паша.

Дід мовчки зайняв місце господаря, а товстун повів диверсантів у дім. Вони поминули темний коридор і по східцях чорного ходу піднялися на другий поверх. Паша запросив їх в невелику кімнату, єдине вікно якої виходило на подвір'я. Тут господар зразу ж нетерпляче зажадав показати йому вантаж. Диверсанти віддали йому два важкі пакунки, що займали чимало місця в їхніх чемоданах. Паша швидко розпечатав більший пакунок, і обличчя його освітила радісна усмішка: в пакунках була албанська валюта. Махмет і Сула, затаївши подих, дивилися на цю купу грошей. Товстун руками, що трусилися від хвилювання, рахував гроші і обережно складав їх на столі. В обох пакунках було шістсот тисяч лек. Паша зібрав гроші і поспішно вийшов з кімнати, залишивши диверсантів самих.

Господар довго не повертався. Повільно сутеніло, і в кімнаті стало зовсім темно. Не наважуючись включити світло, диверсанти сиділи в темряві і пошепки проклинали негостинного господаря-скнару. Набридло чекати, а його немає. Махмет почав думати, чи не пішов Кочі туди, в органи безпеки, чи не зрадив. Нарешті, в кінці коридора почулися кроки. ввійшов товстун, включив світло і пробачився перед гостями за довгу відсутність. Одноокий дід невдовзі приніс вечерю, і голодні диверсанти накинулись на їжу. Паша сів напроти їх, не зводячи свого пронизливого погляду. Одержані гроші справили добре враження на нього, і він помітно повеселішав, розпитував їх про дорогу. В свою чергу Сула ввічливо

запитав про прибуток магазину. Фізіономія господаря витягнулася, втративши задоволений вигляд.

— Мої прибутки зменшуються з кожним днем, — поскаржився Паша, — держава весь час відкриває нові магазини і знижує ціни, а наша торгівля підупадає. Сьогодні в мене було лише чотири покупці. Минулого місяця я мав тисячу лек збитків — псувалися продукти. Якщо так буде продовжуватися, то я загину. — Товстун журливо похитав головою.

«Хитра лисиця, — подумав Махмет. — Цікаво, чому він не провів у крамницю електричне світло».

Після вечері одноокий зібрав зі столу посуд і вийшов. Закривши за ним двері на ключ, Паша вислухав своїх гостей і почав викладати свої думки. Чим більше говорив він, тим страшніше робилося Махмету.

— Сказати правду, вам дісталась важка справа. Я не так давно намагався одержати план заводу, але це не вдалося. Вам доведеться починати спочатку. Постарайтеся поближче познайомитися з Феритом. Це дуже добре, що ви зустріли його батька. Грошей не жалійте, але дійте обережно. Охорона комбінату невелика. Та останнім часом народ став пильним. Думаю, що вдвох ви не справитесь з завданням. Тут потрібні помічники.

Диверсанти стурбовано переглянулися. Махмет запитав тремтливим голосом:

— А чи не можна нам взятися за іншу роботу?

Паша суворо змірив його з голови до ніг. Як цей погляд нагадав Махметові погляд осоружного майора. Ще дужче забігали мурашки на спині.

— Яку іншу роботу? Я одержав категоричний наказ від наших шефів. Цей завод, побудований за допомогою росіян, має велике значення. Диверсія на ньому приверне увагу всього світу. В наступний же день газети в Нью-Йорку і Лондоні вийдуть під заголовком: «Опір комуністичному режимові», чи «Поразка Кремля в Албанії», або «Балканські народи руйнують залізну завісу». Найкупіші конгресмени переконуються, що сто мільйонів доларів, які президент Трумен асигнував для нашої роботи, дадуть прибуток.

— Прибуток? — не то запитав, не то похмуро ствердив Сула.

Паша, ніби не чуючи цих слів, похвалився:

— Я п'ять років працюю на американців, а до цього тридцять чотири роки служив англійцям.

Посмішка зникла з його обличчя.

— Ви залишитесь у мене кілька днів, щоб познайомитися з обставинами. Для допомоги я дам двох агентів. До їхнього прибуття вам треба скласти креслення найважливіших цехів. Для цього вам треба буде з'їздити на місце роботи.

На цьому розмова закінчилася і, побажавши доброї ночі, Паша залишив своїх гостей в невеселих роздумах.

Вони прожили в його домі три дні. Вранці господар приносив їм купи газет і журналів, і диверсанти багато годин підряд читали албанську пресу, знайомилися з становищем в країні і головнішими подіями міжнародного життя. Потім приходив Паша і до дрібниць розпитував їх про прочитане.

Вечорами, коли сонце ховалося за гори, коли улоговина, в якій лежало місто, занурювалась в темряву, а на вулицях загорялися електричні ліхтарі, — диверсанти покидали притулок і йшли бродити по Тірані. Серед шумливого натовпу, що заповнював центральні вулиці, вони були чужими. Розлютований Махмет із злістю поглядав на веселих, щасливих людей, так не схожих на колишніх албанців, що кланялися в пояс його батькові. Безжурний сміх молоді, впевнені погляди дорослих — тиснули на бандитів, мов невидимий прес, нещадно змітали покидьків з свого шляху. Диверсанти стали обминати центральні вулиці і рідко виходили з Старої Тірани. Повернувшись з прогулянок, Махмет, як завжди, цілими вечорами нерухомо сидів на ліжку з закритими очима, а Сеїт мовчки ходив із кутка в куток.

Їхні супутники вже почали готувати диверсію на залізниці, пора й їм до роботи. Ранком Паша вирудив в дорогу своїх гостей. Маючи при собі фальшиві документи, заготовлені в Італії, і півдюжини мін з годинниковими механізмами, Махмет і Сула вийшли з міста. На шосе вони зупинилися, чекаючи попутної машини. Скоро на дорозі появився новенький «ЗІС», навантажений будівельними матеріалами. Сула підняв руку, і «ЗІС» зупинився рядом з ним. Шофер, зовсім молодий хлопець, в синьому комбінезоні, охоче згодився взяти пасажирів. Їхати їм довелося, сидячи на ящиках з цементом, але рівний асфальт дороги зменшував цю незручність — машина рухалася без поштовхів, лише зрідка зменшувала швидкість на перехрестях доріг.

Будівництво розгорталося і в столиці і далеко за її межами. «ЗІС» мчав повз виростаючі корпуси заводів

і фабрик. Диверсанти похмуро дивилися по сторонах, намагаючись запам'ятати дорогу. Біля промислового комбінату Сула постукав в заднє віконце кабіни, і машина зупинилася. Скочивши на землю, Махмет підійшов до шофера і простягнув йому сто лек. Хлопець відмовився взяти гроші, і машина поїхала далі.

Як було умовлено з Пашою, диверсанти мусили зупинитися в готелі, але він був переповнений приїжджими. Після багатьох суперечок з черговим адміністратором їм вдалося одержати невеличкий номер. Відпочивши, вони почали оглядати прилеглу до комбінату місцевість, з'ясовувати кількість охорони і розташування сторожових постів. На їх радість, промисловий комбінат був обнесений всього лише одним рядом колючого дроту і охоронявся небагатьма сторожами.

Задоволені результатами своєї розвідки, диверсанти вдалися до розшуків Ферита. Їм показали на довгу двоповерхову будову, там був гуртожиток робітників. Один з юнаків провів їх на другий поверх у велику світлу кімнату, заставлену ліжками і м'якою меблею. В кімнаті було кілька чоловік. Кучерявий юнак читав вголос якусь книгу, а решта слухала його, сидячи навколо столу. При появі Махмета і Сули наступила тиша, і всі з зацікавленням поглядали на них.

— Нам потрібний Ферит, — сказав Махмет, — запитливо поглядаючи на читця.

— Ферит ще на роботі, — відповів той. — Він повинен скоро прийти. Якщо у вас є час, то почекайте його тут. Прошу, товариші, посунутися.

Двоє робітників звільнили місце за столом, і диверсанти сіли. Перервана розмова відновилася. Кучерявий хлопець відклав книжку і підсів до прибулих, намагаючись познайомитись з ними поближче. Трохи освоївшись, Махмет вступив в розмову з хлопцем, якого звали Ельмасом. Вже з перших слів диверсанти зрозуміли, що Ферит користується великим авторитетом серед товаришів. Його ім'я промовляли з помітною повагою. Ельмас пожвавлено говорив:

— Ферит буде радий вашому приїздові. Він вже два тижні не одержував листа від батька і дуже хвилюється.

— Я бачу, що Ферит хороший хлопець, — з ввічливою посмішкою сказав Сула.

— Іще б! — вигукнув Ельмас. — Він один з кращих ударників на комбінаті і, крім того, капітан нашої футбольної

команди. Ферита запрошують грати в «Партизані»...
А ось і він.

В кімнату ввійшов високий стрункий юнак з червоними нашивками на грудях.

— Ферит, до тебе гості приїхали, — приязно вигукнув Ельмас.

Юнак швидко підійшов до прибулих і потис їм руки. Сула в кількох словах з'ясував йому ціль свого візиту — приїхали ознайомитися з досвідом — і передав листа від батька. Ферит з ласкавою посмішкою двічі перечитав батьківське послання і потім довго розпитував гостей про їх зустріч з головою кооперативу. Вислухавши подробиці, юнак повеселішав.

— Ви приїхали вчасно. У нас завтра збирається конференція будівників комбінату. Я вас познайомлю з Негрі Ніколою.

— Негрі? Хто він? — вихопився Махмет.

— Як це, хто? — здивувався Ферит. — Хто ж в Албанії не знає Негрі Ніколу? Це кращий муляр, учень радянського новатора Куликова.

З наступної розмови з'ясувалося, що прибулі знають мало стахановців комбінату.

— Бачу, що вам таки треба ближче з нашим досвідом ознайомитися, — з докором промовив Ферит. — Як же ви там у себе працюєте? — Ферит проводжав гостей аж на вулицю і знову щиро дякував за привезений від батька привіт.

Вийшовши з гуртожитку, Махмет і Сула спішили мовчки до самого готелю і, лише опинившись у своєму номері, дали волю своїм почуттям. Старий гестапівець з піною на губах накинувся на партнера.

— Який диявол тягнув тебе за язик? Ти дурна баба, а не розвідник. Через тебе ми загинемо, як бездомні собаки!

— Ти теж хороший, — огризнувся Махмет. — Запобігав перед усіма і запитував не менше, ніж я.

— Добре, що вони нічого не тямлять у розвідці, а то б ми не сиділи вже з тобою в оцій кімнаті, — заспокоїв Сула Махмета.

Наступні дні були присвячені дальшому ознайомленню з людьми.

Вже чотири дні минуло з того часу, коли вони приїхали в це місто, але з Тірани не було ніяких вістей. Диверсанти

не знали, чим закінчилася затія з вибухом на залізниці, і губилися в здогадках. Махмет не міг спокійно спати, йому весь час здавалося, що ось відчиняться двері і їх заберуть.

Увечері почувся тихий стук в двері номера, і ввійшов Паша в дорожньому плащі і з невеликим чемоданом в руці. Його поява була такою несподіванкою, що з рук Сули випав на підлогу складаний ніжик, яким він підстругував олівець. По блідому спотвореному обличчі товстуна диверсанти догадалися, що трапилося нещастя. Паша замкнув двері, упав на стілець і за одним духом випив склянку води. Хрипким шепотом він почав розповідь.

Позавчора вночі, при спробі зробити аварію пасажирського поїзда по дорозі Печінь—Дуррес, затримано їх співучасників, отих двох. Разом з ними арештовано двоє провідників, в тому числі і Кочі. Старе гніздо контрабандистів, використовуване американською розвідкою для перекидання через кордон шпигунів, ліквідовано. Сьогодні вранці співробітники органів державної безпеки наскочили в резиденцію Паші. Сам Паша врятувався лише завдяки своїй передбачливості: в підвалі не було електричного світла і, миттю погасивши свічку, товстун чорним ходом вискочив у двір, звідки був вихід на сусідню вулицю. Не гаючи часу, Паша втік з Тірани, а його будинок в руках у офіцерів державної безпеки. Втрачено все: склад зброї, радіостанцію, гроші.

Махметові ноги вибивали дріб об підлогу. Він стискав їх руками і схожий був на блазня в цирку.

Паша презирливо глянув на нього і, обернувшись до Сули, владно наказав:

— Я іду в підпілля рятувати залишки агентури. А ви... цієї ж ночі зірвете комбінат.

Диверсанти задубіли на місці, приголомшено глянули на товстуна, не вірячи своїм вухам.

— Ви цієї ночі зірвете комбінат! — повторив Паша тим же тоном. — А потім зникнете в Італію...

— Це самогубство, — забурмотів Сула. — Нас лише двоє. Ми маємо шість маленьких мін. Ви гоните нас на вірну смерть!

— Мовчати! — заверещав Паша і з тривогою оглянувся навколо, неначе злякавшись власного голосу.— Жити хочеш? Забув, що заарештованих уже допитують і можуть взнати про вас і почати розшуки... Зараз скоро дванадцять. До п'ятої години ви мусите зробити вибух.

— У нас не вистачить вибухівки, — вперто вів своєї Сула. Паша на хвилину задумався.

— Тоді зірвете заводську електростанцію. Це теж створить враження.

— А що ж далі? — похмуро запитав Махмет.

— Я переправлю вас в Грецію, а звідти ви доберетеся до Бріндізі, — пообіцяв Паша. — О шостій годині ранку чекайте машину на дорозі в Тірану. Вона зупиниться, не доїжджаючи одного кілометра до готелю. До світанку ви будете вже далеко від цього місця.

Паша пішов до дверей і напівдорозі зупинився, додавши:

— Я чекаю вас у машині ще п'ять хвилин після шостої. Пам'ятайте, що маєте можливість повернутися до Італії. Якщо комбінат залишиться цілим, то вмирати доведеться вам. Не забувайте слів майора.

Коли він вийшов, диверсанти довго сиділи мовчки, не дивлячись один на одного. Потім Сула дістав з чемодана міни і, перевіривши механізми, поклав їх в мішок. Вони тепло одягнулися, розуміючи, що пробудуть під відкритим небом всю ніч. Махмет засунув під ліжко порожні чемодани, скинув на плечі мішок з мінами, і вони обережно вийшли в коридор. Вулиці міста були порожні. Намагаючись не потрапляти на очі випадковим проходом, диверсанти йшли, ховаючись в тіні від будинків. В одному місці дорогу їм перебігла кішка і зупинилась. Сула з злістю вдарив кішку ногою і відразу ж схаменувся, бо вона заверещала, мов ошпарена. На щастя, поблизу нікого не було.

Дійшовши до пустиря, що лежав біля комбінату, диверсанти зупинилися, переводячи подих. Рядом з пустирем був будівельний майданчик, де закладався фундамент великого будинку. Вони помітили рів, виритий будівниками в двадцяти метрах від огорожі комбінату і заховалися в ньому. Відпочивши, диверсанти заховали в ямі мішок з мінами, обережно вилізли з рову і, тримаючись на певній віддалі один від одного, ще раз полазили вздовж огорожі, вибираючи місце для проникнення на територію комбінату. Повернувшись на будівельний майданчик, вони переконалися, що найлегше пробратися саме з цього боку. Заводська електростанція глухою стіною виходила на пустир. Між стіною і дротом загорожі був вузький прохід. Найближчий сторожовий пост знаходився за сто метрів звідси, і важко було знайти більш зручне місце для закладки мін.

Вони пробули в рові біля двох годин, сподіваючись, що

до ранку пильність охорони послабшає. Мороз був невеликий, але від довгого перебування під відкритим небом, диверсанти закоцюбли від холоду. Час тягнувся нестерпно довго. Нарешті Сула підвівся з землі і труснув сусіда.

— Пішли.

— Почекаємо ще трохи, — сказав Махмет, клацаючи зубами від переляку.

— Що? — прохрипів Сеїт.

— Не можу, — залопотів Махмет, безпорадно вп'явшись руками в стінки рову.

Сула розмахнувся пістолетом і вдарив рукою по голові Махмета. Той похитнувся і застогнав від болю. Сеїт знову підняв руку і, не чекаючи другого удару, Махмет схопив мішок і, зігнувшись в три погібелі, виліз із рову. Вони поповзли по снігу. Відстань до огорожі комбінату повільно скорочувалась. Тремтячи всім тілом від холоду і страху, Махмет волочив за собою вантаж, оглядаючись на всі боки. Добравшись до огорожі, диверсанти завмерли, прислухаючись до віддаленого шуму станків. Через кілька хвилин прохід в огорожі було зроблено, і Махмет поліз за Сеїтом, але зачепився за дріт. Намагаючись звільнитися, він шарпнувся вбік, і в морозяному повітрі прозвучав скрип дроту і тріск розірваної тканини. Диверсанти прилипли до землі. Загинули! Ні. Навкруги було так само тихо. Підвівшись з землі, Сула мовчки показав рукою ліворуч. Поглянувши в той же бік, Махмет побачив в стіні електростанції невелике кругле віконечко, з якого долітав шум вентилятора. Зрозумівши без слів свого партнера, він підтягнув до віконця вибухівку. Диверсанти обережно заглянули всередину. Отвір вентилятора виходив з підвального приміщення, і в обличчя їм вдарив струмінь теплого повітря. Стіна електростанції була товста, і у віконці міг поміститися весь заряд. Кваплячись, вони розв'язали мішок. Сула дістав із нього першу міну, почав заводити годинниковий механізм. Але в цю мить сильний удар звалив диверсанта з ніг. Чиясь міцна рука схватила й Махмета за комір і притиснула його до землі.

Як уві сні, вони побачили перед собою Ферита, Ельмаса і лейтенанта з чотирма солдатами, які непомітно підкралися до них ззаду.

— Руки вгору! — неголосно скомандував лейтенант.

Ще не збагнувши, що трапилось, Махмет машинально виконав наказ. Сула сидів на снігу з міною в руках, тупо дивлячись перед собою. Та це тривало найкоротшу мить.

Опам'ятавшись, Сеїт блискавично вихопив з бокової кишені пістолет, але в ту ж секунду лейтенант вдарив його ногою в бік, а Ферит і Ельмас навалились на нього і вирвали з рук пістолет. Два солдати притиснули Махмета до стіни.

Через чверть години вони були у великій теплій кімнаті, напевне канцелярії комбінату. Сидячи за столом, лейтенант складав акт. Солдати і Ферит з Ельмасом стояли біля дверей, мовчки розглядаючи арештованих. Задубілі диверсанти сиділи рядочком на лаві, потупивши погляди в підлогу. Сула час від часу здригався, як затравлений вовк, і озирався навколо налитими кров'ю очима. Махмет сидів зігнувшись і тер замерзлі руки. В другому кінці кімнати на столі лежали знешкоджені міни, пістолети, сумки з грішми, фальшиві документи і дрібні речі затриманих.

— Хто ви такі? — суворим голосом запитав лейтенант.

— Ми албанці, — пролепетав Махмет.

На обличчях присутніх з'явилася презирлива усмішка. Ферит похитав головою: — Ви не албанці, ви — «стомільйонники». Наймити Трумена не мають батьківщини.

Закінчивши складання протоколу, лейтенант покликав до себе Ферита, і вони відійшли в куток. Ферит, хвилюючись, розповідав:

— Ці двоє прийшли до мене чотири дні тому і передали лист від батька, з яким випадково зустрілися в поїзді. Вони поводитися так дивно, що викликали у всіх нас підозру. Я домовився з товаришами, щоб у вільний від роботи час спостерігати за ними. Ми намагалися не спускати з них очей. Сьогодні ввечері ці негідники хотіли непомітно вислизнути з готелю, але Ельмас побачив їх і примчав до гуртожитку. Я з хлопцями вже повернувся з зміни і, довідавшись в чому справа, ми побігли на комбінат і попередили охорону. Вартові сказали нам, що помітили двох підозрілих чоловіків, які заховалися на пустирі. Ми оточили будівельний майданчик і, чекаючи вас, притаїлися в двадцяти кроках від цих шакалів. Довелося просидіти не рухаючись дуже довго на морозі, але зате ми вчасно схватили негідників за руки, коли вони хотіли зірвати електростанцію. — Ферит посварився на диверсантів кулаком.

Солдати в дверях розступились і пропустили директора комбінату, невисокого худорлявого чоловіка в шкіряному пальті. Підійшовши до лейтенанта, він щось шепнув йому на вухо. Офіцер кивнув головою.

— Товариші, — сказав директор, — робітникам, які за-

тримали диверсантів, оголошую подяку за виявлену пильність. Спасибі вам від імені всього албанського народу. Про ваш благородний вчинок буде повідомлено товаришу Енверу Ходжа.

Після того як директор і робітники вийшли з кімнати, лейтенант підійшов впритул до арештованих і запитав:

— Хто вам допомагав? Скільки вас було? Мені це потрібно зараз.

Махмет нерішуче поглянув на Сулу, і почав розповідати про Пашу.

Сула кинувся до нього, але руки були зв'язані, і він почав бити його ногами: — Собака!

Він навіть встиг вкусити Махмета за вухо.

Солдат підскочив і відтягнув збожеволілого диверсанта.

— Де зараз Паша? — запитав лейтенант.

— Ми не знаємо, — відповів Махмет. — Паша послав нас сюди, а сам сховався. О шостій він буде чекати нас в легковій машині на дорозі в Тірану.

Сула, почувши ці слова, знову рвонувся до Махмета, але солдат перетнув йому шлях багнетом.

Лейтенант, глянувши на годинника, вийшов з кімнати, залишивши диверсантів під охороною солдатів.

На світанку лейтенант посадив диверсантів у автобус і повіз їх в готель. Махмет і Сула були присутні при обшукові в їхньому номері, а потім знову були відведені в автобус. Через деякий час до них приєднали Пашу. Товстун безсило опустився на сидіння і зачяк, опустивши голову на груди. Сула злорадно поглядав на нього: — спіймався, павук, не тільки я, а й ти не минеш карі, — снувалися думки в голові Сули. Від цього він аж зрадів і посміхнувся, вголос гукнувши Паші:

— Висітимеш поряд зі мною! — і зареготав.

Паша злякано відсунувся в куток.

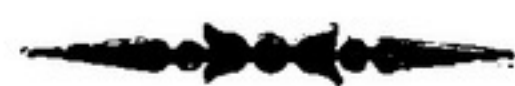
І Махмета не забув вкусити Сула: — Тепер не трусишся? Спокійно під охороною... Зачекай, затрусишся, як до шибениці поведуть.

Махмета аж підкинуло вгору, до нього повернувся переляк, і він справді затрусився, як там в берлозі у Паші, як у готелі.

— Ха-ха-ха! Потрусишся, — зрадів Сула. Таки знав він чим настрахати Махмета. — Я дурень, що там у готелі не розчавив тебе... Мокриця.

...Автобус мчав в Тірану.

П'ЄСИ

ВІКТОР ВАКУЛЕНКО

ШЛЯХ ДО ЩАСТЯ*

П'єса на 3 дії, 7 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ

СНІЖКО Федір Андрійович — майстер депо.
ХАРИТОНІВНА — його дружина.
САША — їх син, студент.
ОЛЯ — подруга Саші, студентка.
СЕРДЮК Павло Степанович — начальник депо.
ЧУМАКОВ Василь Іванович — секретар партійної організації депо.
КОВАЛЕНКО Яків Сидорович — інженер депо.
НАДЯ — бригадир комсомольсько-молодіжної бригади.
ВАНЯ КОШЕЛЬОВ } молоді робітники, що недавно
ВОЛОДЯ } закінчили залізничне ремісниче
АНЯ } училище.
ЧИЖОВ Петро Яковлевич — професор політехнічного інституту.
МИХАЙЛО КОРНІЙОВИЧ — змінний майстер.

Дія перша

Картина перша

Ленінська кімната в цеху депо. Двоє дверей: одні в цех, другі надвір.
Гудок. Обтираючи руки клоччям, із цеху виходять Ваня і Володя.

ВАНЯ. Ну й спека... На річку підеш?

ВОЛОДЯ. Ні.

ВАНЯ. Ходім! Візьмемо човен, поплаваємо, купуємося. Підемо?

ВОЛОДЯ. Ні! Я не піду.

* П'єса друкується в скороченому вигляді. Опущено 2 дію, (3, 4, 5 картини).

ВАНЯ. Чому?

ВОЛОДЯ. Після обговорення винаходу Федора Андрійовича... Я в кіно...

ВАНЯ. Ходімо на річку!.. Ходімо!.. Покупаємось...

ВОЛОДЯ. У мене квиток у кіно. Ось...

ВАНЯ. А чому два? Другий — для мене?

ВОЛОДЯ. Ні-і...

ВАНЯ. Ага! Значить для Наді?.. Так от: Надя піде зі мною на човні кататися.

ВОЛОДЯ. Вона тобі обіцяла, що піде з тобою?

ВАНЯ. Ні...

ВОЛОДЯ. Надя піде зі мною.

ВАНЯ. Ні, зі мною!..

ВОЛОДЯ. Надя піде зі мною!

ВАНЯ. Ні, зі мною!

ВОЛОДЯ. Ну, це ще ми побачимо, з ким вона піде. (Відходить).

ВАНЯ. Знаєш, Володю, давай тут сцен не затівати.

ВОЛОДЯ. Ех... І до чого іноді буває тяжке життя!..

ВАНЯ. Зараз, поки зберуться, я збігаю подзвоню на водну станцію, попрошу, щоб обов'язково човен для мене залишили. (Виходить).

ВОЛОДЯ. Ваню! Почекай! (Зупиняється). Він за човном, а я — за Надею. (Біжить у протилежний бік).

Входять Оля і Саша.

САША. Нікого ще нема?

ОЛЯ. Гудок був. Скоро всі зберуться.

САША. Час би вже...

ОЛЯ. Сашо, ти дуже хвилюєшся?

САША. Ні, я не хвилююсь.

ОЛЯ. Та хіба я не бачу?.. Тепер ти тільки й говориш про батьків проект, а свою дипломну роботу коли почнеш писати?

САША. На таку тему, що її дав мені Терентій Хомич, я писати не можу.

ОЛЯ. Як це — не можу?

САША. Розумієш, Олю, дали мені тему — зробити розрахунки котла вже існуючої системи... Та хіба тепер можна брати такі теми для дипломних робіт?

ОЛЯ. А які ж?

САША. Ех, Оленько!.. Хочеться мені для своєї дипломної роботи... взяти таке... гаряче... Прямо з життя... і зро-

бити... дуже потрібне для країни... (Пауза). Ти знаєш, Олю... я працював у цьому депо... А тепер я його не впізнаю... Особливо людей. Кожен щось нове придумує, своє... Творчість!.. Мене не захоплює — писати дипломну роботу, яка не принесе практичної користі нашій країні.

ОЛЯ. А ти про це на кафедрі говорив?

САША. Говорив парторгові інституту.

ОЛЯ. І що ж він?

САША. Обіцяв підтримати.

ОЛЯ. Якщо тобі пощастить узяти щось цікаве, тоді і я теж... обов'язково спробую змінити тему своєї дипломної роботи.

САША. Оленько! Разом поїдемо в інститут клопотатися... Разом... (Бере Олю за руки).

ОЛЯ. Подожди... Подожди, Сашо... Сюди йдуть...

САША (дивиться у вікно). Так, ідуть... Сердюк, Чумаков і Коваленко...

ОЛЯ. Коваленко?! Який Коваленко?.. Яків?

САША. Так, Яків... Тобі дуже хочеться бачити його?

ОЛЯ. Як тобі сказати?..

САША. Зрозуміло...

ОЛЯ. Ні-ні... Ти нічого не думай... Мені просто так... Хочеться подивитись... на нього... і все... Подивитись, яким він став... Поговорити...

Входить Коваленко.

КОВАЛЕНКО. Оля?! Оленько... Яким чином?

ОЛЯ. Приїхали на виробничу практику я і Саша.

Коваленко тисне руку Саші.

КОВАЛЕНКО. Ось як... А я вже зовсім втратив був надію... Сьогодні тільки повернувся з відрядження і раптом...

Входять Надя, Аня, Ваня, Володя, Сніжко, Корнійович і в формі офіцерів транспорту Сердюк і Чумаков.

НАДЯ. Василю Івановичу, нас цікавить питання контролю.

АНЯ. Над економією електроенергії...

ЧУМАКОВ. Подождіть... Зараз все обміркуємо і розберемо...

СЕРДЮК. Сідайте, сідайте, товариші. Василю Івановичу, починайте...

ЧУМАКОВ. Так ось, товариші, питання про контроль над заощадженням електроенергії і матеріалів, я думаю, тепер все-таки розглядати не будемо.

МОЛОДЬ. Чому?.. Чому?..

СЕРДЮК. Це ж ініціатива комсомольської організації. Хто заспіває, той хай і пісню підхоплює.

Молодь схвально зашуміла і притихла.

ЧУМАКОВ. Почнемо з основного... Федоре Андрійовичу, ваше слово. Ольго Романівна, прошу. *(Передає аркуш паперу для ведення протоколу)*.

СНІЖКО. Зараз, Василю Івановичу... Так... Товариші! При дров'яній заправці паровозів депо витрачає 250 кубометрів дров на рік. А якщо взяти до уваги, що у нас, в Радянському Союзі, не одно депо, а сотні, то знищення лісових масивів становитиме цифру дуже значну. Таке явище зовсім неприпустиме... Так... Гм... Проект приладу для швидкісного розпалювання паровозів стисненим газом будовою дуже простий...

ЧУМАКОВ. Товариші, з проектом приладу Федора Андрійовича, я думаю, вже всі ознайомились і нема потреби докладно спинятися на ньому.

КОВАЛЕНКО. Вірно.

СНІЖКО. Докладно я і не збираюся. Але все-таки коротко вам нагадаю. Прошу звернути увагу. Ось цю систему форсунок вкладаємо під колосники паровоза, на які шаром насипаємо вугілля. Запалюємо факел... Пускаємо з балонів газ. Газ спалахує, полум'я б'є в вугілля на колосниковій решітці. І за десять хвилин вугілля розпалюється без дров. Паровоз повністю готовий до виїзду з депо за одну годину замість трьох-чотирьох, як це було раніше! Зрозуміло?

КОВАЛЕНКО. Зрозуміло, Федоре Андрійовичу, але...

СНІЖКО. Що?

КОВАЛЕНКО. Задум хороший... Але ви не подумали над тим, як подіє на котел паровоза надзвичайно швидке розігрівання його вашим приладом?.. Правда, це спочатку здається начебто і неважливим.

СЕРДЮК. Ні... Чому ж?.. Це якраз найважливіше. Інакше можна зіпсувати котел. Федоре Андрійовичу, яка у вас температура котла в смузї горіння?

СНІЖКО. Сто п'ятдесят градусів.

СЕРДЮК. А коло димової коробки?

КОВАЛЕНКО. Сімдесят.

СНІЖКО. Правильно. А ви звідки знаєте?

ЧУМАКОВ. Тоді виходить величезна різниця в нагріванні різних частин котла.

СЕРДЮК. А ця різниця припустима не більше, як на десять градусів.

ЧУМАКОВ. Тут вона катастрофічна — на сімдесят-дев'яносто градусів.

КОВАЛЕНКО. Та це ж явна аварія і... загибель котла!..

СНІЖКО. Ні, дозвольте, дозвольте... Чому ви так категорично запевняєте?

КОВАЛЕНКО. Тому що я підрахував...

СНІЖКО. Підраховали?.. А я зроблю і доведу...

КОВАЛЕНКО. Що ж доводити? Треба теоретично передбачати.

СНІЖКО. Всяка теорія перевіряється практикою...

КОВАЛЕНКО. Це вірно... Але тут згубні наслідки очевидні і без практичної перевірки... Ні, товариші... В такому вигляді цей прилад зовсім неприйнятний.

СНІЖКО *(все більше збуджуючись, схоплює своє креслення, вдивляється в нього)*. Не може бути... Не може бути... Як мені це вам пояснити? Я ж, як наяву, бачу прилад... Готовим, працюючим... Ні! Не може бути! Не вірю! Не вірю!.. Скажіть мені, товариші, такий прилад потрібний? Потрібний! Його потребує депо? Потребує! *(Трясучи аркушем з кресленням)*. Отже, він повинен з'явитися. Повинен... *(До Коваленка)*. Ви твердите, що загибель котла неминуча?

КОВАЛЕНКО. Так.

СНІЖКО. Категорично?

КОВАЛЕНКО. Категорично.

СНІЖКО. Добре! *(Хвилюючись, закурює)*. Василю Івановичу, прошу обговорення мого приладу перенести.

ЧУМАКОВ. Коли автор просить, — доведеться погодитись.

СНІЖКО *(до Коваленка)*. Я подумаю і прилад збудую... Збудую і на практиці доведу, що я правий... Правий. *(Виходить)*.

САША. Батьку!.. Батьку!.. *(Вибігає за ним)*.

ОЛЯ. Сашо!

НАДЯ. Федоре Андрійовичу!

Всі з шумом підводяться.

КОРНІЙОВИЧ. Розгарячився старик... Та ви не хвилюйтесь, товариші, він придумає... Наше депо бореться за заощадження? Так ось де воно, в цьому приладі — бери.

СЕРДЮК. Вірно. Ні, цю справу так залишити не можна.

КОРНІЙОВИЧ. Я вважаю, над приладом Федора Андрійовича треба подумати... та найсерйозніше.

ЧУМАКОВ. Подумаємо, Корнійовичу, подумаємо.

Сердюк. Чумаков, Корнійович виходять. Молодь згуртовується навколо Наді.

НАДЯ. Куди це годиться? Допекли Федорові Андрійовичу...

КОВАЛЕНКО. Але Федір Андрійович просто не подумав усього як слід...

ВАНЯ. Федір Андрійович свою справу знає.

АНЯ. Не вірю я, щоб Федір Андрійович та не був правий...

ВОЛОДЯ. Аякже!

НАДЯ. Федір Андрійович знається на паровозі, як професор. І не може бути, щоб він помилився.

ВАНЯ. Та ми свого майстра не дозволимо скривдити нікому.

ВОЛОДЯ. Вірно!

НАДЯ. Він сказав — треба робити.

ВАНЯ. Значить, будемо робити...

НАДЯ. Доведемо ділом...

АНЯ. Вірно!

ВАНЯ. Ми всією бригадою виступимо... Стіною станемо за Федора Андрійовича... Будемо працювати день і ніч... І доведемо...

АНЯ. І нехай тоді спробують...

Всі, крім Коваленка й Олі, виходять.

ОЛЯ. Слухай, Якове... Правда, що прилад, про який говорив Федір Андрійович — всесоюзного значення?

КОВАЛЕНКО. Можливо. Але треба його зробити, Олю... Ти листа мого одержала?

ОЛЯ. Одержала.

КОВАЛЕНКО. Чому не відповіла?..

ОЛЯ. Прочитала... Поклала і все...

КОВАЛЕНКО. І все?! Ні, не все... Не все!.. (Пауза). Ех... Як мені не щастить у житті...

ОЛЯ. Чому не щастить? Навпаки... Ти раніше за мене і Сашу закінчив інститут... Став поважним інженером. Орден одержав.

КОВАЛЕНКО. Та це за роботу на Уралі, а ось тут мені не щастить. Я три місяці сидів над розробкою цього приладу і кинув... А сьогодні я вже завагався і починаю шкодувати, що покинув... Та коли продовжувати розробку, то знов-таки... намічається суперник. Або ось... Покохав дівчину, але її, мені здається, любить інший. Скрізь зустрічаю суперників.

ОЛЯ. Яких?

КОВАЛЕНКО. Таких, як... Саша.

ОЛЯ. Не жартуй.

КОВАЛЕНКО. Я не жартую.

ОЛЯ. Я говорю про прилад... Про яке суперництво може бути мова?

КОВАЛЕНКО. Про суперництво за першість.

ОЛЯ. Тоді це називається якимось інакше.

КОВАЛЕНКО. Можливо... Олю... Ольго Романівна, дозвольте показати вам мій проект приладу... Можна?

ОЛЯ. Можна.

КОВАЛЕНКО. Тоді... Прошу в мій робочий кабінет.

Коваленко й Оля виходять. Входить Саша.

САША. Олю!..

Оля, не почувши його голосу, виходить.

Коваленко і Оля?.. Невже Оля... (Пауза).

Входить Надя.

НАДЯ. Саша! Ви в інститут коли поїдете?..

САША. Сьогодні...

НАДЯ. Сьогодні?

САША. Так. Мені прийшла в голову блискуча ідея. Я їду сьогодні!.. Зараз!..

НАДЯ. Зараз? Тоді ось що... Це ви порадили Федорові Андрійовичу запросити з інституту вченого?

САША. Я.

НАДЯ. Чудово! Скажіть там, в інституті... що ми теж просимо. Від імені комсомольсько-молодіжної бригади. Всі просимо. Нехай обов'язково приїде... І не абиякий вчений, що для поважності носить окуляри... а справжній... учений-суддя. Нехай приїде і розсудить, хто правий... Хто правий — Федір Андрійович чи Коваленко?

Завіса

Картина друга

Будиночок майстра Сніжка, відгороджений від вулиці живоплотом. Перед верандою розкішна зелена вишня, літній стіл і лавочка. Вдалині видно панораму депо. Сонце тільки що сіло і ще яскравіше вимальовуються серед зелених дерев силуети корпусів депо.

КОРНІЙОВИЧ (коло хвіртки). Добри вечір, Харитонівно!

ХАРИТОНІВНА. А... Корнійович. Прошу, прошу.

КОРНІЙОВИЧ. Чи не залишила моя стара ключів від квартири?

ХАРИТОНІВНА. Ні. Сьогодні не залишала. От досада...

КОРНІЙОВИЧ. Це мені досада, а вам що?

ХАРИТОНІВНА. Та це ж я, Корнійовичу, її послала в дитячі ясла в справах жіночої ради.

КОРНІЙОВИЧ. Ага! Ось воно що. Зрозуміло... Голову свого слухає.

ХАРИТОНІВНА. Так треба, Корнійовичу. Треба... От і я тільки що прийшла: школу материнства для молодих робітниць організувала.

КОРНІЙОВИЧ (усміхаючись). Ох, Харитонівно, це ви винні, що моя стара на старість зовсім від моїх рук відбилася. Та ще нічого й не кажи... Куди там! У мене, каже, обчественні діла. Та ти у шістдесят п'ять років не записалась часом у комсомол? — питаю. Ні, каже, я ще не комсомолка... тільки у мене обчественні діла, як і в комсомолки... От і поговори з нею!

ХАРИТОНІВНА (сміючись). Що це ви сьогодні так і сяєте?

КОРНІЙОВИЧ. Е-е, Харитонівно, ви не знаєте?... У мене сьогодні велика радість. (Виймає з бумажника акуратно складену вирізку з газети). От, будь ласка. Навіть портрет. Пізнаєте?

ХАРИТОНІВНА. Надя?

КОРНІЙОВИЧ. Вона. А ви думали!

ХАРИТОНІВНА (посміхаючись). Прийнятою в родину дочкою хвалишся.

КОРНІЙОВИЧ. Партизанською дочкою — не гріх і похвалитись. Її тепер бригадиром призначили. Комсомолією командує.

ХАРИТОНІВНА. Це в нашій заводській газеті про її роботу надрукували?

КОРНІЙОВИЧ. А ви думали! (Таємничо). Сердюк був проти. Каже: хоч працює вона і добре, але ще молода бригадою керувати. Відповідальність! Потім виступив Чумаков і каже: «Надя цілком виросла, щоб керувати комсомольсько-молодіжною бригадою». Тоді Сердюк згодився: якщо комсомол клопоче і парторг підтримує, — призначаю!.. То-то! (Таємничо). А це у мене... (Розгортає пакунок).

ХАРИТОНІВНА. Подарунок Надійці?!

КОРНІЙОВИЧ. Вгадали. Як на ваш, жіночий, смак?

ХАРИТОНІВНА. О-о-о-! Чудовий шовк. Розкішне буде плаття.

КОРНІЙОВИЧ. Вважаєте — сподобається їй?

ХАРИТОНІВНА. Ще б не сподобалось таке? Цей колір їй буде дуже до лиця.

КОРНІЙОВИЧ. Її день народження майже збігся з призначенням її бригадиром. Так от я...

ХАРИТОНІВНА. Треба сказати — не пожаліли грошей. Їй і так хлопці проходу не дають... А що буде, як одягне таке плаття? (Сміються). Тепер, бач, молодь, у які шовки вбирається. А я було і заміж з наймичок у ситцевому платті вийшла.

КОРНІЙОВИЧ. Та що ж ви, Харитонівно, рівняєте... Нові часи, нові пісні.

Лунає гудок депо.

ХАРИТОНІВНА. Гудок. Гудок новий поставили. (Вдивляється в сторону депо).

КОРНІЙОВИЧ. Та це ж новий, найпотужніший котел на електростанції пустили...

ХАРИТОНІВНА. Уранці Федір Андрійович збирається йти в депо. Я йому сніданок поставила, а він усміхається й каже: — Поки новий котел не пущу, — не прийду додому. — Я йому: — Та ти що? Може місяць його ще треба встановлювати, і ти там сидітимеш? — А він тільки всміхається так загадково і нічого не каже... — Так коли ж тебе чекати додому? — питаю... — Як закінчу, каже, я тобі знак подам, що готово. От тоді й чекай. — Я ходжу і голову собі сушу: який же то знак він подасть? Коли прийде? І раптом гудок. Так он який у тебе знак! Ну, значить, уже йде.

КОРНІЙОВИЧ (зворушено). Ех, Харитонівно. Любима робота, як любима пісня. Співаєш і співати хочеться. Ось

! я... Хоч мені під сімдесят, інвалід я праці і війни... Та от і я пішов... Пішов у депо. А чому? Та тому, що без депо для мене немає справжнього життя. Адже я все життя в ньому... Ну, піду я... Може моя стара вже прийшла...

ХАРИТОНІВНА. Чого ж ви так швидко йдете... Я хотіла поговорити про найголовніше.

КОРНІЙОВИЧ. Про найголовніше? Це ж про що?

ХАРИТОНІВНА. Та про прилад Федора Андрійовича... Як ви думаєте, Корнійовичу, хто з них правий — Коваленко чи Федір...

КОРНІЙОВИЧ. Як вам сказати, Харитонівно, це справа делікатна... Може Федір Андрійович до кінця чогось і не додумав... А Коваленко... відомо... інженер... помітив помилку.

ГОЛОС НАДІ (коло хвіртки). Харитонівно, у вас немає татка?

КОРНІЙОВИЧ. Іду, іду, Надійко!

ХАРИТОНІВНА. А може ви б у нас повечеряли і поговорили про справи? Прийде Федір Андрійович...

КОРНІЙОВИЧ. Дякую... Я з ним сам поговорю, окремо.

НАДЯ. Тату!

КОРНІЙОВИЧ. Іду, Надійко, іду... (Виходить).

Харитонівна накриває на стіл: то входить у будинок, то виходить на двір. Входить Ваня, наспівуючи:

Мы за мир! И песню эту
Понесем, друзья, по свету...

ВАНЯ. І тут її немає... Здрастуйте, Харитонівно!

ХАРИТОНІВНА. Здрастуйте.

ВАНЯ. Наді не було у вас?

ХАРИТОНІВНА. А навіщо вона тобі?

ВАНЯ. Справа є.

ХАРИТОНІВНА. Знаю я твою справу.

ВАНЯ. Ні, серйозно...

ХАРИТОНІВНА. Та вона тільки що тут була — що-кликала батька.

ВАНЯ. Надя?

ХАРИТОНІВНА. Надя. А хто ж...

ВАНЯ. Пробачте... (Поправивши на голові картуз, вибігає).

Задихавшись, убігає Володя, зазирає у двір.

ВОЛОДЯ. Добридень, Харитонівно!

ХАРИТОНІВНА. Здрастуйте.

ВОЛОДЯ. У вас Наді не було?

ХАРИТОНІВНА. Була та пішла. Ваня був — теж Надю шукав.

ВОЛОДЯ. Ваня?! А куди він пішов?

ХАРИТОНІВНА. До Наді, напевно.

ВОЛОДЯ. До Наді? Ух, ти! *(Вибігає)*.

Входить Сніжко. Чути брязкіт перекинутого відра, тверді кроки.

СНІЖКО. І хто ж таки відра на дорозі ставить?

ХАРИТОНІВНА. Всі проходили — не зачепились, а ти, бач... який широкий...

СНІЖКО *(усміхаючись)*. Та в тебе все на столі. Вже ж бо й їсти хочеться. *(Миючи руки)*. Гудок чула?

ХАРИТОНІВНА *(подаючи чоловікові рушник)*. Аякже. Дякую. Порадував. Ну, тепер нове життя почнеться.

СНІЖКО. А ти все турбувалась, як я тобі знак подам, коли буду збиратися йти додому. Подав?

ХАРИТОНІВНА. Подав.

СНІЖКО *(сідає до столу)*. Останній котел на електро-станції пущено. Ще одне партійне доручення виконав... Тепер всі сили — на прилад... Подай там мою папку.

ХАРИТОНІВНА. Та ти б попоїв, а тоді вже брався і за прилад.

СНІЖКО. Ні-ні, мені треба зараз подивитись...

ХАРИТОНІВНА. Турботлива ти людина, Федоре Андрійовичу. *(Іде в будинок)*.

СНІЖКО. Ти спокійна... От у мене в голові все вергиться, вертиться одна думка...

Харитонівна приносить папку. Сніжко тягнеться до папки.

ХАРИТОНІВНА. Та ти поїж, поїж спочатку.

СНІЖКО. Добре.

ХАРИТОНІВНА. Даремно ти з Коваленком посва-рився...

СНІЖКО. О-о! От іще оборонець Коваленка зна-йшовся.

ХАРИТОНІВНА. Він все ж таки інженер... І допо-міг би тобі...

СНІЖКО. Та яка ж це допомога? Коли він своїми по-радами тільки справу мені заплутав. *(Після паузи несподі-вано лагідно)*. А ти гроші Саші послала?

ХАРИТОНІВНА. Ні.

СНІЖКО. Ех, ти... Добра мати! Стипендія буде тільки двадцять п'ятого. Там же у нас було карбованців триста.

ХАРИТОНІВНА. Послала я... Послала...

СНІЖКО. От і добре. *(Дивиться на креслення, зрідка щось записує)*. Не вірю! Не вірю я Коваленкові, що так зробити, як я думаю, неможливо. Не вірю!.. Треба тільки знайти шлях, як усунути цю велику різницю температур.

ХАРИТОНІВНА. Коли Саша приїжджав, казав, що у них в інституті один професор дуже цікаву книгу про паровоз пише.

СНІЖКО. Мені потрібна не якась там книга, а така, щоб показати Коваленкові. Ось! Читай! Наука підтверджує, що я правий... Учений з інституту повинен приїхати... А от не їде... Але я не чекатиму... Чекати ніколи... Я сам доведу, що я правий. От зроблю прилад і ділом доведу. Сьогодні я з бригадою Наді вже розпочав будівництво приладу за моїм кресленням...

Входить Чумаков.

ЧУМАКОВ. Добри вечір.

СНІЖКО. А... Василь Іванович... Добри вечір. Сідайте.

ЧУМАКОВ. Як справи, Федоре Андрійовичу?

СНІЖКО. Підрахував я заощадження дров по всіх депо України за рік. Подивіться.

ЧУМАКОВ *(дивиться на розрахунки)*. Ух, ти! Двадцять п'ять тисяч кубометрів! Чудово! І це ж тільки по Україні. А коли підрахувати по Союзу?!

СНІЖКО. Ну... *(Усміхається, розводить руками)*.

ЧУМАКОВ. Чудово... Ось що я надумав, Федоре Андрійовичу. Треба нам все ж таки їхати до Коваленка. Давайте ваші креслення. Він допоможе, він зробить все, що нам потрібно.

СНІЖКО. Ні... До Коваленка я не поїду.

ЧУМАКОВ. Федоре Андрійовичу! Та він же найкращий конструктор у депо.

СНІЖКО. Ану... його!.. Не піду я до нього більше.

ЧУМАКОВ. Ну, як же?.. Федоре Андрійовичу! Коваленко талановитий інженер. Адже на заводі він сам особисто зробив десятки пристосувань до верстатів.

СНІЖКО. Не хочу з ним знатися. Не хочу!

ХАРИТОНІВНА *(Чумакову пошепки)*. Василю Івановичу, краще не чіпайте його! Не чіпайте... То вже, коли що

сказав, — на своєму стоятиме. З Коваленком він дуже поспорив, а тепер...

ЧУМАКОВ (підводиться). Федоре Андрійовичу, а що, коли я попрошу Коваленка під'їхати сюди... Не заперечуєш?

СНІЖКО. Та що ж... Нехай приїде.

ЧУМАКОВ. Ну от і чудово. Я подзвоню. Можна?

ХАРИТОНІВНА. Та що ви... Будь ласка...

Чумаков іде в будинок.

Василь Іванович щось затіває.

СНІЖКО. Неспроста він, звичайно... (Пауза). От мені цей Коваленко... Ніби він і людина тямуща... А от... Та, між іншим, я вже кілька разів бачив Коваленка разом з Ольгою... В чому тут справа?

ХАРИТОНІВНА. Не знаю.

СНІЖКО. Ох, мені ця ніжна стаття... Побачить красивішого, ну й кінець... Біда з цими жінками...

ХАРИТОНІВНА. А з цими чоловіками ще більше... Пам'ятаєш, як ти одного разу замолоду? (Руками показує, ніби хвацько підкручує вуси).

СНІЖКО. Ну, добре, добре.

ХАРИТОНІВНА. Ото ж то, добре... Перш ніж чоловікові братися осуджувати жінку, треба спочатку на себе подивитися. (Іде в будинок).

СНІЖКО. От філософ домашній... Слова зайвого не скажи... навіть жартома.

Входить Чумаков.

ЧУМАКОВ. Зараз приїде. Федоре Андрійовичу, чого засмутився? Зразу ніщо не робиться.

СНІЖКО. Та ти що?.. Втішати мене надумався?

ЧУМАКОВ. Втішати вас, старого більшовика?! Не збираюся... Федоре Андрійовичу, дивлюсь я на вас і мені хочеться поділитися з вами своїми задушевними думками. Творчість у роботі стає рисою характеру радянської людини. Ось у нас у депо виросло чотириста раціоналізаторів і винахідників, в тому числі і ви. Вдуматися тільки. Адже це... Адже це... Стираються грані поміж розумовою і фізичною працею. Це ж зримі риси комунізму... (Пауза).

СНІЖКО. Комунізму?

ЧУМАКОВ. Так.

СНІЖКО. Оце ти здорово сказав...

ЧУМАКОВ. Вдумаєшся: не життя, а пісня. Наш паровоз летить вперед.

СНІЖКО. А пам'ятаєш, як це в пісні співається?

ЧУМАКОВ. Аякже. (Співає):

Наш паровоз летит вперед...

Сніжко підхоплює, і вони співають разом.

В коммуне остановка.
Іного нет у нас пути...

СНІЖКО. Ех, Василю Івановичу, ось я покажу тобі ще один розрахунок до приладу. (Шукає в паперах). Де ж він? Мабуть у кімнаті залишив. (Бере Чумакова під руку).

ЧУМАКОВ. Все нові варіанти?

СНІЖКО. З усіх боків хочеться обдумати.

Чумаков і Сніжко йдуть у будинок. Входить Харитонівна. Коло хвіртки зупиняється Оля.

ОЛЯ. Здрастуйте, Харитонівно!

ХАРИТОНІВНА. А... Оля? Доброго здоров'я! Заходь, заходь. Що ж це ти така невесела, дочко моя?

ОЛЯ. Та ні... Це так... Саша... поїхав?

ХАРИТОНІВНА. Поїхав.

ОЛЯ. Ніякої записки для мене не залишив?

ХАРИТОНІВНА. Ні... А хіба що трапилось? Посварилися?

ОЛЯ. Та ні... Просто вийшло так, що ми не бачились перед його від'їздом.

Входить Коваленко.

КОВАЛЕНКО. Добрий день.

ХАРИТОНІВНА. Добрий день.

КОВАЛЕНКО. Василь Іванович у вас?

ХАРИТОНІВНА. У нас... Вони там у кімнаті.

КОВАЛЕНКО. Я вас дуже прошу, покличте їх.

ХАРИТОНІВНА. Зараз покличу. (Іде).

КОВАЛЕНКО. Олю!.. Як ти покращала!.. Розцвіла!.. Ти сяєш, як сонце!..

ОЛЯ. Впізнаю охочого до гучних фраз.

КОВАЛЕНКО. Ні... Серйозно... На тебе не можна дивитися.

ОЛЯ. Чому?
КОВАЛЕНКО. Очі болять і... серце...
ОЛЯ. Облиш, Якове... Ти краще скажи мені... Федір Андрійович — людина талановита?
КОВАЛЕНКО. Талановита.
ОЛЯ. Ти помітив, як його любить молодь?
КОВАЛЕНКО. Послухай, Олю... (Сміючись). У мене серце талановите. (Декламує). Моє серце палає вогнем!
ОЛЯ. Почав...
КОВАЛЕНКО. Ні, серйозно. Розумієш, Олю, талановито палає.
ОЛЯ. Ну, й характер... Не може людина обійтись без гучних фраз...
КОВАЛЕНКО. За гучними фразами буде діло...
ОЛЯ. Чому це у тебе такий... настрій підвищеного градусу?
КОВАЛЕНКО. А ти не здогадуєшся?.. Тебе побачив, — це раз. Потім... Вирішив відновити розробку приладу. Створю чудовий прилад! Ось днями я поїду з своїми матеріалами...
ОЛЯ. В інститут?
КОВАЛЕНКО. Ні... Бери вище.
ОЛЯ. Куди ж це?
КОВАЛЕНКО. Тепер ще рано про це говорити. Якщо вийде добре, тоді... (сміючись) все до твоїх послуг.
ОЛЯ. Я чула про це... Але... (Дивиться на годинник). Ой, мені пора. У мене зараз лекція в цеху для молодих робітників.
КОВАЛЕНКО. Почекай! Ти мені дай відповідь...
ОЛЯ. Нема часу, Якове... Не можу... Я ось теж поїду в інститут. Хочу змінити тему моєї дипломної роботи.
КОВАЛЕНКО. То, може, поїдемо разом?
ОЛЯ. Можливо... Прощавай. (Виходить).
КОВАЛЕНКО. Олю, Олю! (Поспішає за нею).

Входять Чумаков і Сніжко.

ЧУМАКОВ. Якове Сидоровичу! От тобі на — приїхав до нас, а бігає за дівчатами. Здрастуйте!

КОВАЛЕНКО (зняковів). Ви просили?

ЧУМАКОВ. Спасибі... От у нас яка справа... Я вас, як інженера, хочу просити допомогти Федорові Андрійовичу... Вибачте, будь ласка, що я вас викликав сюди... Але мені хтілося... Тут всі креслення...

КОВАЛЕНКО. Я такої допомоги, на жаль, подати не можу.

ЧУМАКОВ. Чому?

КОВАЛЕНКО. Тому що... я сам працюю над таким же винаходом.

СНІЖКО. Приладу?.. З таким же призначенням?

КОВАЛЕНКО. Так...

СНІЖКО. Так?! Тепер мені зрозуміло...

ЧУМАКОВ. А чому ви тоді на зборах не сказали про це?

КОВАЛЕНКО. Бачите, Василю Івановичу. Як тільки теми винаходів одержали з міністерства, я зразу ж почав думати над створенням такого приладу. Але не надавав йому такого важливого значення. А коли на зборах я усвідомив всесоюзне значення такого приладу, я вирішив довести свій винахід до кінця.

СНІЖКО. Зрозуміло, зрозуміло... Одне тільки мені не ясно!..

КОВАЛЕНКО. Ви даремно гарячитесь. Запевняю вас: мій винахід щодо своєї конструкції не має з вашим нічого спільного. От Василь Іванович може подивитися і підтвердити.

СНІЖКО. Так чого ж ви загрозували катастрофою від різниці температури? А самі як же?

КОВАЛЕНКО. Ця загроза існує і в мене.

ЧУМАКОВ. То чи не поєднати вам, товариші, ваші творчі зусилля? Не поєднати б величезний досвід Федора Андрійовича і вашу теоретичну підготовку?

Сніжко з досадою махнув рукою в бік Коваленка.

КОВАЛЕНКО. Я твердо вирішив — будемо працювати кожен самостійно.

ЧУМАКОВ. Чому?

КОВАЛЕНКО. Мені здається, що технічна творчість вимагає виключної концентрації технічної думки в одній голові. Інакше виникне... різнобій... коротше — нічого не вийде...

ЧУМАКОВ. Концентрація... Різнобій. Не подобається мені це, Якове Сидоровичу!

КОВАЛЕНКО. А мені може теж не подобається роль тільки консультанта.

СНІЖКО. Чому ж тільки консультанта, можете бути співавтором.

КОВАЛЕНКО. Не розумію... Чому ви так уперто намагаєтесь відібрати у мене право перевірити свої силовки, свої творчі можливості і бути автором?

ЧУМАКОВ. А!.. Нічого, Федоре Андрійовичу... Ми знайдемо не гірших консультантів!

КОВАЛЕНКО. Будь ласка! Будь ласка! Шукайте собі яких завгодно консультантів. Тільки облиште мене. Не примушуйте силою. Дайте мені можливість іти своєю творчою дорогою.

ЧУМАКОВ. Ну, добре!.. Добре!.. Не хочете — не треба!

СНІЖКО. Обійдемося без вас.

КОВАЛЕНКО. От-от... Попрацюємо кожен самотійно, а потім — побачимо...

СНІЖКО. І побачимо, хто буде правий!

ЧУМАКОВ. Правильно, Федоре Андрійовичу! Побачимо, хто буде правий!.. Вірно... Ну, що ж, товариші... Оформимо ваші відносини як творче змагання двох винахідників?

СНІЖКО. Згоден.

КОВАЛЕНКО. Я також. Федоре Андрійовичу, прошу вас не гнівайтесь на мене. Давайте потиснемо один одному руку, як це роблять капітани футбольних команд перед початком боротьби. До побачення. *(До Чумакова)*. Мені можна йти?

ЧУМАКОВ. Ми не відбираємо у вас права залишити нас.

СНІЖКО. Спасибі, що зволили прийти. *(Кидає на стіл олівець)*.

КОВАЛЕНКО. Будь ласка. До побачення.

ЧУМАКОВ. Бувайте здорові.

Коваленко з гідністю вклоняється і, гордо піднявши голову, виходить.

СНІЖКО. От маєш. Ховається за своє авторське право...

ЧУМАКОВ. Не хвилюйтесь, Федоре Андрійовичу. Творча мужність і наполегливість! Якщо ви виграєте, — то всі його оці настрої полетять до біса. А для цього ми зробимо... *(Задумався)*. Федоре Андрійовичу! А що, коли ми прикріпимо до вас інженера Медведева?

СНІЖКО. Хлопець він хороший.

Входить Харитонівна.

ХАРИТОНІВНА (до Сніжка). А ти ж казав, що будеш діяти з допомогою Саші.

СНІЖКО. Передумав... У нього державні іспити цього року. Чи до мене йому. От професора обіцяли прислати. А він не приїжджає... Всі зайняті, зайняті...

ХАРИТОНІВНА. А що, ксли не чекати, поки професор приїде в депо... А через Сашу в листі все описати. А Саша до професора піде і розкаже. Професор розбереться і скаже, правий ти чи ні.

СНІЖКО. Оце здорово! Молодець, Шура... І якщо професор скаже, що я правий, — тоді вже держись, Коваленку!..

ХАРИТОНІВНА. До листа можна навіть всі ці креслення покласти, розрахунки. Професор подивиться, — усе як на долоні.

СНІЖКО. Ах ти ж, розумнице моя... (Цілує).

ЧУМАКОВ. Чудова думка!.. Давайте напишемо... Напишемо не тому, що ми тут, на місці, в депо, не можемо розв'язати цього питання, а щоб через ваш винахід зв'язати роботу нашого депо з політехнічним інститутом і потім перетворити цей зв'язок в ділове співробітництво... Добре, а? Федоре Андрійовичу?

СНІЖКО. Чудово. Давайте... Давайте напишемо... зараз же напишемо...

Прочиняється хвіртка. Заглядає група облич: Надя, Володя, Ваня й Аня.

АНЯ. Федір Андрійович дома?

НАДЯ. Дома. Товаришу інженер-майор, дозвольте бути присутніми.

ЧУМАКОВ. Заходьте...

АНЯ (пошепки). Федоре Андрійовичу...

НАДЯ (з докором). Аню... (Голосно). Товаришу інженер-майор, дозвольте звернутися до інженера-капітана Сніжка.

ЧУМАКОВ. Будь ласка.

НАДЯ (до молоді). От!

АНЯ. Федоре Андрійовичу! Виходить! Придумали!

ВАНЯ. Вийшло!

ЧУМАКОВ. Що у вас там вийшло? Що придумали?

НАДЯ. Ми пропонуємо наш комсомольський метод монтажу...

ВАНЯ. Новий порядок збирання деталей...

ЧУМАКОВ. Підждіть, товариші... Не всі зразу...

НАДЯ. Це внесе поліпшення в технологію ремонту.

АНЯ. Ми спільно придумали.

ВАНЯ. Кожен потроху додавав свого.

ВОЛОДЯ. Федір Андрійович теж з нами думав... Він завжди нам давав поради, допомагав.

ЧУМАКОВ. Сідайте. Сідайте, прошу. Говоріть по черзі.

СНІЖКО. Давно вони гуртом думають над тим, як би прискорити монтаж. І тепер, треба сказати, добре... дуже добре придумали.

НАДЯ. А ще краще — ходімо! Подивитесь, як ми будемо працювати.

ЧУМАКОВ. Побачимо, побачимо...

ВАНЯ (підбігає). Товаришу інженер-майор, запитайте у неї — хай відповість. Навіщо вона мій авторитет у цеху підриває?

ЧУМАКОВ. Що сталося?

ВАНЯ. Вона виставила карикатуру на мене...

ЧУМАКОВ. Надіє! За що ти на Кошельова карикатуру намалювала.

НАДЯ. У мене було завдання від комсомольського бюро: проводити наочну агітацію — писати художньо оформлені плакати... Критикувати відстаючих і заохочувати передових.

ВАНЯ. Ну, що ти їй скажеш! Намалювала мене (виразний жест)... потворою якоюсь і каже художньо оформила...

НАДЯ. Ну, і намалювала.

ЧУМАКОВ. А за що?

НАДЯ. Намалювала я його за те, що він взяв у лікаря бюлетень на три дні і в цей час сусідці дах залізом укривав.

ВАНЯ. Ото людина... Не знає точно в чому справа, а говорить.

АНЯ. Але дах укривав... на бюлетені?

ВАНЯ. Ну, укривав, укривав.

НАДЯ. Тільки не на бюлетені, а на хаті.

Молодь сміється.

ВАНЯ. А ти знаєш, що то за хата? То хата удови партизана Стеценка, який загинув від звірячих рук фашистів. От чия то хата. І повинен я, як комсомолец, допомогти їй? Скажи, повинен чи ні?

НАДЯ. І чарочку після цього пропустити повинен?!

ВАНЯ. Ну, випив трохи, випив. Я ж не відмовляюсь. Та що ж я винен, коли є такий народний звичай: після роботи — обідом вгощають і чарочку підносять. Але ж чарочка була малесенька...

НАДЯ. Ти вже, видно, жалкуєш, що маленька?

АНЯ (глузливо наспівує). Удовицю я любив, подарунки їй носив...

ВАНЯ. Чого смієшся?.. Чого смієшся?! Що було, то було — визнаю, а чого не було — так не було.

НАДЯ. Добре, добре. На комсомольських зборах розберемося. (До молоді). Давайте зараз підемо і почнемо.

СНІЖКО. Куди ж це ви? Ви першу зміну відпрацювали?

НАДЯ. А ми навмисне попросилися ще на другу, щоб точніше перевірити наш метод роботи...

ВОЛОДЯ. Вірно.

АНЯ. Правильно.

ВАНЯ. Ходімо!

НАДЯ. Зараз... Федоре Андрійовичу! Ми от за новим методом роботу налагодимо і тоді всі сили... всі сили нашої бригади кинемо на будівництво вашого приладу.

СНІЖКО. Спасибі. Ну, а сьогодні ви все-таки постарайтеся дещо зробити.

НАДЯ. Зробимо.

СНІЖКО. Ось ключ. Там у робочій шафі знайдете робочий рисунок.

НАДЯ. Добре. Так приходьте подивитись, як ми будемо робити!

ЧУМАКОВ. Налагоджуйте! Приїдемо.

НАДЯ. Ну, пішли, хлопці!

ВСІ. Пішли!

Молодь швидко виходить. Чути пісню:

Помним грохот металлов
И друзей боевых имена.
Кровью праведной алой
Наша дружба на век скреплена.

Чути сміх і гомін, що дедалі стає гучнішим. Входить Корнійович.

ЧУМАКОВ. Що там трапилось?

КОРНІЙОВИЧ. Дві молодіжні бригади зустрілися... Одні з селища йдуть у депо, а ті вийшли з депо... От і зустрілися... Молодь...

ГОЛОС НАДІ. Викликаємо бригаду товариша Грабовського на соцзмагання за підвищеними нормами!

ГОЛОСИ (діловито, завзято, дружно). Приймаємо! Виклик приймаємо!

Ще бурхливіше лунає пісня:

Всех, хто честен душою,
Мы зовем за собою.
Счастье народов, светлое завтра
В наших руках, друзья...

ЧУМАКОВ (Корнійовичу). Ну і Надя в тебе, Корнійовичу! Вогонь.

СНІЖКО. Ех, молодь. Молодці!

ЧУМАКОВ. З такою молоддю — всього доб'єшся... Федоре Андрійовичу, а лист, лист...

СНІЖКО. Листа напишемо. Зараз же напишемо і креслення пошлемо. Шуро! Неси перо, чорнило і папір.

Все ще чути пісню.

Завіса

Дія друга *

Саша палко кохає Олю, яку в свій час кохав Коваленко. (Коваленко вчився разом з Сашею і Олею в тому ж політехнічному інституті, але закінчив його раніше). При зустрічі Коваленка з Олею в нього знову спалахують сильні почуття до неї. Любовний конфлікт між Коваленком і Сашею ускладнюється. З марнославства, з ревнощів до Саші, з бажання завоювати любов Олі, Коваленко енергійно береться знову за розробку свого проекту. Щоб випередити завершення робіт Сніжка над приладом, прагнучи зразу добути славу і гроші, він поспішно здає у Всесоюзне бюро по винахідництву проект свого винаходу, який передається на попередню консультацію професору політехнічного інституту Чижову.

Та винаходом майстра Сніжка вже зацікавився проф. Чижов, який, йдучи назустріч бажанню Саші, рекомендує йому взяти за дипломну роботу розробку батькового винаходу, поклавши цим самим початок дійового співробітництва науки з виробництвом, політехнічного інституту з новаторами депо. Оля теж для своєї дипломної роботи бере нову тему, зв'язану з життям цього ж депо: про новий метод монтажних робіт комсомольсько-молодіжної бригади Наді.

* Подаємо короткий зміст другої дії (3, 4, 5 картини).

Закипає сумісна робота. При широких наукових консультаціях проф. Чижова, Саша, розробляючи винахід батька в своїй дипломній роботі, вносить чимало цінних поправок. В депо створюється молодіжна бригада Наді, яка допомагає старому майстрові Сніжкові виготовлювати прилад. Ваня і Володя при цій творчій роботі ще більше закохуються в свого бригадира Надію.

Одночасно Коваленко «сам» працює над виготовленням свого приладу. Він хоче здобути «своє щастя», свою власну славу. Колектив, на чолі з парторгом Чумаковим, бореться за перевиховання Коваленка. Оля, намагаючись допомогти Коваленкові порвати з своїми егоїстичними настроями, дуже багато буває з ним, роз'яснює, критикує його. Саша приймає це за знов спалахнувшу першу любов Олі до Коваленка. І взаємини Олі з Сашею стають все більше напруженими. Коваленко, навпаки, вважає, що він близький до успіху, як в коханні, так і результатах свого винаходу.

Прилади виготовлені. Має відбутися їх іспит. В цей вирішальний момент Сніжко старший захворів (дає себе знати фронтова контузія) і випробування приладу доручає синові Саші, що приїхав в депо захищати свою дипломну роботу перед активом депо і перед виїзною державною комісією інституту.

Дія третя

Картина шоста

Ленінська кімната в цеху депо. Із цеху входять: Сердюк, Чумаков, Коваленко і молодь — Ваня, Володя, Аня.

ЧУМАКОВ. Ну що ж, Якове Сидоровичу? Ваш прилад дуже складної конструкції.

СЕРДЮК. Так. Накрутив...

КОВАЛЕНКО. Складний? Ясно, складний... Такий прилад бути іншим не може.

СЕРДЮК. Виходить, цілий персонал подавай тобі для обслуговування твого приладу... Де ж тут рентабельність? Її нема?

ЧУМАКОВ. Звичайно, нема. От прилад Сніжка. Просто! А у вас? Де ж у вас ця мудра простота?..

КОВАЛЕНКО. Про прилад Сніжка дсречно буде говорити після його випробування.

ЧУМАКОВ. Правильно — говоритимемо після випробування. Але ваш прилад розпалив вугілля за скільки? За годину?

КОВАЛЕНКО. Ну, так... Це наполовину швидше, ніж дровами.

Через ленінську кімнату в цех поспішають Саша і Надя.

САША. Надю, підготуйте прилад до випробування.
НАДЯ. Єсть! Хлопці, за мною...

Молодь виходить за Надею в цех.

САША. День добрий, товариші!
ЧУМАКОВ. Сашо! Здрастуй! Коли приїхав?..
САША. Сьогодні.

Вітаються.

ЧУМАКОВ. Це добре... Ти вирішив робити випробування зараз?

САША. Так.

ЧУМАКОВ. А батько?.. Ми вже вирішили були відкласти.

САША. Це неможливо. Батько доручив провести випробування мені.

Із цеху виходить Корнійович з папером у руці.

КОРНІЙОВИЧ. Сашо! (Вітаються. Передає папір Сердюку). Члени комісії з міністерства підписались.

СЕРДЮК (розписавшись, передає Чумакову). Підпишемо і ми.

САША. Що ви там підписуєте?

КОРНІЙОВИЧ. Акт випробування приладу Коваленка...

ЧУМАКОВ. Дуже складної конструкції.

САША. А які результати?

СЕРДЮК. Результати порівняно непогані.

Входить Надя.

НАДЯ (Сердюку). Товаришу директор-полковник, дозвольте звернутися до товариша Сніжка.

СЕРДЮК. Прошу.

НАДЯ. Олександрє Федоровичу, прилад цілком підготовлений до випробування.

САША. Добре.

СЕРДЮК. Зараз же і приступимо. Товариші, прошу в цех...

Всі йдуть у цех, останніми — Надя і Саша

НАДЯ (пошепки Саші). А Оля зараз у цеху...

САША. В якому?

НАДЯ. Тут, у нашому. Записує результати спостережень над приладом.

САША. Коваленка?

НАДЯ. Так. Комісія з міністерства доручила. (Виходить).

Входить Оля. На порозі зустрічається з Сашею. Стоять у замішанні, дивлячись один на одного і на Коваленка.

Коваленко стоїть, скуйовдивши чуба, проходить, потім сідає і, обхопивши голову руками, задумується.

САША. Мені з вами треба поговорити...

ОЛЯ. Мені теж...

САША. Раз і назавжди...

ОЛЯ. Добре... Сьогодні.

САША. Після випробування. (Виходить).

ОЛЯ. Якове, чому це ти не йдеш?

КОВАЛЕНКО (після паузи). У мене болить голова.

ОЛЯ. Ну, знаєш, Якове...

КОВАЛЕНКО. Олю... Зараз два бігуни наближаються до фінішу. Хто з них перший розірве завітну стрічку? Якщо прилад Сніжка виявиться кращим від мого?.. Це ж... загибель всіх моїх надій... Якщо у простого робітника Сніжка прилад раптом... Я кажу раптом... виявиться кращим... Мені буде просто соромно... і перед тобою і перед...

ОЛЯ (різко). Соромно?! А тобі не соромно говорити це?! Соромно... А мене буде тільки радувати поява в нашій країні нового приладу, навіть незалежно від того, хто його винайшов...

КОВАЛЕНКО. Я хочу...

ОЛЯ. Зрозуміло!.. (Круто повертається і швидко йде до виходу в цех).

КОВАЛЕНКО. Я тільки хочу, щоб моя країна одержала цей прилад з моїх рук!

ГОЛОС ЧУМАКОВА. Якове Сидоровичу!

Входить Чумаков.

ЧУМАКОВ. Якове Сидоровичу! Прошу в цех! Прошу...

Коваленко виходить.

ОЛЯ. Василю Івановичу! Розмовляла я вже не раз з Коваленком... Його ставлення до змагання мені здається незрозумілим. Талановитий інженер, а іноді такого наговорить, що просто соромно за нього.

ЧУМАКОВ. Нічого, нічого, Ольго Романівно... Часто доцільніше переконувати людей на їх власному досвіді... Життя — кращий учитель.

Чумаков і Оля виходять. Вбігає Надя, широко розчиняє вікно в цех.
За нею входять Ваня, Володя, Аня.

НАДЯ. От, будь ласка... Вам тут прекрасно все буде видно.

ВОЛОДЯ. Надю...

НАДЯ. Не можна, не можна...

ВОЛОДЯ. Надю...

НАДЯ. Не можна, я говорю... Сам Сердюк наказав... Не можна там вештатись... Комісії треба спостерігати і за паровозом і за приладом, а ви будете скрізь заглядати і тільки перешкоджатимете. Ваню, ходімо.

ВОЛОДЯ. А чому Ваня, а не я?

НАДЯ. Просто тому, що Саша призначив мене і Ваню до себе в помічники. Ваню, пішли.

ВАНЯ (Володі). Зрозуміло? (Хвацько поправляє кепку, переможцем дивиться на Володю і виходить услід за Надією).

АНЯ (сідаючи біля вікна в цех). Та ти не хвилюйся. Тут все видно... А всьому ти винен...

ВОЛОДЯ. Я?

АНЯ. Ти... Як це? Та чому це?.. Всім набрид своїм розпитуванням та допитуванням. От і вирядили нас.

ВОЛОДЯ. Ну, при чому тут я?..

АНЯ. Тихше, тихше... Випробування починається...

З цеху чути голоси.

ГОЛОС САШІ. Підвести форсунки приладу під колосникову решітку паровоза!

ГОЛОСИ НАДІ і ВАНІ. Єсть! Єсть!..

ГОЛОС САШІ. Ваню, запали факел! Надю, відкривай подачу газу!

Через відкрите вікно в ленінську кімнату полилося синювате світло від форсунок приладу, що спалахнули в цеху. Пауза.

ГОЛОС ЧУМАКОВА. Засікайте час! Випробування приладу почалось!

Пауза.

АНЯ. Саша, видно, дуже хвилюється... Все на годинник поглядає...

ВОЛОДЯ. Ех, і чому я не там... не з ними...

АНЯ. Тільки тебе там і нехватає...

ВОЛОДЯ. Я взагалі не розумію, чому Саша призначив собі в помічники Ваню, а не мене. І Надя теж... Звідки у неї така жорстокість? Га?

АНЯ. Відчепись.

ВОЛОДЯ. Так ось де таїлась погибель моя.

АНЯ. Ти довго тут будеш язиком молоти? Є у тебе голова?

ВОЛОДЯ. Що ж мені не можна і словом перекинутись?

АНЯ. Ох!

ВОЛОДЯ. А скільки хвилин уже пройшло?

АНЯ (дивиться на ручний годинник). Три! (Із злістю). Три-три!

ВОЛОДЯ. Три? Невже ж вугілля не займеться так, як розраховував Федір Андрійович?

АНЯ. Помовч!..

ВОЛОДЯ. Я все-таки не розумію, чому ж не горить?

АНЯ. Загориться. Подожди!

ГОЛОС САШІ. Горить! Горить! Дивіться...

ГОЛОС НАДІ. Горить!.. Горить!..

ВОЛОДЯ і АНЯ. Горить! Горить! (Обнялись, танцюють).

Чути голоси в цеху:

ГОЛОС САШІ. Подачу газу припинити! Вимкнути прилад!..

ГОЛОС НАДІ і ВАНІ. Єсть! Єсть!

Вбігає радісний Саша. До нього кидається Аня і Володя — гаряче поздоровляють. Входять Чумаков, Сердюк.

ЧУМАКОВ. Олександр Федоровичу, поздоровляю!

СЕРДЮК. Від усієї душі!.. Розпалювання тривало тільки сім хвилин.

ЧУМАКОВ. Чудово!

Чумаков і Сердюк тиснуть руку Саші.

НАДЯ (заглядає). Олександр Федоровичу! Олександр Федоровичу! Швидше... Швидше...

САША. Іду. (Виходить).

Задихавшись, спираючись на палицю, вбігає, шкутильгаючи, Сніжко-

СНІЖКО (стурбовано). Ну, що? Випробування ще не робили?

ЧУМАКОВ (усміхаючись). Не витримав старина — приборг...

СНІЖКО. Не можна, не можна... Випробування проводити не можна. Треба замінити трубу.

Раптом чути вибух, характерний для виплеснутої на сильне полум'я води.

СНІЖКО (схопивши голову руками). А-а!.. Труба... Лопнула труба!.. Паровоз загасити! Гаряче вугілля з топки викинути геть!..

Всі вибігають у цех. Чути бряжчання заліза, поквапливі кроки, шум голосів: ЧУМАКОВ. Лікаря! Швидку допомогу! ВАНЯ. Допоможи. допоможи підняти. СЕРДЮК. Обережніше. СНІЖКО. Вугілля з топки геть... ЧУМАКОВ. Несіть у червоний куток. АНЯ. Води, води...

Вбігають Надя і Ваня.

НАДЯ. Лікаря! Швидку допомогу! Швидше!

Ваня вибігає.

На диван... На диван...

Сніжко, Надя і Корнійович вносять напівживе обвисле тіло Саші. Кладуть на диван.

САША. Паровоз... Пар... Пар... Води!..

СНІЖКО. Води! Води!

ОЛЯ (кидається до Саші). Сашо!.. Надю, води... Сашу... Дорогий мій... (Поправляє голову Саші, крадькома змахуючи набігаючі сльози).

Дають води. Всі згруповуються навколо Саші.

НАДЯ. Я помітила течу... Покликала Сашу... Він оглядав паровоз. А тут труба... як лопне...

Входять Коваленко, Чумаков, Сердюк.

КОВАЛЕНКО. Я ж вам, товариші, говорив. А тепер ст — доведеться скласти акт про непридатність приладу Сніжка.

ОЛЯ (дивиться то на Сашу, то на Коваленка). Ви... ви збожеволіли...

СЕРДЮК (Коваленкові). А ви не поспішайте... (До всіх). Хто приймав паровоз?

Мовчання.

Хто підписав готовність паровоза?

КОВАЛЕНКО (після вагання). Я...

СЕРДЮК. Чому ж в акті приймання ви не зазначили явної течії цієї труби?

КОВАЛЕНКО. Я не помітив.

ЧУМАКОВ. Може... Навмисне не помітив?.. Щоб потім звернути на непридатність приладу Сніжка?

КОВАЛЕНКО. Та що ви?! Що ви, товариші... Які у вас підстави так говорити про мене?

СЕРДЮК (виразно подивившись на Коваленка). Товариш Чумаков! Треба скласти акт розслідування причини аварії.

ЧУМАКОВ. Буде зроблено.

САША (стогне). Як же прилад? Як?..

ЧУМАКОВ. Не хвилюйся, Сашо, не хвилюйся... Лежи спокійно. Прилад будемо випробовувати знов...

СЕРДЮК. Чому ж немає лікаря?

САША. Почекайте професора... Професора Чижова...

ОЛЯ. Заспокойся, Сашенько... Заспокойся... мій дорогий. Професор Чижов дзвонив... Він літаком прилетить сьогодні...

СНІЖКО (підвівши голову сина). Сашо... Синку... Як я міг забути!..

Завіса.

Картина сьома

Будиночок майстра Сніжка. Ясний день. Під вишнею сидить Саша. Його голова і ліва рука забинтовані. В зубах цигарка.

ХАРИТОНІВНА (поправляючи пов'язку). Ну, як рука? Болить?

САША. Трошки. Там, у депо, повторне випробування приладу, а мене примусили сидіти тут.

Саша підводиться, схвильовано ходить. І коли він наближається до хвіртки, Харитонівна хоче перегородити йому дорогу.

ХАРИТОНІВНА. Ох, це вже мені плем'я чоловіче — до чого неспокійне... Треба б лежати, як лікар наказав...

САША. Влежиш... Коли там доля твоя вирішується... Та чого ти, мамо, весь час тут топчешся?..

ХАРИТОНІВНА. Та нічого... Це так... Ти піди в кімнату, полеж.

САША. А що як там знову аварія?..

ХАРИТОНІВНА. Там є кому постояти і за прилад, і за твою дипломну роботу... Там же професор Чижов... Ну, і батько, Оля...

САША. Оля...

ХАРИТОНІВНА. Що Оля? А ти з нею в лікарні говорив?..

САША. По душах не довелося...

ХАРИТОНІВНА. Та ти її любиш чи ні?

САША. В тому вся й біда, що люблю... Дуже люблю... А вона...

ХАРИТОНІВНА. Що вона? Бачить моє материнське око — вона в тобі душі не чує.

САША. Материнське око — воно завжди... скільне більше в рожевих тонах...

ХАРИТОНІВНА. Е!.. не кажи... Материнське око в таких справах все помічає. Все... (Таємничо). Навіть Надя і та примітила... Коли була аварія... Як Оля кинулась до тебе. «Соколику, — каже, — дорогий мій!..»

САША. Так і сказала?..

ХАРИТОНІВНА. Так і сказала...

САША. Не чув...

ХАРИТОНІВНА. Та куди ж тобі було чути. Я тобі от що скажу... Тебе просто чоловіча гордість здолала — ось що... Алже ж у неї дівоча гордість теж є?..

САША. Гаразд, гаразд... Знаю, що вона вам до душі припала.

ХАРИТОНІВНА. А тобі?

САША. Про це не будемо говорити.

ХАРИТОНІВНА. Ото ж то.

САША. Мамо, я таки піду в депо.

Харитонівна стає перед хвірткою.

ХАРИТОНІВНА. Ну от... Починається... Я так і знала... (Хоче непомітно зав'язати хвіртку).

САША. Мамо, що ти там робиш?

ХАРИТОНІВНА. Нічого...

САША. Як нічого?

ХАРИТОНІВНА. Та це так. Батько двічі з лікарського листа в депо тікав. І ти теж наміряєшся?.. Знаю вас...

САША. Та що ти, мамо, людей смішиш. *(Обіймає матір)*. Ти все думаєш, що твій син — хлопчисько... Ні, я тікати не буду...

ХАРИТОНІВНА *(з надією)*. Не будеш?

САША. А піти — піду...

ХАРИТОНІВНА *(махав рукою)*. Бачу, не вдержати тебе. Але самого тебе однаково не пушу. Якщо йти, то разом.

САША. От спасибі.

ХАРИТОНІВНА. Почекай, я хату зачиню... *(Йде в хату)*.

Входить Коваленко.

КОВАЛЕНКО. Здрастуй, Сашо.

САША. Здрастуй.

КОВАЛЕНКО. Як твоє здоров'я?

САША. Нічого, спасибі. Видужую.

КОВАЛЕНКО. Батько ще не приходив з депо?

САША. Ні.

КОВАЛЕНКО. Там комісія на чолі з професором Чижовим радиться.

САША. А результати?

КОВАЛЕНКО. Поки що невідомі. Сьогодні, сподіваюсь, повідомлять. Таке передчуття у мене, що він... пере-
може.

САША. Тебе дуже хвилює винахід батька?

КОВАЛЕНКО. Дуже.

САША *(іронічно)*. Можна повірити.

КОВАЛЕНКО. Так і ти?.. І ти віриш тій тіні, що на мене кинув збіг обставин?

САША. Ні, я не вірю... Як встановила комісія, — прямих підстав обвинувачувати тебе немає. Скоріше це зухвала недбалість. Але так чи інакше, май на увазі, аварія якоюсь мірою лежить і на твоїй совісті.

КОВАЛЕНКО. Якби ти знав, як мені прикро, що все це трапилось. Та ще під час мого чергування.

Входить Харитонівна.

Здрастуйте.

ХАРИТОНІВНА. Добридень.

КОВАЛЕНКО (Саш). Ну, ходім у депо.

САША. Мамо, залишайся вдома. Ми от з Яковом підемо в депо.

ХАРИТОНІВНА. Та ні вже... Ходімо разом. (Виходять).

Входять Ваня й Володя. Заходять на веранду, обдивляються.

ВАНЯ. Та тут нікого нема.

ВОЛОДЯ. А ми ж хотіли першими сповістити Саші.

ВАНЯ. Подождемо.

Сідають. Пауза.

ВОЛОДЯ. Так як же нам бути з Надією?

ВАНЯ. Ех, коли б ти не мій друзяка, то я б зробив зовсім інакше.

ВОЛОДЯ. Люди ми радянські і давай будемо діяти чесно, прямо. А ось іде і Надя.

ВАНЯ (схоплюється). Надя? (Обома руками пригладжує свого чуба).

ВОЛОДЯ. Надя. (Причепурюється). Щоб не ображатися один на одного, давай їй разом прямо і скажемо.

ВАНЯ. Давай.

ВОЛОДЯ (сідає ближче до Вані). Цікаво, з чийого боку вона сяде. Рядом з тобою сяде — тебе більше любить, зі мною — мене.

Входить Надя.

НАДЯ. Про що це у вас така гаряча суперечка? Саші нема вдома?

ВАНЯ. Нікого нема. Ждемо.

НАДЯ. Розсуньтеся. (Сідає між ними).

Володя і Ваня переглядаються, обидва одноразово низують плечима.
Пауза.

Ваню, Володю, чого ви мовчите?.. Ви язики свої проковтнули?

Довга пауза.

ВАНЯ. Сьогодні, напевно, буде великий дощ.

ВОЛОДЯ. Напевно.

ВАНЯ. І з громом.

ВОЛОДЯ. Обов'язково з громом.

ВАНЯ. Чогось душно. (Розстібає комір).

Володя витирає хусточкою чоло.

НАДЯ (успіхається). Та звідки візьметься грім у такий ясний день. Чому це ви так похмурились?

ВАНЯ (скуйовдивши чуба). А... Була не була. А знаєш, Надю, пісню: «Отчего, ты спросишь, я всегда печальный?»

НАДЯ. Знаю, так що ж?

ВАНЯ. Так от що... (Співає).

У меня есть сердце,
А у сердца — песня,
А у песни — тайна.
Хочешь — отгадай.

НАДЯ (поглядаючи то на Ваню, то на Володю). Не розумію, нічого не розумію...

ВОЛОДЯ (співає зривистим голосом, не наслідуючись підвести голови).

Для того, кто любит,
Грудных нет загадок,
Для того, кто любит,
Все они просты.

НАДЯ. Це ви... Що це ви затіяли?
ВАНЯ і ВОЛОДЯ (співають).

У меня есть сердце,
А у сердца — песня,
А у песни — тайна,
Тайна эта — ты!

Вказують на Надю, вона схоплюється.

ВАНЯ. Бачиш... два серця... А тайна одна...

ВОЛОДЯ. У твоєму серці...

ВАНЯ. Тепер слово за тобою, Надю.

НАДЯ. Я... Я ще ні разу не чула, щоб два хлопці...
О так зразу... разом...

ВОЛОДЯ. Ми друзі і вирішили чесно... прямо... зразу вдвох...

Входить Чумаков, Сніжко в парадній формі офіцера транспорту.
У нього на грудях поблискують колодочки орденів і медалей.

НАДЯ. Тут нікого нема...

СНІЖКО. Як нема? Саша і Харитонівна повинні бути вдома.

НАДЯ. А де ж вони?

ЧУМАКОВ. Напевне, на перев'язку в поліклініку пішли.

СНІЖКО. Е... Ні... Чує моє серце... Не в поліклініку вони пішли, а в депо... Саша, видно, не втерпів... Чого ви стоїте, товариші? Сідайте...

НАДЯ. Федоре Андрійовичу, я піду розшукаю Сашу. Там і Оля лишилась у депо...

ЧУМАКОВ (усміхаючись). Хіба ти без Олі не знайдеш Саші?

НАДЯ. Оля потрібна для того... для того... (Сміючись). А!.. Нічого ви не розумієте. (Вибігає).

ЧУМАКОВ. Хлопці, чого це ви носи повісили? Хороша дівчина? Га?

ВАНЯ (зітхнувши). Хороша...

СНІЖКО. Бригадир, що треба.

ВОЛОДЯ. Так... Пішли, Ваню.

ВАНЯ. Ходім, Володю. (Ваня і Володя йдуть вслід за Надєю).

Входить Харитонівна.

СНІЖКО. А де Саша?

ХАРИТОНІВНА. Іде. Всі йдуть... Василю Івановичу! Василю Івановичу! Ну, як же Саша?.. Як Оля?.. Як там вирішили?..

ЧУМАКОВ. У професора Чижова всі нитки в руках... Не хвилюйтесь, Харитонівно...

ХАРИТОНІВНА. Та як же не хвилюватися?.. Василю Івановичу, а вашу обіцянку забули?..

ЧУМАКОВ. Яку?

ХАРИТОНІВНА (сплескує руками). Ну, от... Зразу видно... Та я ж... Скільки разів просила, щоб ви поговорили з комісією, нехай Сашу і Олю направлять на роботу до нас у депо...

ЧУМАКОВ. Ні, не забув... Саша і Оля нам самим для депо потрібні. Зроблю, Харитонівно... Зроблю...

Входить Оля і Саша. Доганяючи їх, вбігає молодь: Надя, Володя і Ваня. Не поспішаючи, входить Корнійович.

МОЛОДЬ. Ольго Романівно! Ольго Романівно!..

НАДЯ. Ользі Романівні наше комсомольське — ура!

МОЛОДЬ. Ура! Ура!

ОЛЯ (сміючись). Не треба... Не треба... Ой!.. Ой!..

ЧУМАКОВ (усміхаючись). Та в чому справа?

ВОЛОДЯ. Та хіба ви не знаєте?

ВАНЯ. Дипломну роботу Ольги Романівни ухвалили надрукувати.

НАДЯ. Державна комісія вирішила!

ВОЛОДЯ. Про нас буде книга надрукована!

ВАНЯ (Олі тихо). Вибачте, що я вас називав інженером «без п'яти хвилин». А тепер бачу ви—справжній інженер.

НАДЯ. Комсомольське спасибі Ользі Романівні... і вам, Василю Івановичу.

ЧУМАКОВ. А мені за що?

НАДЯ. Та ви ж перший внесли пропозицію — надрукувати.

ВАНЯ. Про роботу нашої бригади тепер по всьому Радянському Союзу будуть читати!..

ЧУМАКОВ. Глядіть, щоб не сталося запаморочення від успіхів.

МОЛОДЬ. Ні!.. Ні!.. Ми ще краще... Ми будемо краще працювати!

ХАРИТОНІВНА. Ну, як же не працювати краще?! Хлопці стараються один перед другим... Перед Надією відзначитися хочуть... Закохані!

ЧУМАКОВ (сміючись). Коли ми обговорювали план роботи бригади, любов не була запланована.

ХАРИТОНІВНА. Е!.. Замолоду любов не планується. Всі хлопці Надиної бригади в свого бригадира закохані. Це не секрет.

НАДЯ. Харитонівно!..

ХАРИТОНІВНА. Та що ж тут поганого я кажу?

Корнійович, вплимавши Надю, обнімає її.

КОРНІЙОВИЧ. Надійко, дочко моя... Скажи хоч мені, кого ж ти вибрала?

ВАНЯ. Кого?

ВОЛОДЯ. Кого?

САША. Він уже вибраний...

ВАНЯ. Хто?

ВОЛОДЯ. Хто?

ХАРИТОНІВНА. На яку ж букву ім'я?

САША. Мені здається на «В».

ВОЛОДЯ. У мене на «В». (Причепурюється).

ВАНЯ. У мене теж на «В». (Набирає завязтого, войовничого вигляду).

ЧУМАКОВ. Так у мене теж на «В».

Загальний сміх.

КОРНІЙОВИЧ. Надійко, так хто ж?

НАДЯ (сміючись, виривається). Секрет... Це моя таємниця.

КОРНІЙОВИЧ. А коли ж будемо справляти весілля?

НАДЯ. У мене власна п'ятирічка. Після вечірнього технікуму мені треба ще кінчати інститут. А це ще п'ять років... От виконаю, тоді будь ласка... Можна й заміж...

ВОЛОДЯ. О-о-о! (Чухає потилицю).

ВАНЯ. Е-е-е! (Махає рукою).

ВОЛОДЯ (Вані). А що як ми теж поступимо в вечірній технікум, а потім в інститут?..

Всі сміються.

СНІЖКО. Ух! Яка у нас молодь!

КОРНІЙОВИЧ (сміючись). Зміна нам, старикам... Надійна!..

ВАНЯ. Товариші! Павло Степанович іде і професор Чижов з ним.

Входять Чижов і Сердюк.

ВСІ. Павле Степановичу!.. Павле Степановичу!.. Ну, що?.. Ну, як? Яке рішення?..

СЕРДЮК. Прилад Федора Андрійовича Сніжка витримав усі випробування, показав прекрасні результати і визнаний дуже важливим і потрібним.

Загальне похваллення.

КОВАЛЕНКО. А мій прилад?

СЕРДЮК. Ну, що ж, Якове Сидоровичу. Переміг Федір Андрійович.

ЧИЖОВ. Це перемога, товариші, творчої думки всіх учасників, які так уперто працювали над цим приладом. Тепер цілком ясно, що колективна творчість має всі переваги і права... Перемога Федора Андрійовича—яскравий тому приклад.

КОВАЛЕНКО. Ви відкидаєте індивідуальну творчість?

ЧИЖОВ. Ні. Ми не відкидаємо індивідуальної творчості. Але вона може бути корисною лише тоді, коли вона не відірвана від громадського життя, від колективної творчості. А в нас деякі з інженерів і вчених намагаються винаходити на самоті, кустарним способом, ховаються від колективу, займаються чаклуванням, мов шамани, над своїми проек-

тами, — а в результаті виходить дрібно, бідно, а часом і нікчемно.

КОВАЛЕНКО (ображено). Дякую... (Підходить до Олі). Олю...

ОЛЯ. Я вас слухаю.

КОВАЛЕНКО. Олю, я думаю, ти мене зрозумієш.

ОЛЯ. Я вас прекрасно зрозуміла... (Відходить до Саші).

КОВАЛЕНКО. Якщо так... Якщо так... То... То... (Смикає галстук, немовби він давить йому горло, топчеться на місці, потім рішуче підходить до Сердюка і подіє йому папір). Павле Степановичу...

СЕРДЮК. Що це? (пробігає очима).

КОВАЛЕНКО. Прошу оформити переведення у друге депо... В цьому депо я не можу... Престиж підірвано. Авторитет знищено... (Дивлячись на Олю). Все втрачено... В іншому депо я перебудуюсь і мене зразу ж будуть знати іншим.

СЕРДЮК (вдивляючись у Коваленка, після паузи). Ніякого переведення не буде. Ви тут будете перебудовуватись.

ЧУМАКОВ (з серцем). А не зумієте самі — ми вам допоможемо... Для початку такої перебудови — розберемо цю заяву. (Ховає заяву).

КОВАЛЕНКО. Василю Івановичу...

ЧУМАКОВ. Нічого, нічого. Сподіваюсь, ви глибше усвідомите свої помилки...

ЧИЖОВ. Олександрє Федоровичу! Ольго Романівно!

Оля і Саша підходять.

ЧИЖОВ. Поздоровляю з захистом дипломної роботи на «відмінно»! (Тисне обом руки).

ОЛЯ. Спасибі, спасибі...

ЧИЖОВ. Ви, Олександрє Федоровичу, одержите призначення в це депо.

САША (хвилюючись). А Оля?

ОЛЯ (червоніючи). Я поїду куди завгодно. Аби разом з Сашею...

ЧИЖОВ. Розумію... (До Саші). І Оля разом з вами.

САША. Олю!

ХАРИТОНІВНА (Чижову). Спасибі!..

ЧИЖОВ (Саші і Олі). Ви очолите тут масову технічну творчість. І зв'язок тримайте з інститутом.

САША. Найміцніший! (Тисне Чижову руку.) Мрію ще про аспірантуру.

ЧИЖОВ. Добре. А вас, Федоре Андрійовичу, запро-

шуємо прочитати ряд лекцій в інституті для студентів — про створення вашого приладу.

СНІЖКО. Я?.. Лекції для студентів?.. Я ж не професор...

ЧИЖОВ. Нічого, нічого... Деяким нашим професорам не зайво буде — для налагодження кращого зв'язку з життям — дечому повчитись і у вас. Готуйтеся. Я вас сповіщу телеграмою, коли маєте приїхати. Та ми ще про це поговоримо докладніше.

ЧУМАКОВ. Федора Андрійовича ми спочатку пошлемо на курорт...

СНІЖКО. Не допоможе. Від моєї паровозної хвороби мене може вилікувати...

ГОЛОСИ. Що? Що?.. Хто?..

СНІЖКО. Тільки паровоз.

Всі сміються. Вбігає Аня.

АНЯ. Федоре Андрійовичу! Вам телеграма!

СНІЖКО. Звідки б це?

АНЯ. З Міністерства шляхів. (Передає).

ГОЛОСИ. Читайте вголос! Читайте!

СНІЖКО. Та як же вголос?.. Може тут лають мене. Я ще не прочитав сам...

НАДЯ. Голосно. Тільки голосно. Давайте! (Бере телеграму і передає Чумакову). Василю Івановичу, читайте!..

ЧУМАКОВ (читає). Депо... Інженер-капітану Сніжкові. Міністерство шляхів, відзначаючи вашу ініціативу в розробленні конструкції приладу і методу заправки паровозів за допомогою стисненого газу, за виявлену творчу ініціативу і досягнуті при тому виробничі успіхи оголошує вам подяку. Міністерство шляхів висловлює певність, що ваш метод заправки паровозів знайде широке застосування на залізницях Радянського Союзу.

Нач. Політуправління. Заступник міністра шляхів
В. Железнов.

Оплески. Загальне похваллення.

ВСІ. Ура-а!

ЧИЖОВ. Товариші! Ми живемо в щасливу епоху поєднання труда і науки, живемо в країні величезних перетворень і натхненної творчої праці!.. Коли стираються грані поміж працею робітника і працею інженера... Це ж, дорогі мої, комунізм, вершина людського щастя! Наука і труд, взявшись

міцно за руки, добре і впевнено крокують у майбутнє... Вперед, друзі мої! Вперед і тільки вперед!

ЧУМАКОВ (обіймає рукою за плечі). Федоре Андрійовичу! Наш паровоз летить вперед?

СНІЖКО (посміхаючись). Летить, Василю Івановичу. Летить вперед! Зупинка — в комунізмі!

З а в і с а

АНАТОЛІЙ БОЖЕНКО

ПІСЛЯ АВАРІЇ

П'єса на 1 дію

ДІЙОВІ ОСОБИ:

БАРАБАШ — радист

ІЛЮХІН — пілот

КОЛВІН — представник американської торговельної фірми

МАСАКРЕН — особистий секретар Колвіна

Засніжене поле, кілька дерев. Ліворуч — розріз напівзруйнованої сторожки. В кутку — ковдра, невеличка авіаційна приймально-передавальна радіостанція (рація), термос, банка з-під консервів. Посередині — зотліле вогнище. Здалеку доноситься лайка Колвіна. На сцені з'являються потомлені Барабаш і Масакрен. Вони вносять неспритомного Ілюхіна і кладуть на ковдру. За ними увіходить Колвін. За плечима в нього рюкзак.

КОЛВІН (*скидає торбину*). Боб Колвін не хлопчак!.. На біса йому ці пригоди! Він хоче спокою. Він хоче погрітися біля каміну й ковтнути гарячої кави... Буде це колись?.. Чи ми повернулися на це кляте місце, щоб пропасти з голоду й холоду?

МАСАКРЕН. Ви кого питаєте, містер Колвін?..

КОЛВІН. Та хоча б вас, друже Масакрен.

МАСАКРЕН. О, містер Колвін (*байдуже махнув рукою*), забагато ви схотіли від свого особистого секретаря.

КОЛВІН. Шановний містер Барабаш, чи доведеться мені коли обняти своє внучатко, поцілувати, пожалувати гостинцем?..

БАРАБАШ. Свого внука ви побачите, а от чи виживе мій товариш (*рух в бік Ілюхіна*), що скалічився із-за вашої необережності?!

КОЛВІН. Про це тут говорити не будемо... Масакрен, подайте вогню. (Щоб приховати своє хвилювання, закурює). Що ж ви пропонуєте?

БАРАБАШ (поправляючи під головою в Ілюхіна, той стогне). Заночуємо. А завтра рано подумаємо. На зорі й роса чиста, кажуть в нас на Полтавщині.

КОЛВІН (іронічно). Мене, знаєте, тішить ваша веселість. Я волів би бачити її не в цьому глухому місці, а в людному ресторані десь на Бродвеї.

БАРАБАШ. А що пропонуєте ви?

КОЛВІН. Негайно вирішити, як далі бути. Справи фірми вимагають, щоб іще сьогодні я був у Москві.

БАРАБАШ. Панове пасажири, хіба ви досі не збагнули? Спроба нести пораненого — не вдалася. Як бачили — в дорозі гірше стало. Кілька днів йому треба побути в спокої.

КОЛВІН. А їсти що? Сніг? Я вкрай вже зголоднів. В цьому рюкзаку (вказує на рюкзак) одна плитка шоколаду! А нас аж четверо!.. І ви пропонуєте чекати?!

БАРАБАШ. Я певен — нас вже розшукують, бо вчора ми не прибули до Москви. Обов'язково з Мурманська повідомили. Доцільно чекати, панове пасажири, казав і знов кажу.

КОЛВІН. Шукають або ні — не знаємо. Раз!.. Оця коробка мовчить (вказує на рацію). Два!.. Збилися з курсу, три!.. Шансів на порятунок з неба — один із ста. Боб Колвін з такими шансами не грає. Щоб за якогось представника фірми закупівлі пушнини хтось голову морочив?!.. Не вірю! Чотири!.. До найближчого селища, як ви авторитетно заявили, двадцять п'ять кілометрів. Навколо замети, сніг і небо!.. П'ять!.. Збожеволіти можна.

МАСАКРЕН. Я гадаю, що містер Колвін...

КОЛВІН. Не перебивайте, раз Колвін діло робить. Зберігали б енергію на дорогу, а не вимахували руками і язиком.

МАСАКРЕН. Я хотів лише ствердити, що містер Колвін говорить вірно і я наперед пристаю до всякої його думки.

КОЛВІН. В мене ж голова — не порожні тельбухи.

БАРАБАШ. Якщо ви, панове, не згоджуєтеся чекати — можете йти самі.

КОЛВІН. Та хто без компасу зважиться!

БАРАБАШ. Як знаєте. Компаса дати я вам не можу.

ІЛЮХІН (стогне). Пити...

БАРАБАШ. Є пити. (Мне сніг і дає.) Потроху, товаришу Ілюхін, потроху.

ІЛЮХІН (стиха). Машина як?

БАРАБАШ. Ціла. Тільки бензобак порвало... І нащо було йому (киває на Колвіна) спирт куштувати з сигарою у роті?

ІЛЮХІН. Пасажири як?

БАРАБАШ. Молодшого трохи пом'яло.

ІЛЮХІН. Де ми?

БАРАБАШ. Здається кілометрів двадцять п'ять — тридцять від селища Суоленки.

ІЛЮХІН. Веди пасажирів, а я якось перебуду...

БАРАБАШ. Не можна вам довго розмовляти, товаришу Ілюхін. (Пауза. Ілюхін засинає. Барабаш почав ремонтувати рацію).

БАРАБАШ. Поки видно, може вдасться все ж таки налагодити радіопередавач. Містер Колвін, у вас, здається, ніж був?..

КОЛВІН. Ніж?.. (Шукає). Ось він... (Подає).

Барабаш, майструючи, починає засинати, доки зовсім не заснув.

КОЛВІН (тихо). Масакрен, їсти тягне?

МАСАКРЕН. Так, містер Колвін.

КОЛВІН. Нате, заморіть черв'яка.

МАСАКРЕН. Шоколад?

КОЛВІН. Тихо!

МАСАКРЕН. Але це не зовсім...

КОЛВІН. Покиньте філософію, мій друже. Пілот не сьогодні — завтра помре. І віддати аби зіпсував?! (Мовчки запихають в роти шоколад, смокчуть).

МАСАКРЕН. Пане Барабаш, ви переконані, що нас розшукують?.. Пане Барабаш... (Пауза). Спить. Не дивно, стільки часу очей не заплющити. Славний хлопець.

КОЛВІН. Так, славний, коли спить. Наївна ви людина, друже. Де це в світі є славні люди? Та ще в цій ведмежій країні. Про нас з вами увесь світ уже забув! Злезняю. Тільки на себе і на свої власні сили завжди покладайтесь. При всяких умовах!

МАСАКРЕН. Колись я читав про папанінців... Тут зовсім інакше, ніж усюди... Вони рятували...

КОЛВІН (перериває). Реклама для простаків.

МАСАКРЕН. Мій приятель Джо Смеркс показував мені автограф героя.

КОЛВІН. Ваш приятель — пройдисвіт. Врешті, як би воно не було, а Боб Колвін каже так — не раджу з ним спе-

речатися. На цих умовах я взяв вас до себе секретарем, не забувайте.

МАСАКРЕН. Слухаю, містер Колвін. Я наперед приєднуюся до якої б не було вашої думки.

КОЛВІН. Під'їли?..

МАСАКРЕН. Так, містер Колвін.

КОЛВІН. А тепер беріть рюкзак. В ньому лишок шоколаду. Покладіть ще цю банку. Раптом зможе стати в пригоді.. І термос.

МАСАКРЕН. Навіщо, містер Колвін?

КОЛВІН. Запитання потім... Боб Колвін звик діяти рішуче і без вагань. Це мій принцип. *(Наближається до сплячого Барабаша, знімає з планшетки компас, виймає з рук ножа, повертається)*. Ні слова!.. Беріть рюкзак. Ходімо!

МАСАКРЕН. Але це ж... ні, я протестую! Вони ж голодною смертю...

КОЛВІН. Ви...

МАСАКРЕН *(благально)*. Містер Колвін...

КОЛВІН. Іліот!

МАСАКРЕН. Не нищіть в мені людське...

КОЛВІН *(смикає за рукав)*. Мокриця!.. Яка гарантія, що вони так не діяли б?!

ІЛЮХІН *(крізь сон)*. Паша, Паша...

Колвін з Масакреном поприсідали.

БАРАБАШ *(стрепенувся)*. Дружину кличе.

ІЛЮХІН. Вліво штурвал, вліво... Де ми?.. Координати, координати...

БАРАБАШ. Ті самі, товаришу Ілюхін, ті самі. *(Мимохіть глянув на планшетку і не побачив компаса. Стривожено оглянув під ногами. До присутніх)*. Панове пасажири, де компас?

КОЛВІН. Про що ви, не розумію.

БАРАБАШ. Компас!

КОЛВІН *(обурено)*. Що за натяки, шановний пане Барабаш!.. Перевірте, пошукайте, чи не посіяли, як буває... Як так можна чіплятися до порядних людей!

БАРАБАШ *(іронічно)*. Вибачте. І в думці не маю образити вас. Але компас був отут тільки-но!

КОЛВІН. Компас! Щось не пригадую. Слово джентльмена. Так же, Масакрен? Врешті, як же інакше може бути... Не взяли ж його у вас сонного?!

БАРАБАШ (глузливо). Пошукаю. (Виходячи). Лише рюкзак із шоколадом покладіть на місце!.. (Масакрен кладе в куток рюкзак. Барабаш виходить).

КОЛВІН (вслід). Неприпустиме нахабство!.. (До Масакрена). Не гаймо часу! (Знову бере рюкзак).

МАСАКРЕН. Містер Колвін, вони нас рятували. А ми...

КОЛВІН. Ви дратуєте мене.

МАСАКРЕН. Хочете — ідіть, я — лишаюся. Тільки залишіть компас і частину шоколаду. Я відчуваю, що з ними маю більше шансів врятуватися, ніж з вами. (Тягне рюкзак).

КОЛВІН. До біса мені така філософія. Ми мусимо бути солідарні. До кінця солідарні.

МАСАКРЕН. Лише не в злочинах... Я не знесу прокляття цих людей!

КОЛВІН. Проти кого ваш голос?! Проти свого господаря?!

МАСАКРЕН. Тут над нами один господар — бог!

КОЛВІН. Масакрен, візьміть себе в руки. Не пояснювати ж мені спочатку про наші шанси на порятунок і загибель. І без того зрозуміло: лишитись — це значить через кілька днів одубіти. А йти — дев'яносто із ста — наше спасіння. Ходімо! (Тримає наготові ножа).

МАСАКРЕН. Лишіть їм компас і трохи шоколаду.

КОЛВІН. Не забудьте, що вдома я вам пригадаю вашу впертість. Врешті, ви хочете, щоб я переконав радиста йти зі мною? Не сподівайтесь тоді, що підете! Здохнете!

БАРАБАШ (увиходить). Вас, напевне, не важко зрозуміти!.. Сховайте ножа!.. Надто прикро, але давайте розв'яжемо конфлікт мирно. (Колвін підняв руку з ножем). Це, панове пасажири, зветься розбоєм! Дивіться, щоб не зробив я вам неприємність.

КОЛВІН. А я називаю це самозахистом. Не підходьте!.. Що ви хочете?

БАРАБАШ. Компас і пайку шоколаду!

КОЛВІН. Слухайте, хлопче, компас в мене. Викрав його мій секретар.

МАСАКРЕН. Містер Колвін!

КОЛВІН (Барабашу). Ви хлопчина кмітливий. З вами робити діло — честь кожному. Навіть Колвіну. Мені такі подобаються. Зважте, не сьогодні — завтра ваш колега... (вказує рукою на небо). За ним ви тягнете себе і нас. Який глузд усім нам замерзати заради одного? Де логіка? Ходімо з нами!

БАРАБАШ. Ясно, панове пасажири, ясно! Більше ні звуку про це!

КОЛВІН. Хлопче, а якщо я дам тисячу доларів?.. Згода?.. (Пауза). Дві. (Пауза). П'ять. (Пауза). Де-сять!.. Де-сять і по руках?.. Колвін на вітер слів не розносить.

БАРАБАШ. Годі!.. На жаль, для вас, я не вірю в цього бога-долара! Ясно? А, що вам про це розказувати... Поверніть компас! (Знімає рюкзак з плечей Колвіна і кладе його біля Ілюхіна).

КОЛВІН (повертає компас). Я гадаю, що ви прохолонете і ми дійдемо згоди.

БАРАБАШ (глузливо). Сподівайтесь. (Відходить).

КОЛВІН (викликає рухом Масакрена із сторожки). У вас прекрасне серце, Масакрен. Ви пожаліли... Знайшли де його розкривати! Якись дикі тубільці. Негри з білою шкірою! Вони не варті наших почуттів. І, врешті, що вони в порівнянні з тією справою фірми, яку мені доручено! Не буду я сьогодні або завтра в Москві — все лусне!.. Ви слухаєте?..

МАСАКРЕН. Так, містер Колвін.

КОЛВІН. А ви пішли проти мене. Хто витяг вас із злиднів, забезпечив хлібом вашого батька, матір і хвору сестру?.. Тинялися б ще й досі без роботи. Молодих вчителів без вас доволі. Ви пішли проти мене, проти фірми! Проти могутньої фірми!.. Зважили це?..

МАСАКРЕН. Ні, містер Колвін.

КОЛВІН. Які, для прикладу, у вас шанси сперечатися зі мною? Ніяких. А в мене... а я, хочете, звинувачу в аварії вас! Ви один відповідатимете за літака! В тюрму зажену! А батьків, клянуся, і сестру — на той світ!

МАСАКРЕН. О, містер Колвін!..

КОЛВІН. Мені й тут швидше повірять. Слово господаря — золото, а служки — мідь. Вам відомо це!

МАСАКРЕН. Простіть. Я згодний з усім.

КОЛВІН. Давно отак би. Збагніть, що нам удвох, солідарно, треба уникнути неприємності, а може, чогось і більшого. Головне, я мушу бути в Москві.

МАСАКРЕН. Робіть, що хочете.

КОЛВІН. З мене досить. За вами черга. Щоб компас і шоколад були у нас. А коли радист... ви розумієте?.. то на всяк випадок ось вам ніж... (Глибока пауза).

МАСАКРЕН. Навіщо ніж?..

КОЛВІН. От які ви сьогодні недотепні... Слухайте сюди. Не можна нам іти в тяжку дорогу без шоколаду і компаса!

(Прокazuje поволі і роздільно). Заберемо силою шоколад і компас!

МАСАКРЕН (проникливо). Господи, невже це твоя воля?.. Містер Колвін, цього я не можу, не можу!.. Вони теж люди.

КОЛВІН. Негри з білою шкірою!

МАСАКРЕН. Містер Кол...

КОЛВІН. Будьмо джентльменами!.. Курка, мокриця, хвіст телячий!

МАСАКРЕН. Містер...

КОЛВІН (злісно глузує). Містер, містер!.. Ти!.. Забув за сестру, забув за себе?.. (Дає ніж). Якщо він... (Шепочуться).

ІЛЮХІН (ледь чутно). Барабаш...

БАРАБАШ. Товаришу Ілюхін, не можна вам розмовляти.

ІЛЮХІН. Все в порядку?

БАРАБАШ. В порядку.

ІЛЮХІН. Ніяких новин?

Мовчанка

ІЛЮХІН. Барабаш... веди пасажирів!

БАРАБАШ. Ледь полегшало — ви в розмови. Не можна!

ІЛЮХІН. Поцілуєш за мене мою... і Наташу. Гарна дочка. В неї очі, як і в тебе — щирі, чисті...

БАРАБАШ. Зарано ви прощаєтеся. Я ж зв'язок маю!.. Налагодив! (Надягає навушники, вистукує ключем). Передаю координати знову... стан екіпажу... здоров'я пасажирів... (Заходять Колвін і Масакрен. Закам'яніли). Приймаю повідомлення... Машина вилетить завтра. Погода зважає.

ІЛЮХІН. Молодець... Чого ж ти... (Пауза). Стукай: Ілюхін, мовляв, в повній формі!.. Бігає по полю... Зігрівається... Домашні хай не хвилюються.

БАРАБАШ (вистукує)... Хай не хвилюються. Ще?.. (Глянув на Ілюхіна). Тихо, панове пасажирів, заснув. Наливається силою.

МАСАКРЕН. О, яке щастя!

КОЛВІН (до Барабаша). Ви — славний хлопець!

БАРАБАШ. Тихо!.. Розбудете!.. Рація не працює. Я навмисне, щоб заспокоїти його. (Одвертається і присідає біля Ілюхіна).

КОЛВІН. Коробка не працює?! (Невелика пауза. Вказує рухами Масакрену, щоб той нападав. Масакрен нерішуче наближається до Барабаша). Тоді дайте компас!..

БАРАБАШ (озирнувшись, швидко відскочив в сторону, вхопив термоса і вибікуюче спинився грізний, неприступний — напружилися останні сили). Ану, підходь! Цивілізація!..

МАСАКРЕН (падає навколішки й кидає ножа до ніг Барабаша, який вмиє його підхоплює). Колвін, ви — іуда! Викидайте на бульвар!.. Заганяйте в тюрму!.. Містер Барабаш, простіть, простіть!.. Це він... це все він!

КОЛВІН (накидається на Масакрена). Мокриця!..

БАРАБАШ. Геть! (Колвін відходить осторонь): Ех, ви, як кажуть у нас, — обоє рябоє!..

Почулося гудіння мотора. Все ближче й ближче. Довгий час ніхто не в силі вийти із сторожки.

БАРАБАШ (виходить). Кружляє!..

Завіса

ГУМОР
ТА САТИРА

КОСТЯНТИН БАСЕНКО

КАНДИДАТ В НАПОЛЕОНИ

Такий же френч, з того ж сукна,
Таке ж, як в Гітлера обличчя.
І навіть манія одна —
Величчя.
Той —

«фюрер» звався.

Цей — «шеф», чи як,

Та врешті решт, яка різниця!
І дядя Сам промовив так:
— Годиться!

Відтоді Самова рука
Марнує доларів мільйони,
Щоби пропхати маньяка
В... «наполеони».

Брехня й шантаж ідуть у хід,
Погроз та підкупів — уволю!
Так рекламує Уолл-стріт
Де-Голля.

З реклами тої аж упрів,
Упріли і його лакузи.
А толку з того? —

Тільки гнів

Французів.

Зростає гнів! Народ сказав:
— Не будь війни!

Я не дозволю! —

І цим свій вирок підписав
І дяді Саму,

І де-Голлю.

ШАВКА

В заокеанських хазяїв,
Поміж всіляких інших псів,
З породи шавок пес є —
Тіто.

Предовгий має він язик,
Брехати змалечку він звик,
Бо вчився коштом Уолл-стріту.

Вкусить з-за рогу має дар,
Продать і видать за долар.
Така у нього підла вдача.
Коли ж на гіршій із осик
Його підвісять за язик,
Ми скажем:
— Тіто — й смерть собача.

САМ І САМУРАЙ

В самурая Саму — рай:
Робить все, що забажає.
Але й Самом самурай
Задоволений до краю.

Самурая Сам пригрів,
Вдвох живуть у згоді й мирі.
Самурай тепер ожив
І забув про харакірі.

Є озброєння своє,
Навіть війська трохи-трохи,
Хірохіто в нього є,
І чумні лишились блохи.

«Мирний договір» йому
Дядя Сам дав підписати —
Можна знов ростить чуму
І солдатів готувати.

Розгорілась давня знов
До народів Сходу злоба.
Самурайська грає кров,
Бо у Сама з ним — любов
(Люди кажуть, що до гроба!)...

КОВЗЬКО!

Ковзько!...
Ох, і ковзько у Кореї! —
Ну ніяк на північ не пройти.
Трясця б'є катюгу Ріджуея.
Що робить?
Які гатить мости?!
Турками гатив — та марна справа,
Кинув греків — ті пішли на дно.
Він молодчиків своїх — і та орава
З турками втопилась заодно.
Все,
як є,
вгатив він у Корею —
Та живе і бореться вона!
Повінь гніву втопить Ріджуея!
Переможуть
щастя і весна!

БЕЗХРЕБЕТНИЙ КОНФЛІКТ

Драматург задумав п'єсу.
Вклавши в неї все уміння,
Написав.
«Шляхи прогресу»
Він назвав своє творіння.

П'єса вийшла актуальна,
Дуже гостра, дуже влучна,

Не надумана, не штучна,
Де там! — навіть епохальна.

Він віддав чернетки жінці —
Перестукать на машинці,
Потім, перше ніж здавати,
Сів ще раз перечитати.

Дія перша.

Тут зав'язка.

Руба ставить тут питання
П'ятисотниці Параска:
— В нас ні руху, ні змагання!

Драматург почухав чуба:
— Тут щось той... неначе грубо.
Може, треба щось інакше?
Не одразу щоб, а м'якше?

Дія друга.

Тут Параска

Ще різкіше виступає:
— Слухат' хочете? будь ласка! —
Голова нам заважає.

Заважає! Скажем прямо,
Не дає нам працювати,
П'є горілку з шахраями.
Пропоную його зняти!

Драматурга в піт кидає:
— Ну й конфліктик!

Замінити!

Так щоб — і не заважає,
А буває —

випиває,

То хіба не можна пити?

Зараз п'єса йде на сцені.
Гляньте —

ради інтересу!

В ній ні руху, ні прогресу,
Лиш...

набридли теревені.

МИКОЛА ЯРОВИЙ

ЕЛЕКТРОЗВАРНИКИ

I

Хто це такий під горою
Схиливсь над залізом розтягим,
Хлюпнув водиці живої
І стало залізо зростатись
В потужні напружені крани,
Де він приторкнувсь електродом,
Заграли, як сталь світлогранна,
Нові побудови заводів,
Славлячи мудрість героя,
Що силу здолала залізу,
Хто ж це такий під горою,
Що з вогником грає допізна?
І гордо відкинувши маску,
Всміхнулася тітка Параска,
Звичайна така, яснолиця
Наша проста робітниця.

II

На вогник з-під рук, що тріпоче у тітки,
Поглянути дівчинка хоче давно:
Цікаво їй знати, береться віч звідки,
І як ото робиться все це воно?
— Я сонцю дивилася просто в лице,
Ні разу не кліпнула навіть, а це...

І глянула вперто. Немов блискавиця,
Опік їй зіниці різкий вогнеблиск.
Стояла Параска в цупких рукавицях,
Всміхаючись лагідно: — Нащо цей риск?
Дивись, засльозились ясні оченята.
І, ніжно обнявши її, наче мати,
Спиталася тихо: — Ну як тобі зварка?
— Хороша робота, — промовила Варка, —
Навчіть і мене працювати отак,
Всміхнулась крізь сльози й розквітла, як мак.

III

Хто не знає нашу Варку:
Від її електрозварки
Блиск на тисячу йде свіч,
І біліє темна ніч.
Із заліза листового,
Як із шовку дорогого,
Шие дівчина щодня
Для машин ясне вбрання.

А оце з залізних балок,
Наче кружево, зв'язала
Залізничний міст, по нім
Поїзд мчить, неначе грім,
І, почувши грік вагонів,
Весь дрижить і шле прокльони
Із чужої сторони
Душогуб — палій війни.

Він убив би нашу Варку
За її електрозварку,
Очі лізуть аж на лоб,
І бере його озноб,
Та всміхається дівчина:
— Можу зшити сорочину
І для нього... в льолі цій
Угамується палій!

Хай же успіхи робочі
Сліплять ворогові очі.

IV

На плацдармі Каховським
Через води дніпровські
Електрична йде зварка,
Вогник блискає тряско:
— Драстуй, зіронько Варко!
— Добрий ранок, Параско!
І, неначе до неньки
Золотаві рученьки,
Промінці простягає,
Варку тітку вітає.

На плацдармі Каховським
Через води дніпровські,
Де змагаються друзі,
Варять сотні конструкцій
На новий гідровузол.
Хто не знає в нас рук цих,
Хто імен цих не знає,
Хто всю душу вкладає,
Буйну силу любові
В комунізму будови.

ВЧЕНА РАДА

Про сім'ю свою натхненну
Розповісти всім я радий,
Недарма ж говорять — в мене
Не сім'я, а вчена рада!

Тільки сонечко навколо
Позолотить м'яту-руту,
Поспіша дочка до школи,
Син біжить до інституту.

Другий теж, в очах промінчик,
Хлопець весь в мою натуру —
Інститут уже закінчив,
Поступив в аспірантуру, —

Щоб наукою займатись, .
Все життя їй присвятити,
А дружина, звісно, мати —
Вчиться кроїти та шити.

Із заводу на заняття
Йду і я, немов хлопчина,
Бо не личить відставати
Від дочки мені і сина.

Вдома лиш одна бабуса
Промовляє: — Отаке-то,
Вчаться всі, і я учуся, —
І сидить, чита газету.

Та коли у вільну днину,
А чи так в велике свято
Вся збирається родина
В нашу сонячну кімнату,

Конференція неначе
Цілий день тоді проходить,
В дружніх диспутах гарячих
Відчуваєш міцність роду.

На любе питання можемо
Відповісти, дати пораду —
Тож і зве сусід нас кожен:
Не сім'я, а вчена рада!

ТЕТЯНА

На побачення Тетяна
Йшла до милого Степана,
Десять днів на фестивалі
Від колгоспу «Світлі далі»
Виступав Степан у місті,
Не давав про себе вісті.
Завмирало серце в грудях:
Ой, яка ж то зустріч буде?..
Пробігаючи, дівчина,
Повз хатину Катерини,

Раптом чує, що за диво!
Із вікна знайомим співом
Голос милого злітає —
Це ж Степан, Степан співає!
— Так оно який ти, хлопче?
До другої стежку топчеш! —
В горі скрикує Тетяна,
Розізлившись на Степана.
Давши серцю повну волю
Несподіваному болю,
Йде дівчина по дорозі,
Йде, ковта гарячі сльози.
Раптом чує із-за тину
Сміх веселий Катерини:
— Ти куди мандруєш, мила,
Наздогнала, бач, насилу.
Чи ти чула, аж не вірю,
Як по радію допіру
Твій Степан співав «Катюшу»,
Заглядав неначе в душу!
Аж підскочила Тетяна:
— Ой ти подруго кохана!
Так ідем тепер зі мною,
Хай співає нам з тобою
Цілу ніч Степан у лузі...
Обнялись, побігли друзі.

СЕМЕН КОВАЛЕНКО

ПІСНЯ

Гей, у полі чистому ходять дизелі,
Як по морю синьому вільні кораблі.
Закипає хвилями поле-чорнозем,
Коли ми з Варварою парою ідем.

У Варвари трактор, а у мене плуг.
Я своїй Варварі — помічник і друг.

Мушу повторити: помічник і друг,
Бо таке подекують тут у нас навкруг,
Ніби з плугом разом трактористка мила
Гриця молодого міцно причепила...
Чи не бачать люди, що у мене ж плуг?..
Я своїй Варварі — помічник і друг.

Ви ж самі ту дівчину на руках носили,
Коли за роботу Зірку їй вручили!

Всюди я за нею
Плугом... і душею.

Не дивуйте, люди,
Як весілля буде.

ГАВА ТА ШПАК

Питає у Шпака

Одна птаха

Гава:

— За що тобі така

Шаноба, честь і слава?
 Такий сіренький ти...
 Але чому щороку
 Займаєш хатку цю, затишну та високу?
 Чому це дівтора, що про шпаківні дбає,
 Мене камінням засипає,
 І майже всяк,
 Хто учиться стріляти,
 Мене, а не тебе спішить на мушку взяти, —
 Скажи, чому це так? —
 Запитує, аж плаче:
 — Як слави заслужить? Навчи, мій друже, Шпаче!
 Так Шпак на річ таку
 Лише глузливо свиснув:
 — Для слави треба бути,
 Насамперед, корисним!

ПРО ЯРЕМУ І ТЕМУ

Ярема — поет. Та немає в Яреми
 Теми.
 — Якби мені тема, — каже Ярема, —
 Була б поема.
 Дівчата співають: «Каховка, Каховка,
 Землі молодій чудесна обновка!»
 А в Яреми
 Нема теми...
 Колгоспник учився, забувши утому,
 Приніс він додому диплом агронома.
 А в Яреми
 Нема теми...
 Рільник збагатів од стахановських жнив:
 Привіз «трудош» і «Победу» купив.
 А в Яреми
 Нема теми...
 Славні у світі Олешні діти —
 Десять синів — сізюкрилих орлів.
 А в Яреми
 Нема теми...
 Отож і питання стоїть не дарма:
 А може в Яреми таланту нема?

КУПЕЦЬ

У заморського купчини
Пренахабная личина.
Він лякає і чаклує
Та купує...

Все купує —
Міністерські кабінети,
Банди, культи і газети,
Лісинманів найпідліших,
Кардиналів найсвятіших,
Генералів найбравіших,
Поліцаїв найлютіших,
Всяких тітів,
Хірохитів,
Шпигунів, убивць, бандитів
Отаких, який він сам, —
Всіх купує дядя Сам.
Сам спішить:
То мостить бази,
То лакеям крутить в'язи,
То никає
В край із краю, —
Для війни шукає кров,
То в Белграді заливає
Псові Тіто про любов,
То в ефірі многохвильнім
Бібісякою смердить,
То над селищем над мирним
Злою бомбою гримить,
То лакейськими руками
В Асамблеї голосне,
То, укритий синяками,
Із Сеула драпоне.

Хоч яка в купчини міна,
Хоч який він сіє жах —
Збанкрутує зла личина, —
Фірма Сама
Терпить крах!

АНАТОЛІЙ КОСМАТЕНКО

ПРИГОДА З ВОЛОМ

Обов'язків, доручень у Вола —
Ні ліку, ні числа!
Віл возить віз, Віл в полі неодмінно,
Відповіда наш Віл за силос і за сіно,
Перевіря санстан і стаєнь і довкіл,
Куди не кинешся — усюди Віл.
Всі знали: Віл на слово скупуватий,
Зате в труді — ні з ким не порівняти.
Отож, яка б де справа не була —
Її і валять на Вола.
Раз треба всім було когось обрати
До інкубаторів — контролювати
(Останнім часом там погіршав стан:
Погано щось виводились гусята).
Ну, взять би Гусаку оте завдання й дати,
Так ні! Не встиг ще Віл доремигати,
А вже його і висунув Баран.
І так завжди. В труді, в турботах Круторогий.
Та ось він став кульгать на задні ноги.
Частіш, частіш... І стала про Вола
Все менше чути хвала,
А деколи й хула.
«У чім же річ? — помітив першим Півень. —
Змінивсь наш Віл. Не ті вже темпи й рівень.
Чи постарів? Чи зледащів? Який тут знак?»
— Ге! Знаєм, знаєм; сперш такі завжди беруться,
А час мине — і вбік чи просто зазнаються, —
Сказав, надувшись, Гусак.
А Качка ще й підтримала: «Так-так!»

Однак
Не всі, я знаю, згодні з гусаком.
То в чім же річ? Що сталося з Волом?

У СОЛОВ'Я НА ВЕСІЛЛІ

Прийшла пора і Солов'ю
Подбати про сім'ю.
Злетілись друзі, родичі, зблизька й здалека,
І навіть Сич прибув, і престара Лелека.
Всі з подарунками, із добрим словом всяк.
«Нехай же буде в вашім домі
Завжди неначе в гастрономі»,
Почав веселий Шпак.
«Та дітки щоб частіш вам прибували»,
Три Ластівки прощебетали.
«Що так, то так, —
Над чаркою затрясся Грак, —
А пити як?
Не можу! Гірко!»
Всі підхопили,
І молоді поцілувались мило.
Весілля почалось. Розмови. Іскри із очей
(В таких-бо випадках і птицю
Не змусиш пити водицю).
Співають всі. Лиш двоє із гостей
В кінці стола шепталися тихенько:
«І що вподобав Соловей?!
Оте, що пичкою гарненька?
Пусте! Вона ж сіренька».
«До того ж, кажуть, недолюблює дітей,
Йй на умі лиш танці-гулі
Та залицяння інших солов'їв».
І хто б таке про Солов'їху плів?
То край стола сиділи дві старі Зозулі.
Ім спів чомусь та був не в спів.

Є й люди отакі: і на веселе свято
Приходять лихословить — не співати.

ПІДЛОГА ТА СТЕЛЯ

А то була така ще справа.
У кабінеті б то директора чи зава
На цім ось тижні, не колись,
Повірите?! — не вигадка це вбога —
Засперечались... Стеля та Підлога.

«Як, — каже Стеля, — не гордись,
А я таки Петровичу миліша.
До мене він звертається частіше.
Хоча б узять — писати звіт.
Сидить, сидить, аж леться піт,
А гляне вверх — і все стає йому ясніше.
Накреслить графи, числа рознесе,
Дивись — підписує...»

«Пусте, пусте то все,—

Підлога Стелю перебила, —
То знаєш що, подруго мила?
То він з нудоти так глядить,
Бо він весь день лиш тут сидить.
А ти приміть-но іншим разом
Мене шанує як. Повір, нехай хто часом
Нечемно пройде по мені,
Не на носочках, на ступні —
Так він з таким!..»

Чи довго б так їм говорить,
Але розкрились раптом двері:
Ввійшов Петрович у ту мить.
Ввійшов і став, неначе отетерів.
Бере портфель... смутний-смутний!
І геть іде... Назавжди!

А новий,

Новий начальник так прийнявся:
То їздив десь, то радився із кимсь,
І до носків не приглядався,
І в стелю не дививсь.

ЗАЙЧИСЬКОВІ ПРИГОДИ

Зайчисько віршик написав.
(Цим ділом, бачте, він займався)
І в нього він всю душу вклав,
Бо, страх як гірко, закохався.
Ведмідь же, взявши в лапи твір,
Примружив раптом гнівний зір
І заревів: «Го-го! І тут ти про капусту?!
Ти часом той... не з'їхав з глузду?
Любов з капустою зрівняв! Оце поет!
Невже ж не міг би написати: «Любов — це мед»,
Було б це образно, і просто, й зрозуміло.
А так... ні-ні, написано невміло».

Сіренький вислухав те все,
Прибіг додому, виправляє,
Любов вже медом називає,
Затим Лисичці твір несе!

Лисичка прийняла його ласкаво,
Читала, посміхалася тайком,
А потім мовила лукаво:
«Воно і гарно, що з медком
Любов порівнюєш у вірші,
Та речі є за мед не гірші.
Хоча б курятинка... га? Як?
Невже забув її, дивак?
Іди ж, іди, працею пильніше».

Побіг поет додому знов.
Так бігав з тиждень він сумлінно.
З чим тільки не порівнював любов!
З картоплею, з горіхами, із сіном,
І, навіть, з редькою і хріном.
Однак хвали він не зустрів.
Лиш якось в лісі між корчів
Сказав Барсук йому в ті дні.

«Хто прав, хто ні
Судить мені нема потреби.
Одне скажу (ця мудрість не нова):
Порад цуратися не треба,
Та мізкувати повинна й власна голова».

ФЕДІР САМОЙЛОВИЧ

СТОВП І ДЕРЕВЦЕ

Хвалився Стовп життям своїм стовп'ячим,
Та всіх Стовпів на світі вихваляв.
Що краще він, мовляв, ніде не бачив,
Другого їм життя і не бажав.
Стояв той Стовп однісінький, без роду,
Не ріс, не цвів, не мріяв, не співав,
І з кожним днем, в годину і негоду,
Загрузши в землю, нишком підгнивав.
Ніхто до нього вдень не завітає:
Ні птах, ні звір, ні бджілка... Все один.
Хіба що гава вигвоздиться з краю
Та каркне з нуду там вряди-годи.
А поруч нього, в зелені гіллястій,
Пустивши нове, свіже пагінце,
Немов дитя, росло собі у щасті
Маленьке свіжолисте Деревце.
І бачив Стовп, як з кожним новим літом
Воно росло угору і в боки,
Як кожен день в зелених верховіттях
Гули джмелі і бджоли залюбки;
Як кожен раз ще ранньою весною
Шпачок гніздечко в шпаківниці в'є.
Він чув, як там вечірньою порою
Музика гра, зозуленька кує.
— Так в чому ж річ! — сердито Стовп мовляє.
— Скажу тобі я істину просту:
Мене за те так всякий поважає,
Що я не Стовп, а з кожним днем расту.

Мораль ясна: ростуче успіх має,
Йому хвала, і слава, й щирий спів,
А хто застиг на місці й не зростає,
То він в наш час наслідує Стовпів.

КІТ І ГОРОБЕЦЬ

— Як хороше співаєш ти, сіренький, —
Звернувся Васька-кіт до Горобця —
І голос твій такий дзвінкий, тоненький,
Що слухав би тебе я без кінця.
Тоді, коли про мене ти співаєш, —
Я цілу ніч би слухав і не спав
(Тим паче, як мене ти вихваляєш),
Довіку б так, мій друже, цвірінчав!
Тут Горобець цвірінкнув помаленьку,
І в пісні тій звучало, як на злість,
Про те, що Кіт лиш дбає в свою пельку
І завжди тільки слухає та їсть.
І враз тут Кіт підскочив, наїжачивсь:
— Доволі! Геть! Погана пісня ця!
Лети з очей, щоб я тебе не бачив!
І вигнав геть із двору Горобця.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЕСИК

Всім відомо стало нині:
Що накажуть палії —
Тут як тут, мов на пружині,
Щирий песик Трюгве Лі.
— Трюгве Лі в нас — геніальний,
Грає нам завжди у тон.
Значить, буде — генеральний
І надалі він в ООН! —
Всі гуртом тоді завили
Палії, мов пси ті злі.
Узяли та й охрестили
Генеральним — Трюгве Лі.

І сидить в ООН, мов песик,
Тільки хвостиком виля.
Генеральний цей агресик
В мир сокиру націля.

А кінець усім відомий:
Паліям висіть в петлі,
Там, звичайно, і бездомний
Буде песик Трюгве Лі!

СВИНЯ І ТІТО

Прийшла свиня до Тіто та й мовляє:
— Ми так з тобою, друже вірний, схожі,
Що часом я зненацька забуваю,
Чи — ти, чи — я. Лиш пізнаю по кожій.
Обоє ми умієм добре рити,
Обох народ свиньми нас величає,
Обоє люїм бавитись в кориті,
Яке нам наш господар підставляє...
— Куди тобі, простій свинячій морді!
Чи бач, яка нахаба препоганська!
Ти хто така? Свиня собі, та й годі,
А я свиня — свиня американська!

ЛІНА КОСТЕНКО

ВАТІКАНСЬКИЙ БОГ

Загляньте в чорні надра Ватікану —
середньовіччя крила розпласта,
і стогін страдників хреста
позаглуша мелодії органа...

Розворушіть архіви Ватікану!

А втім, нехай би прірва погребла
запилені архіви старовинні —
стократ страшніші робляться діла
з благословіння Ватікану нині.

І поки хтось, на мудрість небагатий,
ще вірує у папські словеса,
в гармонію між жертвою і катом
та в інші ватіканські чудеса, —

сам папа, цей намісник бога,
зненавистю й прокльонами зійшов,
і прямо до фашистського порога
доходить слід священних підошов.

І якби знов здійнявся над землею
вогненний вихор, —
і знов би у вогонь
він піділляв би ще й свого елею,
і бог благий не стримав би його!

ФЕДІР СИДОРЕНКО

ПОМИЛИЛИСЬ

Якось ішов я вулицею посьолку. В гості до товариша ішов. Одружувався він. Ну як я, посудіть самі, міг не приїхати? Та й бачив я його востаннє, треба сказати, давненько-таки, аж в Берліні. Майже сім років пройшло з останньої нашої зустрічі, але дружби не губили, хоч і працювали в різних галузях — він на шахті кріпильником, а я, признаюсь, тільки й бачив шахту, що з вікна вагона. Так іду оце, поспішаю. З поїзда тільки зійшов.

Коли це, бачу, хмарка над териконом повисла, така собі, маленька. Я й байдуже, а вона враз почорніла, набубнявіла; гульк — і півнеба закрила. Потемніло враз, шугнув вітер, і на пісок впали перші краплі дощу. Хоч, правда, це був і травневий дощ, теплий, але жаль мені стало костюма. Де сховатись? Перед мене будинок, звичайний собі будинок, тернітом критий, за будиночком садок. Я у хвіртку і в двері тук-тук — тихо, а тут дощ на п'яти наступає. «Оце, думаю собі, сховався». Натиснув на двері — відкрились. Я в кімнату. Тільки зайшов, коли це двері як розкриються, і в кімнату з сміхом, захекані вбігають двоє: лисенький чоловік в окулярах і жінка в рожевому платтячку. Теж певно з поїзда.

— Можна, — питають, — дощ перечекати?

— Можна, кажу, але я й сам теж птах вашого польоту, теж, значить, забіг негодую пересидіти. — Посідали. Сидимо. Обдивляємось.

— Цікаво, — раптом каже жінка. — Тебе, Володю, вважають за доброго психолога, ану чи вгадаєш, хто живе в цьому будинку?

— Як хто, — питає, — за фахом?

— Звичайно.

Володя посміхнувся, погладив лисину, пильніше оглянув кімнату.

— Дурниці вигадуєш, Лідо, тут і гадати нічого, вчитель живе тут.

— Ви гадаєте? — питаю.

— А чому ж і ні, — повернувся він до мене, — бачите новинки літератури в шафі, а ось, зверніть увагу, на столі дві книжки з закладинками і конспект.

Я підвівся і поглянув.

— Ні, кажу, товаришу, даруйте, але вчителем тут і не пахне, ось ця книжка більш інженеру підходить. Та й ось погляньте ви під етажерку — хіба ці книжки не говорять, що тут інженер живе.

В цей час жінка підійшла до вікна, потім до столу, проглянула корінці книжок та так і ошарашила нас.

— Ні, — сказала вона, — тут живе хтось з партійних керівників.

Тут Володя вже не витерпів. Він хутко підвівся, пригладив кілька волосин на макушці, що, мов півнячий гребінь, стали цапа, і твердо відповів:

— Ні, Лідо, я тебе знаю не один рік і одверто тобі скажу, що ти навіть на лекціях не вражала знанням психології, а ви, молодий чоловіче, як ви можете судити по речах і книжках, коли ви в них ні дідька не розумієте. (А він таки вгадав).

— Ось погляньте, — повів він рукою в бік шафи. Це, скажете, не Толстой, а це, — повернувся він до столу, — скажете, не Горький, та що? Не «Макар Чудра» уявіть, ні, критичні статті, розумієте, критичні, — і він з виглядом переможця пройшовся по кімнаті.

— Це ви нічогосінько не знаєте, — не здавався я.

— Це що «Аналітична геометрія», а це «Горное дело», а це не «Механіка», скажете.

Володя опустився на стілець і знеможено розвів руками, мовби говорячи: «Ну це вже чортзна-що».

— Ні, — втрутилась жінка, — я теж не згодна з вами: Тут живе партійний керівник. Ось погляньте на верхню полицку: Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін. Та й на столі не що інше, як томик Сталіна з закладинками, та й он погляньте, — показала в вікно, — «Победа» стоїть.

Тут Володя вже не витерпів.

— Ось що, рішуче підвівся він...

Але в цей час відкрились двері і до кімнати зайшла невисока чорнява жінка.

— О, та в мене гості, а я й не знала, ви вже мене пробачте.

— Як пробачити? — перебили ми її, — це ви нам пробачте, адже дощ...

— Який дощ? — здивувалась жінка. — А, та він вже давно пройшов. Ну, чого ж ви стоїте, сідайте! — перепросила вона нас.

— Ні, ні, пробачте, мені пора, — заперечливо відповів я.

— Нам теж ніколи, — підтримала мене Ліда. — Тільки скажіть нам, хто ви?

— Як хто? — здивувалась жінка, — звичайна собі домогосподарка.

— А чоловік ваш? — поспішила Ліда.

— Він інженер? — вихопився я.

— Ні, — здивовано відповіла вона — не інженер.

— Він вчитель, так?! — напівзапитав, напівствердив Володя.

— Ні, — ще більш почервоніла жінка.

— Ваш чоловік партійний працівник, правда? — блиснула очима Ліда і показала рукою на книжки і на машину в дворі.

— І ви не вгадали — розсміялась жінка. — Він у мене шахтар, шахтар-прохідник.

— Як, простий шахтар? — вирвалось у мене.

— Ні, не простий, а радянський шахтар, стахановець, — гордо сказала вона. — А без цього, — любовно провела вона по корінцях книжок, — справжнім шахтарем не станеш, так-то, дорогі мої.

Ми переглянулись, зніяковіло посміхнулись, потисли їй руку і пішли кожен в своєму напрямку.

БОРИС ПОХИЛЕВИЧ

ПО-СУСІДСЬКОМУ

Коли листоноша приніс пошту, Микита Іванович Дудник відсунув папери і розгорнув обласну газету. Що там новенького?..

На другій сторінці був надрукований звіт про нараду передовиків сільського господарства. А поруч стаття за підписом голови колгоспу «Нове життя» Павла Бондаренка.

— Дивись ти, як розійшовся Павло Петрович, сусіда наш! Цікаво, про що ж він пише? — промовив сам до себе Дудник, задоволено посміхаючись.

А коли почав читати статтю, почервонів, губи ображено скривилися, і на обличчі з'явився гнів.

— Оце так, оце називається по-сусідському, — сердито гаркнув Микита Іванович і побіг до кімнати бухгалтера.

— Ви бачите, Миколо Семеновичу, яке нахабство? — звернувся до бухгалтера. — Читали? — і кинув на стіл газету.

Микола Семенович вп'явся очима в газету, швиденько пробіг по ній очима. — Що нахабство, то нахабство. Але вони дограються, ой дограються! Я певен, що швидко настане розплата за все.

— Я теж певен, що вони добалакаються... Бач, сусіди, друзі, можна сказати. А недавно ж говорили такі солоденькі речі: «давайте, мов, разом помагати одним одному і таке інше». І раптом — на тобі, — Микола Іванович вдарив долонею по газеті і нервово закрокував по кімнаті, натикаючись на стільці.

— Ну скажіть, Миколо Семеновичу, по-сусідському вони зробили?..

— Звісно, не по-сусідському, — погодився бухгалтер, протираючи скельця окулярів. — Які ж вони друзі, що ввесь час нові бази утворюють. Уже видно, чого від них можна чекати.

— Які бази? — здивувався Микита Іванович. — Це ви що, про тракторну базу, що в Глибокій балці?

— Що таке? — аж підвівся бухгалтер. — До чого тут Глибока балка? Ви про кого це?

— А ви про кого, Миколо Семеновичу?

Бухгалтер збентежено дивився на голову колгоспу, кліпаючи очима. І по паузі промовив:

— Я про події в Греції... Ось, написано, як наші так звані колишні «друзі» допомагають реакції придушувати народно-визвольний рух.

— Греція, Греція! — перебив Микита Іванович. — До чого тут Греція? Ви краще прочитайте, якої співають наші колгоспні сусіди... Ось дивіться, сам Бондаренко розписався...

Бухгалтер почав мовчки читати статтю, а потім задоволено вигукнув:

— Ого... О-го-го-го... Здорово... Оце добре, — і хитро примружив очі.

— Що добре? Не розумію. Ви що, адвокатом у них? Отак паплюжити мене!.. Ну, хай би там хтось з райвиконкому, чи з області, або з газети якої... А це ж свій! — сердито вигукнув Микита Іванович. — Ні! Я Бондаренкові цього не забуду. Ніколи не забуду! Миколо Семеновичу, негайно анулювати документи на передачу бджіл.

— Як анулювати? Це ж рішення загальних зборів? — спробував заперечити бухгалтер. — Адже постановили ж дати їм 20 вуликів?

— Постановили! По моїй інформації, я таке пропозиція вніс. А тепер не дамо і все. Сьогодні якраз загальні збори і ми це питання переглянемо. Не хочу я знати таких сусідів. Ви все прочитали? Звернули увагу на ці єхидні рядки: «У сусідів за річкою, в колгоспі «Пролетар», така ж сама земля, такі ж люди, таке ж сонце, а наслідки...» Значить, нехай уся область насміхається. Ніяких бджіл.

* * *

Увечері зійшлися колгоспники на загальні збори. У клубі було тісно. Коли основні питання розглянули, Микита Іванович ніби ненароком оголосив:

— А тепер, товариші, дрібниці в поточних справах. Давайте переглянемо питання про передачу бджіл сусідньому колгоспу «Нове життя». У зв'язку з деякими останніми подіями, доведеться змінити наше рішення. І переглянути так,— він зам'явся,— щоб бджіл їм не дати. Чому? Зараз усе скажу... Справа в тому, що наші сусіди безсоромно зганьбили нас перед усією областю. Голова колгоспу виступив з наклепницькою статтею. Я вважаю, що це не по-сусідському. А тому пропоную, щоб не давати їм бджіл. Інших пропозицій не буде?— закінчив він скоромовкою.— Ну, прошу, хто за мою пропозицію?

— У мене є запитання, можна? — озвався хтось.

— Що там?

— Скажіть, Микито Івановичу, а як зганьбили нас сусіди?

Микита Іванович скривився, ніби в нього заболів зуб:

— Почитайте сьогоднішню газету і визнаєте!

— Та вже читали!

— І правильно там написано! — вигукували з залу.

Підвівся парторг, бригадир рілничої бригади Петренко.

— Товариші, я пропоную зачитати зараз статтю Бондаренка і тут же розібратися чи правильна вона, чи ні.

— Вірно! Зачитати! — загуло в клубі.

Парторг підійшов до столу, влаштувався ближче до лампи і почав повагом читати. У залі запанувала тиша. Парторг читав про досягнення колгоспу «Нове життя». А успіхи там дійсно великі. Коли він зачитував про високі врожаї — в залі загомоніли. А коли прочитав рядки: «у сусідів за річкою, в колгоспі «Пролетар», така ж сама земля, такі ж люди, таке ж сонце, а наслідки значно гірші», зчинився гамір.

— Правильно написано!

— Доки нам у хвості плентатися?!

— Давно вже час покінчити з відставанням!

Микита Іванович сидів, втягнувши голову в плечі. На його широкому лобі виступили рясні краплі поту.

— Товариші,— покриваючи гомін, вигукнув парторг.— Я гадаю, що наш сусіда Павло Бондаренко правильно написав про наш колгосп. Та й ми вже про це говорили, та все ще ніяк не спроможемося. Треба сказати, що й самі винні. Це я вже в порядку самокритики. А тепер уже й в газеті нас на всю область ославили. Так що сміливіше треба братися. Та, мабуть, з голови починати. Хоч і хороша він людина, та

зазнався. І я мов осліп, йому підтакував. Визнаю провину свою. А нас вчать, підштовхують, нам же добра зичать.

— Оце вірно сказав Петренко, — подала голос з кутка Марина Сущик.

— Нам примелькалося. А людям збоку видніше. Правдиві слова про нас кажуть, — кинув репліку бухгалтер.

— А голові нашому все добре. А те, що врожаї низькі, він того не бачить, — не вгамовувалась Марина Сущик.

Оторопілий Микита Іванович почував себе ніяково. Колгоспники говорили правду. Тепер він уже не відкрититься. По-новому треба працювати, повертатися хуткіше. І він уже хотів сказати про те, що стаття правильна, що не ображатися треба, а щось думати робити. Та його випередив Петренко.

— Гадаю я, що стаття нам очі розкрила. Не соромлячись, признатися треба. Правління мусить обміркувати, які заходи намічати будемо, а тоді на загальних зборах обговоримо.

— Вірно! — почувлися голоси. — Доволі вже у відсталих ходити.

Вже можна було й збори кінчати. Але бухгалтер не за-спокуювався:

— Так як же з бджолами? Голова ж пропозицію вносив.

— Як на асамблеї, для відтяжки, — засміявся комсомолец Мирон.

Микита Іванович поволі підвівся і тихенько почав. Де й ділася його пиха:

— Та я що?.. Я ж, нічого, в основному... До чого ти асамблею притулив?! І стаття, і все таке інше, в основному правильні... А бджоли, що? Я не проти. Ото тільки наче трохи не по-сусідському вийшло...

— По-сусідському! — залунали голоси.

— Це справді по-сусідському, по-більшовицькому!

Голосувати не довелося, бо Микита Іванович зняв свою пропозицію і попередня ухвала лишилася в силі.

ЗМІСТ

	Стор.
Перші кроки. Вступна стаття О. Копиленка .	3

ВІРШІ

МИКОЛА НЕГОДА

Дивлюсь на Леніна	11
У ленінській кімнаті	11
Корчагінці	12
У полі . . .	13

ГРИГОРІЙ КРИВДА

Зеленій, радянський краю мій .	15
За рікою солов'ї й дівчата	15
Ой, як вийду я на трасу .	16
На моїй станції . . .	16
Москва . . .	17

ПЕТРО РЕБРО

На Дніпрогесі	19
Признання	19
Запоріжжя	20
Стахановцю-лектору	20
Перед пам'ятником Богдану Хмельницькому	21

КУЗЬМА ЖУРБА

Нове русло	23
Придеснянський край	23
Електромонтер	24
Батько	25
Щастя	26

	Стор.
ОЛЕКСАНДР САЄНКО	
Одноліткам	28
Колійний обхідник	28
У залізничному порту	29
МИКОЛА ПОДОЛЯН	
Прощання	30
Мрія	31
Любов з ластовинням	32
МИКОЛА КОРСУН	
На щастя	34
Народження весни	34
Моряк	35
Дівчина з Полісся	36
ОЛЕКСАНДР МОТОРНИЙ	
Вітчизна	37
Виїжджають трактори	38
Коваль	38
В осінні дні	39
ВАЛЕРІЯ ГУРТОВЕНКО	
Дівчина з мого села	41
У безкраїх степах	42
АНАТОЛІЙ КРИВОРОТЬКО	
Вперше за машиною	45
Майстер	46
Екзамен	46
ПИЛИП МОРЕНЕЦЬ	
Пропливають шахти у тумані	48
Перед жнивками	48
Щастя	49
В студентській кімнаті	49
Не тримаючись за руку	50
ВЛАДИСЛАВ БЕРЕСТ	
Україна	51
ВАСИЛЬ БІЛОУС	
Косарі	54
ЛЕОНІД КУРЯВЕНКО	
В перемогу вір	55
Хліб іде	55
Він шляхами війни не ходив	56

	Стор.
МИКОЛА МИКОЛАЄНКО	
Вождь	57
Визволителі	58
ВАСИЛЬ КОЛОДІЙ	
Балада про ленінський портрет	59
Диканські вечори	60
Горький в Мануйлівці	62
МАТВІЙ СІКАЧ	
Сталевар Пушня на вахті	63
Кранова	63
Коваль	64
БОРИС КРОТЕВИЧ	
Шумлять каштани	65
ЗАХАР ГОНЧАРУК	
Проспект Леніна	67
Києву	68
Не можу бути спокійним я	69
ЯРОСЛАВ ВЕЧЕРЕНКО	
Кременчуцький сталевар	71
У ковальському цеху	72
Люба Коврижко	73
АНДРІЙ М'ЯСТКІВСЬКИЙ	
Над картою	74
Райдуга	75
Малює хлопчик Спаську вежу	75
ДМИТРО МЕГЕЛИК	
Коли надходить вечір	77
Горинь	77
АНАТОЛІЙ РОЖКО	
Я горджусь	79
Заводський пейзаж	80
ВАСИЛЬ ПАРУБЕЦЬ	
Ланкова	81
ВІРА ГРИГОРЕНКО	
На олімпіаді	82
МИХАЙЛО КЛИМЕНКО	
Хвала труду	83

	Стор
<i>МИХАЙЛО МИЦЕНКО</i>	
Статуя	84
<i>МИКОЛА ПРЯДКО</i>	
Комбайнер	85
<i>ВАСИЛЬ МАРЕМПОЛЬСЬКИЙ</i>	
У Ключовому	86
<i>ДМИТРО ПОЛЕШКО</i>	
Новобудовам	87
<i>ВАСИЛЬ ШЕВЧУК</i>	
Кримським горам	88
<i>АНАТОЛИЙ ПОПОВ</i>	
Лікар	90
<i>ЮРІЙ БАЙДА</i>	
На Волині	91
<i>МИКОЛА ІЛІНСЬКИЙ</i>	
Три дуби	92
<i>ОЛЕКСАНДР НАУМЕНКО</i>	
Нас рідна партія зростила	93
ОПОВІДАННЯ	
<i>ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, ЮРІЙ ПОНОМАРЕНКО</i>	
Тихий куток	97
Третя швидкість	106
<i>ПИЛИП БАБАНСЬКИЙ</i>	
Буде море	115
<i>ЮРІЙ МУШКЕТИК</i>	
На будівництві	121
<i>ДМИТРО МІЩЕНКО</i>	
Рожеві пелюстки	129
<i>АНАТОЛИЙ ДРОФАНЬ</i>	
Пісня лісів	136

	Стор
<i>МИКОЛА СТОЯН</i>	
Сутичка	144
<i>ПЕТРО БАБІЙ</i>	
Перша консультація	. 170
<i>ВОЛОДИМИР БАНДУРАК</i>	
Трактористка .	179
<i>ВЯЧЕСЛАВ СРІБНИЙ</i>	
Букет квітів	186
<i>ВАСИЛЬ АНОХІН</i>	
Співає серце	199
<i>МИКОЛА ОЛИНИК</i>	
Золоте дно .	. 205
<i>СЕРГІЙ ПЛАЧИНДА</i>	
Друзі 215
<i>ВАСИЛЬ ФІАЛКО</i>	
Неспокійне плесо	. 224
<i>ДМИТРО ЦМОКАЛЕНКО</i>	
Думи сталевара .	. 234
<i>ЗИНАІДА ОЛЕКСІЄНКО</i>	
Мій друг 245
<i>АНАТОЛІЙ КОВАЛЬ</i>	
Дід Іван Панасюк за мир	. 250
<i>ГАННА МАТІЙКО</i>	
Сад миру	. 262
<i>КАТЕРИНА СУРГУТСЬКА</i>	
Відпустка	. 273
<i>ВАСИЛЬ ЛУЦЕНКО</i>	
Червоні полотна	. 285
<i>ВОЛОДИМИР БЕРЕЗКІН</i>	
«Стомільйонники» 288

	Стор.
П'ЕСИ	
<i>ВІКТОР ВАКУЛЕНКО</i>	
Шлях до щастя .	. 309
<i>АНАТОЛІЯ БОЖЕНКО</i>	
Після аварії	. 347
ГУМОР ТА САТИРА	
<i>КОСТЯНТИН БАСЕНКО</i>	
Кандидат в наполеони	. 357
Шавка 358
Сам і самурай	. 358
Ковзько	359
Безхребетний конфлікт	359
<i>МИКОЛА ЯРОВИЙ</i>	
Електрозварники	. 361
Вчена рада .	363
Тетяна .	364
<i>СЕМЕН КОВАЛЕНКО</i>	
Пісня 365
Гава та Шпак 366
Про Ярему і тему	. 367
Купець	368
<i>АНАТОЛІЯ КОСМАТЕНКО</i>	
Пригода з волом	369
У солов'я на весіллі 370
Підлога та стеля 371
Зайчиськова пригода 372
<i>ФЕДІР САМОЙЛОВИЧ</i>	
Стовп і деревце 373
Кіт і Горобець 374
Генеральний песик 374
Свиня і Тіто 375
<i>ЛІНА КОСТЕНКО</i>	
Ватиканський бог 376
<i>ФЕДІР СИДОРЕНКО</i>	
Помилились 377
<i>БОРИС ПОХИЛЕВИЧ</i>	
По-сусідському 380

Редактори: *І. Гончаренко, А. Хижняк*
Художник *В. Стеценко*
Техредактор *О. Соколов*
Коректори *М. Брандіс, В. Суміна*

«Литературная молодежь» Альманах
(На українському мові)

БФ 05406. Здає на виробництво 25/ІІІ 1952 р. Підписано до друку 10/ХІ 1952 р. Папір $84 \times 108 \frac{1}{2} = 6 \frac{1}{8}$ паперових, 20,1 друк. арк., 21,12 обл.-вид. арк. Зам. № 410. Тираж 10.000
Ціна в оправі 10 крб.

Друкарня науково-технічної книги Укрполіграфтресту,
Львів, Чайковського, 27.

79 706-23

10 руб.

5 801

2

60443957

РЛ
№ 2545

287

Колесу

Людс

30.07